DÜNYADA AHİRET YÖRÜNGELİ YAŞAMA GAYRETİ

Zühd

MEHMET Y. ŞEKER

Dünyada Âhiret Yörüngeli
Yaşama Gayreti

Zühd

Mehmet Y. ŞEKER

Dünyada Âhiret Yörüngeli
Yaşama Gayreti

Zühd

Mehmet Y. ŞEKER

Dünyada Âhiret Yörüngeli Yaşama Gayreti
ZÜHD

Editör
Ömer ÇETİNKAYA

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-278-412-3

Yayın Numarası
538

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Nisan 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.isikyayinlari.com
facebook.com/kitapkaynagi

İÇİNDEKİLER

Maddî-manevî yakınlıklarını
her zaman hissettiren,
kalbî bağlılıklarıyla hep yanımda olan
anneme, babama...

ÖNSÖZ

Zühd, dünyada huzur içerisinde yaşayabilmenin sihirli formülü, mutluluk iksiri, insana insanlığını öğreten ve buna göre onun hayatını yönlendiren bir kılavuzdur. O, dünyevîleşmeye açık olarak yaratılan insanın bu büyük tehlikeye karşı koyabilmesi için kendisine verilen büyük bir kozdur. Zühd bir hayat tarzıdır ve kalbin insana ne kadar hâkim ve rehber olduğunu gösterir. O, hayatın, yaratılış gayesi etrafında örgülenebilmesi, lütfedilen manevî latîfelerin yerli yerince kullanılıp inkişaf ettirilebilmesi için olmazsa olmaz bir değerdir. Bu açıdan o, kalbin başka ve lüzumsuz işler için kullanılıp zayi edilmesinin önüne geçen bir kıymettir. Zühd, mazhar olunan nimetlerle şımarmayan, nankörleşmeyen, kaybedilen veya hiç elde edilemeyen nimetler için de üzülmeyen kalbin, bulunduğu yüksek hayat seviyesinin adıdır. Zühd, Allah bilgisine sahip bir gönlün O'ndan başka hiçbir şeye yönelmemesi, tenezzül etmemesidir. Halkın içinde Hak'la beraber olan Hak dostuna mukabil, malın mülkün içerisinde Hakk'ı unutmayan kalbin sahip olduğu duruştur zühd. Zahidlik nefisperest değil, Hakperest olarak yaşamaktır. Bu sadedde o, Allah Teâlâ'nın muradını, her zaman kendi istek ve arzularının önünde tutan mü'minin mazhar olduğu yüksek bir makamdır.

Zühd, insandaki tamah duygusunu kontrol altına alma adına verilen mücadele, nefis mekanizmasının insanı sürüklediği açgözlülük, doyma bilmezlik gibi kötü hasletlerin önünü alma çalışmasıdır. İnsanın dünyaya ve onun çekiciliğine karşı gönlünü kaptırmama adına ortaya koyduğu gayrettir. Yani zühd, bu yönüyle hiç bitmeyen bir savaşın adı olmaktadır.

En özlü ve kapsamlı ifadesiyle zühd, karşısına çıkan bütün olumsuzluklara rağmen istikametini koruyan, Allah'ı her şeye tercih eden kalbe ait bir ameldir. Bu tercih ediş, iradî ve bilerek yapılan bir tercihtir. Kalbin dünyadan ve içindekilerden yüz çevirip Allah'a yönelmesi, O'nu ve bütün takdirlerini tercih edebilmesi ise onun belirli bir terbiye ve talime tâbi tutulmasına bağlıdır. Bu yaklaşım, zühdün bir süreç neticesinde elde edilebileceğini gösterir. Kalb bir taraftan nefsin baskılarına maruz kalır. Tamah duygusu, insanın dünyevileşmesi adına kalbi kendi kontrolüne almaya çalışır. Diğer taraftan kalb Allah bilgisi ve dünyanın faniliği ile alâkalı hakikatlerle beslenir. Kalb, bu iki baskı ve beslenme arasında kalır. Mü'min gönül, bulunduğu bu durumda zühdü tercih etmek için tamah duygusuyla kavgaya tutuşur. Zamanla ve samimiyeti nispetinde ve tabii ki Allah'ın yardımıyla zühde yönelir, ısrar ettikçe onunla bütünleşir ve zahid olur.

Bu çalışmada zühd kavramını ifade ederken onun etrafında örgülendiğine inandığımız nefis, rıza, tevekkül, kurbiyet, dünya, kalb ve marifet konuları üzerinde durduk. Her birisi ayrı birer kitaba konu olabilecek genişlikteki bu mevzulara, zühd ile olan irtibatları nispetinde yer ayırdık.

Çalışmanın çerçevesi şöyle oluştu: Önce zühdle alâkalı şimdiye kadar neler söylendiğini görmeye çalıştık. Bu sadedde Türkçe ve Arapça kitaplara ulaşmaya gayret ettik. Yapılan değerli araştırmalarda konuya yaklaşımı anlamaya çalıştık. Mevzu üzerinde yoğunlaştıkça ifade etmeye çalıştığımız ve zaten "İçindekiler"

kısmında da görülen iskelet ortaya çıktı. Zühdü yaşayacak insan olduğuna göre, onun 'ben' dediği zatı ve hakikatı, yani kendisi olan *nefis* üzerinde durulmasına ihtiyaç hissettik. Allah'ın takdir ve hükümlerine gönülden hoşnut olmakla, zühd arasındaki sıkı münasebeti görünce *rıza* kavramı üzerinde durmamız gerektiğini fark ettik. Rızanın tevekkül ve teslimiyetle olan yakınlığı bizi bu konulara da kısaca değinmeye yönlendirdi.

Tabii konu zühd olunca, çok geçmeden karşımıza *dünya* çıktı. Ne de olsa zühd, dünyaya karşı sergilenen bir tavır idi. Bu tavrı maddî olarak anlayanlar olduğu gibi, bunu daha ziyade manevî, yani kalbe ait bir tutum olarak anlayanların çoğunluğu teşkil etmesi bizi *kalb* üzerinde durmaya sevk etti. Kalb, İmam Gazzâlî'nin ifadesiyle bir kab gibidir. Bir şeyin onun içine dolması için, önce içinin boşaltılması lazımdır. Bu bakış açısından hareketle, kalbden dünyaya olan meyil ve muhabbetin çıkması için onun yerine neyin geçmesi gerektiğini düşündük. Kalbin yaratılış gayesine dönük olarak işleyebilmesi için 'Allah bilgisi' denilen *marifetullah* ile doldurulmasına, daha doğrusu nurlandırılması gerektiğine inandık. Bundan dolayı son bölümü bu konuya ayırdık.

Bu çalışmada, özenle mütâlaa edildiği takdirde satırlarda ve hatta satır aralarında ifade etmek istediğimiz mânâların ve kurmaya çalıştığımız mantık örgüsünün anlaşılacağını umuyoruz.

Duamız, bu mütevazı çalışmanın okuyucuların gönlünde zühd heyecanı uyarması, böyle yüksek bir ufka vesilelik yapmasıdır.

Kalbleri evirip çeviren Allah'ın, kalblerimizi rızasına tevcih etmesi ise en büyük niyazımızdır.

Mehmet Y. Şeker

Melbourne, 2010

ZÜHD

Zühd Nedir?

Bu başlık altında zühd kelimesinin etimolojik yapısı ve onunla alâkalı yapılan tarifler aktarılacak, sonrasında da zühd ile doğrudan alâkalı olan kavram ve mânâlar üzerinde durulacaktır.

Sözlük Mânâsı İtibarıyla Zühd

Arapça bir kelime olan ve *z-h-d* kökünden türeyen zühd "bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek, soğuk ve ilgisiz davranmak"[1], "değersiz bulmak, yüz çevirmek, terk etmek"[2], "dünyayı hor görüp, günah saymaktan dolayı terk etmek"[3], "dünyevî hazları terk edip, cismanî meyillere karşı koymak"[4] gibi mânâlara gelmektedir. Arap dilcileri bu kökten gelen bütün kelimelerde bir azlık ve azla yetinmenin olduğunda ittifak

---

1 Cürcânî, *et-Ta'rifat*,"zhd" mad.

2 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "zhd" mad; Firuzâbâdî, *Kamusu'l- Muhit*, "zhd" mad.

3 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "zhd" mad.

4 Gülen, M. Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 69.

hâlindedirler. Bu açıdan malı az olan kişiye *müzhid*, az yemek yiyene *zâhid*, az olan şeye de *zehîd* denmektedir.[5] Ayrıca *zehâdet* dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamak şeklinde kullanılmaktadır.[6] Bu kelimenin bir türevi Kur'ân'da sadece bir yerde geçer: "*Nihayet Mısır'a varınca onu (Yusuf'u) düşük bir paraya sattılar. Zaten ona pek kıymet biçmiyorlardı.*" (Yusuf, 12/20) Bu âyette Hz. Yusuf'u (aleyhisselam) kuyudan çıkaranlar ona kıymet ve değer vermedikleri için "*zâhidîn*" şeklinde ifade edilmişlerdir. Zıt anlamı rağbet demek olan zühd, ifadelerden de anlaşıldığı üzere azlık, isteksizlik, önemsizlik, terk etmek, yüz çevirmek gibi mânâların hepsini kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir.

Dinî Terminolojide Zühd

Zühd kelimesi dinî ve ıstılahî mânâya büründüğünde ise bir bakış açısı ve bir tutumu ifade eder. Bu tavır ve yaklaşım dünyayadır. Bu duruşa ev sahipliği yapan ise insanın kalbidir. Zira kuşkusuz bir şey varsa o da zühdün bir kalb ameli olduğudur. Zühd de tıpkı ihsan, ihlâs, tevekkül gibi kalbî bir ameldir. Zühdle alâkalı yapılan tarifler genel olarak bu mânâ üzerine bina edilmiştir. Hayatlarını zühdle süslemek isteyenlerden bazıları, kalbe ait bu ameli günlük hayata da yansıtmışlardır. Bazıları zühdün menbaı olan kalbi görememiş, onun dünyaya olan tavır ve tutumunu bizâtihî zühd olarak algılamışlardır. Bu açıdan zühd ile alâkalı yapılan tariflerde farklılıklar ortaya çıkmış, onu tanımlayan insanlar kendi anlayış ve sezişleriyle mânâ örgülerini kurmuşlardır.

Hz. Ebû Zer'e nispet edilen şu söz oldukça geniş bir zühd tanımını içermektedir:

---

5 Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, "zhd" mad.

6 Asım Efendi, *a.g.e.*, aynı yer.

> Dünyada zahidlik ne helâli haram etmek ne de malı mülkü terk etmektir. Zühd, Allah'ın elinde olana, senin kendi elinde olandan daha çok güvenmen, başına bir musibet geldiğinde, o devam ettiği sürece, onun ecir ve sevabından son derece ümitli olmandır.[7]

Bu tanımla alâkalı şunlar söylenebilir: Helâl, Allah'ın, kullanılıp istifade edilmesinde mahzur görmediği, dinen mubah olan şeylerdir. Bir Müslüman'ın helâl olan bir şeyi kendisine haram etmesi, o helâlin haram olduğuna itikat etmesi değil, o helâl şeyin helâl olduğunu bile bile ondan istifade etmemesi, uzak durması demektir. Bir mü'minin böyle davranması onun dinî hassasiyetinden kaynaklanır. Zira gerçek takvaya ermek için mubahlara bile temkinli yaklaşmak tavsiye edilmiştir.[8] Fakat mânânın bağlamı, böyle bir hâlis niyet ve gayeye yönelik olmayan bir helâlden uzak durma şeklinde anlaşılmalıdır. Hemen devamında zühdün malı mülkü terk etmek olmadığına dikkatlerin çekilmesi de zaten bunu teyit etmektedir. Yapılan tarifte Allah'a itimat ve sevap beklentisine vurgu yapılması ise zühdün şekil ve maddenin ötesinde ruh ve maneviyat ağırlıklı bir mânâ ve muhteviyata sahip olduğunu açıkça anlatmaktadır.

Ebû Hafs "Zühd sadece helâlde olur." demektedir. Ona göre dünyada helâl bir şeyi olmayan birisi hakkında zühdden bahsedilemez. İbn Celâ zühdü "dünyaya zeval bulacağı nazarıyla bakmak" şeklinde ifade etmiş, böyle bir açıdan bakıldığında dünyadan uzaklaşmanın daha kolay olacağını söylemiştir. İleride isimleri ve diğer başka yaklaşımları zikredilecek olan Süfyan-ı Sevrî, Ahmed b. Hanbel, İsa b. Yunus gibi zatlar da zühdü "dünyevî emelleri kısa tutmak" şeklinde özetlemişlerdir.[9]

---

7 Tirmizî, *Zühd*, 29; İbn Mâce, *Zühd*, 1.

8 Bu mânâ hadiste şöyle ifade edilmiştir: "Kul, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri terk etmedikçe gerçek takvaya ulaşamaz." Bkz: İbn Mâce, *Zühd*, 24; Tirmizî, *Kıyame*, 19.

9 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, 120, 121.

Zühdün helâlden ziyade haram öncelikli olduğunu söyleyenler de olmuştur. Allah'ın lütuf ve ihsanı olan helâllere şükürle mukabelede bulunmak yeterlidir. Bundan ötürü onlar "Haramlarda zühd vacip, helâllerde fazilettir." demişlerdir.[10]

Ahmed b. Hanbel bir mezhep sahibi olmanın yanında zühdle alâkalı yazdığı eseriyle de meşhur olmuştur. Ona göre zühdün üç mertebesi vardır: Avamın zühdü haramı terk etmek; havassın zühdü helâl olan şeylerden fazla olanı terk etmek; âriflerin zühdü ise Allah'tan alıkoyan bütün meşgalelerden uzak durmaktır.[11]

Yapılan tanımdan da anlaşıldığı üzere, Ahmed b. Hanbel Hazretleri zühdün mertebelerini ifade ederken aslında zühdü temsil eden kişilerin anlayış ve idraklerini kategorize etmiştir. Bu yaklaşıma göre bazı mü'minlerin helâl daireden istedikleri gibi istifade edip harama girmemeleri, bazıları için helâl dairede kısıtlamaya gitmeleri, diğer bazıları için ise Allah'ı her şeye tercih etmeleri onları zühd sahibi yapmaktadır. Bu tarif ve yaklaşımlardan mü'min olan herkesin kendi idrak ve izanı kadarıyla, az çok, zühdü kendi hayatında tatbik edebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Zünnûn-i Mısri'ye zühdün ne olduğu sorulduğunda o, mevzuyla alâkalı yapılan tariflerden bazılarını zikretmiştir. Onun aktardığı tanımlar şunlardır: "zühd dünyayı sevmeyi bırakmak"; "nefsin rahatlığını, sürûrunu temin eden şeylerden uzaklaşmak, rahatlayacağı bağlardan alâkayı kesmek"; "dünyevî emellere girmemek"; "Allah'a güvenmek"; "dünyada zarurî ihtiyaçları asgariye indirip fazlasını istememek"; "Allah'ı her şeye tercih etmek";

---

10 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 119.

11 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in bu tarifini, zühdle alâkalı yapılan tanımların en şümullüsü olarak kabul etmektedir. İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, 2/ 13.

"Allah'tan uzaklaştıracak her şeyden kaçınmak" ve "mahlûkat sevgisini kalbden çıkarmaktır."[12]

Zünnûn bir başka defa "Zahid kimdir?" sorusuna muhatap olunca da o önce kendi anlayışını kısaca ifade etmiş, sonra da yapılan bir tarifi aktarmıştır:

> Şunu biliniz ki zahid kaybettiği dünyalığın peşine düşmez, hatta elindekini bile kaybeder. Bazıları da şöyle demiştir: Zahid, dünyaya ve içindekilere gözünü kapatıp sadece Allah Teâlâ'ya yönelendir. İnsan böyle olduğunda, dünyalık olarak eline geçen her şeyi Rabbin kudret elinden alıyor gibi olur, bu hâli yaşar.[13]

Bu tariflerin çağrıştırmasıyla zühdü şöyle tanımlayabiliriz: Zühd, kalbi sadece Allah'a ayırmak, kalbe aslî vazifesini yaptırmak, onu Gerçek Sahibi için boşaltıp rezerve etmektir. Kalbini sadece Yüce Yaratıcı'ya ayırmayı başarabilen bir mü'min, gerçek bir zahid, onun hayatı da bütünüyle zühdden ibarettir.

Dünyaya tutkun, dünyevî kaprisleri olan bir insanın gerçek mânâda Allah bilgisi denilen *marifetullah*'a ulaşamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca marifet hususunda fikir gezintisi bile yapmayan insanların şirk ve nifaktan tamamıyla kurtulmuş sayılamayacakları da söylenmiştir. Zira marifetullah hemen her insanın az da olsa elde edebileceği bir mevzu olarak görülmüştür. Onun Hak katındaki değeri, insana manen kazandırdıkları, marifet sahibi insanların hâlleri gibi hususlarla hiç ilgilenmeyen, Allah'a ait bilgiyi inkar eden, bu bilgiyi elde etmiş insanlara karşı lakayd ve alâkasız davranan insanlar, kendilerini hakiki imandan mahrum bırakmaktadırlar. Hatta onlar "kötü bir akıbete" yani imansızlığa maruz kalabilirler. Bidat ve kibir sahipleri ise hiçbir zaman marifet ve imanda derinlik mânâsına gelen *yakîn*'e mazhar olamayacaklardır.[14]

---

12 Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, 32.

13 Beyhakî, *a.g.e.*, 38.

14 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 1, 294. Ebû Muhammed el-Tüsteri "Bu bilgiyi inkar edenin

Bu yaklaşımlardan da anlaşıldığı üzere, zühd kavramı, marifetullah ile çok yakın bir irtibat hâlindedir. İnsan kalbi durup dururken dünyaya olan temayül ve eğiliminden vazgeçmemekte, kolaylıkla heva ve hevesini terk etmemektedir. Kalbin bu eğilimlerinden sıyrılıp hakiki merciine teveccüh edebilmesi için ilk önce marifetullahla donanması şarttır. Bu donanımı elde eden gönül, artık kolaylıkla yüzünü Allah Teâlâ'ya dönebilir. Bu, fenadan bekaya, yokluktan sonsuzluğa yapılan bir yöneliş olup zahid bir kalbin takınması gereken tavır ve tutum olmaktadır.

Hasan-ı Basrî zühdü tarif ederken tevazuya dikkatleri çekmiş, "Zahid, bir kimseyi gördüğünde 'Bu benden üstündür.' diyebilen kimsedir." demiştir. Bu tespitiyle o, az önce değinilen, kibirli insanların marifete nail olamayacağı mevzuunu çağrıştırmaktadır. Kibir, Efendimizin ifadesiyle "Hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemektir."[15] Böyle olunca zühd ile kibrin birbirlerinden tamamen ters hususlar oldukları rahatlıkla söylenebilir. Kalbindeki temayülü dünyadan Yüce Allah'a yönlendiren bir zahidin kibirli olması düşünülemez. Hakikati kabul etmeyen, insanları kendisinden küçük görüp tahkir eden birisinin ise zühd sahibi olması mümkün değildir.

Abdullah b. Amr'ın rivayetinde Allah Resûlü "Bu ümmetin ilkleri zühd ve yakîn ile salaha ermiş, ümmetin sonu da cimrilik ve dünyevî emeller yüzünden helâk olmuştur."[16] buyurmuştur.

Ümmetin ilkleri olan Sahabe'nin dünyaya bakış açıları bellidir. Dünyevî zaaflardan berî olan Efendimizin arkadaşları kalblerine dünya sevgisini sokmamışlardı. İman yönüyle ile de onlar yegâne idiler. Allah'ın kendilerinden razı, kendilerinin de Allah'tan ra-

---

maruz kalacağı akıbetin en azı, ebedî olarak ondan mahrumiyettir." demiştir. (aynı yer)

15 Müslim, *İman*, 147.

16 Ahmet b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühd*, 544.

zı oldukları bir hayat seviyesi elde etmişlerdi.[17] İnsanların en hayırlısı idiler.[18] Ahirzaman mü'minlerinin karşı karşıya oldukları tehlike ise dünyaya meyil ve bu meylin getirisi olan cimrilik ve uzun emellerdir. Dünyaya aşırı bağlanmak, dünyevî lezzetleri takip edip durmak, fenasını unutmak gibi hususlar mü'minler için büyük risk teşkil etmektedir.

Nitekim Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) sahih bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyururlar:

"İleride, Ehl-i Kitap ve diğer milletler, tıpkı aç kimsenin sofranın başına koştuğu gibi sizin üzerinize üşüşeceklerdir; üşüşüp ağzınızdaki lokmaları almak isteyeceklerdir." Yani cüzdanınızı elinizden almak, kazandığınız şeylerin üzerine oturmak için, tıpkı bir sofraya üşüşür gibi başınıza üşüşeceklerdir.

Sahabi sorar: "O gün bizim azlığımızdan mı böyle olacak ya Resûlallah!?"

Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem): "Hayır; bilakis siz o gün fevkalâde çok olacaksınız; ama Allah, düşmanlarınızın kalbinden size karşı olan mehabeti çıkaracak; (yani hasımlarınız nazarında saygısız hâle gelecek, emniyet telkin edemeyecek ve ağırlığınızı hissettiremeyeceksiniz. Aynı zamanda Allah sizin kalbinize '*vehn*' koyacak." buyurur.

Sahabi yine sorar: "*Vehn* nedir yâ Resûlallah?"

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem); "*Vehn, (gelip-geçici yanları itibarıyla) dünya sevgisi, dünyayı birinci plânda ele alma* ve ölümden ürkmektir."[19]

---

17 Tevbe, 9/100.

18 Allah Resûlü, arkadaşlarının değerine şu üslûpla dikkatleri çekmiştir: "İnsanların en hayırlısı Benim asrımda yaşayanlardır. Sonra, onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenlerdir". (Buhârî, *Şehadat*, 9, *Fedâilü'l-Ashab*, 1; Müslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 214. Tirmizî, *Fiten*, 45.)

19 Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 2/359; 5/278.

Selef-i Salihin Efendilerimiz birbirleriyle karşılaştıklarında "Nasılsın? Hâlin nedir?" diye sorarlardı. Bu sorularla onlar, nefisle mücadele, sabır, iman ve yakîn seviyeleri, Mevla'ları ile aralarındaki irtibat, dünya ve ahiret işlerinin gidişatı gibi hususları kastederlerdi. Onlar, kalbî ahvale ait hususları aralarında müzakere eder, Allah'ın kendilerine lütfettiği güzel ahlâkı, anlayış olarak vardıkları derinliği zikrederlerdi. Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerinden, mazhar oldukları şükür güzelliğinden bahisler açarlardı. Bütün bunlar, onların marifetini ve O'nunla aralarındaki sıkı muameleyi arttırmaya yönelik idi.

Ama daha sonra bu yaklaşım değişti ve büsbütün terkedildi. İnsanlar birbirlerini görüp hâl ve hatırlarını sorduklarında artık tamamen dünyayı ve nefsanîliği sorar oldular. Onların her birisi Yüceler Yücesi'ni, aciz kullarına şikayet eder hâle geldiler. Bu şikayet, onların Allah'ın hükümlerine karşı kızgınlık, O'nun kaza ve kaderine sitem ve rahatsızlık, nefislerinin yaptırdıklarını unutmak şeklinde kendisini gösterdi. "*İnsan, Rabbine karşı pek nankördür.*" (Adiyat, 100/6) âyeti de zaten bunu ifade etmektedir. İnsanın Rabbine nankörlüğü, başa gelen musibetleri sayıp dökmesi, mazhar olunan nimetleri unutup inkar etmesi sûretiyle meydana gelmektedir. İşte bütün bunlar da cehalet ve Allah Teâlâ'ya karşı gafletin göstergesidir.[20]

İlk Müslümanlar, hadiste ifade edildiği gibi zühd ve yakîn ile salahı yakalamışlardı. Onlar, öyle bir hayat seviyesini idrak ediyorlar idi ki, "Nasılsın?" sözü onlara maneviyatı çağrıştırıyordu. Zihinleri öylesine *mâverâ* ile meşgul idi ki günlük konuşma ve muameleleri bile ahiret endeksliydi. Fikirleri devamlı ölüm ötesi hayat ile örgülendiği için, zikirleri de hâliyle hep bunu yansıtıyordu. Onlar mütemadiyen kalbin zümrüt tepelerinde seyahat ediyor, dünyayı ukbaları için yaşıyorlardı. "*Ey insan! Sana gelen*

---

20 Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 278.

her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her fenalık ise nefsindendir." (Nisa, 4/79) âyetindeki bakış açısı onların olağan hâlleri idi. Allah'tan gelen her şeye karşı boyunları kıldan inceydi. Tam bir tevekkül ve teslimiyet timsali idiler. Zira kalblerini sadece O'na ayırmışlardı. İşte onların bu keyfiyetleri, zühd hakikati ile tamamen örtüşmekteydi. Daha sonra ise bu iman derinliği, yaklaşım ve bakış açısında kaymalar meydana geldi. Dünyanın cazibedar güzelliği insanları etkilemeye başladı. Bunun neticesinde dünyaya ait beklentiler, emeller çoğaldı. Kalb yaratılış gayesinden uzaklaşıp başka arzu ve heveslere yöneldi. İşte bu, insanın kaybetme sürecinin hikayesidir.

Bir defasında Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) en hayırlı arkadaşın kim olduğu sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: "Görüş ve fikirleriyle size Allah'ı hatırlatan, konuştuğunda sizin ilminizi artıran, ameli ile de sizi ahirete yönlendirendir." Ebû Talib el-Mekkî bu hadisi aktardıktan sonra hakiki âlimlerin vasıflarını şöyle sıralamıştır:

> Onlar, Peygamberlerin varisleri, Allah'ın dini hakkında vera sahipleridir. Onlar, dünyanın fuzuliyatı hususunda zahidlerdir. Yakîn ve kudret ilmi hakkında konuşup, kendi rey ve hevalarını seslendirmeyen, şüpheli ve çelişkili konular üzerinde fikir beyanında bulunmayanlardır.[21]

Zühdü, kalbin Allah'ı her şeye tercih etmesi mânâsı vurgulanarak yapılan tariflerden bazıları şunlardır: Ebû Bekir Şiblî'ye göre zühd, kalbi eşyadan, eşyanın Rabbi olan Allah'a çevirmek,[22] Cüneyd-i Bağdadî'ye göre dünyayı hor görüp, izlerini kalbden söküp atmak,[23] İmam Gazzâlî'ye göre ise bir şeye olan rağbeti ondan daha iyisine

---

21 Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 297.

22 Sulemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 110; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 81.

23 Beyhakî, *a.g.e.*, 93.

çevirmektir.[24] O, bir kimsenin zühd sahibi olabilmesi için dünyada bir takım imkânlara sahip olması gerektiğini söyleyip şu anekdotu verir: Abdullah b. Mübarek'e "Ey Zahid!" diye seslendiklerinde o "Ben zahid değilim. Asıl zahid Ömer b. Abdülaziz'dir. Zira dünya ona boyun eğip geldiği hâlde o, bunu terk etmiştir. Bana gelince ben neyin zahidliğini yapacağım, neyi önemseyeceğim!?"[25] demiştir. Aslında bunları söyleyen Abdullah b. Mübarek de hatırı sayılır zenginliğe sahip gerçek bir zahid idi.

Ebû Talib el-Mekkî kalbini malına bağlamayan zenginin, yokluk içindeyken varlığa imrenmeyen fakirin gerçek zühd sahibi oldukları tespitinde bulunmuştur.[26] Endülüslü âlim Muhammed b. Ahmed de benzer yaklaşımı ifade sadedinde, kalbi dünyaya aldırış etmeyen zengin insanın gerçek bir zahid olduğunu, buna mukabil, hırsla dünya için çalışan fakirin ise zühdle hiç bir ilgi ve alâkasının bulunmadığını söylemiştir.[27]

Zühdün en üst mertebesi dünya gibi ahireti de Allah sevgisinde unutmak, sadece bu yüce sevgiyi duymak, onun sevk ve idaresiyle kulluk ve ibadet etmektir.[28] İnsanların takdir ve teveccühünü istememek, helâlle kanaat etmek, fuzulî şeylerden uzak durmak, mütevazı olmak gibi yaklaşımlar da zühd kavramını tanımlayan ifadelerdir.

Haris el-Muhasibî zühdün dünyaya ait kıymet ve değerlerin kalbden atılmasıyla ancak tahsil edilebileceğini ifade eder. Ona göre kalb, eşyaya değer vermez hâle gelince artık dünyanın varlığı ile yokluğu arasında fark kalmaz olur. Böylelikle de zühde ait mânâ kalbde gerçekleşmiş demektir.[29]

---

24 Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 4/ 289.
25 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/290.
26 Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 413.
27 Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, *Kavânînü'l-ahkâm*, 485.
28 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 291.
29 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 298.

İmam Gazzâlî, kalbin dünyayı terk etmesinin bir karşılığı ve sebebi olması gerektiğini ifade eder. Bu sebep ve karşılık ya cehennem ateşinden, kabir azabından, ya cennet ve içindekilerden, ya da bizzat Yüce Allah'a olan sevgiden ötürü olmalıdır. O ayrıca zühdün kelime mânâsından hareketle, onun, dünya malından, riyaset ve başa geçme hevesinden, dünyevî lezzet ve beşerî arzulardan uzaklaşmak olduğunu açıklamış, en son olarak da onun Allah Teâlâ'dan başka her şeyi terk etmek şeklinde bir tezahürü olacağını söylemiştir.[30]

Aktarılan tanım ve yaklaşımlardan da anlaşıldığı üzere, âlimler zühdü, kendi şahsî algı ve anlayışlarına göre ifade etmelerinin yanında, kendi çağlarının idrakine göre de anlamış ve tarif etmişlerdir.

Günümüzde de zühd konusu ele alınmış ve geniş yelpazede tanımlanmıştır. Vehbi Yavuz zühdün hayatın her bir karesindeki etkisini gözönüne alarak şöyle bir tarif yapmıştır:

> Zühd, taparcasına mala bağlanmamak, her türlü lüks ve israftan uzak, hoş, temiz, rahat bir şekilde Allah'a kulluk görevlerini yerine getirebilecek siyasal, sosyal ve ekonomik ortam hazırlamak için çaba harcamak, sadece kendisi için değil, toplumu için yaşamak, toplumunu kendine tercih etmek, devletin malını kullanırken bütün Müslümanları gözönünde bulundurarak harcamalarda bulunmak, helâl kazanmak, helâl harcamak, tüm haramlardan kaçınmak, malını Allah yolunda seve seve harcamak, İslâm'ın sosyal güvenlik emirlerini bütünüyle yerine getirmek, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, Allah yolunda mal ve canı ile cihad etmek, özet olarak İslâm'ı dünyadan ve toplumdan sıyrılarak değil, dünya hayatının ve toplumun içinde yaşamaya çalışmaktır.[31]

---

30 Gazzâlî aynı yerde Allah Teâlâ'yı her şeye tercih etmeye "mutlak zühd" demektedir.

31 Yavuz, Vehbi, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 150, 151.

Saffet Sancaklı'nın da hemen aynı çizgide yaptığı tanım şu şekildedir:

> Zühd, insanın fıtrî duygu ve ihtiyaçlarını göz ardı etmeksizin, dünya ve nimetlerini çirkin, kötü ve sevimsiz görmeksizin, dünyadan el etek çekmeden, ruhbanlığı çağrıştıran inziva hayatına rağbet etmeden meşrû yoldan mal mülk sahibi olmak için çalışmak, başkalarına muhtaç olmamak, günahlar konusunda müteyakkız davranarak haramlardan kaçınmak, sosyal hayatın içerisinde kalınarak topluma hizmet sunan, üreten, katkı sağlayan bir anlayışa sahip olarak dünya ve nimetlerinin geçici ve emanet olduğu bilinciyle hareket etmek, dünyayı putlaştırmamak, maddenin kölesi olmamak, manevî sorumluluklar yerine getirmede hassas davranarak her türlü lüks ve israftan uzak, takva ve ihlâsla dünya hayatını yaşamaktır.[32]

Bu tarifleri aktaran Ahmet Yıldırım da zühdü, helâl dairede dünya nimetlerinden istifade etmek, şahsî ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmek şeklinde özetlemiştir.[33]

Yıldırım ayrıca zühdü, kişinin mala yani dünyaya değil, eşyanın kişiye sahip olmaması yani dünyevî sevgi ve bağlılıkların gönülde taht kurup ahiret ve Allah düşünce ve sevgisinin yerini almaması şeklinde yorumlamıştır. Bu anlayışa sahip mü'minler tabii ki her türlü lüks ve israftan uzak, hoş, temiz, rahat bir şekilde Allah'a kulluk görevlerini yerine getirecek, toplumun uyumlu bir bireyi olarak hayatını devam ettirecektir.[34]

Yapılan tanım ve yaklaşımlardan da istifadeyle zühdle alâkalı şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Zühd, insanın fıtratına yerleştirilen dünya sevgisi ve ona olan temayüle karşı verdiği kavganın adıdır. Kalbini, vicdanını ve aklını yanına alarak, nefsanî

---

32 Sancaklı, Saffet, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, 250, 251.

33 Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, 43, 44.

34 Yıldırım, *a.g.e.*, 242.

arzularına karşı gerçekleştirdiği mücadeledir. Aslında dinini yaşama iradesini gösterebilen her mü'min, az veya çok böyle bir kavgayı gönlünde yapmaktadır. Bu yanıyla her gayretli mü'minin zühd ile bir bağı vardır denilebilir. Çünkü dünyanın gayrı meşrû olan kısmı da vardır ki, mü'minlerin onun bu yanından istifadeleri kesinlikle yasak ve haramdır. Dünyanın bu kısmına karşı rağbet etmemek şarttır, farzdır. İşte bu haram daireden kendini uzak tutabilen mü'minler, kendi seviyelerinde zahid sayılırlar. Buna 'zühdün farz kısmı' da diyebiliriz.

Mü'minler arasında öyleleri de vardır ki onlar, haramlardan uzak kalabilme kavgasını vermenin yanında şüpheli ve hatta mubah olan şeylere bile temkinle yaklaşır, yani vicdanlarında, kavganın daha büyüğünü gerçekleştirirler. Bu mü'minler tabii ki öncekilerden daha zahid insanlardır. Bütün bu söylenenler zühdün, her mü'minin şuur ve idrakine göre farklı seviyelerde temsil edildiğini gösterir.

Kalbî hayatın, dünyevî zaaflara olan hâkimiyeti nispetinde zühd, kalbe yerleşir. Allah Teâlâ daha çok bilindikçe, mü'min, Allah'a daha yakın olduğunu hisseder. Böyle bir mazhariyete eren kalb, dünyanın faniliğini daha net görür, farkeder. Mü'min, yüzünü fani olandan bakî olana çevirmek ister. Bu, insanı daha da Cenâb-ı Hakk'a yönlendirir. Bu, bir salih dairedir. Kelimelerin orijinalleriyle ifade edeceksek, marifetullah, kurbiyeti netice verir. Kurbiyetin artması, kalbi, bakî olan Yüce Zat'a tevcih eder. Bu teveccüh, aynı zamanda kalbin dünyadan yüz çevirmesi mânâsına gelir. Böyle bir kalbi taşıyan mü'minin malının mülkünün ne kadar olduğu hiç önemli değildir. İnsan, bazen az da boğulur; bazen çok, onun topuklarına bile değemez. Önemli olan husus, kalbin dünyaya ve içindekilere takılmadan Sonsuz Zat'a yönelmesidir. Bu yönelişi yapabilen mü'min, gerçek ve kesintisiz saadeti yakalamış demektir. Zira Cenâb-ı Hakk'ı bulan her şeyi bulmuş, O'nu kaybeden ise her şeyini yitirmiştir.

Nefis Mekanizması

Zühdle alâkalı yaklaşım ve tariflerden de anlaşıldığı üzere onun anlam yelpazesi çok geniştir. Ancak bunun özü İmam Gazzâlî'nin yaklaşımıyla "nefse uymamak"tır. Dünyayı terk etmekten maksat nefsanîlikten sıyrılmaktır. Gazzâlî zühdün, işi gücü bırakıp başkalarına yük olmak, aktif ve üretken olmaktan çıkmak, pasif bir tüketici hâline gelmek olmadığını, bilakis dünyada Yüce Allah'ın rıza ve sevgisine vesile olan işlere yönelmek olduğunu ifade etmiştir.[35]

Zühd nefsin rağbet edip yöneldiği şeylere karşı takınılan bir tavır ve tutum ise ve nefse uymamak ile zahid olmak arasında sıkı bir bağ varsa, o takdirde nefsin iyice tanınması, tanınıp gerekli tedbir ve önlemlerin alınması zarûrî hâle gelmektedir. Bu açıdan bu bölümde kısaca nefis üzerinde durulacaktır.

Nefis, bir şeyin 'kendisi' denilen zâtı ve hakikatidir. Nitekim ona '*binefsihî kâim*' denilmiştir. Bizatihî, yani kendi kendine duruyor demektir. İnsanın nefsi de 'ben' dediği zat ve hakikatı, 'kendisi' olup 'hisseden' ve 'hissedilen' olmak üzere iki haslete sahiptir. Bir de 'idrak etme' özelliği de vardır ki bu yanıyla ona *ruh* da denilir. Bazen zat mânâsına bazen de ruh mânâsına yorumlanır.[36]

Bediüzzaman nefis ile enenin aynı olduğunu[37] söylemekte, onun ayna misal, Allah'ı tanıma ve bilme adına bir mukayese vesilesi ve mânâsı kendinden olmayan bir inkişaf aleti olduğunu ifade etmektedir. Ona göre nefsin iki yüzü vardır. Bunlardan birisi onun hayra ve vücuda bakan yanıdır. Bu yanıyla o, yalnız feyze kabildir. Kendi başına bir iş yapamaz. Herhangi bir şeyi vücuda getiremez. Diğer yüzüyle ise o, şerre ve yokluğa bakar. Şerrin ve

---

35 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 292.

36 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/ 201, 202.

37 Said Nursî, *Risale-i Nur Kulliyatı*, 1, 876. Bediüzzaman, "Hasbunallahu veni'lme'l-vekil" âyetini açıklarken "ene'ye yani nefsime baktım, gördüm…" demektedir.

kötülüğün bizzat failidir. Yani o, hayır ve güzellikte vasıta, şer ve kötülükte ise kaynaktır.[38]

Nefis, zatı itibarıyla bir maddeye sahip değildir. Ama iş ve icraatında maddeye yakın bir cevherdir ki herhangi bir şeyin özü, esası, kendi demektir. İnsandaki şehvet, gazap, öfke, kin, nefret, hiddet gibi hâl ve duyguların merkezidir. "*Şüphesiz nefis her zaman fenalıkları ister, kötü şeyleri emreder.*" (Yusuf, 12/53) âyeti, onun zararlı ve katı tabiatını açıkça ifade etmektedir. Bu yönüyle o, kibir, gurur, bencillik, haset, haksızlık, düşmanlık gibi şeytanî özelliklere sahip, insan bünyesinde şeytana santrallik yapmaktadır. Böyle olmakla birlikte o, değişime ve gelişime de kabiliyetlidir.[39] Kur'ân, nefsin bu değişim ve gelişime olan yatkınlığını arındırmak, temizlemek mânâsına gelen "tezkiye" kelimesiyle anlatır.[40] O tezkiye edilmedikçe insan mahiyetinde adeta 'bir fenalık girdabı' gibidir. Ama tezkiyeye tâbi tutulup hevasına muhalefeti ve Rabbine muvafakatı sağlanabilirse bir ışık kaynağı, 'ruhun dublesi' hâline gelebilir. Özünde ruha arkadaşlık yapabilecek potansiyele sahip olan nefis, istiğfar, dua, ibadet, beşerî ihtiyaçları meşrû ve yeterli seviyede tutma, gayri meşrû arzu ve isteklerin önüne geçilmesi gibi hususlar kendisinde uygulanmak sûretiyle tezkiye ve terbiyeye tâbi tutulursa, birazdan ifade edilecek olan mertebeleri kazanabilir, bu mertebelerde seviye kat edebilir. İmanını

38 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 243.

39 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 4/ 253.

40 Nefsin tezkiyesi ile alâkalı âyetlerden bazıları şunlardır: "*Her bir nefse ve onu düzenleyene; ona hem kötülüğü ve hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki maddî-manevî kirlerden arındıran felaha erer.*" (Şems, 91/7-9); "*Kendisini arındıran felaha erer.*" (A'la, 87/ 14)

Felaha ermek, kurtuluşa ermek mânâsına gelir. Bu kelime ayrıca, insanın bütün arzularına kavuşup bütün korktuklarından emin olması demektir ki bu mânâ insanın Cennete girmesiyle en kâmil anlamda tezahür etmiş olur. Zira Cennete girip de bütün arzularına ve ötesine ulaşan mü'min, aynı zamanda her türlü endişe ve korkunun yeri olan Cehennemden de azad olmuş demektir.

takviye adına her yolu deneyen, Efendimiz'i (sallallahu aleyhi ve sellem) kendine rehber edinen nefis, tezkiye törpüsünde istenilen kıvama geliyor demektir.

Tasavvufçular, nefsin mertebeleri, makamları ve hâlleri üzerinde uzun uzun durmuşlardır. Hatta bütün tasavvufu "Nefsini tanıyan Rabb'ini tanımış olur." düstûruyla irtibatlandıranlar olmuştur. Bu zaviyeden nefsin mertebeleri şöyle sıralanabilir:

1. *Nefs-i emmare*: İnsanı devamlı kötülüğe sürükleyen nefistir. Nefsin hiç terbiyeye tâbi tutulmamış hâli budur. Günah işlemekten hiç çekinmeyen, yaptığı her olumsuz işin bedelini ödeyeceğini hiç düşünmeyen nefistir. Bu, insanın manevî hayatını bütünüyle tahrip etme adına şeytanla beraber çalışır. Daha önce de değinildiği gibi nefs-i emmare, şeytanın, insan bünyesindeki santral memuru gibi vazife yapmaktadır. "*Şüphesiz nefis her zaman fenalıkları ister, kötü şeyleri emreder.*" (Yusuf, 12/53) âyeti, nefsin bu hâlini ifade edip dikkat birikiminde bulunmuştur.
2. *Nefs-i Levvame*: Kendini levmeden, kınayan nefis demektir. Bu mertebedeki nefis, günah işlemekten kendisini kurtarabilmiş değildir. Bu türlü fenalıkları yapar ama sonrasında ise kendisini ayıplar, kınar. Vicdan azabı ve iç huzursuzluk yaşar. Yaptığı kötülükten ötürü rahatsız olur. Bu durum onu tevbe etme niyetiyle Allah Teâlâ'ya yönlendirir. Kur'ân, "*Kendini sorgulayıp kusurlarına pişmanlık duyan nefse andolsun!*" (Kıyamet, 75/2) diyerek bu nefis mertebesine iltifatta bulunmuş, onu takdir etmiştir.
3. *Nefs-i Mülheme*: İlhamların esip esip kendisine geldiği nefistir. Bu seviyedeki nefis, gayb âlemine açıktır. Hayır ve şerrin ne olduğunu inanmanın ötesinde seziş ve duyuşlarla idrak etmeye başlar. "*Andolsun nefse isyanını ve*

itaatını ilham edene!" (Şems, 94/8) âyeti, nefsin bu makamına işaret etmektedir.

4. *Nefs-i Mutmainne*: İtminana ermiş, yatışmış nefis mânâsındadır. Önceki mertebeleri aşmış geçmiş, sükûnete ermiş, dinginleşmiş, Hakk'ı idrak etmiştir. Bu seviyedeki nefis, harama karşı bütünüyle kapalı, günahın çirkin yüzünü tamamen görür durumdadır. İman noktasında bütün emir ve yasaklara karşı tam bir itaat ve teslimiyet içerisindedir. "*Ey itminana ermiş nefis! Sen Rabbinden Rabbin de senden razı olarak dön Rabbine!*" (Fecr, 89/27, 28) âyeti hem bu nefis mertebesine ve hem de bundan sonraki iki mertebeye işaret etmektedir. Bu âyetin geniş tefsir ve yorumu "Kur'ân'da Rıza" başlığı altında yapılmıştır.
5. *Nefs-i Râdıyye*: Bu nefis hem iman ve hem de ibadet hususlarında tam bir teslimiyet gösterir. O, Cenâb-ı Hakk'ın bütün takdir ve hükümlerine tereddütsüz itaat eder. İtiraz veya tenkit etme gibi yaklaşımlar onun için söz konusu değildir. Bunlarla birlikte o, ibadetlerden de artık zevk almaktadır. Başlangıç itibarıyla zor olan dinî mükellefiyetler ona bütünüyle kolaylaşmıştır. Nefsanîlik tamamen kaybolmuş, bunun yerini Rabbanî duygu ve düşünceler almıştır.
6. *Nefs-i Merdıyye*: Allah'ın kendisinden razı olduğu nefistir. Bir önceki mertebedeki Hak'tan hoşnut ve razı olan nefse, Hak Teâlâ'nın kendisinden memnun ve razı olmasıyla mukabelede bulunması, karşılık vermesidir. Bu son iki husus ile alâkalı daha geniş bilgi, "zühd-rıza ilişkisi" bölümünde verilmiştir.
7. *Nefs-i Zekiyye*: Bu nefis mertebesine nefs-i sâfiye veya nefs-i kâmile de denmektedir. Kelime mânâları itibarıyla

kendisini arındırmış, manevî kir ve lekelerden tamamen temizlenerek dupduru hâle gelmiş, bütün kemal sıfatları ile donanmış nefis demektir. İnsanlık semasının güneşleri olan Peygamberler ve hayatlarını peygamberane çizgide sürdürmeyi başaran, onların çok yakın takipçilerinin sahip oldukları nefse ait olan makamdır. Bütün arzu ve iştiyakı sadece Allah'a olan, devamlı O'nun huzurunda olduğu şuuruyla hayatını murakabe ve marifet nurlarıyla aydınlatan nefis demektir. Bu son üç nefis mertebesini, *Nefs-i Mutmainne* mertebesi altında kategorize etmek de mümkündür.

Nefsin mesafe kat edip Cenâb-ı Hakk'a ulaşabilmesi için bir dizi işleme tâbi tutulması gereklidir. Şimdiye kadar birçok Hak dostu bunu gerçekleştirebilmek için kendi tecrübe ve keşifleri ışığında yollar bulmuştur. İfade edilen nefis mertebeleri de bu açıklamaların özeti mahiyetindedir.

Hz. Bediüzzaman da bu bağlamda "acz, fakr, şefkat, tefekkür" yolunu nazarlara sunmuştur. Bu yolu ifade sadedinde de dört adım ve dört âyeti zikreder. Nefsi tanıma adına önemli gördüğümüz için bu hususlara da kısaca değineceğiz:

1. "*Nefislerinizi temize çıkarmayın.*" (Necm, 53/32) âyeti gereğince nefis tezkiyesi yapılmamalıdır. İnsan fıtratı gereği nefsini sever. Evvela ve bizzat kendini sever, başka şeyleri nefsine feda eder. Mabuda layık bir tarzda nefsini metheder. Allah'a yakışır bir tenzihle nefsini ayıplardan uzak ve berî görür. Elden geldiğince kusurları kendinden bilmez. Nefsini müdafaa eder. Kendini görür, beğenir, güvenir. İşte böyle olan nefsin ıslahı ve temizlenmesi, insanın nefsini hata ve kusurlardan uzak görmemesi, onu temize çıkarmamasıdır.

2. "*Allah'ı unutanlar gibi olmayın ki Allah da onlara kendi nefislerini unutturmuştur.*" (Haşr, 59/19) fehvasınca insan, kendi nefsini unutmuş bir vaziyettedir. Ölümü düşünse başkasına verir. Fena ve zevali görse kendine almaz. Hiç ölmeyecekmiş gibi davranır. Nefis hayırlı işlere yanaşmaz. Dünyevî menfaat ve ücret söz konusu olduğunda kaçırmak istemez. Bu makamda nefsin terbiyesi, bu hâlin tam aksi ile amel etmesidir. Yani lezzet ve menfaat de unutmak, ölüm düşüncesi ve hizmet etme gibi hususları ise hatırdan çıkarmamaktır.
3. "*Sana her ne iyilik erişirse Allah'tandır. Sana her ne kötülük gelirse o da kendi nefsindendir.*" (Nisa, 4/79) âyetinde ifade edildiği gibi nefis her zaman iyiliği kendinden bilir, gurura kibre girer. Hâlbuki hakikat daha başkadır. Nefis kendi kusur, eksiklik ve aczini bilip bütün güzellik ve mükemmeliğin Yüce Allah tarafından kendisine bahşedildiğini anlamalı, O'na hamdetmelidir. "*Nefsini günahlardan arındıran kurtuluşa ermiştir.*" (Şems, 91/9) âyeti gereğince de o, kemalini kusurlu görmesinde, kudretini acziyetinde, zenginliğini de fakir olduğuna inanmasında bilmelidir.
4. Nefis kendini serbest ve hür bilir. Her şeye sahip olduğunu zanneder. Allah Teâlâ'ya karşı isyan içerisine girer. Bunun önüne geçebilmek için de o, Cenâb-ı Hak ile olan irtibatı kesildiğinde kendi başına hiçbir mânâ ifade etmeyeceğini idrak etmelidir. Çünkü "*O'nun Zatı müstesna her şey helâk olup gidicidir.*" (Kasas, 28/88) âyeti Yüce Allah'ın dışında her şeyin yokluğa mahkum olduğu hakikatini açıkça ifade etmektedir.[41]

Bediüzzaman nefse ait özellikleri ve onun terbiyesi adına

[41] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 211.

nelerin yapılması gerektiğini ifade sadedinde "dört hatve" dediği bir yoldan bahsetmiş ve onun doğruluğuna gönülden inanmıştır.

> Nefsini beğenen ve ona itimat eden bedbahttır. Nefsinin ayıbını gören bahtiyardır… Fakat bazen olur ki nefs-i emmare, levvameye veya mutmainneye dönüşür. Silahlarını ve cihazlarını âsâba devreder. Âsâb ve damarlar ise o vazifeyi ahir ömre kadar sürdürür. Nefs-i emmare çoktan öldüğü hâlde, onun eserleri yine görünür. Çok büyük asfiya ve evliya var ki nefisleri mutmainne iken, nefs-i emmareden şikayet etmişler. Kalbleri gayet selim ve münevver iken, kalb hastalıklarından vaveyla etmişler. İşte bu zatlardaki nefs-i emmare değil, belki asaba devredilen nefs-i emmarenin vazifesidir. Hastalık ise kalbî değil, hayale ait hastalıklardır."[42]

Bu ifadeleriyle Bediüzzaman, sürekli olarak kötülüğü emreden nefs-i emmarenin terbiyeye tâbi tutulduğunda gelişip nefs-i levvameye hatta nefs-i mutmainneye dönüşebileceğini ifade etmektedir.

Nefis, gafletinden, ahireti dünyanın hemen bitişiğinde, dünyaya bağlı bir yer gibi zannetmektedir. Nefsin iki silahı vardır. Dünyanın zeval ve fenasının eleminden kurtulmak için ahireti düşünmekle ümitvar olur. Ahiret için lazım olan a'mâl külfetine gelince gaflet veya teğâfül ile ondan da kendisini kurtarır. Vefat etmiş olanların hayatta olmadıklarını düşünmediği için de ölüme çok ehemmiyet vermez.[43]

İşte böyle bir gaflete saplanan nefis, insanı dünyaya yönlendirip, Hak'tan uzaklaştırmaya çalışır. Nefsine uymayan mü'min de yaratılış gayesinden sapmamanın mücadelesini verir. Bu, insanın

---

42 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 502. Bediüzzaman, nefis ile mücahedenin ölünceye kadar devam etmesi sebebiyle, ona ait cihazatın damarlara ve hissiyata devredileceğini ifade eder. Bkz: Nursî, *a.g.e.*, 1/ 1016.

43 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1341.

dünyaya karşı tavır almasını iktiza eder. Bu tavır, maddî olanından ziyade, manevî ve kalbî bir tavır ve tutumdur.

Zühd-Rıza İlişkisi

Öncelikle *rıza* kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Zira zühd kalbin, Allah Teâlâ'yı her şeye tercih etmesi ise rıza da aynı hakikatin bir diğer ifadesi olmaktadır. Kalbiyle dünyayı terkeden, onun çekici güzelliğine gönlünü kaptırmayan mü'min, Allah'ın takdir ve muradını kendi arzu ve isteklerinin önünde tutmaktadır. Bir başka deyişle böyle bir mü'min, kalben dünyaya değil, Cenâb-ı Hakk'a müteveccihtir. Gönlüyle Allah'a yönelen Müslüman'ın da O'nun takdirlerine itiraz etmesi düşünülemez. İşte zühd ile rıza bu noktada buluşmaktadır. Zaten zühdün tarifleri arasında rızaya da sıkça atıfların yapılması, aradaki irtibatın sıkılığını ifade etmesi bakımından şâyân-ı dikkattir. Ebû Süleyman ed-Daranî, şehvetlerden kendini sıyırabilen bir kulun Allah'tan razı olduğunu ifade etmektedir.[44] Bu tarifteki "şehvetler"den maksadın, dünyevî arzu ve hevesler olduğu açıktır. Bu arzu ve heveslerine karşı koyabilen mü'min, kendi heva ve heveslerinin yerine Yüce Allah'ın muradını koymuş demektir. Fethullah Gülen Hocaefendi de "Rıza, insan kalbinin başa gelen hadiselerle sarsılmaması, kaderin tecellileri karşısında huzur bulması mânâlarına gelir."[45] diyerek zühd ile rıza arasındaki güçlü bağa dikkatleri çekmiştir.

Süfyan-ı Sevrî'ye göre zühd, adî şeyler yeyip, yırtık ve yamalı elbiseler giymek değildir. O, Hak rızasına programlanmış, dünyevî emel ve hırs mânâsına gelen tûl-i emellere kapalı kalabilmiş bir kalb amelidir.[46] Bu anlayışa göre dünya adına kazanma ve kaybetme arasında fark görmeme, övülme ile kınanmayı

---

44 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 187.
45 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 148.
46 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 119.

bir bilme ve Hakk'a kulluğu her şeye tercih etme gerçek zühdün köşe taşları olmaktadır.[47] Ona ayrıca, kişinin hem zengin hem zahid olup olamayacağı sorulduğunda o, başına gelen musibete sabredip, mazhar olduğu nimete şükrettiği takdirde pekala zahid olabileceğini ifade etmiştir.[48]

Süfyan-ı Sevrî zühdle alâkalı tespitlerde bulunurken rızaya da atıfta bulunmuştur. O, kalbin, dünyevî hırs ve emellere kapalı hâle gelmesini zühdle irtibatlandırmanın yanında, Allah'tan gelen acı tatlı her şeye razı olabilen kalbin bu tutumunu da yine zühdle açıklamıştır. Buna göre, yoksulluğuna isyan eden bir fakirin zühdle hiçbir alâkası olmadığı gibi, şükreden, maddî varlığına gönlünü kaptırmayan, onun mahkumu olmayan zengin bir Müslüman da gerçek bir zahid olabilmektedir.

Abdullah b. Abdülaziz, Fudayl b. Iyaz gibi zatlar da zühdü rızadan ibaret görmüşlerdir.[49] Fudayl b. Iyaz, kanaatkâr kişinin zahid, zahid insanın ise zengin olduğunu ifade etmiştir.[50] Bu yaklaşım "*Kanaat en büyük hazinedir.*" sözünün bir başka ifadesi olmaktadır. Kendisine verilenlerle yetinmesini bilen kişi, tamah duygusunun önüne geçebilmiş insandır. Açgözlülüğünü aşabilmiş insan, gönlünü ikna edebilmiş insan demektir. Bu kalbî seviyeyi yakalayabilmiş kimse, zengindir. Birçok malı mülkü olup da hâlâ doyma bilmeyenin ise zenginlikle alâkası yoktur. Yani zenginlik, maddî olmaktan ziyade manevîdir ki Allah Resûlü'nün

---

47 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 70. Süleyman ed-Daranî aynı çizgide zühdü tanımlamış, gerçek zahidin dünyayı ne kınadığını ve ne de övdüğünü söylemiş, ayrıca böyle birisinin dünya kendisine yöneldiğinde sevinmediği gibi, ondan uzaklaştığında da üzülmediğini ifade etmiştir. (Beyhakî, , *Kitâbü'z-Zühd*, 87.) İbrahim b. Edhem de şunları söylemiştir: "Kalblerimiz üç örtüyle perdelenmiştir. Bu örtüler kalkmadığı müddetçe kulun kalbi yakîne açılmaz. Bunlar: mevcud olana sevinmek, kaybedilene üzülmek, övülmeyi sevmektir." Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 250.)

48 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/ 387.

49 Tatlı Alican, *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*, 44.

50 Ahmed Ferîd, *el-Bahrü'r-râik*, 193.

"*Gerçek zenginlik, mal mülk çokluğu değil, gönül zenginliğidir.*"[51] ifadesiyle de tamamıyla örtüşmektedir.

İbn Şihab ez-Zührî de "Zühd, haramın sabra galip gelemediği, helâlin de şükre mani olamadığı şeydir."[52] diyerek gönlün Hak'tan gelen her şeye razı ve memnun olabilmesinin zühdün kendisi olduğunu ifade etmiştir. Bu tariften, harama girmektense sabretmeyi tercih eden, yokluğu sabırla göğüsleyen, mazhar olunan nimetlere şükürle mukabelede bulunan bir Müslüman'ın çok iyi bir zahid olduğu anlaşılmaktadır.

Rıza ile alâkalı söylenenler, onunla zühd arasındaki güçlü bağın görülmesi açısından çok önemlidir. Allah Teâlâ kuldan razı olmadıkça, kulun Allah'tan razı olması mümkün değildir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de kul ile Allah arasındaki rıza münasebeti ifade edilirken, "*Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdır.*" (Mâide, 5/119) buyrulmuştur. Yani Cenâb-ı Hak, rıza hususunda Kendisini öne almış, önce Kendisini zikretmiştir.

Ebû Ali ed-Dekkak'ın anlattığı şu hadise çok güzeldir: Bir gün talebe, hocasına "Kul, Allah'ın kendisinden razı olduğunu anlayabilir mi?" diye sormuş, hocası: "Hayır anlayamaz, çünkü bu, gaybe ait bir husustur." cevabını verince talebesi şöyle mukabelede bulunmuştur: "Eğer kalbimi, Allah'tan razı olarak bulursam, bilirim ki Allah da benden razıdır demektir." Bu cevaptan çok memnun kalan hocası, talebesini takdir etmiştir.[53]

İfadelerden de anlaşıldığı üzere rızanın iki boyutu vardır. Rıza denilince ilk akla geleni ve bilineni, kulun, Allah'ı razı ve memnun etmesi olsa da aslında rızanın diğer boyutu olan kulun Allah'tan memnun ve hoşnut olması hususu da birincisi kadar önemli ve elde edilebilmesi zordur. Rızanın zühdle irtibatlı olan

---

51 Buhârî, *Rikak* 15; Müslim, *Zekât* 130. Tirmizî, *Zühd* 40; İbni Mâce, *Zühd* 9.

52 Beyhakî, *a.g.e.*, 97.

53 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 187.

yanı da bu ikinci yönüdür. Mü'min, Allah Teâlâ'nın kendisiyle alâkalı takdirlerine razı ve memnun olabildiği ölçüde zühd denilen mânâyı kalbine iyice yerleştirmiş olmaktadır.

el-Muhasibî ve en-Nurî de rıza hususunda kalbe atıfta bulunmuş ve onun Allah'ın hüküm ve kazası esnasında kalbin sükûn ve sürûru olduğunu söylemişlerdir.[54]

M. Fethullah Gülen Hocaefendi rızanın derecelerini anlattığı yerde marifet ehlinin rızasından bahsetmekte ve onu "Hakk'ın kaza ve kaderini gönül hoşnutluğuyla karşılayıp kalb ibresinin en az bir zaman içinde, en küçük sapmasına dahi meydan verilmemesi hâli"[55] olarak açıklamaktadır. Rızanın en üst mertebesi olarak da asfiya'ya ait olanını ifade etmekte ve onu "Hakk'ın rızasına rıza" şeklinde özetlemektedir.[56]

Hocaefendi'nin bu konuda söylediklerinden bazıları şunlardır:

> Hakk'ın takdir ve tecellileri karşısında insan bir figürden ibarettir. Allah'ın insana verdiği rolde insanın bir müdahalesi yoktur. İnsan, Allah'ın kulu ve kölesi ise O'nun tasarruflarına karışması da söz konusu olamaz. Gerçekten Allah Teâlâ'yı seven insan, O'ndan gelen gülü de dikeni de hoş görmelidir. Hakk'ın icraatlarına karşı hoşnutsuzluk, mü'mine yakışmaz. Başa gelen olumsuz şeylerde bile aslında bir maslahat ve fayda vardır. Cenâb-ı Hakk'a karşı her zaman hüsnü zan içinde bulunulmalıdır. Bunun aksi şeytanîdir. Rıza, en önemli bir saadet vesilesidir.[57]

Aktarılan tarifler, zühdün doğru olarak anlaşılıp sağlıklı bir yaklaşım ve tespitin elde edilmesinde üç hususu öne çıkarmıştır.

---

54 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 189.
55 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 155.
56 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 156.
57 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 157-158.

Bunlar Allah Teâlâ hakkında bilgi sahibi olmak diyebileceğimiz *marifetullah*, *dünya* ve insan *kalb*idir. Mü'min kalb, deyim yerinde ise dünya ile Hak Teâlâ arasında kalıp sıkışmış bir vaziyettedir. Bir tarafta dünyanın cazibedar güzellikleri, diğer tarafta ise Cenâb-ı Hakk'ın rızası ve vaadleri bulunmaktadır. Dünyanın çekiciliğine kendisini kaptıran kalb, kendisini dünyadan kurtarabildiği ölçüde Allah'a yaklaşmakta ve zühd sahibi olmakta, Hak'tan uzaklaştığı takdirde ise dünyaya dalmakta ve dolayısıyla zühdden mahrum kalmaktadır.

Zühd kalbe ait bir amel, kalbin bir aksiyonu olduğuna göre onu maddiyattan ziyade maneviyatta aramak lazımdır. Mademki zühdün yeri, otağı kalbdir. Öyleyse kalbin fonksiyonlarını, işleyişini bilmek şarttır. Ve madem kalbin itminanı, sükûneti, kalak ve çırpınışlarının dinmesi Allah Teâlâ'yı anmakla, O'nu zikretmekle ancak mümkün olabilmektedir. Öyleyse *marifet* veya *marifetullah*a sahip olmak, bu bilgiye sahip olmak sûretiyle dünyayı kalbe sokmamak, daha doğru bir ifadeyle kalbi, gerçek sahibi için, Allah'tan başka her şey demek olan 'masiva'dan temizlemek zorunludur.

Kur'ân'da Rıza

Kur'ân-ı Kerim rızadan bahsettiği, özellikle Allah'ın kullarından razı olduğunu ifade ettiği hemen her yerde, onun iki yönünü beraber zikreder. Bu *karşılıklı rıza*nın hem dünyaya bakan tarafı hem de ölüm ötesi ile alâkalı tarafı vardır.

Cenâb-ı Hak Ashab-ı Kiram'ı takdir sadedinde "*Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı oldular.*" (Tevbe, 9/100) buyurarak henüz dünyada iken onlara böylesine büyük bir iltifatta bulunmuştur. Sahabe efendilerimizin (radıyallahu anhüm ecmain) Allah'ı nasıl bildikleri ve O'nun rızası için dünya hayatlarını nasıl geçirdikleri ise bellidir.

Rızadan bahsedilen âyetlerin bazıları şunlardır:

> *Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir milletin, Allah'ın ve Resûlü'nün karşısına çıkan kimseleri, isterse o kimseler babaları, evlatları, kardeşleri ve sülaleleri olsun, sevip dost edindiklerini göremezsin. İşte Allah onların kalblerine imanı nakşetmiş ve Kendi tarafından bir ruhla onları desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan cennetler, hemde ebedî kalmak üzere yerleştirecektir. Allah onlardan, onlarda O'ndan razıdırlar. İşte onlar Allah'ın takımıdır. Ve iyi bilin ki felaha erenler, Allah'ın takımında yer alanlar olacaklardır.* (Mücadele, 58/22)

Karşılıklı rızanın dünyaya bakan yönünün bir başka örneği ise haşyet sahibi mü'minler ile alâkalıdır. *Haşyet*, insan kalbinin Allah'a karşı saygıyla dopdolu olma hâlidir. Kur'ân "*Allah'a iman edip yararlı işler yapanlar ise bütün yaratıkların en hayırlı olanlarıdır. Bunların Rabbleri katındaki ödülleri, içinden ırmaklar akan hem de devamlı kalmak üzere girecekleri cennetleridir. Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu rıza makamı da Rabbine haşyet içerisinde olanlardır.*" (Beyyine, 98/7-8) buyurmuş, bu yüksek makamı elde edebilmek için önce iman ve salih amele, sonrasında da haşyete dikkatleri çekmiştir.

Kur'ân, Mâide sûresinde rızanın ahirete bakan yanı üzerinde dururken önce hesap gününe atıfta bulunmakta, sonra da layık olanların mazhar olacağı mükafata dikkatleri çekmektedir:

> *Allah buyurur ki "Bu gün, o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden ırmakların aktığı cennetler verir. Orada daimi kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur.* (Mâide, 5/119)

Cennet nimetleri bir yana, kulların, Allah'ın kendilerinden razı ve hoşnut olduğunu bilmeleri, onlara cennet ötesi haz ve mutluluk yaşatacaktır. Bir başka deyişle cennetlere çıkmamak üzere girerken Yüce Allah'ın da o kullarından sonsuza kadar memnun

olduğunu bilmeleri, böyle bir başarıyı elde etmiş olmaları, o mü'minlere tarifsiz mutluluk verecektir. Âyetin bitiş cümlesi olan "*İşte büyük başarı ve mutluluk budur.*" ifadesi bu karşılıklı rızalaşmanın önemine dikkatleri çekmektedir.

Hemen her hususta olduğu gibi rıza da insanların idrak ve seviyelerine göre farklı mertebeler hâlinde temsil edilmiştir. Hocaefendi bu mertebeleri ifade sadedinde şunları söylemektedir:

> Düz insanların rızası, haklarındaki ilâhî takdir ve tecellilere itiraz etmeme; marifette derinliklere ulaşmış insanların rızası kaza ve kaderden gelen her şeyi gönül hoşnutluğuyla karşılama; kendilerini aşmış kalb ve ruh insanlarının rızası ise kendi mütâlaa ve mülahazalarını devreden çıkarıp sadece ve sadece O'nun istek ve teveccühlerini rasat etmektir.[58]

Bazı mü'minler vardır ki onlar, haklarındaki ilâhî takdirlere itiraz etmezler. İtiraz etmek isteseler bile imanları bunun önüne geçer. Davranış ve söz yanlışlığına düşmezler. Bunlar normal, sıradan insanların rızasıdır. Yine öyle insanlar vardır ki onlar, Allah bilgisinde hayli mesafe almış, kendi seviyelerine göre Allah'ı bilmiş, O'na sevgi ve korkuyla yönelmiş mü'minlerdir. Bunlar da kendileri hakkındaki ilâhî kadere razı olur, itiraz etmezler. Bunların ilklerden farkı, kaderlerine itiraz etmenin akıllarına bile gelmemesidir. Bu seviyenin insanları O'ndan gelen acı tatlı her şeyi gönül hoşnutluğuyla karşılar, tenkit ve itirazın zerresinin bile kalblerini kirletmesine müsaade etmezler. Bunların da üstünde ve ötesinde bir de öyle mü'minler vardır ki bunlar kalbî ve ruhî hayat seviyesinin zirvesini tutmuşlardır. Bu seviyedeki insanların kendileriyle alâkalı herhangi bir beklenti ve düşünceleri yoktur. Onlar, Allah Teâlâ'dan gelen her şeyi canlarına safa bilir, hayatlarını O'nun muradı peşi sıra devam ettirirler.

---

58 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri,* 1/ 154.

Allah Teâlâ'nın takdir ve hükümlerine itiraz etmemek düz insanların hâli ise günümüzde birçok insanın bu seviyeyi bile tutturamadığı acı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zikredilen âyetlerdeki ortak hususlardan birisi de –önceki bölümde kısaca değinildiği gibi– bu karşılıklı rızanın anlatıldığı her yerde önce Allah'ın kullarından razı olması, sonra da kullarının Yüce Allah'tan razı olmasının ifade edilmesidir. Bundan, "Allah razı olmadıkça, kulun Rabbisinden razı olması mümkün olamaz." hükmünü çıkaranlar olmuştur. Aynı yaklaşım, Cenâb-ı Hak ile kul arasındaki karşılıklı sevgi hususu için de söylenebilir. Kur'ân, "*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorludurlar…*" (Mâide, 5/54) buyurmuş, rızada olduğu gibi muhabbette de önceliği, Allah Teâlâ'ya vermiş, sonrasında ise kulun Allah'a olan sevgisinden bahsetmiştir.

Şimdi zikredilecek olan âyette, rızalaşma ifade edilirken de aynı sıra takip edilmiştir:

> *Ey itminana ermiş nefis! Dön Rabbine O senden razı, sen de O'ndan razı olarak. Gir kullarımın arasına ve ardından da cennetime.* (Fecr, 89/27-30)

Fecr sûresinin sonundaki bu üç âyet, hem nefs-i mutmainneye ve hem de karşılıklı rızaya dikkatleri çekmesi bakımından çok önemlidir. Nefsin mertebelerini ifade ederken itminana ermiş nefse, "Önceki mertebeleri aşmış geçmiş, sükûnete ermiş, dinginleşmiş, Hakk'ı idrak etmiş nefistir" denmişti. Elmalılı, nefs-i mutmainneye ait bir özellikten bahsederken onun, Allah Teâlâ'nın huzurunda hesap verileceğine gönül huzuru ile iman etmiş olduğunu ifade eder. Bu mertebedeki nefis her yaptığının sorulacağına yakînen iman ettiği için hayatını çok dikkatli yaşar.

Amellerinin kabul ve rızasını düşünür. Çok yüksek bir iman seviyesini idrak ettiği için hesaba çekilmeme ihtimali vardır. Ama her hâlükârda "*O senden hoşnut, sen de O'ndan hoşnut olarak dön Rabbine*" denilmesinde büyük bir gönül rahatlığı ve müjdenin bulunduğu kuşkusuzdur. Yani "İman dolu kalbin, teslimiyetin ve salih amellerin vesilesiyle, Rab'bin de senden razı ve hoşnut olarak, seni büyük kurtuluş olan rıza ve rıdvanına eriştirmek üzere dön." demektir.[59]

Abdullah b. Abbas'a göre nefs-i mutmainne, "tasdik edici nefis", Katade'ye göre "Allah'ın vaadi ile gönlü huzurlu, sözünü tasdik edici nefis", Mücahid'e göre "Allah'ın, kendisinin Rabbi olduğunu tasdik edip buna iyice inanmış ve her yaptığı işte O'nun emrine teslim olmuş, boyun eğmiş nefistir."[60]

Fahreddin Râzî'ye göre ise "yerleşip sabitleşmek" demek olan itminanın elde edilmesini Yüce Allah, Kendisinin bilinmesine ve ibadete bağlamıştır. Bu yerleşip sabitleşmenin nasıl olduğunda ise birkaç vecih vardır:

1. Hiçbir kuşku bulunmayacak şekilde Hakk'a yakînen inanma zevkine ermektir. Nitekim, "*Fakat kalbimin iyice yatışması için*" (Bakara, 2/260) âyetinden maksat budur.
2. "*Bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olmazlar.*" (Bakara, 2/112) âyeti gereğince korku ve hüzünden sarsılmayacak şekilde güven elde etmektir. Bu güven duygusu ise ölüm sırasında, öldükten sonra dirilme sırasında ve cennete girerken "*Korkmayın, mahzun da olmayın, vaad olunduğunuz cennetle sevinin.*" (Fussilet, 41/30) hitabı işitilmekle olur.
3. Kur'ân, kalb itminan ve huzurunun ancak Allah'ı zikirle elde edileceği hususunu "*Bilin ki, kalbler ancak Allah'ı*

59 Elmalılı, *a.g.e.*, 9/206.

60 Muhammed b. Cerir et- Taberî, *Câmiü'l- Beyan fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 22/395.

zikir ile itminana erer, yatışır." (Ra'd, 13/28) buyurarak ifade etmektedir. Bu, iki şekilde kendisini gösterir:

a. Nefis, arzu edip ulaşmak istediğini elde edince, onunla yetinmez. Ondan daha üstün ve güzelini ister. Devamlı olarak her şeyin daha güzel ve iyisine yönelir. Bu yöneliş Yüce Allah'a kadar, bir başka deyişle Kendisinden daha üstünü ve ötesi olmayan Yüce Zat'a kadar devam eder. O'nu bulan nefis yatışır, sakinleşir. Tamah duygusu, sadece Cenâb-ı Hak'la doyuma erer. Aksi takdirde nefis, kendisine lütfedilenlere kanaat edeceğine, sahip olamadığı şeylere bakar ve kalak, çırpınış ve sıkıntılardan kurtulamaz.

b. Nefsin sonsuz denebilecek kadar çok ihtiyaç ve arzuları vardır. Sonsuz olmayan şeyler, nefsi tatmin etmez. Onun bitip tükenme bilmeyen ihtiyaçları karşılığında Allah'ın sonsuz kemali gerekir ki huzur ve sükûnet bulabilsin. Nefsin sonsuz arzularını, sonsuz olan Birisi ancak yerine getirebilir. O da Yüce Allah'tır. Nefis, Cenâb-ı Hakk'ı tercih edebildiği nispette huzur ve itminan bulur. Şevk ve arzusu hep Allah'a olur, beka ve devamı, konuşması hep Allah iledir. Kısaca, Allah'ı bulan nefis her şeyi bulmuş olur. Onun için de mutmaindir, huzurludur, sakindir. Bu seviyedeki nefis dünyadan ayrılacağı sırada "Rabb'ine razı olmuş ve razı olunmuş olarak dön" hitabına muhatap olur. Bu söze sadece bütün kalbiyle Yüceler Yücesine yönelebilen nefisler mazhar olurlar. Tevhid ve ihlâsla itaat edip boyun eğen nefis, itminana ve istikrara ermiş nefistir.[61]

---

61 Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 31/177, 178.

Bu mertebeyi öven ve tarifi tamamlayan âyetlerden bazıları şunlardır:

Hayır, her kim Allah'ı görüyormuş gibi ona ibadet edici olduğu hâlde kendini Allah'a teslim ederse, işte onun mükafatı Rabb'i katındadır. Bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olmayacaklardır. (Bakara, 2/112)

Öyle insanlar var ki, Allah'ın rızasını elde etmek için canını bile feda eder. (Bakara, 2/207)

Gerçekten mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir. Onlara âyetleri okunduğu zaman bu onların imanlarını artırır. Bunlar yalnız Rabblerine tevekkül ederler. (Enfal, 8/2)

A*llah anıldığı zaman onların kalbleri titrer. Başlarına gelenlere karşı da sabırlıdırlar. Onlar namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar.* (Hacc, 22 /35)

Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. (Zümer, 39/54)

Hasılı, itminan ve karar kılma, nefsini yalnız Allah'ın rızasını arayıp bulmaya bağlayarak hayvanî tabiattan, kötülüğü emreden nefsin sıkıştırmasından, ayıplanan nefsin ayıplamasından, Allah'ın dışındakilere esir olma bağlarından kurtarıp İlâhî ahlâk ile ahlâklanarak Allah yolunda mal ve canıyla yetişebildiği hayrı yapacak gerçek hürriyeti kazanma kararıdır.[62]

Maksat zühdün rıza ile olan ilişkisini göstermek olduğu için zikredilen âyetlerle iktifa ediyoruz.

Hadislerde Rıza

Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) rıza ile ilgili pek çok hadis-i şerifleri bulunmaktadır. O, konuyla alâkalı en meşhur ifadelerinden birisinde şöyle buyurmuştur:

---

62 Elmalılı, *a.g.e.*, 9/204.

> Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, Peygamber olarak Hz. Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) hoşnut olan, imanın ledünnî zevkini tatmıştır.[63]

Bu hadis, rızanın başlangıç itibarıyla iradî ve kulun kesbine bağlı, netice itibarıyla ise Allah Teâlâ'ya ait bir mevhibe ve lütuf olduğuna işaret etmektedir.[64] Bu tespiti şu şekilde yorumlamak mümkündür: Mü'min, önce kendi üzerine düşeni yapmak durumundadır. O, iradesinin hakkını verip başına gelen güzellikleri şükürle karşıladığı gibi, maruz kaldığı zorluk ve sıkıntıları da sabırla göğüslemeli, itiraz ve isyana kesinlikle girmemelidir. Madem her şey Allah'tan ve bu dünya bir imtihandan ibarettir. Öyleyse istenmeyen şeylerle karşılaşıldığında diş sıkıp dayanmaktan başka da çare yoktur. Zaten mü'min bir insanın başka türlü olması düşünülemez.

Bir diğer hadis şudur:

> Olacak olduktan sonra senin rızanı isterim.[65]

Bu Nebevî dua "Allah'ın hükmü henüz yerine gelmeden O'na karşı rıza, rızaya azimdir. Gerçek rıza ise başa gelen şeylerin şoku yaşanırken dişi sıkıp ona sabretmektir."[66] şeklinde yorumlanmıştır. İnsanın bu dünyada işlerinin her zaman rast gitmeyeceğini bilmesi, bilip buna göre kendisini hazırlıklı tutması, o sıkıntılar başa geldiği zaman dayanabilmesi bakımından önemlidir. Olmamış, belki de hiç olmayacak şeylere karşı rıza veya sabır diye bir şey yoktur. Hastalık, kaza, maddî sıkışıklık, manevî sıkıntılar gibi maruz kalındığında insanı zorlayacak hususlar, onlara hazırlıklı olunabilirse, zahiren acı ve acıtan yüzleri olsa da insanı kazanma kuşağına çıkaran argümanlar hâline gelebilir. Örneğin ciddi bir

---

63 Müslim, *İman*, 56; *Müsned*, 1/ 208.

64 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 149.

65 Nesaî, *Sehv*, 62; *Müsned*, 5/ 191.

66 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 189; Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 153.

hastalığa müptela olan insan, o hastalıktan ötürü isyan eder, şikayetlerde bulunursa başına gelen o musibeti ikileştirmiş olur. Fakat öyle yapmayıp bu hastalığın kendi günahlarına keffaret olduğunu, hatta Hak katında ona yüksek makamlar kazandırabilecek bir potansiyele sahip olduğunu bilse, buna inansa ve bu inançla hastalığı göğüslese, dayansa, gerçekten de çok hâlis bir ibadeti eda etmiş gibi Hak katında hüsnü kabul görebilir ve bu rahatsızlığı onun günahlarının affına, hatta yüce mertebelere ulaşmasına vesile olabilir. Böyle bir sonuca ise Allah'ın takdir ve hükümlerine gönülden memnuniyet ve hoşnut olmakla ulaşabilir. Henüz sıkıntılar gelmeden onlara psikolojik olarak hazırlanmak, bu işi bir hayli kolaylaştıracaktır. Ama bütün bunlar tabii ki sabır ve rıza değil, onlara hazırlıktır. Gerçek sabır ve rızaya gelince onlar, bela ve musibet gelip insana tosladığı andaki söz, tavır ve davranışlardır, onlardaki istikamettir.

Şu hadislerinde ise Efendimiz, talihli veya talihsiz olmayı doğrudan doğruya rızaya bağlamıştır.

> Âdemoğlunun en ehemmiyetli saadet kaynaklarından biri hiç şüphesiz Allah'ın kazasına razı olması, onun en önemli talihsizliği de Allah'ın takdirlerini öfkeyle karşılamasıdır.[67]

Zühd, insanın Rabbisini tanıması, O'na ait marifet ve muhabbeti gönlüne yerleştirmesi neticesinde dünyaya karşı takındığı kalbî tavırdır. O, Yüce Allah'ı her şeye tercih eden bir kalbin amelidir. Böyle bir gönle sahip olan mü'minin, Cenâb-ı Hakk'ın hüküm ve takdirlerine itiraz etmesi ise mümkün değildir. Bir başka deyişle böyle bir mü'min, kaderine gönülden hoşnut olur. Bu insan aynı zamanda kanaat gibi bitmeyen bir hazinenin de sahibidir. Rabbisini bilen, fena ile beka arasındaki büyük uçurumun farkında olup dünya hayatıyla ahireti peyleyen bu mü'min, gerçekten de en mesut insanlardan birisidir.

---

[67] Tirmizî, *Kader*, 15; *Müsned*, 1,168.

Bu bağlamda denilebilir ki gelmiş geçmiş insanların en saadetlisi Efendimiz *sallallahu aleyhi vesellem*'dir. Yakınlarının ölüm acılarını yaşarken, savaşlarda yaralanırken, maddî-manevî incinirken bile bu böyledir. Zira O, Allah'ı en çok bilen, dünya ukba dengesini en iyi kuran insandır. Bunu söylemekle, marifetullahtaki derinlik ile saadetteki ziyadelik arasında doğru orantı olduğu inancımızı dile getirmiş olduk.

Bu yaklaşımı şöyle bir denklemle de ifade edebiliriz: Allah Teâlâ'yı bilen, O'nun kader ve kazasına gönülden razı olur. Kaderine teslim olan, kederden emin olur Buna gönülden hoşnut ve memnun olan mü'min ise saadetin gerçek kaynağını elde etmiştir. Bu denklem doğru olduğu gibi, bunun zıddı da doğrudur: Allah Teâlâ'yı bilme adına gerekli performansı göstermeyen, O'nu bilemediği için O'nun takdir ve hükümlerine razı olmaz. Razı olmadığı gibi bir de rahatsız olur, kızar, öfkelenir. Sebep ve olayların perde arkasındaki mânâ ve hikmeti kavrayamadığı için kaderi tenkit eder. Böylelikle musibetini ikileştirir. Mazhar olduğu güzelliklerin ise kıymetini bilmez. Nimetlere şükretmez, nankörlükten kendini kurtaramaz. Bir türlü mutmain olamaz. Mutluluk ve saadetin semtine bile uğramaz. İşte bu insan hakikaten çok talihsizdir. Efendimiz bu gerçeği iki cümle ile ifade buyurmuştur.

Zühd-Kurbiyet İlişkisi

Zühd ile Kurbiyet arasındaki sıkı bağı görebilmek için zühdle alâkalı daha önce zikredilen şu iki tarifi burada hatırlamak faydalı olacaktır. Zühd, İmam Şibli'ye göre "Kalbi, eşyadan, eşyanın Rabbi olan Allah'a çevirmektir."[68] İmam Gazzâlî'ye göre ise "Bir şeye olan rağbeti, ondan daha iyisine çevirmektir."[69] Kalb, fıtrî

---

68 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 110.
69 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 289.

olarak dünyaya dönük ve meyilli olarak yaratılmıştır. Onun yüzünü fani ve geçici olan dünyadan, bakî ve sonsuz olan Cenâb-ı Hakk'a yönlendirmek için evvela Hak Teâlâ'nın bilinme zarureti vardır. Marifetullaha sahip olan mü'minin kalbinde zamanla *muhabbetullah* denilen "Allah sevgisi" ve *mehafetullah* denilen "Allah korkusu" gelişir. Bu konular üzerinde son bölümde detaylı olarak durulmuştur. Burada söylenmek istenen, Allah Teâlâ'yı bilen mü'minin kalbinde O'na karşı bir yakınlık duyacağı hakikatidir. Aslında bu, Allah muhabbetinin tabiî bir neticesidir. Rabbini bilen, O'nu sever. O'nun sonsuz merhamet sahibi olması, bunların tezahürü olarak kullarını bağışlamak için bahaneler ve fırsatlar yaratması, azıcık bir gayrete çok büyük mükafatlar lütfetmesi gibi hususlar, mü'minin kalbini "kurbiyet"le doldurur. İnsan, kendisini Allah'a çok yakın hisseder.

Anlaşıldığı üzere kurbiyet, *k-r-b* kökünden gelen bir kelime olup yakınlık ifade etmektedir. Allah'ın insana yaklaşması gibi bir husus söz konusu değildir. Üzerinde durulacağı üzere zaten Cenâb-ı Hak, insana şah damarından daha yakındır. Zamandan mekândan münezzeh olan Allah Teâlâ, zaman ve mekân ötesi bir yakınlıkla kullarına ve her şeye yakındır. Bu mânâdaki kurbiyet, kulun, hayrın her çeşidini yerine getirmek sûretiyle Allah'a yaklaşmasıdır.

Kurbiyet, mü'minin Cenâb-ı Hak ile alâkalı marifetini artırması ve bunu salih amellerle desteklemesi neticesinde Allah'ın o kulunun kalbinde yarattığı yakınlık hissidir. Kur'ân, "*Secde et, yaklaş.*" (A'la, 96/ 19) diyerek ibadetin ve özellikle secde hâlinin Allah Teâlâ'ya yakınlığa vesile olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Kur'ân'da Kurbiyet

Kur'ân-ı Kerim kurbiyetin iki yanı üzerinde de durur. O, bazı âyetlerle Allah'ın kuluna olan yakınlığını ifade ederken, diğer taraftan insanların Cenâb-ı Hak ile olan yakınlığını beyan eder.

Allah'ın Kullarına Olan Yakınlığı

Bu başlık altında konuyla en irtibatlı olduğunu düşündüğümüz beş âyet üzerinde duracağız.

> **1.** *İnsanı Biz yarattık. Onun için nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini Biz pek iyi biliriz. Biz, insana onun şah damarından daha yakınız.* (Kaf, 50/16)

Bu âyet, İslâm'ın manevî boyutunu gösteren en net âyetlerden birisi olup üç hususa değinmektedir. Bunlar sırasıyla, insanın Allah tarafından yaratılması, nefsinin insana neler fısıldadığını, neleri telkin ettiğini Allah'ın bilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın insana olan yakınlığıdır. Aslında bu üç hususun ilk ikisi, zihinleri üçüncüsüne hazırlamak içindir. Bu mevzuların sondan başa doğru ifade edilmesinde de mantıkî silsile elde edilebilir: Allah insana şahdamarından daha yakındır. Böyle olduğu için nefsinin ona yaptığı telkinleri, fısıltıları bilmektedir. Çünkü insanı Allah yaratmıştır ve Yaradan yarattığını bilmekte, onun her hâlini görüp işitmektedir.[70]

Bu âyette geçen anahtar kelime *akreb* dir ki 'en yakın' mânâsındadır. Allah Teâlâ insana en yakındır. Ona ruhundan, canından, kalbinden, şah damarından, nabzından daha yakındır. İnsanın kendisine yakın olarak bildiği, hissettiği neleri varsa Allah onlardan daha yakındır. Bu yakınlıkta da O yegânedir. İnsana aynı yakınlıkta bir başkası yoktur. İnsanın bazen kendi hislerini, düşüncelerini bilemediği olur. Bazen bazı duygularını net olarak algılayamaz. Sezişlerini tam olarak kavrayamaz. Kalbinin derinliklerini bilemez. Değil kalbi, kalbindeki niyetinin bile tam ne olduğunu çözemez. Aklına gelen çoğu şeyin hayır mı şer mi olduğunu idrak edemez. İşte bunun gibi durum ve hâllerde bile Allah Teâlâ, ona en yakındır. O, insana ait his, seziş ve duyuşlar

---

70 Bu âyetlerden bazıları üzerinde ilerleyen bölümlerde durulacaktır.

da olmak üzere her şeyi tastamam bilen, bilmenin ötesinde onların hepsini yaratandır.

Tefsirlere bakıldığında Allah Teâlâ'nın insana olan yakınlığı ile alâkalı olarak üç ayrı yaklaşımın ortaya konulduğu görülmektedir. Bunlar ilim ve kudret yakınlığı, zat yakınlığı ve meleklere ait yakınlıktır. Bunlardan ilki olan ilim ve kudret yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan yakınlığı, müfessirlerin çoğunluğu tarafından kabul ve ifade edilmiştir. Muhyiddin b. Arabî, zatî yakınlığa kail olmuş, İbn Kesîr ise âyetteki yakınlığın meleklere ait olduğunu ifade etmiştir. Biz, önce âyette geçen "akreb" ve "şah damarı" kelimeleri üzerinde kısaca duracak, sonra da âyetle alâkalı yapılan yorumları sırasıyla özetleyeceğiz.

Kurb kelimesi, uzaklığın zıddı olan yakınlık ve yaklaşmak mânâlarına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın kuluna yakın olması Zat ve mekân yönüyle değildir. Çünkü bunlar cisimlere ait yakınlık göstergeleridir. Yüce Allah böyle şeylerden münezzehtir. Allah'ın kuluna olan yakınlığından murad, O'nun kuluna nimetler, lütuflar, iyilikler ihsan etmesi, manevî olarak feyiz ve mevhibelerini ona akıtması şeklinde anlaşılmıştır.[71] *Akreb* kelimesi ise Arapça ism-i tafdil kipi olup Türkçe karşılığı 'en yakın' mânâsına gelmektedir.

Râgıb, 'şah damarı' ifadesinden maksadın *ruh* olduğunu söylemiştir. Yine ona göre bu ifade, yakınlıktaki ziyadeliği vurgulamak için mesel olmuştur. Nitekim şair "Ölüm ona şah damarından daha yakındır" demiştir. Şu hâlde mânâ, kalbine kan akıtan en yakın damarından yahut canından bile daha yakın demek olur. Râgıb, şah damarı ifadesini her ne kadar *ruh* olarak yorumlasa da görüldüğü üzere onun 'yakınlık'tan kinaye olduğu hususu üzerinde de durmuş, tespitini desteklemek için Arap şiirinden örnek aktarmıştır. O ayrıca Kur'ân'da yakınlığın zaman, mekân, nispet,

---

71 İbn Manzur, *Lisan*, k-r-b mad.

lezzet, kıymet, şeref, koruyup gözetme ve kudret mânâlarında da kullanıldığını ifade etmiştir.[72]

Tefsir geleneğinin ilklerinden olan İbn Cerir et-Taberî, âyeti yorumlayan bazı âlimlerin Allah'ın kudretine, bazılarının ise Cenâb-ı Hakk'ın ilmine vurgu yaptıklarından bahsetmektedir. Buna göre 'şah damarından daha yakın olmak' demek, birinci görüşe sahip âlimlere göre 'üzerinde kudret yürütüp tesir meydana getirmede daha yakın, kendisine daha çok malik ve tasarruf sahibiyiz' demektir. İkinci görüşü benimseyenlere göre ise 'nefsin yaptığı fısıltı ve vesveseyi bilmekte daha yakın' mânâsına gelmektedir. Yani bu yakınlık, kudret ve ilim yakınlığı olup Zat yakınlığı değildir. İbn Cerir, kendi zamanındaki hiçbir âlimin, bu âyetten zatî yakınlığı anlamadığını da ilave etmiştir.[73]

Fahreddin Râzî de aynı çizgide yorumlarda bulunmuştur. Ona göre de 'şah damarından daha yakın olmak', Allah'a ait ilim ve kudretten kinayedir. Râzî, meselenin *ilimle alâkalı*

---

72 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât.* Râgıb, bu söylenenleri şu âyetleri zikrederek teyit etmiştir:

Mekanda yakınlık: "*Şu ağaca yaklaşmayın.*" (Bakara, 2/35), "*Yetim malına yaklaşmayın.*" (Enam, 6/152), "*Zinaya yaklaşmayın.*" (İsrâ, 17/32), "*Mescidi harama yaklaşmasınlar.*" (Tevbe, 9/28) gibi.

Zamanda yakınlık: "*İnsanlara hesapları yaklaştı.*" (Enbiya, 21/1), "*Uzak mı yoksa yakın mı olduğunu bilmem.*" (Enbiya, 21/109) gibi.

Nispette yakınlık: "*Miras taksim olurken akrabalar hazır bulunursa.*" (Nisa, 4/8), "*Ana baba ve akrabalar.*" (Nisa, 4/7), "*İsterse yakınlar olsun.*" (Mâide, 5/106), "*Yakın komşu.*" (Nisa, 4/36), "*Yakınlığı olan bir yetim.*" (Beled, 90/15) gibi.

Lezzet ve şerefte yakınlık: "*Allah'a yakın melekler.*" (Nisa, 4/172), "*Yakın olanlardan.*" (Ali İmran, 3/45), "*Allah'a yaklaştırılmış olanlar ondan içerler.*" (Mutaffifin, 83/28), "*Eğer Allah'a yaklaştırılmış olanlardan ise.*" (Vâkıa, 56/88), "*Şüphesiz ki siz yakın olanlardansınız.*" (A'raf, 7/114), "*Ve onu sırdaş olarak yaklaştırdık.*" (Meryem, 19/52) gibi.

Görüp gözetmede yakınlık "*Şüphesiz Allah'ın rahmeti yakındır.*" (Araf, 7/56), "*Şüphesiz ki ben yakınım.*" (Bakara, 2/186) gibi.

Kudrette yakınlık: "*Biz ona şah damarından daha yakınız.*" (Kâf, 50/16) gibi.

73 Taberî, *a.g.e.*, 21/422.

yönünü "Allah Teâlâ'nın ilminin kemalini ve genişliğini beyan", *kudrete bakan yönünü* ise "Kendisinde kudretimizin eşsizliği itibarıyla biz ona şah damarından daha yakınızdır. Emrimiz onda damarlarındaki kanın akışı gibi cereyan eder." diyerek ifade etmiştir.[74]

el-Keşşâf sahibi Zemahşerî, vurguyu Allah'ın ilmine yapmıştır. Ona göre "*Biz ona şah damarından daha yakınız.*" ifadesi mecaz olup kastedilen mânâ, Allah'ın, kulu ile alâkalı her şeyi biliyor olması, O'na hiçbir şeyin gizli kalmamasıdır. O devamla "Allah her yerdedir." diyen Müslümanların bu ifadeleriyle de mecaz kastettiklerini söylemektedir. Zira her Müslüman, Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğunu bilmektedir. Bunlara mecaz denmesinin sebebi ise Cenâb-ı Hakk'ın Zatı için mekân yakınlığı veya uzaklığı gibi hususların tasavvur olunamayacağı hakikatidir.[75]

Seyyid Kutub, Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğu gerçeğine muhasebe açısından yaklaşıp şunları söylemiştir:

> İnsanın bu gerçeği düşündüğü zaman titrememesi ve kendisini hesaba çekmemesi mümkün değildir. Eğer insan sadece şu ifadenin anlamını kafasında canlandırabilseydi, Allah'ın hoşnut olmayacağı bir tek sözü bile söylemeye ve hatta kabul buyrulmayacak bir tek düşünceyi bile aklından geçirmeye cesaret edemezdi. İnsanın sürekli bir kaçınma, devamlı bir korku ve hesaba çekilmeyi asla dikkatten kaçırmayacak şekilde uyanıklık içinde yaşaması için şu bir tek âyet bile yeterlidir.[76]

Kutub, yaptığı vurguyu teyit etmek için devam eden âyetleri de beraber ele almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın zaman, mekân üstü yakınlığına bir de meleklerin varlığı ve onların yapılan her şeyi

---

74 Râzî, *a.g.e.*, 28/162.

75 Muhammed b. Ömer, ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/585.

76 Seyyid Kutub, *Fî Zılali'-Kur'ân*, 5/ 267.

tespit etmeleri de eklenmektedir. Zira devam eden âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

> *Çünkü onun sağında ve solunda oturan, her davranışı yakalayıp tesbit eden iki melek vardır. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.* (Kaf, 50/17-18)

Hayat bütün hızıyla devam ederken, insana tahsis edilen iki melek, onun her hareket ve konuşmasına şahitlik etmekte ve her şeyi kaydetmektedirler. Burada dikkatlerin çekilmesi gereken husus da Cenâb-ı Hakk'ın, insana bu meleklerden de daha yakın olduğudur.

Elmalılı ise âyette ifade edilen hususların bütününü birden şu şekilde özetlemiştir:

> Ve biz biliriz nefsi ona ne fısıldar, yahut ne ile vesvese verir. Nefsin vesvesesi deyimi, içinden kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, cehimler, hatıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün iç duyguları kapsar… Hafaza (koruyucu) meleklerinin bile henüz farkına varmadıkları derecede gizli olarak insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili şeylerin hepsini de Allah bilir. Çünkü yaratıcısıdır. Ve biz ona şah damarından daha yakınız. Öyle yakından bilir, öyle yakından yetişir, etkili oluruz. Yaratıcı ile yaratıkları arasındaki ilişki, yaratılan ile nefsi arasındaki ilişkiden daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, Yaratıcısının kudreti iledir.[77]

Kurbiyeti, zatî yakınlık olarak anlayan kişi, Şeyh lakabıyla ünlü Muhyiddin İbn Arabî'dir. O, *Fütûhât-ı Mekkiyye* adını verdiği eserinde Allah Teâlâ'nın isimleri hakkında açıklamalarda bulunurken 'Akreb' ismini de ele almış, şu beyti zikrederek onu zat yakınlığı şeklinde yorumlamıştır:

---

77 Elmalılı, *a.g.e.*, 7/233.

En yakın olanın huzuru, huzurların en yücesidir. O huzur, keşif ehli için zat iledir. O huzur, günahkar denilen kimse hakkında, içinde uzaklık bulunan bir yakınlıktır.[78]

Görüldüğü üzere İbn Arabî, Allah'ın yakınlığının zat itibarıyla bir yakınlık olduğu fikrine sahiptir. O, "keşif ehli için" derken bu yakınlığı herkesin hissedemeyeceğini vurgulamış olmaktadır. Günah işleyen bir insanın durumunu ise yakınlık içerisinde bir uzaklık olarak yorumlamıştır.

Bu konudaki üçüncü ve son yaklaşım rivayet tefsirinin en önde gelen isimlerinden İbn Kesîr'e aittir. Ona göre insana şah damarından daha yakın olan, Allah değil, meleklerdir. Âyette geçen "Biz"den maksat *Rakîb* ve *Atîd* ismindeki, insanın yaptığı her şeyi kaydeden meleklerdir. O zaman mânâ "Meleklerimiz insana şah damarından daha yakındır." şeklinde olmaktadır. İbn Kesîr bu mânâyı desteklemek için "*Biz ona sizden daha yakınız, ama siz göremezsiniz.*" (Vâkıa, 56/85) âyetini delil olarak getirir. Bu âyetin yorumunda da "Biz"den kastedilenin melekler olduğunu söyler.[79]

İbn Kesîr'in âyette geçen yakınlığı meleklere nispet etmesi ile şeytanın insana yakınlığını ifade eden hadis[80] arasında da bir bağ kurulabilir.

Görüldüğü üzere her ne kadar farklı mütâlâlar ortaya konmuş olsa da genel kabul, Yüce Allah'ın kullarına ilim ve kudreti

78 İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2/ 146.

79 İsmail b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 13/185.

80 Bir defasında Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) itikaf için mescidde iken eşi Hz. Safiye ziyaretine gelmişti. Bir müddet sonra mescidden ayrılma vakti gelince Efendimiz, ailesini uğurlamak için mescidin kapısına kadar gelmişti. İkisi de kapının önündelerken, Ashabdan iki kişi mescidin önünden geçiyorlardı. Allah Resûlü onları durdurdu, eşinin yüzündeki peçeyi açıp "Bu benim eşim Safiye" dedi. Ashab "Sübhanallah Yâ Resûlallah" diyerek şaşkınlıklarını ifade ettiler. Bunun üzerine Efendimiz "Şüphe yok ki şeytan, insanoğlunun kan damarlarında dolaşır. Ben onun kalblerinize olumsuz bir düşünce atmasında korktum." (Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 11, *Edeb*, 121, *İtikaf*, 11,12; Müslim, *Selam*, 23, 24.)

yönüyle yakın olması şeklindedir. Âyet, "…Biz, nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz…" diyerek Allah Teâlâ'nın yakınlığına bir örnek vermektedir. Burada 'bilme' sıfatı Allah'a nispet edilerek bu yakınlığın *nasıl olduğu* hususu ifade edilmiştir. Zaten devamında "Biz ona şah damarından daha yakınız." buyrularak 'yakınlık' ile 'ilim' arasında güçlü bir irtibat kurulmuştur. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın "biliriz" dedikten sonra "şah damarından daha yakınız" buyurması, bilmenin dışında bir başka hususu da çağrıştırmaktadır ki o da 'kudret'tir. Yani Yüce Allah'ın yakınlığı sadece ilim yönüyle bir yakınlık değil, lütuf, yardım, kahır ve gazaba da darbı mesel olabilecek bir yakınlıktır ki bu da kudret yakınlığıdır.

> **2.** *Kullarım Ben'i senden soracak olurlarsa bilsinler ki Ben pek yakınım. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da davetime icabet ve Bana hakkıyla inanıp tasdik etsinler ki doğru yolda yürüyerek selamete ersinler.* (Bakara, 2/186)

Bu âyette seçilen kelimeler ve kullanılan üslupta Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan merhamet ve şefkati gayet bariz bir şekilde görülmektedir. O, Kendisini soran insanlara "kullarım" diyerek sahip çıkmakta, yakınlığın sıcaklığıyla adeta onları sarıp sarmalamaktadır. Buradaki yakınlık, daha önce de değinildiği gibi, zaman ve mekân yakınlığı değil, Yüce Allah'ın zaten var olan yakınlığını kullarının gönüllerine duyurmasıdır.

Bu âyetin iniş sebepleri arasında rivayet edilmiştir ki: Bir savaşta (Hayber) Ashab-ı Kiram, seslerini yükselterek tekbir ve tehlilde bulunuyor, dualar ediyorlardı. Peygamber Efendimiz "*Nefislerinize karşı merhametli olun. Zira sizler, sağır birisine dua etmiyorsunuz, muhatabınız gâib de değildir. Sizler gören, işiten, (nerede olursanız olun) sizinle olan bir Zât'a, Allah'a dua ediyorsunuz...*"[81] buyurmuştur. Âyette, Allah'ın yakınlığının dua bağlamında ifade edilmesi ve aktarılan rivayet, Allah'ın duaya

---

[81] Buhârî, *Deavât* 50, 67, *Cihâd* 131, *Meğâzî* 38; Müslim, *Zikr* 44.

verdiği önemi vurgulaması bakımından önem arz etmektedir. Sebepler üstü, Allah'a teveccühün adı olan duanın yenilmeyen bir gücü vardır. Dua eden insan, her şeye gücü yeten, henüz olmadan ve olduktan sonra her şeyi bilen bir Zat'ın varlığına inanmaktadır. Gönlünden geçirdiklerini, sesini işittiğini bilmektedir. Acizliğini, yetmezliğini, ihtiyacını, fakirliğini, hiçliğini idrak eder. Böyle bir yakarış ve yalvarışla Rabbisine yönelir. İşte onun bu hâli Allah Teâlâ'nın hoşnut olduğu bir tutumdur. Bu tutumu takınabilen mü'min, Allah'ın yakınlığını gönlünde hisseder. Bu, duanın ona kazandırdığı tarifler üstü bir hâl ve manevî bir zevktir.

3. *Her nerede olursanız o sizinle beraberdir.* (Hadid, 57/4)

Bu âyet, insan gönlüne bir yandan ümit ve sevinç, bir yandan da korku ve endişe saçmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın bütün zaman ve mekânlarda ilim ve kudretiyle bulunuyor olması bir yönüyle insanı mutlu eder. O, her şeye gücü yeten Yüce Zat'tır. Yapılan her hayır ve güzelliği bilir ve kat kat fazlasıyla mükafatlandırır. Kulunun her zaman yanında ve yardımındadır. Cennet ve içindekilerle kullarını ebediyyen mesut ve bahtiyar edecektir. Diğer yönüyle ise O, yine her zaman ve mekânda kulunun yanındadır. Onun yaptığı iyilikleri gördüğü gibi işlediği bütün fenalık, kusur ve günahları da görüp kaydetmektedir. Yasakları çiğneyen, emirleri yerine getirmeyen, koyduğu sınırlara uymayan kullarını ötelerde yargılayacak, ya affedecek ya da azab edecektir. Suçlular için hazırladığı cehennem ise insanın havsalasını aşacak derecede korkunç ve ebedîdir.

4. *Herhangi bir işte bulunsan, onun hakkında Kur'ân'dan herhangi bir şey okusan, Sen ve ümmetinin fertleri her ne iş yapsanız siz o işe dalıp coştuğunuzda, mutlaka Biz, her yaptığınızı görürüz. Yerde olsun, gökte olsun, zerre ağırlığınca bir varlık bile Rabbinin ilminden kaçamaz. Ne bundan küçük, ne bundan büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın.* (Yunus, 10/61)

Bu âyet de önceki âyetler gibi hem mutluluk ve huzur verici ve hem de ürperti ve korku salıcı bir hususiyeti haizdir. Allah'a inanan her insanın psikolojisine doğrudan etki eden âyetlerden birisidir. Ne iş yaparsa yapsın Allah'ın kendisini gözettiğini, işinin başında hazır bulunduğunu, bütün azamet, heybet, ihtişam ve kuvveti ile kendisini gözettiğini bilen, buna inanan insan, o anki durumuna göre mutluluklar veya ürpertiler yaşamaktadır:

> İnsanın hayali, yerde ve gökte yüzmekte olan ve Yüce Allah'ın bilgisiyle beraber bulunan zerreciklerle genişleyip gidiyor. Bundan daha küçük varlıklar da daha büyükleri de Allah'ın ilminde kontrol altında bulunuyor... İnsanın hayali daha fazla ürperiyor ve dehşete kapılıyor. Saygı ve takvasından dolayı kalb teslimiyet gösteriyor. Korku ve ürperti içinde iman devreye giriyor. Titremekte olan kalb, Allah'a yakın olmanın sevinciyle huzura kavuşuyor.[82]

Bu ifadeleriyle Seyyid Kutub Allah'ın ilminden hiçbir şeyin gizli kalmamasını manevi sürur ve itminanla irtibatlandırmıştır.

> **5.** *Şüphesiz Allah, takvaya sarılanlar ve ihsan şuuruyla iyililği ve güzelliği takip edenlerle beraberdir.* (Nahl, 16/128)

Bu âyet de üç hususa birden dikkatleri çekmektedir. Bunlar, *takva, ihsan* ve Allah Teâlâ'nın bu güzelliklerle sahip olan insanlarla her zaman beraber olacağı hakikatidir. Takva, Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından uzak durmak sûretiyle Allah'ın azabından korunma, sakınma adına ortaya konan performanstır. İhsan ise Hak ölçülerine göre iyi düşünme, iyi şeyler plânlama, iyi işlere mukayyed olma ve kullukla alâkalı davranışların Allah'ın nazarına arz edilmesiyle şuuruyla, fevkalade bir titizlik ile temsil edilmesi demektir. Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ifadeleri içerisinde o, mü'minin Allah'ı görememesine rağmen, sanki O'nu

---

82 Kutub, *a.g.e.*, 3, 155.

görüyormuşçasına ibadet etmesidir.[83] Takva ile ihsan arasında böylesine yakın bir münasebet vardır. Kötülüklerden uzak durabilenler, daima doğru davranışlarla beraber olurlar. Kötülük yapmamak, iyilik yapmak demektir. Takva dairesinde hareket edebilenler, zaten hayır ve güzellikler içerisindedirler. Çünkü onlar, davranışlarının kendilerine yapılan kötülükler tarafından değil, kendi doğruluk duygularından kaynaklandığını bilirler. Kötülüğe iyilikle mukabelede bulunurlar.[84]

Kulların Allah'a Olan Yakınlığı

Bu bölümde yakınlığın kula bakan yönü üzerinde duracağız. Önceki bölümde üzerinde durulduğu gibi Allah Teâlâ her şeye ilim ve kudretiyle yakındır. İnsana şah damarından daha da yakındır. Yakınlık ve uzaklık kavramları Cenâb-ı Hak ile değil, O'nun varlık âlemine çıkardıkları ile ilgilidir. Bu bakış açısını ifade etmede kullanılan en güzel örnek güneştir. Güneş nasıl ki ısı ve ışığıyla dünyaya yakın olmasına rağmen ondan milyonlarca kilometre uzaktır. Kul-Allah ilişkisinde de yakınlık-uzaklık gibi kavramlar, kulla alâkalıdır. Manayı ifade ederken 'kul' kelimesini seçmemiz, Yüce Allah'a yakınlıkta, insanlarla beraber meleklerin de âyetlerde zikredilmesinden dolayıdır. Bu ilişkiyi anlatan âyetlerden bazıları şunlardır:

> *Ne Mesih, ne de Allah'a en yakın büyük melekler, Allah'a kul olmaktan kaçınmazlar. Kim O'na kulluktan kaçınır ve kibirlenirse bilsin ki Allah, yarın hepsini huzuruna toplayıp hesaba çekecektir.* (Nisa, 4/172)

> *İlliyyûn, mü'minlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği defterdir. Allah'a yakın olanlar ona şahit olurlar. İşte o hayırlı insanlar, naîm cennetlerindedir.* (Mutaffifin, 83/19-21)

---

83 Buhârî, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 7.
84 Mevdudî, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'*ân, 3/136.

...Dünyada da âhirette de itibarlı, Allah'a en yakın kullardan olacaktır. (Âl-i İmrân, 3/45)

İmanda, fazilette öncüler ki ne öncüler! Onlar herkesi geçerler. İşte onlardır Allah'a en yakın olanlar. Naîm cennetlerindedir onlar. (Vâkıa, 56/10-12)

...Ama eğer ölen kimse Allah'a yakın olanlardan ise onun için rahatlık, güzel nasip ve Naîm cenneti var. (Vâkıa, 56/88, 89)

Görüldüğü üzere ilk iki âyette Hz. İsa ve büyük melekler, diğer üç âyette ise mü'min insanlar *mukarrabûn*, 'Allah'a yakın olanlar', 'Allah'a yaklaştırılanlar' şeklinde anlatılmışlardır. Meleklerin ve Peygamberlerin Cenâb-ı Hakk'a olan yakınlıkları malumdur. Üçüncü kategori diyebileceğimiz normal mü'minlerden gayretli olanları da kendilerine has bir kurbiyet seviyesi elde edebilmektedirler.

Vâkıa sûresinin 10. âyetinde "öncüler" olarak nazarlara verilen mü'minlerin en bariz ilk özellikleri, onların Allah'a yaklaştırılan mü'minler olmalarıdır. "Öncü" kelimesinden 'önden giden' anlamı çıkarılabileceği gibi, 'önde olan' mânâsı da anlaşılabilir. Zaten müfessirler bu mânâların hepsini birden anlamış, Allah ve Resûlü'ne ilk iman edenler, ilk muhacirler, iki kıbleye doğru da namaz kılmış Sahabe şeklinde belirli kimseleri kasdetmekle beraber, dünyada iken iyilik yapma ve kötülüklerden sakınma, hayır, kulluk, ibadet ve itaatte önde ve ileride olmayı, ahiret mutluluğunda da en başlarda bulunmayı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.[85] Burada ibadet ve itaatte önde gidenlerin, ahirette Allah'ın civarında, arşının altında olacağı da söylenmiştir.[86]

---

85 Taberî, *a.g.e.*, 27/ 170-171.

86 Sabunî, *Safvetü't- Tefasir*, 2/223.

Kur'ân'da bu öncülere, kurbiyet mazhariyetinden başka lütfedilecek nimetler olarak şunlar zikredilmiştir:

> *(Onlar) Cevherlerle süslenmiş tahtlar üzerindedirler. Bu tahtlar üzerinde karşılıklı yaslanırlar. Etraflarında ölümsüz gençler dolanırlar, Maîn'den doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. Bundan başları ağrıtılmaz ve akılları giderilmez. Beğendiklerinden meyvelerle canlarının istediğinden kuş eti ile (dolanırlar). İri gözlü huriler, saklanmış inci misali. Yaptıklarına mükafat olarak. Orada ne boş bir söz ne de günaha sokacak bir laf işitmezler. Yalnız bir söz: "Selâm, selâm."* (Vâkıa, 56/13-26)

Aktardığımız bilgileri şöylece özetleyebiliriz: İmanda, fazilette, ibadet ve itaatte önde olanların ödülü, dünya hayatını yaşarlarken Allah'a yakınlıklarını hissetmeleridir. Böyle bir kurbiyete mazhar olan mü'minler, bu tarifler ötesi manevî hazzı tadıp durmak, kaybetmemek için onu elde ettikleri vesilelere sıkı sıkıya bağlanırlar. Yani iman, fazilet, ibadet ve itaatteki seviyelerini korurlar. Hatta korumanın ötesinde bu mevzularda daha da derinleşme yollarını ararlar. Bu koruma ve derinleşmedeki gayretleri, kendilerine kurbiyette ziyadeleşme olarak geri döner. Bu, bir salih dairedir. Dünyevî hayatlarını böyle bir salih daire ve yüksek mertebede geçirenler, uhrevî hayatlarında da bu imtiyazı her yerde yaşarlar. Bir başka deyişle kendi tercihlerinin yerine Allah'ın muradını koyabilen zahidler, ahiretin her bir köşesinde de bu tercihlerinin karşılığını alırlar. Allah'ın dilemesiyle mahşerin dehşetinden etkilenmez, *Arş-ı a'la*'nın gölgesinde, Cenâb-ı Hakk'ın komşuluğunda, korku ve hüzünden azade kalırlar. Cennette de bu gayret ve yakınlıklarının karşılığını havsalaları aşan nimetler, sonsuz mutluluk ve *Cemalullah*'ı temaşaya mazhariyet olarak alırlar.

Hadislerde Kurbiyet

Bazı kudsî hadislerde[87] de kurbiyet hususuna değinilmiş, onun kıymetine dikkat çekilmiştir. Bu hadislerden birinde şöyle buyrulmaktadır:

> Allah buyuruyor ki: Her kim Benim velilerimden birisine düşmanlık ederse, şüphesiz Ben ona harp ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili hiçbir şey ile Benim kurbiyetime mazhar olamaz. Bir de kulum Bana nafilelerle yaklaştıkça yaklaşır ve nihayet öyle bir hâle gelir ki artık Ben onu severim. Sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutup yakalayan eli, yürüyen ayağı olurum. Kulum Benden bir şey isterse istediğini muhakkak ona veririm. Bana sığınırsa onu hıfz ve sıyanetim altına alırım.[88]

Bu hadislerinde Allah Resûlü mü'minlere, Allah yakınlığına giden yolları göstermektedir. Bunlar, farzları ve nafileleri ile bütün ibadetlerdir. Kulluğunu ciddiyet içerisinde yerine getiren mü'minler, ciddiyetleriyle doğru orantılı olarak mesafe katederler. Cenâb-ı Hakk'a yaklaşma koridorundaki bu insanlar, gayretlerinin karşılığını henüz dünyada iken almaya başlarlar. Bu, Allah Teâlâ tarafından sevilme mazhariyetidir. Bu mazhariyetin tezahürü ise hadiste sembollerle ifade edilmiştir. Hak Teâlâ, göz, kulak, el, ayak sahibi olmaktan münezzehtir, yücedir. Sembollerle temsil edilen hakikat şudur: Allah, veli kuluna hep güzel şeyleri gösterir, güzellikleri duyurur, hayırlı işler yaptırtır, hayırlara yürütür ve yöneltir. Tersinden ifade edilecekse, çirkin ve şer şeylerden o kulunu uzak tutar. Bu seviyenin insanı herhangi bir hususta Kendisine sığınırsa ona sahip çıkar, korumasına alıp muhafaza eder.

---

87 Kudsî hadis, mânâsı Allah Teâlâ'ya, ifadesi Efendimize ait olan hadislerdir. Bu hadisler aynı zamanda, "Allah buyurdu ki", "Allah buyuruyor ki" şeklinde başlamaktadır.

88 Buhârî, *Rikak*, 38.

Onun kulluktaki başarısını ahirette mükafatlandırmadan önce, dünyada ona istikamet üzere olmayı, yaratılış gayesini tahakkuk ettiren bir kul olarak yaşamayı nasip eder.

Aynı çizgideki bir başka Nebevî ifade de "Benimle işitir, Benimle görür, Benimle tutar, Benimle yürür"[89] denilerek bu mertebedeki mü'minlerin Allah Teâlâ ile olan beraberliklerine vurgu yapılmıştır. Fethullah Gülen Hocaefendi kurbiyette böyle bir seviyeye mazhar olan mü'minlerin sadece Cenâb-ı Hakk'ı bilip, O'nu duyacaklarını ve adeta O'nunla oturup kalkacaklarını ifade etmektedir.[90]

Peygamber Efendimiz bir başka hadiste, mü'minin Allah'a yakınlaşma gayretine, Allah'ın fazlasıyla karşılık vereceğini anlatmaktadır. Bu kudsî hadiste Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

> Kulum Bana bir karış yaklaşırsa Ben ona bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşırsa Ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarım.[91]

Bu hadiste de görüldüğü gibi Yüce Yaratıcı, Kendisine yakın olmak isteyen, bu isteğini O'nun rızasına dönük hayrın her çeşidini yapan, yapamadıklarına ait boşluğu niyetiyle kapatan mü'mine kat kat fazlasıyla karşılık verecektir. Sonsuz Kudret ve Zenginliğin Sahibi, her zaman Kendisi gibi davranmakta, yapılan hayır ve güzelliklere insanın havsalasını aşacak ölçüde mukabelede bulunmaktadır.

Hasılı insanoğlu, fıtratı itibarıyla kendini Allah'a yaklaştırabilecek bir kabiliyet ve potansiyelde yaratılmıştır. O, iradesini kullandığı, sabrıyla zorlukları göğüsleyebildiği ölçüde iman ettiği Rabbisine yakın birisi hâline gelir. İbadetlerin her türüyle kulluğunu süsleyip, *i'la-yı kelimetullah* denilen, "Allah

---

89 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 11/374.

90 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 2/ 98.

91 Buhârî, *Tevhid*, 50.

Teâlâ'nın yüce adını herkese duyurma" niyetiyle hayatını örgüleyebildiği ölçüde kurbiyete mazhar olur. Böyle bir kulunun ortaya koyacağı performansa Yüce Allah'ın kayıtsız kalması, onu karşılıksız bırakması düşünülemez. Sonsuz Merhamet Sahibi fazlasıyla mukabelede bulunacak, kulunun dünyada yardımcısı olacak, onu cürüm ve kusurlara düşmekten koruyacak, ahirette de kulunun beklentilerinin çok üzerinde ihsanlar bahşedecek, mesut ve bahtiyar edecektir.

Zühd - Tevekkül İlişkisi

Burada temas etmeden geçemeyeceğimiz bir başka husus da tevekküldür. Genel olarak "Allah'a tam itimat ve güven" mânâsına gelen tevekkül üzerinde durmamak, zühdün önemli bir buudunu ihmal etmek demek olacaktır. Zira zahid bir kalb, Allah'ı her şeye tercih eden bir kalbdir. Bunu yapabildiği için de dünyadan manen yüz çevirmiştir. Dünyevî güzellik ve cazibe soluklaşmış, yerini Allah katındakı ebedî güzellik ve nimetler almıştır. Yüzünü fenadan bekaya çeviren bir kalb, Hak'tan gelen her şeye razıdır. Bu rıza ve memnuniyet ise razı olunan Zat'a güven ve itimat olmadan olamaz. Allah Teâlâ'yı tercih etmekle beraber O'na güvensizlik, O'nun takdir ve hükümlerine teslimiyetsizlik bir arada bulunamaz. İşte bu noktada tevekkül, zühdün kalbe yerleşmesinde çok önemli rol oynamaktadır.

Kendi içerisinde *teslim*, *tefviz* ve *sika* gibi derinliklere sahip olan tevekküldeki ilk makam, kulun, Allah'ın takdir ve hükümleri karşısında "gassalın elindeki meyyit" gibi olmasıdır.[92] Kuşeyrî, tevekkülün mahallinin kalb olduğunu, takdirin Allah'a ait olduğuna inandıktan sonra, zahiren çalışmanın tevekküle

92 Mekkî, *a.g.e.*, 162.

zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.[93] Nasıl ki zühd sahibi bir insanın dünyayı maddî olarak terk etmesi istenmiyorsa, bu, kalbe ait bir amelse, aynı şekilde takdirin Yüce Yaratıcı'ya ait olduğunu bilen bir mü'minin, sebeplere uygunluk içerisinde çalışıp çabalamasında da herhangi bir mahzur yoktur. Mütevekkil insan bu mevzuyu kalbinde yaşatacaktır. Zühd ile tevekkül arasındaki sıkı irtibat bu açıdan düşünülmelidir.

Dünyevî çokluk veya azlığın insan nazarında bir olması da tevekkülle alâkalı yapılan tarifler arasındadır. İbn Mesruk da kaza ve hükümlerin cereyanına gönülden teslim olmanın tevekkül olduğunu söylemiştir. Ayrıca tevekkül, bedeni ibadete vermek, kalbi Allah'a bağlamak, elde olanla kanaat etmek, nimete mazhar olunduğunda şükredip, bir mahrumiyet yaşandığında ise sabretmekten ibaret görülmüştür.

Tevekkülün güçlenmesi, Cenâb-ı Hakk'ın kulunu ve onun içinde bulunduğu şartları bilip görmesi şuuruna bağlanmıştır.[94] Mademki Allah her şeyi görüp bilmektedir, her zaman kulunun yanında ve yardımındadır, öyleyse yine O'nun tarafından yapılan bütün takdirler, verilen bütün hükümler hayırlıdır, güzeldir. Zira başa gelen her şey, ya bizatihî veya potansiyel olarak bir hayrı ve güzelliği kendisinde barındırmaktadır. Tevekkülün bir adım ilerisi teslimiyettir. Müslüman, Allah'a teslim olmuş kimsedir. Bu itibarla da O'nun icraatlarına karşı hoşnutsuzluğu söz konusu olamaz/olmamalıdır.

Tevekkül hususunda Hz. İbrahim'in (aleyhisselam) ayrı bir yeri vardır. Bilindiği üzere o, korkunç bir ateş yakılıp içine atılmak üzere mancınığa yerleştirilmişti. Tam o anda Cebrail (aleyhisselam) gelip ihtiyacı olup olmadığını sorunca o "Sana ihtiyacım yok!" demişti. Bu ifadesiyle o, Allah'a olan tevekkül ve teslimiyetini

93 Mekkî, aynı yer.
94 Mekkî, *a.g.e.*, 163.

bizatihî göstermiş, gözünün Allah'tan başkasını görmediğini söylemiş olmaktadır.[95]

Tevekkül, sebepler dairesinde esbaba arızasız riayet etmek, sonrasında da Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufunu beklemektir.[96] Allah Teâlâ, izzet ve azametini perdelemek için sebepleri yaratmıştır. Örneğin ölüm için hastalık, öğrenmek için okumak, başarılı olmak için çalışmak birer sebeptir. Dünyada hayatın devam edebilmesi için hep sebeplere müracaat etmek zorunluluğu vardır. Buna 'fiilî dua' da diyebiliriz. Ayrıca sebeplere uyarak yaşamak, insanı kaderi tenkitten kurtarır. Kaderi tenkit eden musibetini ikileştirir. Bazen de insan iradesini aşan kaza veya hastalık gibi olaylar başa gelir ki onlar cebrî kader olup birer imtihan vesilesidirler.

Kur'ân'da Tevekkül

Tevekküle Kur'ân ve hadislerde de dikkatler çekilmiş, önemine atıfta bulunulmuştur. Cenâb-ı Hak, "*Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter.*" (Talak, 65/3) buyurarak, mevzuun Kendine bakan yanını da ifade etmiştir. Tevekkülün karşılık ve mükafatı, Allah'ın kuluna kifayetidir. Bir başka deyişle kuldan Allah'a itimat ve güven olduğunda, Allah Teâlâ da kuluna yetecek, onu dünya ahiret mağdur, mahcub, mahzun ve mükedder bırakmayacaktır.

Kur'ân birçok yerde tevekkülden bahsedip onunla bezenmeyi mü'minlere imrendirir. O âyetlerden birisi şudur:

> *Mü'minler ancak öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalbleri ürperir, yanlarında Allah'ın âyetleri okunduğu zaman bu âyetler imanlarını arttırır ve onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler.* (Enfal, 8/2)

---

95 Mekkî, *a.g.e.*, 163.

96 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 101.

Bu âyet, tevekkülün yanında ayrıca inananların iman seviyelerini anlama adına da fikir vermektedir. Kâmil mü'minler, başka değil, Allah lafzını duyduklarında kalblerinde ürpertiler yaşayan, Kur'ân'ı işittiklerinde imanları artan insanlardır. Mefhumu muhalifiyle söylenecekse, Allah lafzını duyduklarında veya Kur'ân'ı dinlediklerinde yürekleri titremeyen, imanları ziyadeleşmeyen mü'minlerin imanları henüz kemale ermemiş, tahkikî imanı elde edememişler demektir.

Bu âyette anlatılan mü'min profili ile âyetin sonunda nazarlara sunulan tevekkül arasındaki ilişki adına şunlar söylenebilir: Bu seviyedeki mü'minlerin en büyük gayeleri, diğer insanların da kendi seviyelerine ulaşabilmeleridir. *İ'la-yı kelimetullah* denilen Allah'ın yüce adını muhtaç sinelere duyurma gayesi onlar için her şeydir. İşte bu mü'minlerin muhtaç oldukları husus ise giriştikleri bu kutlu işlerinde Cenâb-ı Hakk'a güvenip dayanmak, O'nu kendilerine vekil edinmeleridir.

İbn Kesîr bu âyette anlatılan mü'minlerin Allah'a tevekküllerini ifade sadedinde şunları söylemektedir:

> Mü'minler, Allah'tan başkası hakkında beklentiye girmezler, O'ndan başkasına bir yönelişte bulunmaz, bir başkasına sığınmazlar. İhtiyaçlarını O'ndan başkasından istemezler. Rağbetleri sadece O'nadır. Onlar bilirler ki sadece O'nun dediği olur, istemediği hiçbir şey de olmaz. O, mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunur. Ortağı olmadığı gibi verdiği hükümleri sorgulayabilecek kimse de yoktur. Hesabı çabucak görendir. Said b. Cübeyr "Allah'a tevekkül etmek, imanın toplamıdır." demiştir.[97]

Seyyid Kutub da hem Allah'a inanıp hem de O'na tevekkül etmemenin bir arada bulunamayacağını ifade eder. O'na göre Yüce Allah'a inanmanın özü budur. Tevekkül etmek, daha önce değinildiği üzere sebeplere sarılmaya mani değildir. Mü'min,

---

97 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4/ 5.

Allah'a inanmak ve sebeplere sarılmaya ilişkin emrine itaat etmek açısından sebeplere riayet eder. Sebeplere sarılmak, emredilene uymak açısından ibadettir. Sonucun gerçekleşmesi ise Allah'ın kaderidir. Netice, sebeplerden tamamen bağımsızdır ve Allah'tan başkası gerçekleştiremez. Böylece mü'minin bilinci sebeplere kul olmaktan, onlara bağlanmaktan kurtulur. Aynı zamanda mü'min, sebeplere sarılmakla Allah'ın emrine itaat etmenin sevabını kazanmak için elinden geldiğince sebeplerden yararlanır.

Seyyid Kutub'un şu yaklaşım ve tespitleri de çok yerinde ve isabetlidir:

> Çağdaş "bilimsel" cahiliye, "Allah'ın kaderini" ve "Allah'ın bilgisinin sınırları içinde bulunan gayb âlemini" yok saymak için uzun süre "tabiat kanunlarının kesinliği" kuramına sarıldı. Nihayet kendi yöntemleri ve deneyleri yoluyla Allah'ın bilgisi kapsamındaki gaybın ve Allah'ın kaderinin eşiğinde kesin bir bilgi elde edemeden çaresiz bir şekilde durdu. Bu sefer madde dünyasındaki "ihtimaller" kuramına sarıldı. Bundan önce "kesin" dediği şeyler "muhtemel" oluverdi. "Gayb" yine mühürlü bir sır olarak varlığını korudu. Tek ve kesin gerçek olarak Allah'ın kaderi kaldı. Tek ve kesin kanun olarak yüce Allah'ın şu sözü kaldı. "*Sen bilemezsin, belki de Allah bundan sonra bir durum meydana getirir.*" (Talak, 65/1) Bu söz, evrensel ilâhî kanunların arka plânında yeralan özgür ilâhî iradeden söz etmektedir. Yüce Allah bu evrensel kanunlarla yürürlükteki kaderi uyarınca evreni idare etmektedir.[98]

Tevekkül denilince ilk akla gelen âyetlerden diğer bazıları şunlardır:

> *Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar. Aman onlardan kendinizi koruyun" dediklerinde, bu tehdit onların imanlarını artırır ve hasbunal-*

---

98 Kutub, *a.g.e.*, 2/305.

lahu veni'mel vekil "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" derler. (Âl-i İmrân, 3/173)

Eğer onlara: "gökleri ve yeri yaratan kimdir?" diye sorarsan "Allah!" derler. De ki: "Peki öyleyse, şimdi baksanıza Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şu nesnelere: Şayet Allah bana bir musîbet verirse bunlar o musîbeti giderebilirler mi? Yahut bana rahmet ve nimet vermek isterse o rahmeti engelleyebilirler mi? Şu hâlde sen şöyle de: "Hasbiyallah" "Allah bana kâfidir. Güvenecek yer arayanlar da yalnız O'na dayanıp güvensinler. (Zümer, 39/38)

Allah'ın buyruğuna uymamaktan korkan ve Allah'ın kendilerine iman ve yakîn nimeti ihsan ettiği iki yiğit çıkıp dediler ki: "Üzerlerine hücum edin, kapıyı tutun. Kapıyı tutup da dışarıda savaş meydanına çıkmalarını önlediniz mi muhakkak siz galipsinizdir. Eğer mü'minler iseniz, sadece Allah'a tevekkül edin. (Mâide, 5/23)

Bu âyetlerin ortak özelliği, Allah'a tevekkül eden mü'minlerin hayatları içerisinde bazı olaylarla karşılaşmış olmaları veya potansiyel olarak karşılaşma ihtimallerinin bulunmasıdır.

Bu âyetlerden hareketle diyebiliriz ki tevekkül, bazen sebepleri yerine getirdikten sonra neticeyi Allah'tan beklemek ve ona razı olmak olduğu gibi, insanın beklemediği hâlde başına gelen olaylarla alâkalı olarak da Allah'a güven ve itimadını koruması şeklinde kendini göstermektedir. Hayat devam ederken bazen olur ki insan, kendi iradesine hiç taalluk etmeyen olaylarla karşılaşır. Örneğin hastalık ve kaza gibi hadiseler yaşar. Bunlar başına geldiğinde de insanın Allah Teâlâ'ya olan hüsnü zan ve itimadını kaybetmemesi, kalbini koruması, tevekkülün bir buudunu teşkil etmektedir. Kaderî plânda onların insana bakan faydaları olduğu muhakkaktır. Zira başa gelen olaylar, -daha önce de değinildiği üzere- ya bizatihî veya neticeleri itibarıyla güzeldir. Güzel gibi gözükmeyen hadiseler bile insanı olgunlaştırma, Allah'a yaklaştırma vs. dünyevî-uhrevî hayırlara vesiledirler. Mesela

başına gelen bir hastalığa sabreden insan, olumsuz gözüken bu durumu, fevkalade avantajlı bir şekle çevirmiş olmaktadır. Hastalığına sabretmesi karşılıksız bırakılmayacak, bilakis fazlasıyla ödüllendirilecektir.

İnsan hakkında neyin hayırlı olup olmadığını şu âyet gayet veciz bir üslupla beyan buyurmaktadır: "*Hoşlanmasanız da savaş size farz kılındı. Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Olur ki sevip arzu ettiğiniz bir şey sizin için şer olur. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz.*" (Bakara, 2/216) Görüldüğü üzere âyette verilen örnek, savaştır. Savaşın soğuk bir yüzü olduğu ve hiç kimsenin normalde savaşmak istemeyeceği açıktır. Onun için âyet "hoşlanmasanız da" kaydını koymuştur. Ama bununla beraber bazen savaşmak kaçınılmaz olur. İnsan savaşarak dinini, namusunu, vatanını korur, bunların bekasını temin eder. İşte bu misal gibi ilk başlangıçta güzel gözükmeyen birçok şey vardır ve insan onlarla uğraşmak mecburiyetindedir. Bu gibi durumlarda da Yüce Yaratıcı'ya olan güvenin muhafaza edilmesi, ne olursa olsun, bütün bunları takdir edenin Sonsuz Merhamet Sahibi olduğunu ve O'nun hiç kimse için ve hiçbir zaman kötülük dilemeyeceğini, yaptığı her icraatında birçok hikmetin bulunduğunu bilmek, buna inanmak, tevekkülün önemli bir boyutu, zühdün de olmazsa olmazıdır. Zira, Allah'ı her şeye tercih etmiş, içindeki rağbet ve yönelişi dünyadan Cenâb-ı Hakk'a çevirebilmiş bir zühd insanının, Rabbisine karşı sûizanda bulunması, O'nun takdir ve hükümlerini tenkit etmesi düşünülemez.

Hadislerde Tevekkül

Tevekkül, Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadislerinde de vurgulanmış ve bizzat Kendisi tarafından zirvede temsil edilmiştir. Burada, tevekkülle alâkalı hadislerin en meşhurlarından bazılarını zikredeceğiz.

Bilindiği üzere Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), Medine'ye hicret ederken Efendimize eşlik etmişti. Bu mukaddes göçün ilk birkaç gününü Sevr mağarasında geçirmişlerdi. Allah ve Peygamber düşmanları bu iki kutlu insanı takip etmiş, mağaranın ağzına kadar gelmişlerdi. Düşmanların gölgeleri adeta mağaranın içine düşüyordu. Eğilip baksalar Efendimizi ve arkadaşını göreceklerdi. Mağaradaki iki kişinin ikincisi olan Hz. Ebû Bekir telaş içerisinde sağa sola bakınırken Efendimiz, tevekkül ve teslimin zirvesinden seslenmiş ve arkadaşına "*Tasalanma, Allah bizimle beraberdir.*" (Tevbe, 9/40) buyurmuştu. Hz. Ebû Bekir bu olayı şöyle anlatmıştır:

> Hicret yolculuğunda Resûlullah ile mağaradayken, tepemizde dolaşıp duran müşriklerin ayaklarını gördüm ve "Ey Allah'ın Resûlü, eğer şunlardan biri eğilip aşağıya bakacak olsa mutlaka bizi görür." dedim. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında sen ne düşünüyorsun?"[99]

Efendimizin Hz. Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) hitaben seçtiği üslup soru cümlesi olmakla birlikte, cevabı soruda gizlenmiş bir ifade tarzıdır. Bu, Arap dilinde *istifham-ı inkarî* denilen bir soru şeklidir. Bu cümleyi şöyle açabiliriz: Ey Ebû Bekir! Sen hiç zannediyor musun ki üçüncüleri Allah'ın olduğu bu iki kişiyi Allah, düşmanlarına yakalatacak? Sevgili arkadaşım! Sen hiç merak etme, biz öyle insanlarız ve Allah'ın rızasına uygun öyle bir hayırlı iş yapmaktayız ki hasımların bizleri yakalama ihtimali yok. Allah Teâlâ bizleri koruyacaktır. O, her zaman olduğu gibi şu anda da bizim yanımızda ve yardımımızdadır…

Bir defasında bir zat gelip Peygamberimize "Devemi bağlamadan mı tevekkül edeyim? diye sormuştu. Cevap gayet netti: "Deveni bağla, sonra tevekkül et."[100] Efendimizin bu ifadesinden

---

[99] Buhârî, *Tesfîru Sûre* 9/9; *Fedâilü'l- Ashab*; Müslim, *Fedâilü's- Sahabe*, 1.

[100] Tirmizî, *Kıyamet*, 60.

sebeplere riayet etmenin tevekküle zarar vermediği bilakis, uymanın gerekliliği bariz bir şekilde anlaşılmaktadır.

Başka bir hadis-i şeriflerinde Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) vadileri dolduracak kadar çok olan ümmetini gördüğünü ifade edip şöyle buyurmuşlardır:

> Ümmetimin çokluğu ve heybeti beni şaşırttı. Bana "Razı mısın?" denildi. Ben "Evet." dedim. Onlardan yetmiş bini hesapsız cennete girecekler. Onlar büyü yapmayan, yaptırmayan uğursuzluğa inanmayan ve tevekkül edenlerdir." Bunu duyan Hz. Ukkaşe yerinden fırlayıp "Yâ Resûlallah! Benim de onlardan olabilmem için Allah'a dua eder misiniz?" dedi. Efendimiz dua etti. Bu olaya şahid olan bir başkası da aynı şekilde dua talebinde bulununca Allah Resûlü "Ukkaşe seni geçti." buyurdu.[101]

Görüldüğü üzere bu hadiste dikkat çekilen birden fazla husus vardır. Konumuzla alâkalı olanı ise cennete hesapsız girme mazhariyetine erenlere ait meziyetlerden birisinin, Allah'a tevekkül eden insanlar olmalarıdır.

Hz. Cabir'in (radıyallahu anh) rivayet ettiği şu olay da Efendimizin Allah'a olan tevekkül ve teslimiyetini göstermesi açısından çok anlamlıdır:

Hicretin 6. yılında, İslâm ordusunun taş ve dikenlerden yaralanmış olan ayaklarına çaput bağlamak zorunda kalmasından dolayı *zâtü'r-rika'* (ayağı sargılılar) adı verilen gazve dönüşünde ağaçlık bir bölgede mola verilmişti. Peygamber Efendimiz semüre (sakız) ağacının gölgesinde istirahate çekilmişti. Ashab-ı Kiram en koyu gölgeyi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ayırmayı genel bir uygulama hâline getirmişlerdi. Bu, onların Hz. Peygamber'e karşı duydukları engin saygının bir göstergesi idi. Bu defa da öyle yapmış,

---

[101] Buhârî *Rikak*, 50; Müslim, *İman*, 374; Tirmizî, *Kıyamet*, 1.

kendileri de öğle sıcağından korunmak için ağaç gölgelerine sığınmışlardı. Bu yüzden de Hz. Peygamber'in yakın çevresinden uzaklaşmışlardı. Bunu fırsat bilen müşrikler, rivâyetlere göre Gavres b. Havis adındaki bir müşriği kışkırtarak akıllarınca Hz. Peygamber'i öldürtmek istemişlerdi. Yorgunluk ve aşırı sıcak sebebiyle İslâm ordusunun hemen uykuya dalmasından yararlanan Gavres, Hz. Peygamber'in başucuna kadar gelmiş, ağaçta asılı olan kılıcını alıp çekmişti. Tam bu sırada Hz. Peygamber'in mübarek gözlerini açtığını görünce kılıcını doğrultmuş ve "Seni benim elimden kim koruyup kurtaracak?" demişti. Hz. Peygamber, kendi kılıcıyla kendisini öldürmek isteyen düşman karşısında hiç telaşlanmadan ve korkmadan Allah'a olan güvenini dile getirmiş ve ona cevaben üç defa "Allah" demişti. Onun bu sarsılmaz irade ve güveni karşısında moralini yitiren müşriğin elinden kılıç düşmüştü.[102]

Bu olayda gayet net anlaşıldığı üzere Efendimiz en zor şartlarda, sebeplerin âdeta tükendiği bir anda bile Yüce Allah'a olan sonsuz tevekkül ve teslimiyetini göstermişti. O'ndan gelen her şeyi cana safâ görüyordu. Rahmeti Sonsuz olan Yüce Allah'ın kendisi hakkındaki bütün takdirlerine karşı boynu kıldan inceydi. Allah Teâlâ'yı, dünyayı, ahireti Efendimizden daha iyi bilen yoktu ve O, idrakler üstü imanıyla bu olayı göğüslemişti. Allah'ı her şeye tercih eden bir kalbe sahip olan İnsanlığın İftihar Tablosu, sergilediği bu tavrı ile imanını, tevekkülünü gösterdiği gibi aynı zamanda sahip olduğu zühd adına da bütün âleme ders veriyordu.

Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tevekkülle alâkalı şu ifadesi de ufuk açıcı mahiyettedir:

> Eğer siz, Allah'a hakkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizi, sabah yuvasından aç ayrılıp, akşam tok olarak dönen kuşların beslendiği gibi rızıklandırırdı.[103]

[102] Buhârî, *Cihad* 84, 87, *Meğâzî* 31, 32; Müslim, *Fezâil* 13, 14, *Müsâfirîn* 311
[103] Tirmizî, *Zühd*, 33.

İmam Tirmizî, bu hadisi zühd başlığı altında değerlendirmiştir. Bundan da onun tevekkül ile zühd arasında kuvvetli bir bağ kurduğu sonucunu çıkartmak da pekala mümkündür.

Allah'a güvenin ve itimadın önemli bir yanını rızık hususu teşkil eder. Cenâb-ı Hakk'a gereği gibi tevekkül edenler, O'nun kendileri hakkındaki rızık takdirine de gönülden razı olurlar. Çalışıp çabalamak, takdir edilen rızkı elde etmek için vesilelerdir. Efendimizin sözü, çalışma ve rızık aramanın tevekküle ters düştüğünü değil, tam aksine, sebepleri yerine getirirken neticeyi Allah'a havale etmenin, O'nun takdirine gönülden hoşnut olmanın önemini göstermektedir. Hadiste herkesin anlayabileceği bir örnek verilmiştir. Sabahları boş kursakla rızık aramaya çıkan kuşlar, akşamları tok olarak yuvalarına dönerler. Endişe yaşamadan nasiplerini arar, bulurlar. İnsan için önemli olan ise her hususta olduğu gibi bu mevzuda da Allah'a itimadı sarsmamak, netice ne olursa olsun O'nun takdirinin insan için hayırlı olduğuna inanmak, güven sapması yaşamamaktır. Kul kendisinde bir varlık ve güç görüp işi zora sokmamalı, üzerine düşeni yapmakla yetinmeli, neticeyi daima Allah'a havale etmeli, her şeyi O'ndan bilmelidir.

Hz. Ali'nin hicretin başlangıcında yaşadığı meşhur hadise de onun tevekkülünü göstermesi açısından önemlidir:

Malum olunduğu üzere Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) hicret için evinden ayrılırken aynı zamanda bir suikasttan da Allah'ın bildirmesiyle kurtulmuştu. Kendilerine göre son çareyi Allah Resûlü'nü öldürmede gören müşrikler, her kabileden gözleri ve kalbleri kararmış insanları toplamış, onlar da Efendimizin evini sarmışlardı. Güya İnsanlığın İftihar Tablosu'nu öldürüp ondan kurtulacaklardı. Hz. Cebrail gelip durumu haber verince Efendimiz, Hz. Ali'yi çağırmış, kendisine bırakılan emanetleri sahiplerine vermesini rica etmişti. Bunun üzerine Ali (radıyallahu anh) gelip

Efendimizin yatağına uzanmış ve uyumuştu. O yatağa uzanan insanın katledilme ihtimali çok yüksekti. İnsanın gözüne uykunun giremeyeceği o en korkulu anlarda genç yaştaki Hz. Ali, Allah'a ve Resûlullah'a olan iman, tevekkül ve teslimiyeti sayesinde bu emri tereddütsüz yerine getirmişti.

Bir defasında Hz. Ömer sokaklarda boş boş gezen, hiçbir iş yapmayan insanları görünce onların kimler olduğunu sormuştur. Onlar "Bizler mütevekkilleriz." deyince Hz. Ömer cellalenip şöyle söylemiştir: "Sizler mütevekkil değil müteekkilsiniz (yiyicilersiniz). Siz yalancısınız, çünkü tohumunu toprağa ekip sonra da tevekkül edenlere mütevekkil denir."

Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere tevekkül etmek, sebeplere sonuna kadar sarılmak, Allah'ın takdirine karşı da boynu kıldan ince olmaktır.

Hasılı tevekkül, bir işle alâkalı sebepler plânında yapılması gerekenleri yapmak, sonrasında da Allah'ın kararına gönülden razı olmaktır. Mü'min, sebeplere riayeti vazife edinen insandır. O, sebeplerin, maksadın tahsil edilmesinde birer vasıtadan ibaret olduğunu bilir. Onlara hakiki tesir vermez ama onları ihmal de etmez. Üzerine düşeni iradesiyle mükemmel bir şekilde yerine getirir. Vazifesini yaptıktan sonra iradesinin yerine artık tevekkülü ve teslimiyeti geçmiştir. Allah Teâlâ'nın takdirini bekler. Netice istediği gibi olursa şükreder. Hamd ve minnet duygularıyla Yüce Yaradan'a yönelir. Sonuç onun beklemediği gibi olursa bu defa da sabreder, kaderine razı olur. Bu dünyanın cennet olmadığı, her istediğinin yerine gelmeyeceği şuuruyla kalbini ve davranışlarını yanlışlıklardan korur. Bir başka deyişle o, böyle yaparak Yüce Allah'ın kendisiyle alâkalı takdir ve hükümlerini, kendi arzu ve isteklerinin önüne geçirmiş olmaktadır. İşte bu onun aynı zamanda bir zühd insanı olduğunu göstermektedir.

Bu faslı, Allah Resûlü'ne ait bir duayla bitirelim:

> Allah'ım! Sana teslim oldum, Sana iman ettim. Sana tevekkül ettim ve bütünüyle Sana yöneldim. Senin inayetinle mücadele ettim. (Senin dost bildiğini dost, düşman bildiğini düşman bildim) Allah'ım! Beni doğru yoldan saptırmandan tir tir titriyor ve Senin izzetine sığınıyorum. Senden başka ilâh yoktur. Sen öyle bir hayat sahibisin ki asla ölmezsin. Hâlbuki insanlar ve cinler ölümlüdürler.[104]

Zühd, kalbe ait bir amel olmakla birlikte, görüldüğü gibi yine kalbe ait diğer bazı amellerle de yakın bir ilişkisi vardır. Allah'ın takdir ve hükümlerine gönülden boyun eğemeyen bir insan, zühde ait mânâyı anlamaktan ve yaşamaktan mahrumdur. Cenâb-ı Hakk'a güvenemeyen bir insanın tevekkülsüzlüğü açık olduğu gibi, onun zahidane bir tutum ve davranış biçimi sergileyebilmesi de imkânsız gibidir. Zühde ait en güzel tanımlardan olan "Allah'ı her şeye tercih etmek" ve "kalbi sadece Yüce Allah'a ayırmak" gibi ifadeler, bizi böyle tespit ve anlayışlara vardırmıştır. Zira, kalbin Cenâb-ı Hakk'ı her şeye tercih edebilmesi, rızasız mümkün değildir. O'nun rıza ve memnuniyetine odaklanmış bir kalbdir ki O'ndan gelen her şeye razı ve Rabbisine tam itimat ve teslimiyet içerisindedir. Kalbin sadece Allah'a tahsisi ise O'nu tanımak ve bilmekle ancak mümkün olabilecektir. İşte bundan ötürü, çalışmamızın sonraki bölümlerinde, zühd kavramının üzerinde durduğuna inandığımız üçlü sacayağından bahsedeceğiz. Bunlar sırasıyla hemen her zaman zühdle beraber anılan dünya, zühdün varlık alanı kalb ve en son da zühdün gerçek mânâsıyla kalbde var olabilmesi için bilinmesi zaruri olan ve marifet denilen Allah bilgisidir.

---

[104] Buhârî, *Teheccüd*, 1; *Tevhid*, 7; Müslim, *Zikir*, 67.

DÜNYA

Bu bölümün ana gayesi dünya ile zühd arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. Bunu temin edebilmek için de tabii ki dünyayı anlamak şarttır. Ebû Talib el-Mekkî, zühd konusuyla alâkalı sözlerine başlarken hemen dünyaya atıfta bulunmuş, onun ne olduğunu anlamadan zühdü bilebilmenin mümkün olamayacağını söylemiştir.[105] Bu bakımdan bu bölümde dünya ile alâkalı yapılan tarifler aktarılacak, Kur'ân'da ve hadislerdeki dünyaya ait bakış açısı nazarlara arz edilecektir.

'Dünya' Nedir?

Dünya kelimesi hakkında yapılan tarifler arasında şu ikisi öne çıkmıştır. Bunlardan birine göre o *dünüvv* kelimesinden gelmekte olup "yakın", "en yakın" mânâlarındadır. "*Hatırlayın ki siz vadinin yakın tarafında idiniz.*" (Enfal, 8/42) ve "*Biz yere en yakın semayı yıldızlarla süsledik.*" (Saffat, 37/6) âyetlerinde geçen dünya kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Bu mânâya göre yaşadığımız bu âleme dünya denmesi, onun ahirete nispeten insana daha yakın olması sebebiyledir.

---

[105] Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 409.

Diğer mânâya göre dünya, *denî* ve *denâet* demek olan "alçak", "aşağı" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca onun "zayıf" ve "hasis" mânâları da vardır.[106] Kur'ân, dünya için *arz*, *ûlâ* ve *âcile*; ahiret için ise *ukbâ* ve *dâru'l-karâr* gibi kelimeleri de kullanmıştır.

Dünya kelimesinin içerdiği mânâlarla Müslümanların dünyaya karşı olan yaklaşımları arasında çok sıkı ve çok orijinal bir münasebet vardır. Şöyle ki, ifade edildiği üzere dünya "yakın" ve "alçak" mânâlarına gelmektedir. İlk mânâ olan yakınlık, onun ahiretten önce gelmesinden dolayıdır. Zaten ahiret kelimesi de "son" mânâsına gelmekte olup "ölümden sonraki hayat" için kullanılagelmektedir. İnsan için dünya hayatı önce, ahiret hayatı ise daha sonradır. Dünya, insana ahiretten daha yakındır. Az önce değinildiği üzere, dünyaya *acile* denmesi de bu yüzdendir.[107] O, insana peşin olarak verilmiştir. Dünya, ahirete giden yoldaki istasyonun adıdır. Bir sonraki ve son durağın adı ahirettir ve artık yolculuğun bittiğinin ifadesidir.

İnsan Fıtratı ve Dünya Sevgisi

İnsan tabiatında dünyaya ait bir meyil, arzu ve sevgi vardır. Dünya denince her ne kadar mal, mülk ve zenginlik akla gelse de aslında çekiciliğiyle insanı cezbeden dünya, bunlardan daha fazlasına sahiptir. İnsanı celbeden dünyanın maddî ve manevî olmak üzere iki boyutundan bahsedilebilir. Maddî boyutu zenginlik genel adı altında mal, mülk, çoluk çocuk olarak düşünülebileceği gibi manevî buuduna örnek olarak da makam, şöhret, güç ve iktidar verilebilir. Ayrıca kibir, gurur ve riya gibi insana ait zaaf ve boşluklar da bir yönüyle bu manevî boyutuna misal teşkil etmektedirler. İnsan, dünyanın bu iki boyutundan da teessüre açıktır. Mesela

---

106 İbn Manzûr, *a.g.e.*, d-n-v mad.

107 "Gerçek şu ki siz (acileyi) bu peşin dünya hayatını çok seviyorusunuz. Onun için ahireti terk ediyorsunuz." (Kıyamet, 75/20, 21.)

bazı insanlar maddî imkândan daha çok, şöhret sahibi olmaya hırs göstermektedir. Bu itibarla denebilir ki dünyanın maddî yanı, genel olarak asıl gaye edinilmemekte, onun manevî boyutuna ulaşabilmek için bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Örneğin bazı insanlar dünyevî idealleri uğruna zengin olmak arzusundalarken, başka insanlar nefsanî arzularını tatmin etmek için mal mülk sahibi olmayı isterler. Bazı insanlar için ise güç ve iktidarı elde etmek her şey olduğu için maddî imkânlarını bu yolda sarf ederler. Demek ki genelde insanlar sadece zengin olmak için para ve malı istememekte, dünyaya ait arzu ve emellerini elde etmelerinde çok önemli bir sebep olduğu için onun peşine düşmektedirler.

O zaman Kur'ân'da geçen "dünya" ve "dünya hayatı" kavramları, kozmik varlık adına güneş sistemi içerisine yerleştirilen "arz"[108] değil, insanların her türlü nefsanî arzularının genel adı ve şahsa göre değişen heves ve isteklerin sembolleri olmaktadırlar.

İşte insan çeşit çeşit arzu ve isteklerini elde edebilmek için zenginliğe yönelir. Aslında bu yöneliş, insan tabiatına yerleştirilmiştir. Bunu en net anlatan âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: "*Ondaki (insandaki) mal hırsı pek şiddetlidir.*" (Âdiyat, 100/8) Bu âyette geçen "hayır" kelimesi *mal* şeklinde tefsir edilmiştir. "*Sizden öleceğini hisseden herhangi biriniz, geriye mal bırakacaksa; Annesi, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı. Bu, haksızlık yapmaktan korunan takvalılar üzerine borçtur.*" (Bakara, 2/180) âyetinde geçen hayır kelimesi de mal olarak yorumlanmıştır.

---

[108] Bu mânâyı ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır: "*Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Öyleyse yerin omuzlarında dolaşın ve Allah'ın rızkından yeyin.*" (Mülk, 67/15); "*Yeri size beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. Onunla Biz çeşitli bitkilerden çiftler çıkarttık. Yeyiniz. Hayvanlarınızı otlatınız. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.*" (Taha, 20/53, 54); "*Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz?*" (A'raf, 7/10)

Elmalılı bahis mevzuu olan âyeti yorumlarken mala "hayır" denmesi üzerinde durmakta ve insanın fıtratında ona karşı şiddetli bir meyil bulunduğunu, çoğu insanın malı kendisi hakkında mutlaka hayırlı olarak algıladığından ötürü böyle bir üslubun seçildiğini ve bu ifade tarzının negatif olduğunu söylemektedir.

Râgıb âyetteki hayır kelimesini "akıl, adalet, fazilet, faydalı nesne vb. genellikle insanların rağbet ettiği şey" şeklinde tarif etmiştir.[109] Eski Araplarda kelime sıklıkla "mal" ve özellikle "at" anlamında kullanılmaktaydı. Burada da "çok mal, servet" mânâsında kullanılmıştır.[110]

Elmalılı aynı âyetteki *şedid* kelimesini şöyle yorumlamıştır:

> "Şedid" de cimri veya güçlü mânâsına olmak üzere iki vecih ile açıklanmıştır. Yani mal ve serveti mutlaka "hayır" sanarak sevdiği için cimridir, sıkıdır. Allah için o malın hakkını vermek, hayra sarf etmek, genel menfaatlara hizmet etmek istemez, kıskanır. Yahut malı ve dünya menfaatini sevmekte çok kuvvetlidir. Onu kazanmak, eline geçirip toplamak hususunda güçlüdür, hırslıdır. Fakat onun hakkını, şükrünü ödemeye, Allah için kulluk etmeye gelince zayıflığını ileri sürerek on para vermek istemez, kaçınır da kaçınır, nankörlük eder. Rivayetler bu iki mânâ üzerindedir. Bununla beraber "hayır", bilinen mânâsında, "şedid" de sıkıntılı olup sıkılmak mânâsına şiddetten olmak üzere "Keşşaf" üçüncü bir mânâ daha söylemiştir ki daha açık görünür. Şöyle ki: O insan hayrâta, hayır işlere sevgi beslemez, geniş olmaz, sıkıntılı olur, canı sıkılır, mal ve bedene ait bir teklif yapılınca hoşlanmaz, zoruna gider, sertleşir.[111]

---

[109] Râgıb, *a.g.e.*, h-y-r mad.

[110] Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Prof. Dr. Sabrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*, 5/622.

[111] Elmalılı, *a.g.e.*, 9/381.

Görüldüğü üzere Elmalılı bu ifadeleriyle insanoğlunun tabiatına da atıflar yapmıştır. İnsan, nefs-i emmaresi ve şeytanla mücadeleden ibaret bir hayat geçirme durumundadır. Bu, onun kaderidir. Zahiren onun aleyhine gibi gözüken bu durum, aslında onun terakki ve yükselişini müsait hâle getirme adına hazırlanan bir zemindir. Aynı yerde durup kalmamak, seviyeyi artırmak, yükselip terakki etmek, bir mücadele ve mücahedeye bağlıdır. Şimdiye kadar bu performansı ortaya koyabilen nice mü'minler, hâlden hâle terakki ederek kendilerinden beklenen kâmil insan olma mertebesini kazanmış ve yaratılış gayelerini tahakkuk ettirmişlerdir. Bu, işin pozitif yanıdır. Bir de zıddı olan negatif yanı vardır ki insan, yaratılışı itibarıyla zora gelemeyen, hayra karşı gevşek, ibadetlerde zorlanan bir fıtrata sahiptir. O, aşması için epeyce dik bir yokuşun önüne konulmuş gibidir, dünyaya ise pek hırslıdır.

Bu anlatılan hususları destekleyen, insanın tabiatından bahseden âyetlerden bazıları şunlardır:

> *Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir.* (Meâric, 70/19-21)
>
> *Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan hilkatçe zayıf yaratılmıştır.* (Nisa, 4/28)
>
> *İnsan bazen şerri, tıpkı hayrı istercesine ister. Pek acelecidir bu insan!* (İsrâ, 17/11)
>
> *De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, harcamakla tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz." Çok cimridir insan!* (İsrâ, 17/100)
>
> *İnsan mal mülk istemekten usanmaz, ama kendisine maddî sıkıntı dokununca hemen yeise düşer, ümitsiz olur.* (Fussilet, 41/49)
>
> *Rabbi insanı denemek için ona değer verip nimetlere gark edince o: "Rabbim hakkım olan ikramı yaptı" der. Ama yine denemek için nasibini daraltınca O: "Rabbim beni zelil, perişan etti!" der.* (Fecr, 89/15, 16)

Gerçekten de insanın fıtratında, acelecilik, nankörlük, mala mülke aşırı düşkünlük, cimrilik, ümitsizlik, zafiyet gibi özellikler bulunmaktadır. Bunlar, İslâmî terbiyeden geçirilip ıslah edilmezlerse insanın dünya-ahiret kaybına sebebiyet verecek argümanlar olmalarına karşılık, en başta iman, sonrasında da yüksek ahlâkî normlarla bezendiği takdirde insanı melekleştirecek vesileler hâline gelebileceklerdir.

> İman insanın kalbine girip de onun düşüncelerini, önem verdiği şeyleri ve değer ölçülerini değiştirmediği sürece... Nankörlüğüne, inkarcılığına, Allah'ın ihsanını itiraf etmek ve onlara şükretmek üzere engel olmadığı müddetçe... Bencilliğini, cimriliğini fedakarlıkla ve acıma duygusu ile değiştirmediği, hırsa, rekabete, çalışıp didinmeye layık gerçek değerleri –ki bu değerler maldan, iktidardan ve dünya hayatındaki yararlı her şeyden yararlanmaktan çok daha yücedir– göstermediği sürece, insanın yapısı ve fıtratı bu olacaktır...[112]

İnsanın dünyaya olan bu temayül ve sevgisini ifade eden hadisler de vardır. Hz. Enes b. Malik'in rivayetinde Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır:

> Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, iki vadi dolusu altını olmasını ister. Onun ağzını sadece toprak doldurur. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder.[113]
>
> İnsanoğlu yaşlandıkça onda iki şey genç kalır: Dünya sevgisi ve uzun emeller.[114]

İnsanda tamah denilen açgözlülük, doymabilmezlik duygusu

---

112 Kutub, *a.g.e.*, 6/211.

113 Buhârî, *Rikak*, 10; Müslim, *Zekat*, 116. Buhârî'de aynı yerde geçen, hadisin bir diğer rivayetinde "ağzını" kelimesi yerine "karnını" ifadesi geçmektedir. Müslim'in aynı bölümde yer alan bir farklı versiyonunda "insanoğlunun nefsini" ifadesi vardır. Türkçede bu kelimelerin yerine daha ziyade "gözünü" kelimesi kullanılmaktadır.

114 Buhârî, *Rikâk* 5; Müslim, *Zekât* 115; Tirmizî, *Zühd* 28.

vardır. Bu duygusunu tatmin etmek isteyen insan, hırsla dünyaya gözünü diker ve ona sahip olmaya çalışır. Bu duygu öyle açtır ki dünyalar verilse bile yine de doymak nedir bilmez. Efendimiz bu hakikati gayet veciz bir üslupla ifade buyurmuş, vadiler dolusu altına sahip olsa bile insanoğlunun hâlâ gözünün doymayacağına, hırsının bitip tükenmeyeceğine dikkatleri çekmiştir. İradesiyle yönünü dünyadan çeviremeyen insanlar, ölünceye kadar bu hâl üzere hayatlarını devam ettirirler. Arzu ve isteklerinin sonu bir türlü gelmez. İhtiyarlık bile bu tamahı köreltememektedir. Bir başka deyişle hayata bağlılık ve mal mülk düşkünlüğü insanın son nefesine kadar hâkimiyetini korumaktadır. İşte tam bu noktada diyebiliriz ki dünyevî arzularının önüne geçemeyen her insan, bu dünyadan gözü açık gitmektedir.

Allah Resûlü'nün bu ifadeleri aslında bizim tabitatımızı tanımamıza vesile olduğu gibi, kendimizi matlup seviyeye yükseltme adına mesajlar da içermektedir. Şöyle ki: Her insan bilmelidir ki yaşı başı ne olursa olsun, dünyaya ait sevgi ve meyil sona ermeyecek, ölünceye kadar bu duygular insanda hükümlerini icra edecekler. Fakat bununla birlikte ölüm düşüncesi, ahirete rağbet ve Cenâb-ı Hakk'a teveccüh gibi kalbî yönelişlerle inanan insan kendisini frenleyebilecektir. Fıtratta bulunan tamah duygusunu bütünüyle tatmin edecek olan yer, fani dünya değil, sonsuz güzellik, ihtişam ve mutluluğun mekânı olan cennettir. Ölüm düşüncesi, dünya sevgisini köreltme adına çok önemli rol oynamaktadır. Hz. Peygamber "insanın ağzını toprak doldurur" derken, ölümün bu bağlamda eda edeceği misyona dikkatleri çekmekte, tevbeyi nazarlara vererek de Allah'a yönelişin nefsanî kaymalara karşı önemini tembih etmiş olmaktadır.

Saadet asrından örneklerle konuyu açmaya çalışalım:

Bir defasında Efendimiz Hz. Ebû Ubeyde'yi cizye mallarını alıp getirmesi için Bahreyn'e göndermişti. Cizyeyi toplayan Ebû

Ubeyde, Medine'de sabah namazı kılınırken şehre giriş yapmıştı. Onun geldiğini duyan Sahabe, mescidden ayrılıp kafileye karşılamaya çıkmışlardı. Allah Resûlü onların bu hâlini görünce gülümsemiş ve aralarında şu konuşma geçmişti:

> Öyle sanıyorum ki siz Ebû Ubeyde'nin bir hayli dünyalıkla geldiğini duydunuz, Onu sevinçle karşılıyorsunuz!
>
> Evet Yâ Resûlallah!
>
> Şâd olunuz ve sizi sevindirecek nimetleri (Bundan böyle her zaman) umunuz! Vallahi (Bundan sonra) sizin, fakir olacağınızdan korkmam. Fakat sizin için kortuğum bir şey varsa o da sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünya nimetlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak onların birbirlerine haset ettikleri ve nefsaniyet güttükleri gibi sizin de birbirlerinize düşmeniz ve onların helâk oldukları gibi sizin de mahvolup gitmenizdir.[115]

Allah Resûlü başka bir hadislerinde namazların cemaatle kılınması adına bir hassasiyetini ifade ederken mevzuu dünyalık bir benzetmeyle anlatmıştır. Bilindiği üzere Efendimiz hiçbir farz namazını yalnız kılmamış, vefatının yaklaştığı vakitlerde bile, arkadaşlarının da yardımıyla mescide çıkmış, yine cemaati kaçırmamıştır. Bu konuda hayli çarpıcı ifadeleri de olmuştur. Bir defasında "Nefsim kudret elinde olan Allah'a kasem olsun içimden öyle geçiyor ki evvela odun toplanmasını emredeyim de odunlar toplansın. Ardından namaz için ezan okunsun ve bir şahsa cemaate namaz kıldırmasını söyleyeyim. Bütün bunlardan sonra cemaati bırakıp namaza gelmeyen adamları bulayım da onlar içindeyken evlerini ateşe vereyim! Nefsimi elinde tutana andolsun ki eğer onlardan birisi yağlı bir kemik bulacağını bilseydi yatsı namazına cemaate muhakkak gelirdi." buyurmuştur.[116]

---

115 Buhârî, *Cizye*, 1, *Megazi*, 16, *Rikak*, 7; Müslim, *Zühd*, 6, Tirmizî, *Kıyamet*, 28.

116 Buhârî, *Ezan*, 29, *Ahkam*, 52; Müslim, *Mesacid*, 251.

Görüldüğü üzere Efendimiz, namazı cemaatle kılma tahşidatı yaparken çok ciddi bir tavır sergilemiştir. Hadisin ikinci kısmında ise namaz için mescide gelmeyenlere büyük bir sitemde bulunmuş, bunu da dünyevî bir menfaatle irtibatlı olarak ifade etmiştir. Namaz gibi en önemli bir ibadet için mescide iştirak etmeyenlerin, bir yemek davetine icabette hiç tereddüt etmeyeceklerini beyan buyurmuştur. Bu yatsı namazına kim katılmamıştı da Allah Resûlü'nün böyle bir tepki vermesine sebep olmuştu bilemiyoruz. Sahabe'nin dine bağlılıkları ve İslâm için yaptıkları fedakarlıklar bellidir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in bu serzenişini kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlere ve onların boşluklarına dikkat çekme bağlamında anlamak daha doğru olacaktır. İnsan tabiatında dünyevî lezzetlere karşı bir düşkünlük vardır ve bunlar bazen ahiretle alâkalı mevzuların önüne de geçebilirler. İnsan, ebedî hayatı adına bazen tembellik gösterirken, aynı vakitte fani dünya adına birçok çaba içine girebilir. Çoğu zaman dünya ağır basar da insan, inandığı gibi yaşayamaz. Hadis, işte böylesine önemli bir konuya değinmekte ve bütün mü'minleri uyarmaktadır.

Bu konudaki bazı âyetler de mü'minleri ikaz etmekte, onları hayra ve doğruya yönlendirmektedir:

> *Öyle yiğitler vardır ki, ne ticaret, ne âlim ve satım onları Allah'ı zikretmekten, namazı hakkıyla ifa etmekten, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar kalblerin ve gözlerin dehşetten hâlden hâle döneceği, alt üst olacağı bir günden endişe ederler.* (Nur, 24/37)

> *Ey iman edenler! Ne mallarınız, ne evlatlarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın! Bilin ki böyle yapanlar en büyük kayba uğrarlar.* (Munafikun, 63/9.)

Ayetler ticaretle uğraşmayı, alım satımı kötülememektedir. Mal mülk, çoluk çocuk sahibi olmak da ayıplanmamaktadır. Bun-

lar dünya hayatının süsleridir.[117] Peygamberler de bu imkânlara sahip olmuşlardır. Yüce Allah dünya hayatının sağlıklı bir şekilde devam edebilmesini bunlara bağlamıştır. Hatta çoğu zaman bunların yokluğu, dünyevî başka problemleri de beraberinde getirmektedir. Âyetlerde nazarlara verilen ticaret, mal ve evlatlar ne zaman ki dünya hayatının süsü olmaktan çıkıp asıl gaye hâline gelir ve onlar için ölüm ötesi hayat ihmal edilirse işte o zaman bu şeyler problem ve musibet olurlar.

Hz. Nuh'un (aleyhisselam) kavmine yaptığı çağrısı ve sonrasında yaşadıkları, üzerinde durulan mevzuya güzel bir örnektir. Nuh (aleyhisselam), kavminin iman etmesi için onlara seslenirken dünyevî imkânlardan da bahsetmişti:

> *Dedim ki onlara: "Rabbinizden af dileyiniz. Zira o gafurdur." Mağfiret dileyin ki üzerinize bol bol yağmur indirsin. "Size mal ve evlad ihsan buyursun, size bahçeler, ırmaklar, su kanalları nasib etsin."* (Nuh, 71/10-12)

Görüldüğü üzere âyetlerde mal, evlat, bahçe ve ırmaklar nazarlara verilmiş, Allah'a teveccühte tekleme olmadığı müddetçe bu dünyalıklara sahip olmakta herhangi bir mahzur olmadığı satır aralarına dökülmüştür. Her şeyi lütfeden, nasip eden Cenâb-ı Hak'tır. Bu bilinir, nimetlerin üzerindeki O'na ait imza ve isimler görülür ve teşekkür edilirse, dünya ve içindekiler insanı Allah Teâlâ'ya yaklaştıran vesileler hâline gelirler. Ama bu böyle olmazsa, o takdirde, varlıkları Yüce Yaratıcı'ya ulaştıran aynı vasıtalar, insanı Hak'tan uzaklaştıran birer musibet ve vebal olurlar. Zaten aynı sûrenin devamında Nuh (aleyhisselam) kavminden inanmayanları Allah'a şikayet ederken yine aynı kelimeleri kullanmakta ve "*Ya Rabbî, Sen de biliyorsun ki onlar bana isyan ettiler; mal ve evlat*

---

[117] Kehf, 18/46. Bu âyetin tamamı şöyledir: "Mal mülk, çoluk çocuk... Bütün bunlar dünya hayatının süsleridir. Ama baki kalacak yararlı işler ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır."

çokluğunun kendi ziyanını artırdığı kimselere uydular." (Nuh, 71/21) diyerek denge sağlanamadığı zaman, mal ve evladın hüsran ve kaybetme sebebi olacağını ifade etmiş olmaktadır.

Dünyevî imkânlar için Allah'ı unutma, namazı aksatma, zekâtı vermeme ve diğer dinî sorumlulukları yerine getirmeme çok büyük gaflet ve kayıptır.[118] Varlığı yerli yerine koyamama, neyin kıymetli neyin kıymetsiz olduğu bilip ona göre hayatı örgüleyememe, kazanma kuşağında bulunan insana çoğu kere kaybettirmekte, çok büyük dünyevî uhrevî zararlar verebilmektedir.

Bu noktada Hz. Bediüzzaman'ın sıkıntı ve musibetlere karşı yaklaşımı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Başa gelen musibetleri dünyevî ve dinî olmak üzere iki kısımda mütâlaa eden Bediüzzaman Hazretleri şunları söylemektedir:

> Asıl musibet ve muzır musibet, dine gelen musibettir. Musibet-i dinîyeden her vakit dergâh-ı İlâhiyeye iltica edip feryad etmek gerektir.
>
> Fakat dinî olmayan musibetler, hakikat noktasında musibet değildirler. Bir kısmı ihtar-ı Rahmânîdir. Nasıl ki çoban, gayrın tarlasına tecavüz eden koyunlarına taş atıp, onlar o taştan hissederler ki, zararlı işten kurtarmak için bir ihtardır, memnunâne dönerler. Öyle de çok zâhirî musibetler var ki, İlâhî birer ihtar, birer ikazdır. Ve bir kısmı keffâretü'z-zünubdur. Ve bir kısmı,

118 Bu konunun kahramanı Hz. Eyyub'dür (aleyhisselam). O uzun müddet devam eden hastalıkları için hiç sesini çıkarmamıştı. Bütün vücudunu saran hastalıkları, kalbine de ulaşıp onu Allah'ı anmaktan alıkoyma riski baş gösterince "*Ya Rabbî, zarar bana dokundu. Sen merhametlilerin en merhametli olanısın*" (Enbiya, 21/83) diye dua etmişti. Hz. Eyyüb (aleyhisselam), maruz kaldığı hastaklıkları dünyevî sıkıntılar olarak algılamıştı. Onun için de sabretmiş ve sesini çıkarmamıştı. Ailesi ve yakınları bile ondan geçici olarak uzaklaştıklarnda da o bu tutumunu değiştirmemişti. Ancak hastalıklar onu zikrullahtan alıkoyma durumuna gelince, Eyyüb (aleyhisselam) bunu bir dini musibet olarak görmüş ve aktardığımız âyette geçen sözü söyleyerek örtülü bir şifa talebinde bulunmuştu. Doğrudan "şifa ver" de diyememiş peygamberane duruşunu bozmamış ve şifayı Allah'ın sonsuz merhametine havale etmişti.

gafleti dağıtıp, beşerî olan aczini ve zaafını bildirerek bir nevi huzur vermektir.[119]

Görüldüğü üzere Bediüzzaman, dünyevî sıkıntıları gerçek musibet olarak bile görmemektedir. Onlar farklı hikmetlere binaen insanların başlarına gelmektedir. Sabretmek şartıyla da günahların affına sebep oldukları gibi, Hak katında yüksek mevkiler kazanmaya da vesile olabilmektedirler. Esas problemler ise manevî hayata zarar veren, insanı dinî açıdan müşkil duruma sokan, vebal altında bırakan, ahiretini tehdit eden sıkıntı ve musibetlerdir. Örneğin insanın finansal olarak bir sıkıntı içerisinde olması, onun dünyaya ait bir problemidir. Aynı insanın bu sıkıntısını şikayet edip kaderi tenkit etmesi ise başındaki bu dünyevî derdine bir de dinî musibeti katması demektir. Bu insan böyle yapmakla musibetini ikileştirmiştir. Aslında farkında bile olmadan başına çok daha büyük bir bela açmış, ahiretini tehlikeye atmıştır. Farkına varıp tevbe ve istiğfarla bu yanlıştan dönmez, hatasını izale etmezse ahirette çok zorluk çekeceği mukadderdir. Ama dünyevî sıkıntılara gelince onlar gelip geçici ve Bediüzzaman'ın da dikkatleri çektiği gibi birçok hayırları kendilerinde barındırmaktadırlar.

Dünyaya ait bütün bu algı ve yaklaşımlar, insanın zühde ait mânânın neresinde durduğunu göstermesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Dünyevî kazançlarıyla sevinip kaybettikleriyle üzülen ve bunların ötesinde dinî açıdan ihmaller yaşayan bir insanın zahidlikle bir bağının olduğu söylenemez. Buna mukabil, dünyevî sıkıntıları hakiki musibet olarak görmeyip Hakk'a karşı konumunu koruyan, dünyası için ahiretini berbat etmeyen mü'minler ise zahidane hayatın gerçek temsilcileridirler.

---

119 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 582.

Kur'ân'da İnsan Modellemeleri

Kur'ân-ı Kerim değişik insan modelleri üzerinde durmaktadır. Bu modeller değişik vurgular yapılarak anlatılan dolaylı insan benzetmeleri değil, onların iradelerine bağlı olarak kendilerini geliştirmeleri neticesine göre yapılan sıralamalardır. İnsanın ortaya koyacağı dinî performansı, onun dünyaya olan bakış açısını, dolayısıyla zühde ait mânâyla olan bağını göstermesi açısından önemlidir.

Kur'ânî kategori insanları şu şekilde ele almıştır:

> *Kullarımızdan kimi nefsine zulmeder. Kimi mûtedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütuf budur.* (Fâtır, 35/32)

Açıkça anlaşıldığı üzere insanlar orta yolda olanlar, onun altında kalanlar ve orta yolun çok önünde ve üstünde olanlar olmak üzere üç grupta mütâlaa edilmişlerdir.

Bu insanları dünyaya bakışları, yaratılış gayelerini idrak etme şuurları ve en başta imanları, bulundukları seviyeye getirmiştir. Nefislerine zulmedip kendilerine yazıklar edenler, ahirete inansalar bile dünyevî lezzetlerden kendilerini kurtaramayan, nefislerini terbiye etme ihtiyacı bile hissetmeyen talihsizlerdir. Bunlar, nefsanî arzularının tutkunu, fark etmeseler bile şeytanın oyuncağı olarak yaşarlar. Kendilerinden istenilen makbul insan seviyesini kazanma, İslâmî terbiye ile edeplenme gibi faziletlerden habersizdirler. Böyle bir dertleri hiç olmaz. Onun için de farkında olmasalar bile bunlar kendilerine zulmetmiş, yazık etmiş insanlar olarak yaşarlar, ölürler ve öylece haşrolunurlar. Bunların zühdle yakından uzaktan alâkaları yoktur.

İkinci gruptakiler nefislerini, emmarelikten kurtarabilmiş, fakat günah ve hatalara karşı bütünüyle kapalı hâle gelememiş mü'minlerdir. İnanırlar ama hayatlarını tastamam inançlarına göre örgülemeyemezler. Bir düşer, bir kalkarlar. Düştüklerinde

hemen kalkıp toparlanmanın derdine düşerler. Dünyanın çekici ve aldatıcı olduğunun idrakindedirler. Kendilerinden beklenen kâmil insanlık seviyesini yakalama düşüncesine sahiptirler. Yaratılış gayelerini unutmazlar ama bununla birlikte bazen nefislerine uymaktan da kendilerini alamazlar. Kalblerinde Allah sevgisi muhakkak var olmanın yanında dünyevî arzu ve beklentilere de sahiptirler. Orta hâlli bir dinî algılayış ve yaşayışın temsilcileri olarak hayatlarını geçirirler. Bu mü'minler az da olsa zühde ait mânâdan nasipdardırlar.

Üçüncü ve en üst tabakaya gelince onlar, ifade edilen ilk iki grubu geçmiş, işledikleri veya kalblerinde besledikleri hayırlar sebebiyle Hak katında yüksek derecelere mazhar olmuş kimselerdir. Yaratılış gayelerini tahakkuk ettirmeye muvaffak olmuş, insan-ı kâmil ufkunun zirvesine yükseltilmişlerdir. Bunlar, Allah'ın Kendisine yakın insanlar olabilme lütfunu bağışladığı bahtiyarlardır. Bu gerçek mü'minler ilk safın kutluları, önde ve öncü olabilmeye ait her liyakatı haizdirler. Burada Kur'ân'ın bu grubu ifade ederken vurguladığı hususa değinmek istiyoruz. Kur'ân bu son grubu anlatırken hayırlarda öne geçmelerini Allah'ın iznine bağlamış ve bunun büyük bir lütuf olduğunu beyan etmiştir. Gerçek zahidlik seviyesini yakalayabilmek, dünyanın ne olduğunu bilip hayatı ona göre sürdürmek, Allah Teâlâ'nın muradını hiç sapma yaşamadan, başka hiçbir şeye takılıp kalmadan yerine getirmek çok büyük bir lütuf olduğu gibi aynı zamanda sadece Yüce Allah'ın dilemesi ile mümkün olabilecektir.

Her şey tabii ki Allah'ın izniyle olmakta, O'nun olmamasını dilediği hiçbir şey de olmamaktadır. Fakat burada sadece bu hususla alâkalı olarak *biiznillah* ifadesinin kullanılması manidardır. Bu üsluptan bu mertebeye yetişebilmenin çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Dünyanın bütün cazibesinden kalbi arındırıp onu sadece Cenâb-ı Hakk'a tevcih edebilmek, nefsi terbiyeye tâbi tutup

temizlemek, gerçek bir ruh insanı olabilmek, dünyada ukbayı yaşayan bir mü'min hâline gelebilmek hiç de kolay değildir. Bütün bu zorluklar ise başka değil sadece Allah'ın izniyle aşılabilecek hususlardır. İnsan iradesinden ziyade, Allah Teâlâ'nın irade, inayet ve keremiyle elde edilebilecek mazhariyetlerdir.

Fahreddin Râzî âyette bahsedilen gruplarla alâkalı söylenen sözlere yer verdikten sonra tercihe şâyân görüş olduğunu ifadeyle şunları söylemiştir:

> *Zâlim*, Allah'ın emirlerine muhalefet edip onları terkeden, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. *Muktesid*, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'y ü gayret gösteren kimsedir. Eğer, o buna muvaffak olamamış, kendisinden, nâdir de olsa, bir günah sâdır olmuşsa, bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermiş ve Hakk'a yönelmiştir. *Sâbık* ise Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir. Bunun böyle olduğunun delili, âyetteki, "Allah'ın izniyle" ifadesidir. Yani, "Bu kimse gayret gösterdi ve hakkında gayret gösterdiği şeyi elde etme muvaffakiyeti kendisine verildi." demektir. O hâlde bu kimse, hayırda öncüdür, bu iş onun kalbinde bu şekilde vaki olmuş, böylece de bu kimse bu hayra, nefsinin diğer şeyleri süslemesinden önce yönelmiş ve geçmiştir. Muktesidin de kalbine hayır düşüncesi düştü ama nefsi onu tereddüde sevk etti. Zalimi ise nefsi aldattı. Bir başka ifadeyle şöyle diyebiliriz: Kendisine nefs-i emmaresi galip gelip ona emirler veren böylece de nefsine boyun eğen kimse zalim, nefsiyle cihad edip böylece bazen galip bazen da mağlup olan kimse muktesid, nefsini ezip geçen ise sâbıktır.[120]

Seyyid Kutub âyetteki kategoriyi değerlendirirken iyilik kötülük dengesi diyebileceğimiz bir kriter bulmuş ve yorumlarını

---

[120] Râzî, *a.g.e.*, 26/25.

buna göre yapmıştır. O bu kategorideki ilk model olan nefsine zulmedenlerin iyilikten daha fazla kötülükleri olduğunu söyler. İkinci gruptakilerin hâli ortadır, ortadadır. Bunlar iyilik ve kötülükte aşağı yukarı denktirler. Üçüncü grubu oluşturanlar ise "Allah'ın izni ile iyiliklerde öncü"dürler, yani iyilikleri kötülüklerinden daha fazladır.

Seyyid Kutub bir sonraki âyetten hareketle bu üç grubun da netice itibarıyla cennete gireceklerini, fakat cennette farklı derece ve mutluluk paylarına sahip olacaklarını da ifade eder.[121]

Kur'ân'ın kategorize ettiği bir başka insan grubu şunlardır:

> *Sizler de üç sınıfa ayrılırsınız: Ashab-ı yemin ki ne ashab-ı yemin! Ne mutludur onlar! Ashab-ı şimal ki ne ashab-ı şimal! Ne bedbahttır onlar! İmanda, fazilette öncüler ki ne öncüler! Onlar herkesi geçerler.* (Vâkıa, 56/7-10)
>
> *Ama eğer ölen kimse Allah'a yakın olanlardan ise onun için rahatlık, güzel nasip ve Naîm cenneti var. Eğer ashab-ı yemin'den ise "Selâm sana ashab-ı yemin'den!" denilecek. Ama eğer dini yalan sayan sapıklardan ise onun ziyafeti kaynar su, peşinden de cehenneme atılış olacak.* (Vâkıa, 56/88-94)

Vâkıa sûresinin baş ve son taraflarında yer alan bu âyetler, insanları üç ayrı kategoride ele almaktadır. Bu üçlü içerisinde kurtuluşa erenler iki ayrı grup hâlinde değerlendirilmişlerdir. *Ashab-ı yemin*, kitaplarını sağ taraflarından alacak mü'minlerdir. Kitaplarını yine sağ yanlarından alacak olmakla beraber "öncüler" kelimesiyle övülen bir mü'minler sınıfı daha vardır ki bunlar iman, ibadet ve hizmette ileri ve önde olanlardır. Bu insanlar çok iyi inanan, inancını ibadetle devamlı takviye eden ve hayırlı hizmetlerde hep yüksek performans sergileyen mü'minlerdir. Aslında âyet bu gruba dahil olan mü'minlerin özelliklerini zikretmemiş

---

[121] Kutub, *a.g.e.*, 5/431.

onların öncü olup herkesi geçiyor olduklarını anlatmakla iktifa etmiştir. Âyet, onlara ait özelliklerden bahsetmeyerek bir yandan onların vasıflarında bir daraltma yapmamış, diğer yandan da hiçbir övgünün onların bulunduğu konuma yeni bir şey katmayacağını, onların fazlasıyla senaya mazhar bir durumda olduklarını satır aralarında ifade etmiş olmaktadır. Bir de *Ashab-ı şimal* vardır ki bunlar hayatlarını kötülükler ağında geçirmiş ve kâfir olarak ölüp gitmiş defterlerini soldan alacak olanlardır.

Dünya-Ahiret Dengesi

Genel olarak Kur'ân'a bakıldığında yerilen, kınanan, ayıplanan, istenmeyen, beğenilmeyen, rahatsızlık duyulan bir dünya ve ona ait hayatın tasvir edildiği görülür. Bu mânâlar ifade edilirken bizzat dünya kelimesi kullanıldığı gibi, bazen aynı mânâ, başka üslup ve kelimeler seçilerek de beyan edilmiştir. İleride üzerinde tafsilâtlı olarak durulacağı üzere, dünyanın birden çok yönü, yüzü, buudu, fonksiyonu vardır. Kur'ân'ın kınadığı, tasvip etmediği dünya, bu yön ve buudlardan sadece bir tanesidir. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran, yaratılış gayesini unutturan dünya çirkin görülmüş ve zemmedilmiştir. Fakat bu âyetlere dikkatle bakıldığında aslında bu kötüleme ve kınamanın yanında insanı gerçek saadete götüren vesileler de ifade edilmiş, böylece dünya ahiret dengesi kurulmuştur. Tabiri diğerle Kur'ân, dünyadan sadece dünyanın kendisini anlatmak için değil, bilakis, insanın dünyada niçin yaşadığına, buradan gidişin neresi olduğuna ve ölümün ötesindeki hayata bakışlarını yönlendirmek için bahsetmektedir. Bu mânâyı ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır:

> *Mal mülk, çoluk çocuk... Bütün bunlar dünya hayatının süsleridir. Ama baki kalacak yararlı işler ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır.* (Kehf, 18/46)

> *Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise Allah'ın katındadır.* (Âl-i İmrân, 3/14)

Bu âyetlerde mal, evlat, kadın, altın, gümüş ve insanın hoşuna giden diğer bazı hususlar sıralanmıştır. Âyetlerden açıkça anlaşıldığı gibi bunlar haram veya yasak olan şeyler değil, bilakis dünya hayatının süsleri, metalarıdır. Allah Teâlâ'nın helâl kıldığı ve istifadelerine izin verdiği bu gibi şeylere tehlikeli olarak bakmak doğru değildir. Tehlikeli olan şeyler, bizatihî haramlardır. Mü'min, günah ve haramlardan doğu batı arası kadar uzak olmalıdır. Böyle olmakla beraber Kur'ân-ı Kerim, dünyanın cazibesinin ahireti unutturmaması gerektiğini ısrarla nazarlara sunar. Bu mânâ birçok âyette ifade edilmiştir. Bunlardan birisinde "*Hayır hayır! Siz dünya hayatını seviyor, ahireti ise unutuyorsunuz.*" (Kıyamet, 75/20, 21) denmiştir. Bu âyete ilk muhatap olanlar başta Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ashab-ı Kiram'dır. Onların dünyaya bakışları, dünyada niçin yaşadıkları ise bellidir. Sahabenin önde gelenlerinden İbn Mesud, kendisinin de içinde bulunduğu bu salih cemaatin özelliklerini bir sonraki nesil olan Tabiîn'e şöyle anlatmıştır:

> Siz bugün Resûlullah'ın Ashabından daha çok çalıştığınız, daha çok ve daha uzun namaz kıldığınız hâlde onlar sizden daha hayırlı kimselerdi. Çünkü onlar dünyaya karşı sizden daha zahid ve isteksiz, ahirete ise çok daha fazla rağbet eden insanlardı.[122]

Öyleyse bu âyetin anlattığı bir başka mânâ olmalıdır. O da her insanın mü'min bile olsa dünyayı sevip ahireti unutacak bir potansiyele sahip olduğu gerçeğidir. İnsan, kendisini dünyanın çekiciliğine karşı frenlemediği takdirde helâl dairesinden kolayca

---

122 Abdullah b. Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, 173; Hennâd b. Seri, *Kitâbü'z-Zühd*, 320.

haramlara geçebilecektir. Bir başka deyişle insanda, ona ahireti ve ötesini unutturacak, onu iyice sekülerleştirecek bir donanım vardır. İşte birçok âyette böyle bir tehlikeye karşı tahşidat ve tembihler yapılmıştır. O zaman mevzu dünyadan yüz çevirmek değil, ahireti unutmamaktır, dünyanın geçici zevk ve lezzetleri için, cennetin sonsuz nimetlerinden mahrum kalmamaktır. Yoksa ahirete engel teşkil etmediği takdirde dünyevî imkânlara sahip olunmasında hiçbir mahzur yoktur.

İmam Gazzâlî 'ye göre kalb, hakikati yansıtan bir ayna gibidir. Gönül aynasının yansıttığı hakikat ise ilmin kendisidir. Bazı sebeplerden dolayı kalb aynası ilim nurunu yansıtamaz. Hakikati arayan insanlardan bazıları da onu bulamayabilir. Bu, onların kalb aynalarını sağlıklı bir şekilde ışık kaynağına doğru tutamamalarından kaynaklanmaktadır. Günlük hayat içerisinde bu doğru kalbî yönelişi yapamayan insanlarda dünyaya doğru bir teveccüh ve dolayısıyla onunla meşguliyet meydana gelir. Bu yüzden de ilâhî hakikatler gizli kalır. Bir de bunlardan çok farklı olarak bütünüyle dünyaya yüzlerini dönen insanların hakikati bulma imkânları yok gibidir.[123] İşte bu âyetler, Allah Teâlâ'ya teveccühte bir sapma yaşanmaması adına yapılan ikaz ve hatırlatmalar, doğru tercihlerde bulunulabilmesi için yapılan rehberlik ve yönlendirmelerdir.

İnsanoğlunda az önce değinildiği üzere dünyevileşmeye doğru bir temayül olduğu için, bu mânâyı içeren âyetler bütün Kur'ân'a serpiştirilmiştir. Bahsettiğimiz doğru ve sağlıklı kalbî yönelişten insanı alıkoyan engellerin başında geleni cehalettir. Şimdi zikredeceğimiz âyetler dünyanın yaratılış gayesini anlatmakta ve dikkatleri doğru bilgiye çekmektedir:

> *Onlar ki ahirette Bize kavuşmayı ummaz ve sadece dünya hayatına razı olup onunla tatmin olurlar.* (Yunus, 10/7)

---

[123] Gazzâlî, *a.g.e.*, 3/17.

Bildikleri, sadece dünya hayatının dış görünüşüdür; ama ahiretten habersiz, gafildirler. Onlar azıcık olsun kendi başlarına kalıp düşünmediler mi ki: Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan bütün varlıkları gerçek bir gaye ile belirli bir vadeye kadar yaratmıştır. Ama insanların birçoğu Rab'lerinin huzuruna çıkacaklarını inkar ediyorlar. (Rum, 30/7)

O hâlde Bizi anmaktan, bu Yüce Kitabımızı dinlemekten uzak duran ve dünya zevkinden başka bir şey istemeyen kimseleri sen de bir tarafa bırak! Onların bilgi seviyesi ancak bu kadardır; bildikleri bilecekleri budur. Senin Rabbin, kimin Allah'ın yolundan saptığını, kimin doğru yolda yürüdüğünü pek iyi bilir. (Necm, 53/29, 30)

Ayetlerin de açıkça belirttiği gibi insanlar arasında öyleleri vardır ki onlar için dünya ve içindekiler tatmin olmak için yeterlidir. Ne kadar sığ ve geçici olsa da zahirî bir güzelliği ve çekiciliği olduğundan insanların çoğu dünyanın peşinden koşmakta, onu elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu âyetlerde bu tip insanlar kınanmakta ve ahireti hiç nazarı itibara almadan o büyük gerçeği yok kabul ederek, hayatı sadece dünya hayatından ibaret görmek ve öylece yaşamak, bilgisizlik ve cehalet olarak nazarlara sunulmaktadır. Çünkü bu insanlar ahiretin cahili olmaktadırlar. Oysaki yerinde ifade edildiği üzere dünya, her yanıyla Allah Teâlâ'dan haber veren bir mektup, O'na ait eserlerin sergilendiği bir sanat galerisi, O'nun varlığı ve birliğini anlatan bir kitaptır. Varlığa iman penceresinden bakabilen insanlar, her tarafta yağıp duran Allah'a ait esma sağanağını görecek ve hadiselerin içyüzüne intikal edebileceklerdir. Zira Seyyid Kutub'un ifadesiyle "hayatın pratiğini, varlığın sırları ile bağlantılı kılan sadece gerçek imandır. Bilgiye varlığın sırlarını kavrama ruhunu veren de Yüce Allah'tır."[124]

Ayetlerde dikkatlerin çekildiği bir diğer husus, ahiretin göz ardı edilmesidir. Ahireti göz önünde bulunduran insan ile sadece

---

[124] Kutub, *a.g.e.*, 5/48.

dünyaya odaklanan insanların değer yargıları hâliyle çok farklı olacaktır. Bu farklılıkları Seyyid Kutub şöyle anlatmaktadır:

> Ahiretin göz ardı edilmesi, onu göz ardı edenlerin ölçülerini yanıltıcı kılmakta, ellerindeki değerlerin dengesini bozmaktadır. Dolayısıyla, hayatı, olaylarını ve değerlerini doğru algılayamamakta, onlara ilişkin bilgileri eksik, yüzeysel kalmaktadır. Çünkü insanın iç dünyasında ahiretin hesaba alınması, yeryüzünde oluşan her şeye bakışını değiştirmektedir. Ahiret hesaba alındığında, kişinin yeryüzündeki hayatı, evrendeki uzun yolculuğunun kısa bir aşaması ve yeryüzündeki nasibi de varlıktaki kocaman payının az bir bölümüdür. Yeryüzünde olup biten olaylar ve pozisyonlarda romanın küçük bir bölümünden başka bir şey değildir. İnsanın yargısını, uzun yolculuktan kısa bir aşama, kocaman paydan az bir bölme, romandan küçük bir bölüme dayandırması yakışık almaz!
>
> Diğer yandan, ahirete inanıp onu hesabına alan insan; yalnız bu dünya için yaşayan, onun ötesini beklemeyen diğeri ile bağdaşamaz. O ikisi, hayatın hiçbir durumu ve değerlerinden hiçbir değerin değerlendirilmesinde uyuşmazlar. Biri sadece dünya hayatının dış yüzünü görür, diğeri ise; ilişkiler, sistemler ve kapsamlı yâsalar aracılığı ile dışı-içi görünmeyeni-görüneni, dünyayı ahireti, ölümü, hayatı, geçmişi, günü, geleceği, insanlar, âlem, canlı-cansız her şeyi kapsayan büyük âlemi kavrar... İslâm'ın insanlık için taşıdığı, kapsamlı, geniş, engin ufuk işte budur... İslâm insanlığı o ufukta, yapısında Allah'ın ruhundan yakışır saygın konumlara yüceltmektedir.[125]

İnsan gerçek bilgiye ulaştığında dünyayı ve ahireti daha iyi bilebilecek ve bu bilgiye göre inanç, fikir ve davranış biçimini belirleyebilecektir. Bu bilgi, marifetullahtır. Dünya sevgisinin kalbden çıkarılabilmesi, dünyanın zâhirine takılıp kalmadan bâtınına

---

[125] Kutub, *a.g.e.*, 5/58.

nüfuz edilebilmesi, dünya ahiret dengesinin kurulabilmesi gibi hususlar direkt olarak Allah bilgisine bağlıdır. Hatta diyebiliriz ki marifetullah ile dünya sevgisi arasında ters orantı vardır. Yüce Allah'ı bilme nispetinde dünyaya olan sevgi azalır, ahirete yönelişte ziyadeleşme olur. Dünya, Allah'ı bilmeyen, tanımayan insanların ise her şeyleridir.

Hz. Peygamber de dünya ahiret dengesinin sağlıklı bir şekilde temin edilebilmesi adına şu örneği ifade buyurmuştur:

> Vallahi, ahirete nispeten dünya, sizden birinin parmağını denize daldırıp çıkarması gibidir. Parmağının denizden ne çıkardığına bir baksın.[126]

Bu noktada üzerinde durup vurgulamak istediğimiz husus, Allah ve Resûlü'nün dünyayı kötülemekteki maksatlarının, mü'minlerin dünyadan el etek çekmeleri değil, gönüllerini ona kaptırmamaları olduğudur. Ahiretin sonsuzluğuna nispet edildiğinde dünyanın değersizliği meydandadır. Bu böyle olmakla birlikte İslâmiyet, müntesiplerinin dünyadan el etek çekerek bütünüyle ahiretleri için çalışmalarını tasvip etmemektedir. Ne Hz. Peygamber ve ne de Sahabe dünyayı bırakmışlardır. Bilakis onlar hayatın tamamen içerisinde kalmış, itikaf gibi muvakkat ibadet dönemleri dışında insanlardan hiç kopmamışlardır. İslâmiyet'te, Hristiyanlıktaki gibi ruhbanlık yoktur. Bilakis insanlarla beraber olup, halkın içerisinde ama Hak'la beraber olmak vardır. Bu bağlamda Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

> İnsanlarla içli dışlı olup onların ezalarına katlanan Müslüman, insanlara karışmayıp ezalarına da katlanmayan Müslüman'dan daha hayırlıdır.[127]

Hakiki Müslüman kendi kurtuluşunu başkalarını kurtarmada gören Müslümandır. Başkalarının imanî açıdan iyileşebilmesi

---

126 Müslim, *Cennet*, 55; İbn Mâce, *Zühd*, 3.
127 Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyame*, 55.

adına çalışmak, insanlara adım attırmak, başkalarına faydalı olmak, İslâm'ın çok değer verdiği hakikatlerdir. "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır."[128] Nebevî beyanı da bu hususa işaret etmektedir.

Ashab'dan bazıları Hz. Âişe'ye Allah Resûlü'nün gece ibadetini sormuşlardı. Âişe validemizden sorularının cevaplarını alan mü'minler, Efendimizin gece ibadetini azımsamışlar ve "Nerede biz, nerede Allah Resûlü? Allah Teâlâ, O'nun gelmiş gelecek bütün günahlarını affetti." kabilinden sözler sarf etmişler sonra da dünya hayatları adına kısıntıya gideceklerini birbirlerine söylemişlerdi. Mesela birisi bundan böyle döşeklere uzanıp yatmayacağını, diğeri bir daha ağzına et koymayacağını, bir diğeri de hiç evlenmeyeceğini ifade etmişti. Onların bu durumu, Allah Resûlü'nün kulağına gidince insanların huzuruna çıktı ve İslâm'ın dünya ukba dengesini şu sözlerle talim buyurdu:

> Duyduğuma göre bazılarınız döşeklere yatmamak, et yememek ve evlenmemek üzere nezirde bulunmuşlar. İçinizde Allah'tan en çok korkanınız benim. Böyle olmakla beraber gece namaz kılarım ama uyurum da. Bazen oruç tutarım ama bazen de tutmam ve ben kadınlarla evlenirim. Bu, benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden ayrılırsa benden değildir.[129]

Aynı çizgideki bir başka olay da şudur: Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Selman ile Hz. Ebu'd-Derda'yı (radıyallahu anhumâ) kardeş yapmıştı. Hz. Selman bir gün Ebu'd-Derda'nın hanımını pejmurde bir hâlde görmüş ve nedenini sormuştu. O, "Kardeşin Ebu'd-Derda'nın dünyayla alâkası kalmadı." diye cevap vermişti. O anda Ebu'd-Derda eve geldi. Onun için yemek yapıldı. Hz. Selman, Ebu'd-Derda'ya "Sen de ye." deyince o oruçlu olduğunu söyledi. Selman (radıyallahu anh) "Sen yemedikçe

---

128 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/ 4-5

129 Buhârî, *İman*, 13, *Nikah*, 1, 8; Müslim, *Nikah*, 5, 8; Nesâî, *Nikah*, 4.

ben de yemem." dedi. Bunun üzerine o da yedi. Gece olunca Hz. Ebu'd-Derda ibadet için kalkmak istedi. Selman "Uyu." dedi. O da uyudu. Sonra yine kalkmak isteyince Hz. Selman onu uyuması için tekrar ikaz etti. Gecenin son vakitlerine doğru bu defa Selman (radıyallahu anh) "Şimdi kalk." dedi. Beraberce ibadet ettiler. Selman Hazretleri Ebu'd-Derda'ya (radıyallahu anh) "Şüphesiz Rabbinin senin üzerinde hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır. Çoluk çocuğunun senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver." dedi. Ebu'd-Derda, Selman'ın bu sözünü Hz. Peygamber'e söyleyince Resûlullah "Selman doğru söylemiş." buyurdu.[130]

Sahabe içerisinde ibadetü taat hususunda önde olanlardan birisi de Abdullah b. Amr b. As (radıyallahu anh) idi. Kendisi, kendisiyle alâkalı şöyle bir olay nakletmektedir:

> Ben devamlı olarak geceleri ibadetle, gündüzleri de oruçlu olarak geçireceğimi söylemiştim. Benim bu sözlerim Allah Resûlü'ne haber verilmişti. Peygamber Efendimiz bana "Böyle diyen sen misin?" dedi. "Evet, öyle söylemiştim Yâ Resûlallah" cevabını verdim. O "Bunu yapamazsın, bazen oruç tut, bazen tutma. Hem uyu hem de ibadet et. Ayda üç gün oruç tut. Çünkü üzerinde bedeninin, gözlerinin, ailenin, misafirinin hakkı var. Ayda üç gün oruç sana yeter. Çünkü iyi amel, on katı ile mükafatlandırılır." buyurdu. Ben "Bundan daha fazlasını yapabilirim." dedim. O zaman Efendimiz "Bir gün tut, iki gün tutma." buyurdu. Ben "Bundan daha fazlasını yapabilirim Yâ Resûlallah" dedim. Efendimiz "Bir gün tut, bir gün tutma. Bu, Hz. Davud'un orucu olup en uygun oruç şeklidir." dedi. Ben yine bundan daha fazlasını yapabileceğimi söyleyince bu defa Allah Resûlü benim bu teklifime "Bundan fazlası yoktur." cevabını verdi.[131]

130 Buhârî, *Savm*, 54, 55, *Edeb*, 84; Müslim, *Sıyam*, 186; Nesâî, *Savm*, 76.
131 Buhârî, *Tecehhüd*, 20, *Edeb*, 84; Müslim, *Sıyam*, 35.

Bunları anlatan Hz. Abdullah b. Amr. b. As "Keşke Resûlullah'ın buyurduğu ayda üç gün orucunu kabul etseydim! Bana çocuğumdan ve bütün malımdan daha sevgili olacaktı." demiştir. Abdullah b. Amr'ın (radıyallahu anh) yaşlılığı döneminde de aynı yüksek ibadet çizgisini devam ettirme niyet ve arzusundan dolayı zorlandığı, bunun için böyle söylediği rivayet edilmektedir.

Görüldüğü üzere Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), ibadet gibi en önemli bir hususta bile insanları dengelemiş, olmaları gereken çizgiyi onlara ihtar etmiştir. Bunu yaparken de Kendisinden örnekler vermiş, insan tabiatına dikkatleri çekmiştir. Kendi hayat tarzının en makul ve makbul bir yaşam stili olduğunu söylemiştir. Hristiyanlıktaki gibi ruhbanlığın olmadığını ifade bağlamında da "Bu ümmetin ruhbanlığı Allah yolunda cihaddır."[132] buyurarak nazarları Hak yolunda verilen her türlü cehd ve gayrete çevirmiştir. Zaten Peygamberimizin rehberliğinin en önemli boyutu budur. O, insanların dini algılama ve pratiklerine yansıtmalarında nasıl olmaları gerektiğini onlara hem hâliyle ve hem de sözleriyle göstermiş ve öğretmiştir. Sünnî çizgi, insan fıtratını yok saymayan, her türlü aşırılıktan uzak, Allah'ın murad ve rızası ile tamamen örtüşen çizginin adıdır ve Denge İnsanı Efendimiz (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) tarafından talim edilmiştir. Hz. Peygamber, hayatın tamamen içerisinde olmuş, herkes gibi yemiş içmiş, uyumuş dinlenmiş, üzülmüş sevinmiş, tebessüm etmiş ağlamış, sokaklarda dolaşmış, evlenip çoluk çocuğa karışmış, ordulara kumandanlık yapmış, devlet idare etmiş, bir koca, bir baba, bir dede olarak hayat katmanlarının hemen hepsinde bulunmuş ve âleme nasıl olunması gerektiğini ders vermiştir.

İmanını Gizleyen Zat

Kur'ân-ı Kerim, Mü'min sûresinde imanını gizleyen bir zattan bahsetmektedir. Hz. Musa'nın (aleyhisselam) kavminden olduğu ifade

---

[132] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/ 86, 266.

edilen bu zatın etrafındakilere yaptığı nasihatler dikkat çekici bir üsluba sahiptir. Bu zatın nasihatlerinden konumuzla doğrudan alâkalı olan kısmı şudur:

> *"Değerli halkım! Bu dünya hayatı, basit bir metâ'dan, geçici bir eğlenceden ibarettir. Ahiret ise işte asıl yerleşecek yer orasıdır. Kim bir kötülük işlerse, sadece o kadar cezalandırılır. Ama mü'min olarak ister erkek ister kadın, kim yararlı bir iş yaparsa işte onlar cennete girer ve orada hesapsız nimetlere nail olurlar."* (Mü'min, 40/39, 40)

Bu zat, Firavun'un "*Bırakın beni şu Musa'yı öldüreyim!*" (Mü'min, 40/26) dediği anda kendisini ortaya atmış bir iman kahramanıdır. Çok kritik bir anda fevkalade bir riski de göze almış ve hiç çekinmeden hak ve hakikati savunmuştur. O, "*Ne o, siz bir insan 'Rabbim Allah'tır!' dedi diye kalkıp onu öldürecek misiniz? Hâlbuki o Rabbiniz tarafından açık belgeler ve mûcizeler de getirdi. Eğer yalan söylüyorsa, yalanı zaten kendi aleyhinedir. Ama şayet doğru söylemişse, en azından onun sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şu bir gerçektir ki Allah haddi aşan, yalancı kimseleri iflah etmez.*" (Mü'min, 40/28) diyerek o anda kendisini dinleyen insanların vicdanlarına seslenmiştir.

Bu zat, Allah'a ve Hz. Musa'ya iman etmiş olsa da imanını deklare etmemiş birisidir. O, bu hâliyle objektif bir mantık insicamı içerisinde konuşmuş ve Hz. Musa'yı (aleyhisselam)nazarlara vermiştir. Sonra da her dönemdeki insanlara ders olacak mahiyette dünya-ukba dengesini ifade etmiştir.

Dünya Sevgisi ve Dünyanın Üç Yüzü

Bu başlık altında, dünya ile alâkalı yapılan tanım ve yaklaşımlar çerçevesinde ona ait değişik bakış açıları ifade edilecektir. Fudayl b. Iyaz, zühd ile dünya sevgisinin zıt kavramlar olduğunu şu üslupla seslendirmiştir:

> Allah bütün şerri bir eve koymuş, anahtarını dünya sevgisi olarak belirlemiş; bütün hayrı da bir eve yerleştirmiş, anahtarını da zühd olarak takdir etmiştir.[133]

Bu ifadede dünya sevgisi, bütün kötülük, çirkinlik ve günahın kaynağı olarak nazara verilmiştir ki "Dünya sevgisi bütün hataların başıdır." cümlesiyle de birebir örtüşmektedir. Dünya tek gaye ve hedef hâline geldiğinde onu elde edebilmek için her şey mubah hâle gelmektedir. Günümüz dünyasında bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Dünyevî bir menfaate ulaşabilmek uğruna ahiretini feda eden insanların sayısı hiç de az değildir. Zühd ise ilgili bölümde ifade edildiği üzere kalbin Allah'ı her şeye tercih etmesinin ve onu sadece Yüce Yaratıcı'ya ayırmanın adı olmaktadır. Kalbin böyle bir seviyeye mazhariyeti ise bütün hayır ve güzellikleri de beraberinde getirmektedir. Zahid mü'min, dünyayı, sonsuz mutluluğu elde edebilmek için vesile bilir, dünyanın nefsanî heves ve arzulara bakan yanı üzerinde değil, onun, Allah'ın isimlerinin cevelan ve temaşa yeri ve ahiretin tarlası olduğu buudları hakkında derinleşir. O, bir yandan etrafında cilvelenip duran esma-ı hüsna'yı görüp sezme ile imanda tahkike doğru ilerlerken diğer yandan da bu fani dünyadan bakî bir hayatın çıkacağı şuuruyla hayatını sürdürür. Dünyanın cazibe ve çekiciliği onu maksadından uzaklaştıramaz. Karşısına çıkan bütün fırsatları bekası için değerlendirir ve büyük-küçük, az-çok demeden hepsinden azami istifadeyi gözetler. Kendisine lütfedilen nimetlere şükürle mukabelede bulunur. Olumsuz gibi gözüken hadiselere sabretmek sûretiyle onları bile kazanma kuşağına ait argümanlar hâline getirir. İşte bunların hepsi, bütünüyle hayırdır.

İnsan bu dünyada Allah Teâlâ ve ahiret ile kendisi arasında bir yakınlık kurmalıdır. Daha doğrusu zaten yakın olan Cenâb-ı Hak

---

[133] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 122.

ve son ikamet mahalli olan ahiret ile arasındaki bu yakınlığı fark etmeli ve ona göre yaşamalıdır.

Yüce Allah, Kendisinin bilinmesini esma-ı hüsna'sına bağlamıştır. Yani bütün kâinatta O'na ait güzel isimler tecelli ve tezahür edip durmaktadır. Bu isimleri görüp onların arkasındaki Müsemma'ya nazarlarını yükseltebilenler, kâinatı doğru okuyorlar demektir ki bu bakış açısı, insanı Allah'a vardırır. Tabiri diğerle dünyanın bir yüzü Allah'ın isimlerine bakar, onların nakışlarını gösterir. Adeta Yüceler Yücesini anlatan O'ndan gelen mektuplar gibidir. Bu yönüyle dünya, Kur'ân'ın cisimleşmiş hâlidir. Kâinatı bir kitap veya mektup gibi okuyabilen insanlar, bu kitap ve mektubun Yüce Yazarı'na yakınlığa mazhar olurlar. Bu yönüyle dünya güzeldir, nefrete değil, aşka layıktır.

Yine 'yakın' mânâsına gelmesi itibarıyla dünya, ifade edildiği gibi ahiretle de sıkı bir yakınlık içerisindedir. Bu mânâyı ifade sadedinde Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) "Dünya, ahiretin tarlasıdır" sözü nispet edilmiştir. Bu yönüyle dünya cennetin mezraası, rahmetin çiçekliğidir. Bundan dolayı o aşağılanmaya değil bilakis muhabbete layıktır.

Dünyanın, insanın heveslerine bakan bir üçüncü yüzü daha vardır ki bu yönüyle o, çirkin, fani, elemli ve aldatıcıdır. Âyet, hadis ve hakikat ehlinin sözlerinde yapılan tahkir ve nefret dünyanın bu yüzünedir.

Şimdi Bediüzzaman Hazretleri'nin ifade ettiği üç yüzlü dünya yaklaşımı üzerinde ayrı ayrı durup mevzuu açmaya çalışalım:

1. Esma-ı Hüsna'ya Bakan Yüzü

Allah'ın en güzel isimleri mânâsına gelen *esma-ı hüsna*, bir yönüyle kâinatın varlık sebebidir. Kâinat bu isimlerin sağanağı vesilesiyle kendisini göstermektedir. Bir başka deyişle kâinatın varlığı,

kesintisiz bir şekilde tecelli ve tezahür eden esma-ı hüsna'ya bağlıdır. Bediüzzaman bu yaklaşımı "Hakikî hakâik-i eşya, esmâ-i ilâhiyedir."[134] diyerek özetlemiştir. Yani bütün âlem, Allah Teâlâ'nın isimlerinin ışıktan tayfları ile vücut bulmaktadır. Her şeyin varlığı ve varlıklarını devam ettirebilmeleri, Yüce Allah'ın Hâlık, Musavvir, Kâdir, Bâri', Cemil, Azim, Rahman, Rezzak... gibi isimlerinin kesintisiz olarak akışından ötürüdür. Karanlık bir yerde bulunan insanların normalde gözükmezlerken, aniden bir lambanın yanmasıyla görünüvermeleri, ortaya çıkıvermeleri gibi, kâinat, âlemlerin Rabbi'nin isimlerini tecelli ettirmesiyle vücut bulmaktadır. Allah Teâlâ, bir an için o güzel isimlerinin kâinat üzerindeki tecelli ve akışını durduruverecek olsa, kıyamet anında kopacaktır.[135]

Dünyanın ve aslında her şeyin bu şekilde yaratılması bir hakikattır. Müslüman'a düşen ise bu hakikati görmek, tefekkür etmek sûretiyle etrafında cilvelenip duran Allah'ın isimlerini fark etmek, böylelikle bir yandan imanını artırıp kuvvetlendirmek, diğer yandan da dünyanın fena ve fani yönüne takılmamaktır. Zira "bu dünyada hayatın gayesi ve hayatın hayatı iman"dır.[136]

Kâinat bütünüyle muhteşem bir sanat eseri olup Sanatkar'ının ihtişamını gösterir. Fakat insanoğlunda kanıksama, ülfet, alışkanlık gibi kelimelerle karşılayabileceğimiz bir özellik vardır ki bu, etrafındaki olağanüstülükleri görmesini engeller. Her şey fevkaladedir ama insan onları normalmiş gibi algılar. İnsanın kâinat okumalarını güzel yapabilmesi, bu kanıksama ve ülfet perdelerini yırtabilmesiyle doğrudan alâkalıdır. Bunu yapabilmek de hemen her hususta olduğu gibi yine irade ile ancak mümkün olabilecektir. Yani insanın etrafında cereyan eden günlük ve normal gözüken hadiseleri kaçırmamaya çalışması, olağan olayların bile aslında

---

134 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 286.
135 Şeker, Mehmet Y. *Kullukta Dört Esas*, 146.
136 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 911.

normalin çok üstünde olduğu gerçeğine uyanması, böyle bir performansı göstermesi, kendisini zorlaması neticesinde o, eşyanın perde arkasına uyanacak, o gizli eli görüyor gibi olacak ve Yüce Allah'ı kalbinde hissedebilecektir.

Bunun için, kâinata bakış açısı ile alâkalı faydalı olacağına inandığımız bir hususu ifade etmek istiyoruz. Hz. Bediüzzaman dünyaya ait sevgiden söz ederken *mânâ-yı ismî* ve *mânâ-yı harfî* denilen iki husustan bahseder. Mânâ-yı harfî, kendisinin tek başına bir anlamı olmayan, başkasına delalet eden, bir şeyin Yaratıcısıyla birlikte düşünüldüğünde kazandığı mânâdır. Mânâ-yı ismî ise, anlamı kendisine delalet eden, bir şeyin Yaratıcısı'ndan irtibatı kesildiğinde kendi başına ifade ettiği mânâdır. Nasıl ki bir harf kendi başına bir mânâ ifade etmez. Bir kelime içerisinde kullanıldığında diğer harflerle beraber mânâyı tamamlar. Aynen bunun gibi, dünya da tek başına bir harf gibi düşünülmeli, bütün kâinat içerisinde ve bu kâinatın Yaratıcısı ile olan irtibatıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Bediüzzaman'a göre dünyaya işte bu bakış açısıyla yaklaşılmalı, o ismî mânâsı ile değil, harfî mânâsı ile sevilmelidir. Ona "Ne kadar güzel yapılmış" demelidir. "Ne kadar güzeldir." demek doğru değildir. Kalbin bâtını ise Allah'a ait olduğundan başka muhabbetlerin girmesine müsaade etmemelidir.[137]

Kur'ân, yüzlerce âyetiyle tefekkürü nazarlara arz etmekte, kâinata bu bakış açısıyla bakılmasını tavsiye etmektedir. Örnek olması bakımından şu âyetleri zikredebiliriz:

> *Sizi yaratan Biz'iz, hâlâ bu gerçeği ikrar ve tasdik etmeyecek misiniz?*
>
> *Şimdi düşünsenize o akıttığınız meniyi! Onu yaratıp insan hâline getiren siz misiniz, yoksa Biz miyiz?*
>
> *Aranızda ölümü Biz takdir ettik. Sizi yok edip yerinize benzerlerini-*

[137] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 293.

zi getirmeyi ve sizi bilemeyeceğiniz bir biçimde ve vasıfta yaratmayı dilersek, Bize mani olacak hiçbir güç yoktur.

Siz ilk yaratmayı pek iyi biliyorsunuz, artık düşünüp ibret almanız gerekmez mi?

Ektiğiniz tohuma baksanıza! Siz mi onu yetiştiriyorsunuz Biz mi? Eğer isteseydik onu kuru çöp hâline getirirdik, siz de şaşıp kalır, pişman olurdunuz "Eyvah! Emeklerimiz boşa gitti." Hatta doğrusu biz rızıktan mahrum kaldık, sefalete mahkûm olduk" derdiniz.

Peki içtiğiniz suya ne dersiniz? Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa Biz mi? Dileseydik onu tuzlu da yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?

Peki, yakmakta olduğunuz ateşe ne dersiniz? Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan Biz miyiz? Biz onu çölde, yolda bulunanlar ve muhtaçlar için hem bir ders hem de istifade vesilesi kıldık.

Öyleyse Ulu Rabbinin yüce adını tenzih et." (Vâkıa, 56/57-74)

Bir Kitab-ı Samedânî

Dünya ve bütünüyle kâinat, Allah'ın isimlerini yansıtan bir aynadır. Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bilakis her şeyin Kendisine muhtaç olduğu Yüce Allah, bir kitap gibi kâinatı yazmış ve okumaları için insanoğlunun nazarlarına sunmuştur. Artık insan bir yandan kendisini, bir yandan da etrafını müşahedeyle tefekkür edecek, Rabbisine ait isim ve imzaları farkedip kendisini O'na vardıracaktır. Bunu yaparken de "*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*" (Alak, 96/1) emrine uyup bu okumayı Allah'ın adı ile yapmalı, az önce değinildiği üzere harflere değil, o harflerin bir araya gelerek ifade ettikleri bütüncül mânâlara bakılmalıdır.

Dünyanın ahirete ve Allah'ın isimlerine bakan yüzlerine karşı insana bir sevgi verilmiştir. Zira dünya, Samed olan Yüce Zat'a

ait bir mektub, bütün kusur, arıza ve eksikliklerden münezzeh ve uzak olan Zat'ın bir gergef gibi işlediği nakışlarının bulunduğu sayfalardır.[138] Fakat bu sevgi sûi istimal edilip yanlış yerlerde kullanılır, dünyanın fani, zararlı ve gafletli yüzüne sarf edilirse "Dünya sevgisi bütün hataların başıdır." hadisinin sırrına mazhar olunur.[139] Çünkü bu dünya gaddardır, mekkardır, aldatıcıdır.[140] Çok geniş tasavvur edilmesine rağmen aslında dar bir kabir hükmündedir.[141]

Bununla birlikte dünya bir kitab-ı Samedânîdir. Harfleri ve kelimeleri dünyanın kendisine değil, Yüce Allah'ın zat, sıfat ve isimlerine delalet etmektedir.

Mahlûkatın en şereflisi olarak yaratılan insanın manevî hayatına, geliştirmesi için çekirdek ve tohumlar hâlinde yerleştirilmiş latife ve duygular bulunmaktadır. Dünyadan daha çok kam almak isteyen, sadece dünya için çalışan insanlar, manevî hayatlarına yerleştirilen bu latifelerini inkişaf ettirmeden ölürlerse bu duygu ve latifeleri haşirde onlardan şikayetçi ve davacı olacaklardır. Ama eğer insan kendini bu dünyada misafir bilir, konuğu olduğu Zat'ın istediği şekilde ömrünü geçirirse o takdirde ebedî hayatı için yaşar, bütün latifelerini geliştirir. Ona ait duygu ve latîfeler de haşirde ondan razı ve memnun olurlar.[142]

Birkaç Günlük Galeri

Dünya birkaç günlük bir teşhirgah, kısa bir müddet için işleyecek bir tezgah, yol üstüne kurulmuş bir pazar hükmündedir.[143] Bu âlem fani olmakla birlikte ebedî âlem için gerekli şeyleri yetiştirmekte, geçici olmanın yanında bakî meyveler vermektedir.

---

[138] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 706.
[139] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 708.
[140] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 716.
[141] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 655.
[142] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 138
[143] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 707.

Bakî bir Zat'ın bakî isimlerini cilvelendirmektedir. Lezzeti az, elemi çoktur ama aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yaptığı iltifatlar bütün lezzet ve zevklerin üstündedir. Dünyevî elemler ise sabredildiği takdirde sevaba dönüşmektedir. Helâl daire, ruh, kalb ve nefsin bütün lezzetlerine, safalarına, keyiflerine yeterlidir.[144]

Dünya, Yüce Yaratıcı'nın eserlerini sergilediği bir sanat galerisi gibidir. Kısa bir zaman aralığı için hazırlanan eserler, fevkalade sanatlıdır ve devamlı yenilenmektedir. Büyük kütlelerden küçücük zerrelere varıncaya kadar her şey, mükemmel birer sanat eseridir ve hepsi de Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini anlatmaktadır. Hepsi O'na ait işaret, imza ve isimleri taşımaktadır. Bu imza ve işaretler, mü'minin imanını taklitten tahkike çıkarmada çok önemli misyon eda etmektedirler.

2. Ahirete Bakan Yüzü

Dünyanın pozitif yönlerinden diğeri onun ahirete bakan yönüdür. Bu fani hayat, baki hayatı netice verecektir. Tabiri diğerle "Fani dünya bekaya hizmet etmektedir."[145] Dünya bir mezraa, bir ticaretgah,[146] bir misafirhanedir.[147] Dünyayı askerî bir misafirhane gibi algılamak, bu algılamanın da ötesinde onun öyle olduğuna inanmak bahtiyarlık vesilesidir. Bu inançla hayatını örgüleyebilen insanın en yüksek mertebe olan rızayı elde etmesi de kolaylaşır.[148]

---

144 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 290.
145 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 293.
146 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 485 "Dünya bir tezgah ve mezraadır, ahiret pazarına münasip olan mahsulatı yetiştirir."
147 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 78.
148 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 359. Bedizzaman, dünyanın bir misafirhaneden ibaret olduğunu, çocukları vefat eden insanlara taziyede bulunurken de gerçek bir teselli vesilesi olmak üzere ifade etmektedir. Bkz. Nursî, *a.g.e.*, 1/ 383.

Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'ari'ye yazdığı bir mektubunda "Dünya hayatında ahireti kazandıracak amellere nail olabilmek için zühdden daha faziletli bir şey yoktur."[149] diyerek dünyanın ahirete bakan yüzünü anlama adına zühdün önemine atıfta bulunmuştur.

Dünya bir buz parçası, ahiret ise elmas veya inci gibidir. Buz parçası gibi olan dünya, zaman güneşi altında eriyip yok olmaya mahkumdur. Elmas ve inci mesabesinde olan ahiret ise ebediyet güneşi altında parlamaya devam edecektir. Bu gerçeği bilen, dünyayı ahiretle değiştirmekte sıkıntı çekmez, onu buna feda etmekte tereddüt etmez.[150]

Fethullah Gülen Hocaefendi'nin dünyanın ahirete bakan yönünü ifade sadedinde söyledikleri çok dikkat çekicidir:

> Dünya muhteşem bir sistem ve bir fabrika gibi bütünüyle ahiret hesabına işlediği için gerçek mü'minler bir işe teşebbüs ederken, bir beldeye girerken, bir yere hicret ederken, bir yerde ikamete karar verirken, otururken kalkarken hep sıdkı sadakati gözetler…öbür âlem hedefli yaşarlar…dünyada kalmayı ve yaşamayı sırf hakkı tutup kaldırmak ve Allah'ın rızasına mazhar olmak için arzu ederler. Bunun da bir kısım emareleri vardır: Her zaman nefsinin eksik ve kusurlarını görmek, dünyanın cazibedar güzellikleri karşısında pes etmemek, dünyevî endişelerle yol ve yön değiştirmemek bunlardan bir kaçıdır.[151]

Bir İmtihan Meydanı

Dinî anlamda dünya ve dünya hayatı denilince ilk akla gelen onun bir imtihan sahası olduğudur. Dünyanın bu yönünü anlatan âyetlerden birisi şudur:

---

149 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 183.

150 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 292.

151 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 129.

O, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için, ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır. (Mülk, 67/2)

Bu âyet, iki hakikat olan ölüm ve hayatın niçin varedildiğini ifade etmektedir. Âyet, normalde yaratılma kelimelerinin kendilerine pek nispet edilmediği hayatı ve ölümü mahluk olarak anlatmaktadır. Ahirette her insana bir hayat daha verilecek, ölüm ise öldürülecektir. Yani artık imtihan süreci bahis mevzuu olmayacağından ölüme de gerek kalmayacaktır.[152]

İnsan için hayat, dünyayı yaşamanın başlangıcı, ölüm de bu hayatın bitişi olmaktadır. Ve her şey gibi onlar da Yüce Allah tarafından yaratılmaktadırlar. Bir başka deyişle ölüm ve hayat, tesadüfen ortaya çıkmış şeyler değil, bilakis murad-ı ilâhî'nin tahakkuku adına ortaya konmuş plân ve programın çok önemli parçalarıdır.

Hayat ve ölüm adlı iki nokta arasında kalan insanlar da imtihana tâbi tutulmaktadırlar. Ölüm ve hayat, Yüce Allah'ın ilminde gizli bulunan insanların davranışlarının ortaya çıkması, böylece onların yaptıkları amellere göre karşılık almaları amacına dönük bir imtihan aracı olmaktadır.

İmam Gazzâlî de dünyanın bir imtihan meydanı olduğundan bahsedip onun ilâhî emirlerin tatbik sahası olduğunu anlatmaktadır. Belirli gaye ve hikmetlere yönelik olarak dünyaya gönderilen insan, ilâhî hitaba mazhar olmuştur. Onun gerçek insanlık

---

[152] Bu hususu bir hadislerinde Efendimiz şöyle anlatmaktadır: "Ölüm kıyamet gününde getirilip sırat köprüsünün üzerinde durdurulur ve 'Ey Cennet halkı!' diye seslenilir. Onlar da içinde bulundukları mekândan çıkarılacakları endişesiye korkarak boyunlarını uzatıp bakarlar. Onlara: 'Şunu tanıyor musunuz?' denilir. Onlarda: 'Evet ey Rabbimiz. Bu ölümdür.' derler. Sonra 'Ey Cehennem halkı!' diye seslenilir. Onlar da içinde bulundukları mekândan çıkarılacakları ümidiyle sevinerek boyunlarını uzatıp bakarlar. Onlara: 'Şunu tanıyor musunuz?' denilir. Onlar da: 'Evet, bu ölümdür.' derler. Sonra emir verilir ve ölüm, sırat köprüsü üzerinde boğazlanır. Sonra da her iki fırkaya: 'İçinde bulunduğunuz yerde temelli kalacaksınız. Artık size ebediyyen ölüm yoktur.' denilir." (Buhârî, *Tefsir*, 19; Müslim, *Cennet*, 40)

seviyesini kazanabilmesi veya diğer canlılardan bile daha aşağı bir seviyeye düşmesi, onun bu ilâhî hitaba verdiği önem ve dikkatle doğru orantılıdır. Hayatını Kur'ân ve sünnet yörüngeli yaşayabilenler kendilerinden istenen Rabbanî muradı tahakkuk ettirebileceklerken, bu nuranî kaynakları kendilerine rehber edinmeyen insanlar ise ebedî ölümle ölecek ve sonsuz bir kayba maruz kalacaklardır. Dünya bazıları için asıl hedefe ulaştıran bir vasıta, bazı insanlar için ise esas gaye olmaktadır. İmam Gazzâlî bu hususu akla yaklaştırmak için şu misali vermektedir:

> Dünya, insanı ahirete götüren bir vasıta ve binektir. Bu bineği maksat hâline getirip ona hizmet edenler, hacca giderken yolda maksat ve hedefini unutan ve bir ağaç gölgesine sığınıp orada devesine hizmet etmeye başlayan ve bunu kendisine iş, zevk ve eğlence hâline getiren kimse gibidirler. Maksat ve hedefini bilen bir kimse ise devenin kendisini ve eşyasını taşıyabilmesi için ona zaruret miktarı yem verir. Fakat ne durur ne de deveye hizmetçi hâline gelir. O, deveye yem verirken bile hac zikirlerini okur, varacağı kutsal yeri düşünür ve bunun heyecanını duyar.[153]

Ayetteki "*Hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için.*" (Mülk, 67/2) ifadesiyle alâkalı olarak Seyyid Kutub şunları söylemektedir:

> Bu gerçeğin insan vicdanında yer etmesi, onun sürekli uyanık, sakınan, günah işlemekten çekinen, gerek gizli niyetlerde gerekse görünür amellerde büyük-küçük her şeye karşı bilincini koruyan bir insan olmasını sağlar. Gafil olmasına veya oyun ve eğlenceye dalmasına izin vermez. Aynı şekilde onun kendine güvenip de hiçbir sorumluluk duymadan, rahat davranmasına da müsaade etmez.[154]

---

153 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 277.
154 Kutub, *a.g.e.*, 6/24.

Özetle dünya bir imtihan meydanı, hayat ve ölüm arasındaki insan da bu meydanda kabiliyetlerini en iyi şekilde kullanmak sûretiyle bu imtihanı kazanmak veya yeteneklerini ortaya koymadığından ötürü kaybetmek durumundaki bir yarışçıdır.

"*Biz yeryüzünde bulunan her şeyi bir dünya zineti kıldık. Böylece insanlardan hangisinin daha iyi iş gerçekleştireceğini ortaya koymak istedik.*" (Kehf, 18/7) âyeti de dünyanın insanoğluna imtihan gereği güzel gösterildiğini ifade etmektedir.

Kur'ân, şimdi zikredilecek âyetlerde ise dünyanın imtihan olduğunu söylerken "fitne" kelimesini kullanmaktadır:

> *Biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız, sadece birer fitnedir, imtihan konusudur. Büyük mükâfat ise ahirette Allah nezdindedir.* (Enfal, 8/28)
>
> *Mallarınız, evlatlarınız, sizin için sadece bir fitnedir, imtihandır! Asıl büyük mükâfat ve mutluluk ise Allah katındadır.* (Teğabun, 64/15)

Kur'ân'ın, dünyanın bu yönünü anlatırken fitne kelimesini seçmesi çok manidardır. Anlam yelpazesi hayli geniş olan fitne, imtihan, anarşi, bozgunculuk, ayrılık, sapıklık, günah, şirk, bela, bölücülük, bozgunculuk, kalbin bir şeye aşırı yönelmesi gibi mânâlara gelmektedir.[155]

Dünya hayatının süsü olan mal ve evlat, insan için bir kaybetme sebebi olabilmektedir. Allah Teâlâ'nın lütfettiği hemen her dünyevî güzellik ve imkân, aynı zamanda potansiyel olarak bir imtihan konusudur. Örneğin çok mal-mülk sahibi olmak, şükrü eda edildiği, ona terettüp eden zekâtı verildiği, onunla fakir fukara gözetildiği takdirde bir nimet iken, bunlar göz ardı edilip aksatıldığı zaman bir nikmet ve vebale dönüşmektedir. Mal mülk, insanı dinî vecibelerini yapmaktan alıkoyduğunda, yani kul ile Rabbisi arasına girdiğinde de yine fitne olmaktadır.

Aynı şekilde çocuklar da insan için bir imtihan vesilesidirler.

---

[155] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, f-t-n mad; İbn Manzûr, *a.g.e.*, f-t-n mad.

Güzel bir terbiye ile yetiştirilip topluma faydalı fertler hâline getirildiklerinde hem dünya hem de ukba adına çok önemli kazanım olacaklarken, ihmal edilip başı boş bırakıldıklarında veya onlarla fazla meşguliyetten dolayı dinî sorumluluklar unutulduğunda ise musibet hâline gelip iki cihan kaybına sebep olabilmektedirler.

Mezkur âyetlerin ikisi de büyük mükafatın Hak katında olduğunu ifade ederek bitmektedir. Mal ve evlat, insan için iki büyük nimet ve değinildiği üzere ölçü kaçırıldığında iki büyük bela ve musibettir. Bu nimetlerin nimet olarak kalmasını temin etmekte insan zorlanacağı için Cenâb-ı Hak onların karşılarına çok büyük bir ödül koymuştur. Zira mükafatın büyüklüğü zorluk nispetindedir. Bunu başarabilenler Allah katındaki büyük ecre nail olacaklardır. O'nun verecekleri ise hiçbir dünyevî güzelliğe benzemeyecektir. Akla hayale gelmedik nimet ve ihsanlar, O'nun katındadır.

Kur'ân, fitne kelimesinin fiil kipini kullanarak *(lineftinehum)* yine aynı hususa dikkatleri çekmiştir:

> *Sakın kendilerini denemek için dünya hayatının süsü olarak bol bol geçimlik verdiğimiz kimselere gözünü dikme. Rabbinin nimeti hem daha hayırlı ve hemde daha süreklidir.* (Taha, 20/131)

Bu âyette, bir fitneye tutulup dünyanın süsüne aldanmanın yanlışlığı nazarlara sunulurken, hemen akabinde Hak katındaki nimetlerin kesintisiz ve çok daha hayırlı olduğu ifade edilerek gerçek güzellikler imrendirilmiş, onlara ulaşmak teşvik edilmiştir.

Ayrıca şu âyette de fitneye sebep olan imtihan çeşitlerinden bazılarına işaret edilmiştir ki bunların çoğu fakirlikle eş anlamdadır:

> *Şüphesiz Biz sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden azaltma ile imtihan ederiz.* (Bakara, 2/155)

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Allah'ım! Dünyanın fitnesinden Sana sığınırım.*"[156] diyerek dünyanın Hak'tan uzaklaştıran çe-

---

[156] Buhârî, *Cihad*, 25, *Deavat*, 37, 41, 44; Müslim, *Zikir*, 76; Nesâî, *İstiaze*, 5,6.

kici yönünden Allah'a sığınmıştır. Böyle yapmakla da bir taraftan dünyanın ne olduğunu bir taraftan da insanın ona karşı sürekli dikkatli ve uyanık olması gerektiğini ders vermiştir.

Dünya Bizatihî Kötü Değildir

Burada bir kere daha vurgulamak istediğimiz husus şudur: Kur'ân'da ve hadislerde dünyayı kınayan, ayıplayan, yeren ve kötüleyen ifade ve söylemler, insanın yaratılış gayesinden kopmamasına yöneliktir. Dünyaya birinci derecede önem verip yönelenler hırs ve ihtiraslarına mağlup olup ahireti kolayca unutabilirler. İnsandaki dünya sevgisi ve temayülü, dünya hayatının çekiciliğiyle örtüşünce o insanın kendisini bu girdaptan kurtarabilme ihtimali fevkalade azalır. Bu mânâdaki âyet ve hadisler, insanın bu dipsiz çukura düşmemesine ve böylece dünya-ahiret dengesini sürekli korumasına dönüktür.

Dünyanın bizatihî kötü ve fena olmadığını en net ifade eden âyetlerden birinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

> *De ki: "Allah'ın, kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları haram kılmak kimin haddine?" De ki: "Onlar, dünya hayatında (iman etmeyenlerle birlikte,) iman edenlerindir. Kıyamet günü ise yalnız mü'minlere mahsustur. İşte Biz, bilip anlayan kimseler için, âyetleri bu şekilde açıklıyoruz.* (A'raf,7/32.)

Görüldüğü üzere bu âyet, dünyayı kötülememekte bilakis dünyaya ait zinet ve güzelliklerin mü'minler için hazırlandığını ifade etmektedir. O zinetler, temiz şeyler esas itibarıyla, mü'minlerin istifadesi içindir, onların faydalanmasına yöneliktir. Ama insanlardan inanmayanlar da olduğu için hâliyle onlar da dünyadan yararlanmaktadırlar. Fakat kıyamet ve ötesinde kafirler, dünyada yaptıkları gibi mü'minlere ait olan güzelliklere ortak olamayacaklar, onlardan hiçbir şekilde istifade edemeyeceklerdir. Bu dünyada gölgelerini ve numunelerini gördükleri nimetlerin hakikilerine

mazhariyeti ise ahirette yine mü'minler yaşayacak, kafirler ise mahrumiyet ve acılar içerisinde kalacaklardır.

Şimdi bahsedeceğimiz âyet, üzerinde durulan âyetin ifade ettiği zinet, temiz ve hoş rızıkları açıklaması bakımından önemlidir:

> *O'dur ki yeri size beşik yaptı. Orada sizin için yollar ve geçitler açtı. Gökten de size yağmur indirdi. İşte o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık. Hem siz yiyin, hem davarlarınızı otlatın! Elbette bunda aklı olanlar için âyetler, Allah'ın kudretine deliller vardır.* (Taha, 20/53. 54)

Ayetten açıkça anlaşıldığı üzere Yüce Allah dünyayı insanın yaşabileceği bir şekilde varetmiştir. Hayat için gerekli olan her şey en mükemmel hâliyle dünyada bulunmaktadır. Her şey insanoğlu için hazırlanmış ve onun emrine verilmiştir. Bu mânâ şu âyetlerde de gayet barizdir:

> *Gökleri ve yeri yaratan Allah'tır. Gökten yağmur indirip size rızık olsun diye, onunla türlü türlü meyveler ve ürünler çıkaran da O'dur. İzni ile denizde dolaşmak üzere gemileri size râm eden, akan suları ve ırmakları da sizin hizmetinize veren O'dur. Mûtad seyirlerini yapan Güneş ile Ay'ı size âmade kılan, geceyi ve gündüzü istifadenize veren de O'dur. Hasılı O, Kendisinden dilediğiniz her şeyi verdi. Öyle ki Allah'ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları sayamazsınız. Gerçekten insan zalim ve nankördür.* (İbrahim, 14/32-34)

Kâinatın merkezinde hayat, hayatın merkezinde ise insanoğlu bulunmaktadır. Onun için takdir edilen yer ise dünyadır. Bir an için insansız bir dünya düşünülse, bu dünyanın ne kadar anlamsızlaşacağı aşikârdır. Mahlûkatın en şereflisi olarak yaratılan ve diğer bütün varlığın emrine verildiği insanoğlunun bu mekânı, zatı itibarıyla kötü olamaz. Dünya, insan hayatı zehir olsun, maddî-manevî sıkıntıların altında kalıp ezilsin diye var edilmemiştir. Bilakis o, insanın rahat edebileceği, mesut olarak yaşayabileceği

şekilde dizayn edilmiştir. İnsanın yaratılış gayesi ve ondan beklenenler göz önüne alındığında, dünyanın ehemmiyeti iyice kendisini göstermektedir. En son din olan İslâmiyet de müntesiplerini iki cihan saadetine taşımak için gelmiştir. Bakî hayat bu fani hayattan çıkarılacak, geçici dünya hayatı, sonsuz mutluluğu veya kaybı netice verecektir. Dünya, kâinata nispeten küçüklüğü yanında, kendisine yüklenen misyonu açısından ona denk bir öneme sahiptir.

Şu âyetler de konuyla doğrudan alâkalıdır:

> *Ey insanlar! Yeryüzündeki temiz ve helâl şeylerden yiyin, şeytana ayak uydurmayın, zira o, sizin apaçık düşmanınızdır.* (Bakara, 2/168)
>
> *Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizin helâllerinden yiyin ve eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız, O'na şükredin.* (Bakara, 2/172)

Dinî çizgi korunduğu müddetçe dünyevî nimetlerden istifade etmekte hiçbir mahzur yoktur. Bilakis israftan uzak kalıp şükrü eda edildiğinde bu bir ibadet olmakta, "*Rabbinin nimetlerini anlat da anlat.*" (Duhâ, 93/11) âyetine mazhariyet yaşanmakta ve kulluğun önemli bir yanı temsil edilmiş olmaktadır. Neticede helâller ve haramlar bellidir. Hadisin ifadesiyle ikisinin arasında olan şüpheliler vardır ki onlardan sakınmak zaruridir.[157] Dikkat edilmesi gereken husus, ne olduğu tam belli olmayan şeylere karşı uyanık olmaktır. Helâl daire keyfe kafidir, harama girmeye lüzum yoktur. Bununla birlikte haramlar, potansiyel birer günah olarak durdukları için hiçbir zaman tedbir elden bırakılmamalıdır. Bir Nebevî beyan bu hususun tahşidatını şöyle yapmaktadır:

---

[157] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Helâl bellidir, haram bellidir. Bunların arasında şüpheli olan şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmez. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını kurtarmış olur. Kim de bu şüpheli şeylere dalarsa harama girme ihtimaliyle karşı karşıyadır. (Buhârî, *İman*, 39; Müslim, *Müsakat*, 107.)

İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki, kişi haram mı helâl mi demeden dünyalık kazanmaya çalışır.[158]

Bir Tarla

Geçici dünya hayatı, çok başka ve bakî bir hayatın basamağıdır. Bu sonsuz hayatın iyi veya kötü olması ise dünya hayatının geçiriliş keyfiyetine göre belirlenecektir. Kur'ânî çizgide idrak edilen bir dünya hayatı sonsuz saadete eriştirirken, tam tersi bir hayat –maazallah– ebedî bedbahtlığı netice verebilecektir. Onun için "Dünya ahiretin tarlasıdır."[159] nebevî beyanı, bu büyük hakikati gayet veciz bir üslupla anlatmaktadır. Tarlaya ne ekildiyse ahirette biçilecek de odur. Bu yönüyle fani dünya, sonsuz olan ahirete hizmet etmektedir, bekânın hizmetkârıdır.

Şu iki âyet, dünyanın ahirete dayelik ettiğini gayet güzel ifade etmektedir:

> *Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının! Herkes yarını için ne gönderdiğine dikkat etsin. Allah'a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Sakın şunlar gibi olmayın ki onlar Allah'ı unuttukları için, Allah da kendi öz canlarını kendilerine unutturdu. İşte yoldan çıkan fasıklar bunlardır.* (Haşr, 59/18-19)

Ayette ahiret "yarın" kelimesi ile karşılanmıştır ki mükemmel bir vurgulama örneğidir. Yüce Allah iman edenlere hitap ederek onları Kendisine karşı gelmekten sakındırmış, takva dairesinde yaşamaları ikazında bulunmuştur. Sonra da bugünü iyi değerlendirmenin, yarın için ne kadar gerekli olduğunu çok güçlü vurguyla ifade buyurmuştur. İnsanların yaptığı her şeyi görüyor olduğunu hatırlatmak sûretiyle de kendilerine çeki düzen vermelerini ihtar etmiştir.

İkinci âyette ise insanın Rabbini unutmasına dikkatler çekilmiştir.

---

158 Buhârî, *Büyu*, 7; Nesâî, *Büyu*, 2.
159 Aclûnî, *Kesfü'l-hafa*, 1,412.

Yüceler Yücesini unutan, unutmak sûretiyle de terkeden, O'nun dediklerini dinlemeyen insanlara, Allah Teâlâ da kendilerini unutturur. Bu insanlar zamanla kendi kendilerine yabancılaşır, bu dünyada niçin bulunduklarını, neci olduklarını bilemez hâle gelirler. Zira insanın asıl kimliği Rabbisine intisabında, O'na mensubiyetinde, iman ve ibadetle O'na kul olmasındadır. Cenâb-ı Hakk'ı unutan, kendisini unutur. Kendisini unutan ise başka yollara kayar, sapar, Hak'tan uzaklaşır. Zira bu hâliyle o, iman etme, Rabbisini tanıma, O'nu sevip O'na yönelme gibi hasletleri kendisinde barındıran fıtratıyla zıtlaşmaktadır. Böylelerinin dünyayı, ahiretin tarlası bilmesi, bilip bu hakikate göre hayatlarını imar etmeleri ise düşünülemez.

Dünya fani, ömür kısa, fakat yapılması gereken lüzumlu işler çoktur. Ebedî hayat burada kazanılacak, yapılan hiçbir şey ise karşılıksız bırakılmayacaktır.[160]

Bir Ticaretgâh

Dünyanın ahirete bakan yüzü aynı zamanda bir ticaret mekânıdır. Burada kârlı alışveriş yapabilenler, sonsuz sevinç ve huzura mazhar olacaklardır. Kur'ân, "ticaret" kelimesini de kullanarak, insanı cennete vardıran yolun özelliklerini anlatmıştır:

> *Ey iman edenler! Sizi gayet acı bir azaptan kurtaracak, üstelik size çok kârlı bir ticaret sağlayacak bir iş bildireyim mi? Allah'a ve Elçisine inanır, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla mücahede edersiniz. Eğer bilirseniz bunu yapmak sizin için çok hayırlıdır. Böyle yaparsanız sizin günahlarınızı affeder ve içinden ırmaklar akan cennetlere ve özellikle Adn cennetlerinde çok güzel saraylara*

---

[160] Şu sözler de Üstad Bediüzamana aittir: Elbette en bahtiyar odur ki dünya için ahireti unutmasın, ahiretini dünyaya feda etmesin. Ebedi hayatını, dünya hayatı için bozmasın, malayani şeylerle ömrünü telef etmesin, kendini misafir telakki edip misafirhane sahibinin emirlerine göre hareket etsin, selametle kabir kapısını açıp ebedi saadete girsin.

> *yerleştirir. İşte en büyük başarı, en büyük mutluluk budur. Memnun olacağınız bir şey daha var: Allah'tan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir zafer! Mü'minlere bunları müjdele!* (Saf, 61/10-14)

Kârlı alışveriş, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmek ve onların yolunda hizmet etmektir. Hayatı bu şekilde örgülemenin neticesi ise günahların bağışlanması ve Cennetlerde sonsuz mutluluğu yaşamaktır. Âyet her ne kadar ahirete yönelik mükafata dikkatleri çekse de son tarafı itibarıyla dünyevî kazanç yönüne de nazarları çevirmekte, böyle geçirilen bir dünya hayatının, henüz dünyada iken de Allah Teâlâ'nın yardımına davetiye hükmüne geçeceğini de ifade etmiş olmaktadır.

Yine alışveriş örneği kullanılarak dünyayı ahirete bağlayan bir başka âyet şudur:

> *Allah mü'minlerin mallarını ve canlarını karşılığında kendilerine cenneti vermek üzere satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşırlar, bu yolda kimi zaman öldürürler ve kimi zaman da öldürülürler. Bu Allah'ın üzerine borç aldığı ve hem Tevrat'ta hem İncil'de hem de Kur'ân'da yer verdiği bir sözdür. Allah'tan daha çok sözünde duran kim olabilir ki? O hâlde yaptığınız bu alışverişe sevininiz. İşte büyük kazanç budur.* (Tevbe, 9/111)

Yüce Allah mü'minlerle bir alışveriş akdi yapmıştır. Her alım-satım sözleşmesinde olduğu gibi bunda da iki taraf ve bir anlaşma vardır. Bu sözleşmeye göre eğer iman edenler ücretten memnun olur, Hak yolunda malları ve canları ile üzerlerine düşen neler varsa onların hepsini yerine getirir, bu uğurda gerekirse ölür veya öldürürlerse, Allah da bütün dinlerde verdiği sözünü tutacak ve Kendi yolunda hayatlarını ortaya koyan bu mü'minleri Cennetlere koyacak, ebedî saadete gark edecektir. Üzerlerine düşeni yerine getiren mü'minler de işte böylesine idrakleri aşan en kârlı, en çaplı kazancı elde etmiş olacaklardır.

Ayette dikkati çeken husus, mü'minlerin iktiza ettiğinde

ölmeleri ve öldürmeleridir. İslâmiyet, dünya hayatını cennetlere çevirme vaadiyle gelmiştir. İslâm'ın güzellikleri gerçek mânâda pratiğe yansıtıldığında, o hayat hakikaten Cennet hayatı gibi olacaktır. İslâm, insanların dinlerini korumalarını emrettiği gibi, kendi akıllarını, nesillerini, canlarını ve mallarını da korumayı farz kılmıştır. Esas olan, insanların hayatlarını kaybetmeleri değil, kendilerinkiyle beraber diğer insanların da iki cihanda hayat kazanmalarıdır. Fakat bazen şartlar o hâle gelir ki Müslüman ölür, gerekirse öldürür. Bu, devlet plânında ele alınması gereken bir mevzudur. Allah'ın mü'minlerden istediği durup dururken ölmek değil, gerekirse Hak yolunda ölümü göze alabilmektir. Âyette bu yürekliliğe sahip olabilmek övülmektedir. Anlaşma şartlarına göre mü'minlerden böyle bir yüksek seviye istenmektedir. Cennet tabii ki ucuz değildir, mühim bir fiyat istemektedir.

Bir Misafirhane

Dünyaya ait bir başka yaklaşım onun bir misafirhane olduğudur. Bu, bir telakki, bir algı gibi anlaşılabileceği gibi, büyük bir hakikat olarak da mütâlaa edilebilir ki asıl olan ikincisidir. Hayatını ötelere göre dizayn edebilen mü'minler, gönüllerini dünyaya kaptırmadan yaşarlar ki zühde ait mânâ da işte bu mü'minler tarafından temsil edilmektedir.

Şu hadise, dünyanın bir misafirhane olduğuna dair olan yaklaşımı teyit etmektedir: Efendimiz bir defasında bir hasırın üzerinde istirahat etmiş, hasır, vücudunda iz bırakmıştı. Bunun üzerine Ashab-ı Kiram, Kendisine rahat dinlenebilecekleri bir yatak hazırlamak için izin istediklerinde Allah Resûlü şu evrensel mesajını vermişti:

> Benim dünya ile ne alâkam var! Ben, bir yolculuk esnasnda, bir ağacın altında gölgelenen sonra da yoluna devam eden bir yolcudan başkası değilim.[161]

[161] İbn Mâce, *Zühd*, 3.

Hadiste geçen "yolcu" ve "yolculuk" gibi ifadeler ve onlarla aynı mânâda buluşan misafirhane, han ve konak gibi kelimeler, geçicilik ve değişkenliği çağrıştırmaktadır. Seyahate çıkan insanın niyet ve hedefinde bir başka yere ulaşmak vardır. O insan bütün hazırlığını ona göre yapar. Yolculuğun şartlarını yerine getirip yola koyulur. Onun seyahati esnasındaki dinlenmeleri de yine onun gayesine yöneliktir. Mola verdiği mekânlarda onu hedefinden saptıran her şeyden uzak durur. Vakit kaybetmeden ihtiyaçlarını giderir. Herhangi bir başka şeyle oyalanmak istemez. Aklı varacağı yere bir an önce varmadadır. Uğradığı dinlenme tesisleri kendisine ait olmadığı için oralara dikkat bile etmez, hiç sahiplenmez. İşte hadiste nazara verilen bakış açısı budur. Mü'min, dünyayı asıl varacağı yer üzerinde bulunan bir konak, muvakkaten kalınan bir misafirhane kabul ettiğinde ona bel bağlamayacak, gönlünü ona kaptırmayacaktır. Dünyadan kalben uzaklaşabilen bir mü'min de gerçek bir zühd insanı olarak yaşayacaktır.

Aynı çizgideki bir başka Nebevî ifadeyi Abdullah b. Ömer (radıyallahu anhumâ) kendisine ait bir hatırayı şöyle nakleder:

> Bir defasında Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) benim omuzu tuttu ve "Dünyada bir garib veya bir yolcu gibi ol."[162] buyurdu.

Bu nasihatı alan İbn Ömer de etrafına şu telkinlerde bulunurdu: "Akşamladığın zaman sabahı bekleme. Sabaha erdiğinde de akşamı bekleme. Sıhhatinden hastalığın için, hayatından da ölümün için ayır."[163] İbn Ömer'in bu ifadeleri vakti boş yere geçirmeme ve ahiret yörüngeli bir dünya hayatı yaşama şeklinde anlaşılmaktadır. Günün her ânı, ölüm ve ötesi için değerlendirilmelidir. Sağlık ve sıhhatın kıymeti bilinmeli, hastalık ve ölüm gelmeden önce ahirete dönük hayırlı işlerle hayat örgülenmelidir.

---

162 Buhârî, *Rikak*, 3; Tirmizî, *Zühd*, 25;İbn Mâce, *Zühd*, 3. Tirmizî'de "nefsini kabir ehlinden kabul et" ziyadesi vardır.

163 Buhârî, *Rikak*, 3.

Bediüzzaman "Dört şey için dünyayı kesben değil kalben terk etmek lazımdır."[164] diyerek aynı çizgide tespitlerde bulunmuştur. Onun bu ifadesini "Dünyayı, dört sebepten dolayı, maddî kazanç yönüyle değil ama kalbî alâka ve bağlılık itibarıyla terk etmek gereklidir." şeklinde ifade etmek mümkündür. O, ayrıca dünya sevgisini kalbden çıkarıp atabilmek için ölüm düşüncesinin önemine dikkatleri çekmiştir.[165]

İnsanı bir yolcu, dünyayı bir misafirhane olarak görmek tasavvufta çok yoğun olarak kullanılan bir temadır. Büyük ihtimalle arz edilen hadisler bu mânânın oturmasında çok önemli rol oynamışlardır.

Hizmet Mahalli

Dünya aynı zamanda bir hizmet yeri ve mekânıdır. Kâmil bir mü'min için hayat, bir yandan kendi özüne erme, bir yandan da başkalarını özüne erdirme ile örgülenen bir süreç, Allah'ın yüce adının olanca yüceliğiyle her tarafta duyulması adına verilen mücadele, kendi kurtuluşunu başkalarını kurtarmada görme cehd ve gayreti, insanlarla Yüce Allah arasındaki engelleri kaldırıp insanları Allah Teâlâ ile buluşturmanın adıdır. Böyle olunca da hayat bütünüyle hizmetten ibarettir, diyebiliriz.

---

164 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1329. Üstad şöyle demektedir: (Biraz sadeleştirilerek) "1. Dünyanın ömrü kısa olup, süratle zeval ve guruba gider. Zevalin elemiyle, visalin lezzeti zeval buluyor. 2. Dünyanın lezzetleri zehirli bala benzer. Lezzeti kadar elemi de vardır. 3. Seni beklemekte ve senin de süratle ona doğru gitmekte olduğun kabir, dünyanın ziynetli, lezzetli şeylerini hediye olarak kabul etmez. Çünkü dünya ehlince güzel sayılan şeyler orada çirkindir. 4. Düşmanlar ve zararlı haşereler arasında bir saat durmakla, dostlar ve büyükler meclisinde senelerce durmak arasındaki denge, kabirle dünya hayatı arasındaki denge gibidir. Bununla birlikte, Cenâb-ı Hak da bir saatlik lezzeti terk etmeye davet ediyor ki, senelerce dostlarınla beraber rahat edesin. Öyleyse, kayıtlı ve kelepçeli olarak sevk edilmezden evvel, Allah'ın davetine icabet et."

165 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 479.

Fethullah Gülen Hocaefendi bu mânâyı ifade ederken “kâmil bir mü’minin dünya ile alâkası, İslâm’ın izzetini göstermek, dine ait hakikatleri temsil etmek, ona ait aydınlık yolu insanlara tanıtmak içindir. Hizmet ehli birisinin gözünün ucuyla dünyaya bir *nigâh-ı âşinâ* da bulunması tamamen bu gayeye yöneliktir.”[166] diyerek konuya verdiği önemi göstermiş olmaktadır. Hocaefendi, “*Allah’ın sana verdikleriyle ahiret yurdunu gözet. Dünyadan da nasibini unutma.*” (Kasas, 28/77) âyetindeki “Ahiret yurdunu gözet.” ifadesini “Bütün benliğinle ahirete yönel, ahirete ahiret kadar değer ver.” şeklinde anlamaktadır. Mü’min, ahireti için bütün imkânlarını seferber etmeli, dünya için ise “nasibi unutmama” esasına bağlı kalmalıdır.[167] Ayrıca Hocaefendi aynı âyetteki “dünyadan nasibini unutma” cümlesinin, dünyanın kesben terk edilmemesine dikkatleri çektiğini, insanların dünyada aziz ve şerefli olarak yaşama imkânlarını araştırmaları gerektiğini ifade etmiştir.[168]

Ashab-ı Kiram da dünyanın, ahirete ve Allah’ın isimlerine bakan yanlarıyla meşgul olmuş ve dünyanın bu yüzlerini sevmişlerdir. Dünyanın bu iki yüzünü sevmek ise eksiklik ve kusur değil, bilakis kemâldir. Bu iki yüzde ne kadar ileri gidilirse ibadet ve marifetullahta da o kadar ileri gidilmiş demektir. Sahabelerin dünyası işte bu iki cihettedir. Onlar dünyayı ahiretin tarlası görüp ekip biçmişler, varlığı, ilâhî isimlerin aynası görüp temaşa etmişler ve ömürlerini Hak yolunda hizmetle geçirmişlerdir.[169]

---

166 Gülen, Fasıldan Fasıla, 4/ 50. Bediüzzaman Hazretleri de aynı hususa dikkatleri çekmiştir. Nursî, *a.g.e.*, 1/ 565; 2/ 1626. Bediüzzaman “Manevî hizmetlerimin neticelerini göremiyorum.” diyen birisine cevaben bu sözü söylemiştir: “Bu dünya daru’l-hizmettir. Ücret almak yeri değildir…” Yine aynı yerde, dünya hayatının bu asra yaptığı tesiri ifade için, bazı dindar insanların bile uhrevî hayatın zevklerini burada talep ettiklerini söylemektedir

167 Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 3/ 135.

168 Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 4/ 50.

169 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 219-220.

3. İnsanın Heves ve Arzularına Bakan Yüzü

Dünyayın üçüncü ve çirkin olan yüzü ise onun kendisine, fenaya, insanoğlunun nefsanî arzu ve heveslerine bakan yüzüdür. Dünya bu yönüyle insanı cezbeder, çekiciliğiyle aldatır, yaratılış gayesini ona unutturur ve Hak'tan bütünüyle uzaklaştırır. Gaflet ehlinin oyun ve eğlence yeri olan dünya bu cihetiyle "hiçlik dereleri"nde, "yokluk karanlıkları"nda yuvarlanıp gitmektedir.[170] Kur'ân'da kınanıp zemmedilen dünya, işte bu dünyadır.

Şu âyetler dünyanın bu yüzünü anlatmaktadır:

> *Baksana o kimselere ki, savaş zamanı değilken kendilerine "Savaşa sebebiyet vermeyin, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtı verin" denilmişti. Sonra onlara savaş farz kılınınca, onlardan bir kısmı insanlardan Allah'tan korkarcasına hatta daha fazla korkup şöyle diyorlar: "Ya Rabbena! Niçin bize harbi farz kıldın? Biraz daha mühlet versendin ya!" Onlara de ki "Dünya zevki pek azdır, ahiret ise günahlardan sakınanlar için sırf hayırdır ve size kıl kadar olsun haksızlık yapılmaz."* (Nisa, 4/77)

> *De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesadından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlullah'tan ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.* (Tevbe, 9/24)

Bu iki uzun âyetin beraberce zikredilmesi, âyetlerdeki dünyaya bakış açısındaki benzerlikten dolayıdır. Bu âyetler mutlak mânâda dünyayı yermemektedirler. Zemmedilip ayıplanan husus, dünyaya ait zevk ve meşguliyetlerin, dinî mesuliyet ve vazifenin önüne geçmesi şuursuzluğudur. Bir başka deyişle, ayıplanan, dünya ve içindekiler değil insanın bilinçsizliği ve gafletidir.

---

[170] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 705.

İlk âyette dünya zevkinden mahrum kalmamak için Hak yolunda bulunmak istemeyen gafillerden bahsedilmektedir. Gaflet bazen öyle büyür ve insana kolayca yerine getirebileceği dinî sorumluluklarını yerine getirtmez de nefsin mırıltıları dinlenerek hayat boşu boşuna geçirilir. Hâlbuki din, insanı iki cihanda saadete ulaştırmak için gelmiştir.

İkinci âyet ise insanın eşe dosta, mala mülke takılıp yollarda kalabileceği ikazını yapmakta ve ona denge adına önemli bir kriter belirlemektedir. Buna göre hiçbir şey Allah'ın, Resûlullah'ın ve onların uğrunda vazife yapmanın önüne geçmemelidir. Allah ve Resûlü bir mü'minin her şeyidir, her şeyi olmalıdır. Müslüman, en üst payeyi Allah'a ve Resûlullah'a verdikten sonra dünyanın meşrû hazlarından payını alabilir. Bunda bir sakınca yoktur. Fakat Müslüman, bütün bu güzellikleri ve hazları, inancının gerekleri ile çatıştığı anda bütünüyle silkeleyip atmaya da hazır olmalıdır. Yoksa insanın, ailesiyle de meşrû bir ticaret ve alışverişle meşgul olmasında da herhangi bir sakınca yoktur.

Şu âyetler de dünyanın fena yüzünü anlatmaktadır:

> *Allah dilediğine rızkını bollaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatında şımardılar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.* (Ra'd, 13/26)
>
> *Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar, dünya hayatını razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların kazanmakta oldukları yüzünden varacakları yer, ateştir.* (Yunus, 10/7-8)

Bu âyetlerde de görüldüğü üzere dünyanın çirkin yüzünü anlatan hemen her âyet, konuyu sadece böyle söyleyip bırakmamakta, ya böyle davrananların kötü akıbetini anlatmakta, ya da ahiretle mukayese edip ruhlara hakiki hayatı fısıldamakta, vicdanlara mesajlar göndermektedir.

… Ve İnsan Aldandı

Dünyaya bağlanıp onu hiç bitmeyecek gibi algılayan, hayatını bütünüyle dünyaya ve üzerinde durduğumuz çirkin ve nursuz yüzüne çeviren insanlar için söylenebilecek yegâne kelime, onların aldandığıdır.

Kur'ân, "*Ey insanlar! Allah'ın vaadi mutlaka haktır. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın.*" (Fâtır, 35/5) buyurarak çarpıcı bir üslupla bu hususa dikkatleri çekmektedir. Dünya aldatıcı özelliklere sahip, insan da gerekli tedbirli almadığı takdirde dünyaya kanıp aldanacak bir donanımda yaratılmıştır. Aldanmamak için verilen mücadele ise Allah yolunda en kutlu bir hayat tarzıdır. Âyetin baş tarafında zikredilen Allah'ın vaadi, ölüm ve ötesidir. Kıyamet kopacak, insanlar diriltilecek ve büyük buluşma gerçekleşecektir. Hiç kimseye zulmedilmeyecek, herkes ne yaptıysa onun karşılığını bulacaktır. Cennet layık olanlarla, Cehennem müstehak olanlarla doldurulacak, herkes yerini bulacaktır. Bütün bu vaad edilenler muhakkak tahakkuk edecektir. Öyleyse dünya hayatı bu büyük gerçek göz önünde bulundurularak dizayn edilmeli, burada keyif çatılıp ahiret unutulmamalıdır. Gerçekten de bu âyet insana 'yarın eksenli' yaşama dersi vermektedir. İfade edildiği üzere Haşr sûresindeki "*Herkes yarını için ne gönderdiğine dikkat etsin*" (Haşr, 59/18) âyeti de bizzat "yarın" kelimesini kullanarak ahirete göndermede bulunmaktadır.

Allah Kelâmı, bazen, insanın aldanmışlığını farklı üsluplarla dillendirir. Örneğin "*Siz dünya hayatında bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevk ve safasını sürdünüz.*" (Ahkaf, 46/20) buyurarak insanoğlunun öteler için hazırladıklarını burada kullanıp bitirme, ötelere bir şey bırakmama ihtimalinden bahseder. Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) bu âyetin hitap ettiği insanlardan olma korkusu taşıdığı bu nedenle de güzel yiyecek ve giyeceklerden sakındığı rivayet edilmektedir.[171]

[171] İbn Kesîr, *a.g.e.*, 13/ 21.

Kur'ân bazen de sert diyebileceğimiz üsluplar kullanarak bu hakikate dikkatleri çekmekte ve mü'minleri uyarmaktadır. Bunlardan birisi şu âyettir:

> *Ey iman edenler! Size ne oluyor ki "Allah yolunda nefer olun!" denildiğinde yere çakılıp kalıyorsunuz. Yoksa dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Oysaki dünya hayatı ahirete nispeten pek azdır.* (Tevbe, 9/38)

"Allah yolunda nefer olmak" cümlesi zahiren savaşmak için orduya katılmak şeklinde anlaşılsa da bu ifade genel anlamda Hak yolunda yapılması gereken her şeyi yapmaya amade ve hazır olmak demektir.

A'meş, âyetin dünya hayatını ahiretle kıyas edip "çok az" demesini "yola çıkan birisinin bineğine aldığı kadar bir azık kadar" şeklinde anlamıştır.[172]

"Yere çakılıp kalma" ifadesi ise müfessirler tarafından hayli geniş bir yelpazede yorumlanmıştır. Buna göre dünyaya meyledip onun türlü türlü zevklerine takılıp kalmak, aldanmak sûretiyle işi ağırdan almak, hatta yapmamak, yere çakılıp kalmak olmaktadır.[173] Oysa ki birkaç âyet sonra Yüce Allah yine "nefer" kelimesini kullanarak her hâlükârda Hak yolunda olunması gerektiğini beyan buyurmuştur:

> *Gerek hafif gerekse ağır olarak nefer olunuz. Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer bilirseniz bu sizin hakkınızda daha hayırlıdır.* (Tevbe, 8/41)

Bu âyet, Tebük seferine çıkılacağı vakit nazil olmuştur ve mü'minlerin hangi hâl ve durumda olurlarsa olsunlar bu sefere çıkmalarını emretmektedir. Zengin fakir, genç ihtiyar, güçlü zayıf, isteyerek veya kerhen, kolaylıkla veya gayet zor şart ve imkânlar

---

172 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 7/ 204.

173 Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/ 140; Elmalılı, *a.g.e.*, 4/ 2543, 2544.

içerisinde fark etmeksizin, her hâlükârda bu savaşa çıkılacaktır. Hakikaten bazen öyle olur ki topyekun harb etmek mecbur hâle gelir. Böyle durumlarda orduya iştirak etmemek ise büyük kabahat ve suç teşkil eder.

Ayet ve hadislerle alâkalı belirli hadiseler olsa ve bu hadiselere binaen Allah Teâlâ veya Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) açıklamalarda bulunsalar da Allah Kelamı ve Peygamber sözü evrensel oldukları için zaman ve mekân onları bağlamaz. Zira asıl olan "sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliğidir."

Ayet ve hadisler, içerisinde bulunulan şartlar müvacehesinde değerlendirmeye tâbi tutulup yorumlanabilir. İşte bu âyetin de ifade ettiğimiz bir nüzûl sebebi[174] olsa da anlam ve muhteva alanı hayli geniştir. Onun için bu âyet, şuurlu bir mü'minin yol haritası gibidir. Dünya hayatı, herhangi bir mazerete sığınılmadan, nefsin mırıltılarına kulak verilmeden, her dönemde ve şartta Allah rızası eksenli örgülenmeli, ölüm gelip çatıncaya dek bu aksiyon ve niyetten uzaklaşılmamalıdır.

Saadet asrından günümüze kadar bu niyeti yüreklerinde besleyen mü'minler, Hak yolunun sadık bendeleri olarak hayatlarını geçirmiş, Cenâb-ı Allah'ın kendilerini yaratmadaki muradını gerçekleştirmişlerdir. Onlardan birisi Ebû Talha Hazretleridir. Bu değerli sahabi ihtiyarlık zamanında bu âyeti okumuş ve etrafındaki insanlara "Ben anlıyorum ki Rabbimiz, genç de yaşlı da olsak Kendi yolunda nefer olmamızı emrediyor. Beni sefere çıkmak için hazırlayın!" demişti. Evlatları ona "Allah sana merhamet etsin. Sen Resûlullah zamanında O vefat edinceye kadar, Hz. Ebû

---

174 Fethullah Gülen Hocaefendi, sebeb-i nüzülu, "sebeb-i iktiran" olarak anlamaktadır ki çok orijinal ve enfes bir tespittir. Sebeb-i nüzül, âyetin inmesine sebep olan hadise mânâsına gelmekte iken sebeb-i iktiran, âyetin nüzulüyle o olayın cereyan etmesinin aynı vakte tevafuk etmesi demektir. (Daha geniş bilgi için bkz *Fasıldan Fasıla*, 2/180-182)

Bekir döneminde o ölünceye kadar ve yine vefatına kadar Hz. Ömer zamanında seferlerde bulundun. Biz senin yerine bunu yapıyoruz." dediler. O, oğullarının bu sözlerini reddetti, hazırlandı ve bir sahil memleketine yapılan sefere katıldı. Gittiği yerlerde de vefat etti. Deniz seferinde vefat ettiği için onu defnedecek bir toprak parçası bulamadılar. Nihayet dokuz gün sonra, mübarek bedeni hiç bozulmamış bir durumda iken onu defnettiler.[175]

Oyun ve Eğlence Yeri

Dünyanın bir oyun ve eğlence yeri şeklinde tanımlanması Kur'ân'a aittir. Allah Kelamı, dünyaya ve ahirete ait hayatları mukayese ettiği âyetlerde şöyle buyurmaktadır:

> *Düşünseler şunu da anlarlardı ki bu dünya hayatı geçici bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir ve ebedî ahiret diyarı ise hayatın ta kendisidir. Keşke bunu bir bilselerdi!* (Ankebut, 29/64)
>
> *Dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?* (En'am, 6/32)

İslâmî anlayışa göre hayat, ahiret hayatını esas alan bir hayattır. Yüce Allah katındaki mutlak değeri budur. Bununla beraber İslâmî anlayışta dünya hayatının ihmal edilmesi, dünyaya karşı pasif kalınması, dünyadan el-etek çekilmesi sonucunu doğurmaz. Kimi tasavvuf ve zühd akımlarında görülen bu tür pasif yaklaşımlar kesinlikle İslâm düşüncesinden kaynaklanmaz. Bunlar ya ruhbanlığa dayanan Hristiyan kilisesinin düşüncelerinden ya eski İran düşüncesinden ya da İslâm toplumuna geçmiş bazı eski Yunan idealist düşüncelerinden kaynaklanan sızmalardır. Zira örneğin Hristiyanlıkta, mistiklerin kendilerini günlük hayattan tamamen tecrid ederek

---

175 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 7/207.

ibadethanelere kapanmalarına karşılık, Müslüman sufi ve zahidler bütünüyle hayatın içerisinde ve aktif olarak yaşamışlardır. Bu yüzden tasavvufu, İslâmî mistisizm olarak anlamak kesinlikle doğru değildir.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de "Allah'ım, asıl hayat ahiret hayatıdır."[176] buyurarak her zaman olduğu gibi mevzuyu gayet veciz, kendine özel üslubuyla ifade etmiştir.

İslâmî çizgideki hayat anlayışını merhum Seyyid Kutub şöyle özetlemektedir:

> İslâm düşüncesine göre hayat, Ahiret hayatını hesaba katmayan, böyle bir hayata inanmayan dar görüşlülerin gördükleri, sandıkları ve algıladıkları şu kısacık dünya döneminden çok daha geniş boyutlu bir kavram, bir realitedir. Bu kavram, söz konusu kısa görüşlü düşünceye göre zamanda sonsuzluğu, mekânda sınırsız enginliği, derinlikte birçok âlemi ve özü bakımından çok türlülüğü içerir.
>
> İslâm düşüncesine göre hayat, zaman boyutunda sonsuzlukla kucaklaşır. Bu süreç içinde hem şu görünen dünya dönemini hem de Ahiret dönemini kapsamına alır. Hayatın ahiret döneminin süresini yalnız yüce Allah bilir ve dünya dönemi onun karşısında günün bir tek saati kadar bir şeydir.
>
> İslâm düşüncesine göre hayatın mekân-alan boyutu da son derece engindir. Bu enginlik, insan soyunun üzerinde yaşadığı şu dünyanın yanında başka bir yurdu daha kucaklar ki bu yurt ahiret yurdudur. Ahiret yurdu bir yandan "gökler ile yer arası enginlikte"ki cenneti ve öbür yandan milyonlarca yıl boyunca yeryüzünde gelip geçmiş insan kuşaklarını içine sığdıracak genişlikteki cehennemi kapsamına alır.[177]

---

176 Buhârî, *Salat*, 48, *Cihad*, 33.

177 Kutub, *a.g.e.*, 3/22.

Hasılı ahiretten kopuk, akıbet endişesi taşımayan bir dünya hayatı, insanı boşu boşuna oyalayan bir oyun, geçici zevkiyle aldatan bir eğlence, dipsiz, sonu karanlık bir gaflet ve faydasız bir oyuncaktır.

Ayrıca üzerinde durduğumuz âyetlerin akla gönderme yapması da manidardır. Dünya, olanca güzellik ve cazibesine rağmen, bitişe doğru akıp gitmektedir. Fizik kurallarına göre doğruluğu tespit edilen bu husus bile bu görkemli kâinatın bir gün hayat sahnesinden çekileceğini ilân ve ispat etmektedir. Aklını fikrini kullanıp mantıklı düşünebilen her insan, bu yokluğun karanlıklarına kaymakta olan dünyanın faniliğini idrak edebilecektir. Yine akıllarını kullanmak sûretiyle sonsuz hayatın hak olduğunu sezip kavrayabileceklerdir. Ölüm ve ötesi, bütün zenginliğiyle ahiret, insanın aklını kullanarak varlığını kabullenebileceği bir hakikat olarak önümüzde durmaktadır.

Kur'ân'ın insanın dünyaya ait meylini ifade adına seçtiği kelimelerden birisi de "hevâ"dır. Hevâ, insanı her zaman dünyanın bu fena yüzüne döndüren duygusudur. Allah Teâlâ insanoğlunu ikaz sadedinde şöyle buyurmaktadır:

> *Azgınlık eden ve dünya hayatını ahirete tercih edenler için cehennem tek barınaktır. Rabbinin makamından korkan ve nefsini hevâdan alıkoyan için ise şüphesiz ki cennet yegâne barınaktır.* (Naziat, 79/37-41)

Ayete göre azgınlık, tuğyan ve isyan içerisinde olmakla ahiret yokmuş gibi hep dünya ve içindekilere yönelmek hevâya uymak olmaktadır. Bunların varacağı yer ise bellidir. İnsanın hevasından korunması ise Rabbisinin huzuruna varıp her şeyin hesabını vermekten korkması şeklinde tezahür etmelidir. Hevâsının önüne geçip onu durdurabilen gayretli mü'minlerin bu gayretlerinin ödüllendirileceği yer ise sonsuz cennet hayatı olacaktır.

Cenâb-ı Hak "*Hevâsını ilâh edineni gördün mü!*" (Casiye, 45/23) buyurarak insanın hevâ ve hevesinin kulu kölesi olabileceği

hususuna dikkatleri çekmiştir. Âyette mânâyı vurgulamak için seçilen üslup gerçekten mükemmeldir. Bazı insanlar, Hakk'ı dinleyeceği yerde kendi hevâsını adeta ilâh edinmekte, o ne derse derhal yerine getirmektedir ki bunların nasıl bir sapıklık içerisinde oldukları aşikârdır. Hasılı hevâsına uyan insan kayıplarda, Hüda'ya tâbi olan ise kazanma kuşağında devamlı yükselmektedir.

Hiçlik Dereleri

Kur'ân birçok âyetiyle dünyanın bu yönünü anlatmakta ve bunu yaparken de aslında onun gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Bahis mevzuu edilen âyetlerden bazıları şunlardır:

> *Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan bitkiler, o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını zannettikleri anda, gece veya gündüz, emrimiz geliverir de sanki dün yerinde yokmuş gibi onu ta kökünden koparılarak biçilmiş bir hâle getiririz. İşte iyi düşünen bir kavim için âyetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz.* (Yunus, 10/24)

> *Bilinki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Bu tıpkı bir yağmur gibidir ki onun bitirdiği, ziraatçilerin hoşuna gider. Sonra o bitki kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün, sonra da çer çöp olur. Ahirette çetin bir azap, bir de Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.* (Hadid, 57/20)

Görüldüğü üzere âyetler dünya hayatının güzelliği ve faniliğini temsil sûretinde ifade etmektedirler. Çekici fakat geçici olması dünyanın en bariz karakteristiğidir. Onun insanın hoşuna giden, nefsine hitap eden birçok yanı vardır. Böyle olmakla birlikte bütün dünyevî nimetlerin yüzünde zeval damgası bulunmaktadır.

Dünyanın kendisi gibi içindekiler de hiçlik derelerinde yokluğa doğru hem de çok süratli bir biçimde sürüklenmektedirler. Dünya bu yönüyle adeta akıp giden bir su gibidir ki âyetlerde suyun zikredilmesi bu açıdan dikkate şâyândır. Dünyevî nimetler aynı zamanda potansiyel bir mahrumiyeti de beraberlerinde getirmektedirler. Geçici oldukları için sahip olunan nimet ve lezzetlerin firakı ve bitişi de insana elem ve acı vermektedir. Her şey yolundaymış gibi gözükse de bir hastalık veya maddî-manevî bir musibet, insanın sevinç ve mutluluğunu alıp götürmektedir. Bundan ötürü inanan insan için gerçek ve kesintisiz mutluluk dünyevî imkânlara sahip olmakta değil, son bölümde üzerinde durulduğu gibi Allah'a imanda, O'nu tanıma ve layıkınca yolunda bulunabilmededir. Gerçektende dünya aldatıcı, oyalayıcı, geçici bir geçimlikten başka bir şey değildir.

Dünyayı ahiretin basamağı olarak görmeyen, buna inanmayan insanlar için o, her şeydir. Ondan ötesi yoktur. Onlara göre dünyanın bir sonrası olmadığı için de onlar yokluğa mahkumdurlar. Dünya hayatından mümkün olabildiğince fazla kam alabilmek onlar için yegâne hedef ve gayedir. Bundan dolayı da onlara her şey mubahtır. Hayatın mânâ ve ehemmiyetini bilemeyenler bu dar dünyayı, bu kısa ömrü aşırı bir şekilde sevmekte ve her şeyi bu dünyaya sıkıştırmaya çalışmaktadırlar. Hayata aşkla bağlanan bu insanlar, ondan gayenin ve Allah Teâlâ'nın insana lütfettiği bu mükemmel donanımın sadece bu hayata hizmete ve onu korumaya yönelik olduğunu, başka bir hikmeti bulunmadığını zannetmektedirler. Böyle bir algılama söz konusu olduğunda ise dünya ve kâinattaki bütün mükemmellik, denge, nizam ve hikmet, lüzumsuz, abes ve israfa dönüşmektedir. Hâlbuki insan, dünyada bir geminin kaptanı gibidir. Nasıl ki kaptan vazifesini yapar, karşılığını alır. Gemiye ait

bütün fayda ve getiriler geminin sahibine aittir. Aynen bunun gibi, insan da bu dünyada kendi hayatını devam ettirebilmek için ondan istifade eder. Dünyanın geriye kalan bütün hikmet ve mânâsı ise Yüce Allah'a aittir.[178]

Cam Parçacıkları

Fenaya bakan yönüyle dünya hemen ele geçirilen cam parçacıkları gibidir. Güneşin vurmasıyla parladığı için de insanın gözünü almaktadır. Fakat hiçbir cam kırığı, gözleri kamaştıran elmas gibi olamaz. Dünyayı ahirete tercih etmek, kırılacak şişeyi bakî bir elmasa bilerek rıza ve sevinçle değiştirmek, şu anda elde edilebilecek bir dirhem zehirli lezzeti, ileride bir batman safî lezzete tercih etmek gibidir.[179]

"*Gerçek şu ki: Siz bu peşin dünya hayatına çok düşkünsünüz. Onun için ahireti terk edip durursunuz.*" (Kıyamet, 75/20, 21) âyeti, insanın ne kadar aceleci ve dünyaya meftun olduğunu anlatması bakımından önemlidir.

Bu âyete ilk mutahap olan insanlar, başta Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ashab-ı Kiram idi. Oysa onlar dünya hayatına düşkün olup, ahireti terk etmekten doğu-batı arası kadar uzaktılar. Bilakis Saadet Asrı'nın mensupları kıyamete kadar gelecek insanlara dünyada nasıl yaşanılması gerektiğini pratikte gösteren, ahiret eksenli bir dünya hayatını idrak eden mü'minlerdi. Hakikat bu olmakla birlikte Yüce Allah böyle bir üslubu tercih ederek aslında bütün mü'minleri ikaz etmekte ve adeta şu ihtarda bulunmaktadır: Siz tabii ki dünyayı sevip tamamen ona bağlanan, böyle olduğunuz için de ahirete unutup terk eden insanlar değilsiniz. Fakat dikkat edin, insan olduğunuz için sizlerde de sizi bu hâle getirebilecek bir mekanizma var. Nefsinizin önünü almaz,

---

178 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1319.

179 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1644.

onu frenlemezseniz sizler de birçok insan gibi dünyaya düşkün, ahiretten büsbütün uzak insanlar hâline gelebilirsiniz. Aman dikkat edin, böylesine büyük bir yanlışlığa girmeyin, dünyaya aldanıp ahiretinizi mahvetmeyin...

Kârûn ve Başına Gelenler

Kur'ân birçok âyetiyle dünyanın bu fenaya bakan yüzünü anlattığı gibi, bir de somut örnek olarak "Kârûn" adlı bir kişiden bahseder. Kârûn, dünyayı dünya için seven insanların sembolü olarak nazarlara verilen bir figürdür. İbret ve derslerle dolu olan Kârûn kıssasını Allah Teâlâ şöyle anlatmaktadır:

> *Yoldan sapanlardan biri olan Kârûn da Musa'nın kavminden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: "Servetine güvenip şımarma, böbürlenme! Zira Allah böbürlenenleri sevmez!" demişti. "Allah'ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî ahiret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et, sakın ülkede nizamı bozma peşinde olma! Çünkü Allah bozguncuları sevmez." Kârûn "Ben bu servete sadece ilmim ve becerim sayesinde kavuştum!" dedi. Peki şunu da bilmiyor muydu ki Allah, daha önce kendisinden daha güçlü ve serveti daha fazla olan nice nesilleri helâk etmişti? Ama suç işlemeyi meslek edinen sicillilere artık suçları hakkında soru sorulmaz. Kârûn bir gün yine bütün ihtişam ve şatafatıyla halkının karşısına çıktı. Dünya hayatına çok düşkün olanlar: "Keşke bizim de Kârûn'unki gibi servetimiz olsaydı. Adamın amma da şansı varmış, keyfine diyecek yok!" dediler. İlim ehli olanlar ise: "Yazıklar olsun size! Bu dünyalıkların böylesine peşine düşmeye değer mi? Oysa iman edip yararlı işler yapanlara Allah'ın cennette hazırladı-*

ğı mükâfat elbette daha hayırlıdır. Buna da ancak sabredenler nail olur." Derken Biz onu da sarayını da yerin dibine geçiriverdik. Ne yardımcıları Allah'a karşı kendisine yardım edip, onu kurtarabildi, ne de kendi kendisini savunabildi. Daha dün onun yerinde olmaya can atanlar bu sabah şöyle dediler: "Vah bize! Meğer Allah dilediği kimsenin rızkını bol bol verir, dilediğinin rızkını kısarmış! Şayet Allah bize lütfedip korumasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vah vah! Demek ki gerçekten kafirler iflah olmazmış!" Ama ahiret diyarına gelince: Biz orayı dünyada büyüklük taslamayanlara, fesatçılık ve bozgunculuk peşinde olmayanlara veririz. Hayırlı akıbet günahlardan sakınanlarındır. Kim iyilik yaparsa, ahirette ondan çok daha iyi bir karşılık görür. Kim kötülük işlerse, bilesiniz ki kötülük işleyenler ancak yaptıkları kötülük kadar ceza görürler. (Kasas, 28/76-84)

Ayetlerde apaçık anlatıldığı gibi, Kârûn, Allah Teâlâ'yı unutan bir talihsiz idi. Mazhar olduğu zenginliği kendinden biliyordu. Zenginliği, insanların emrine amade oluşları, toplum içerisindeki makam ve konumu onu iyiden iyiye şımarıklaştırmıştı. Aslında etrafında ilim sahibi insanlar yok değildi ve onlar gerekli tembih ve yönlendirmeyi yapmışlardı. Ona şımarıp böbürlenmemesini, ahiret yörüngeli yaşamasını, ama bunu yaparken dünyadaki nasibini de unutmamasını, iyilik ve ihsanda bulunmaktan hiçbir zaman dûr olmamasını salık vermişlerdi. Fakat Kârûn'un onları dinlemeye hiç tahammülü yoktu, dinlemedi de. Gurur ve kibir gözünü kör etmişti. Benliği, etrafını fark ettirmeyecek kadar onu kaplamıştı. Dünyaya tutkun olanlar onun bu hâlini görünce ona özenmiş "Keşke bizim de Kârûn'unki gibi servetimiz olsaydı. Adamın amma da şansı varmış, keyfine diyecek yok!" demişlerdi. Bu sözleri orada duyan ilim ehli insanlar da gereken ikazı yapmışlardı. Sonra olan oldu ve Kârûn yerin dibine geçirildi. Burada önemli olan husus 'ehli ilim' diye zikredilen insanların Allah'ı bilen ârif insanlar

olduğudur. Onlar nazarlarını dünya ahiret dengesine, ahirete nispeten dünyanın önemsizliğine çevirmiş ve olayları hep bu çerçeveden değerlendirmişlerdi.

Hâlbuki olması gereken –yerinde de değinildiği üzere– dünyayı sonsuz mutluluğa ulaştırıcı bir vesile olarak bilmek ve ona gönül kaptırmamaktır. En önemli nokta budur. Kârûn'u batıran onun zenginliği değil, Hak'tan gafleti olmuştur. İnsanlık tarihinde nice zengin insanlar gelip geçmiştir ve onlar bu zenginliklerini doğru yolda kullandıkları için Hak katında çok yüksek mertebelere nail olmuşlardır. Kârûn'un battığı aynı maddî imkânlarda Hz. Süleyman (aleyhisselam) değerler üstü değerlere ulaşmıştır.

"Zenginlik de fakirlik de aynı şekilde birer binektir. Hangisine bineceğime aldırmıyorum."[180] diyen Hz. Ömer de mala mülke sahip olmaktan ziyade onlara karşı yaklaşım ve tutuma dikkatleri çekmiştir. Zenginlik ve fakirlik, insanı cennetlere uçuran burak olabileceği gibi, cehennemlere vardıran birer araç da olabilirler.

Süfyan-ı Sevrî "Ahireti kalbinde, dünyayı ise elinde tut."[181] diyerek bu mânâyı seslendirmiştir.

Fethullah Gülen Hocaefendi de aynı mevzuya yer yer göndermelerde bulunmaktadır. Ona göre de dünyevî imkân ve zenginlik zühde engel teşkil etmemektedir. Hocaefendi bu görüşünü teyit sadedinde Mevlânâ'dan şu anekdotu aktarır:

> Dünya nedir? O Hüda'dan gafil olmaktır. Kumaş, gümüş, evlat ve kadın değildir. Eğer dünya malını Hak rızası için omuzlarsan, ona Hz. Peygamber "İyi insan için iyi mal ne güzeldir." buyurmuştur. Geminin içindeki su, geminin helâkine, altındaki su ise onun hareketine vesiledir.[182]

---

180 Kandemir, Çakan, Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, 1/ 253.

181 Gazzâlî, *a.g.e.*, 3/299.

182 Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, 1, 79. Aynı çizgide ifade buyrulan hadislerden bazıları şunlardır: "Salih kişi için salih mal ne güzeldir." (Buhârî, *Edebu'l- Mufred*,

Mevlânâ'nın dünyayı, dolayısıyla zühd kavramını bu şekilde yorumlaması gerçekten mükemmeldir. Bu metaforda Mevlânâ, gemiyi insan kalbine, suyu da dünyaya benzetmektedir. Dünyayı kalbine alan insan, gemisini suyla dolduran bir kimseye benzer ki o geminin batması an meselesidir. Gönlüne dünyayı sokmayan insan ise gemisinin yürüyüp mesafeler katetmesine yarayacak suyu bulmuş demektir. Artık o gemisiyle istediği yere gidebilir. Yani kalbini gerçek vazifesi olan Allah'a iman etmek ve O'nu tanımak hususlarında kullanabilir.

Hocaefendiye göre sosyal hayatın içerisinde olan inananların kendilerini sık sık kontrol etmeleri gerekmektedir. Servet sahibi olmak, Allah yolunda olduğu takdirde güzel bir şeydir. Netice itibarıyla dünyalığa taalluk eden işlerin fizibilitesi Allah yolunda ise o takdirde bu işler mukaddes bir ibadet hükmünedir. Servetin, insanı Allah'tan alıkoyan bir hâl almasının ise mutlaka önüne geçilmelidir.[183]

Dünya, insanı Hak'tan uzaklaştırdığı, gaflete sebebiyet verdiği takdirde kınanmaya müstehaktır. Nice fakir insanlar vardır ki onlar aynı zamanda Hak'tan da gaflet ve hatta isyan içerisindedirler. Kumaşları gümüşleri olmadığı için dünyaya olan bağlılıkları da belli olamaz. Suları olmadığı için de gemilerini yüzdüremezler. Eğer böylelerinin suları olsaydı bile onunla gemilerinin altını değil içini doldururlardı. Veya onlar gemilerinin su almasına göz yumar ve gemilerini batırırlardı. Yani zemmedilen dünyaya gömülür, kendilerinin helâk olmasına sebebiyet verirlerdi. Ve nice mal mülk içerisinde yüzen insanlar da vardır ki dünya, onları Allah'tan uzaklaştıramamış, gaflete sürükleyememiştir. Zira onlar dünyaya gönüllerini kaptırmamış, ona bağlanmamışlardır. Sahip oldukları gemilerinin su almasına müsaade etmedikleri için de en güzel bir şekilde gemilerini suyun üzerinde yüzdürebilmektedirler. Yani onlar sahip oldukları

1/ 315) "Yiyip de şükreden kimse sabredip oruç tutan kadar sevap alır." (Tirmizî, *Sıfatu'l- Kıyame*, 43; İbn Mâce, *Sıyam*, 55)

183 Gülen, *Kendi İklimimiz*, 79.

zenginliği, yaratılış gayeleri istikametinde kullanmakta, dünyayı, ahireti kazanma yeri, malı mülkü ise Allah'a yakınlaşma vesilesi görmekte ve hayatlarını bu yüce gaye etrafında örgülemektedirler.

Burada zikrinin faydalı olduğuna inandığımız bir husus da mü'minin, Allah Teâlâ'ya kavuşma eksenli bir dünya hayatını idrak etmeye çalışmasıdır. Bu sadedde Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse, Allah da ona kavuşmayı ister. Kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz ise Allah da onunla mülaki olmayı kerih görür." buyurarak böyle bir imanî seviyeye hem dikkatleri çekmiş ve hem de mü'minleri imrendirmiştir. Bu sözleri duyan Ashab'dan bazıları normalde hiç kimsenin ölümü hoş karşılamayacağını sorduklarında ise Allah Resûlü şu cevabı vermiştir:

> Durum sizin düşündüğünüz gibi değil. Hakikak şu ki mü'min, son nefesinde Allah'ın hoşnutluğu ve lütuflarıyla müjdelenir. O anda artık ona Allah'a kavuşmaktan daha sevimli hiçbir şey olmaz.[184]

Dünyaya gönlü kaptırmamak ne kadar zorsa aslında Allah Teâlâ'ya kavuşmayı arzulamak da o nispette zordur. Hak'la mülakiliği istemek, O'nun huzuruna çıkabilecek bir dünyayı yaşamış olmakla doğru orantılıdır. Yerinde de ifade edildiği üzere hayat çizgilerini "iman, marifet, muhabbet ve ruhanî lezzet" dörtlüsüne göre programlamış mü'minler, Allah'a kavuşmayı en çok arzu eden insanlardır. Çünkü onlar için ölüm, dünyaya ait bütün tasa, üzüntü ve sıkıntılardan kurtulmak, sonsuz mutluluğa ve Allah'a kavuşmak mânâsındadır. Gözünü böylesine yüksek bir ufka dikmiş mü'min için dünyanın zevk ve lezzetleri gayet sönük, soluk ve değersizdir.

Dünya hayatının ne kadar kısa ve geçici olduğu ahirette çok daha iyi anlaşılacak, üç günlük dünyayı sonsuzluğa tercih edenler,

---

[184] Buhârî, *Rikak*, 41; Müslim, *Zikir*, 14, 18.

büyük pişmanlık ve iç yangınlığı yaşayacaklardır. Şu âyetler bu hakikati cehennemliklerin diliyle anlatmaktadır:

> *Sonra Allah cehennemdekilere der ki "Sizce dünyada kaç yıl kaldınız?" Onlar: "Birgün veya daha az. Ne bilelim. İsterseniz bunu tam tamına aklında tutanlara sor! Zira bizim aklımız başımızdan gitmiş durumda" diye cevap verirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Doğrusu siz pek az kaldınız. Keşke sizler bunu biliyor olsaydınız!"* (Mü'minün, 23, 112-114)

Bu âyetler de genel olarak dünyanın kısalığını farklı ifade tarzlarıyla dillendirmektedirler:

> *Dünya zevki pek azdır, ahiret ise günahlardan sakınanlar için sırf hayırdır ve size kıl kadar olsun haksızlık yapılmaz.* (Nisa, 4/77)

> *Sizin elinizdekiler tükenir ama Allah'ın elinde olanlar bâkîdir. Biz sabredenleri işledikleri en güzel işleri esas alarak ödüllendirecek, kötülüklerini bağışlayacağız.* (Nahl, 16/96)

Dünyayı Tahkir Edenler

Bir başka açıdan bakıldığında, dünyaya karşı negatif yönden tavır alan, onu beğenmeyen insan grupları karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda ifade edileceği üzere bu grupların bazısı dünyanın fena yüzünü görüp ondan uzaklaşırlarken bazıları da dünyaya yönelmekle birlikte içinde bulundukları şartların uygunsuzluğundan ötürü onu beğenmemektedirler.

Bu insan çeşitleri ve dünyayı tahkir etme sebepleri şunlardır:

1. Marifetullaha sahip olan mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ı bilmeye, sevmeye ve O'na lakıyınca ibadet etmeye engel olduğu için dünyayı küçümsemektedirler.
2. Ahiret ehli insanlar, ahirete ait hususları dünyaya nispeten daha cazip gördükleri için dünyayı çirkin görmektedirler.

3. Dünyayı elde edemediklerinden ötürü beğenmeyen insanlardır ki bunlar daha doğru bir ifadeyle dünyayı beğenmiyor gibi yapmaktadırlar.
4. Bazı insanlar da dünyayı ellerine geçirirler fakat tutamazlar, böyle olduğu için de tadını çıkartamazlar, kendilerini teselli etmek için "pistir" derler.

Takdir edilen tahkir, ilk iki kısımdır.[185] İlk iki kısmı teşkil eden mü'minler iradî olarak dünyaya karşı tavır almaktadırlar. Bunlar Allah Teâlâ'yı ve ahirette layık olanlara lütfedeceği sonsuz mutluluğu, fani dünyaya tercih edenlerdir. Bu tercihleri, onları dünyayı kalben terke yönlendirmiştir. Diğer iki kısım ise kalbleriyle dünyadan kopamamış insanlardır. Elde edebilseler, dünya onların her şeyleri olacak, ama ya baştan beri fakirlikten kurtulamadıkları veya elde etseler bile koruyamayıp kaçırdıkları için dünyayı beğenmemekte, beğenmiyor gibi yapmaktadırlar. Kendilerini avutmak için de onu küçümseyip aşağılamaktadırlar. Bu son iki grubu temsil eden insanlar gerçek mânâda gönüllerinden dünya sevgisini çıkartamadıkları için, onların bu hâllerinin zühdle, zahidlikle uzaktan yakından herhangi bir alâkası yoktur.

Allah Resûlü ve Dünya

Efendimiz her yönüyle örnek bir insandı. En yüksek bir ahlâka sahip olarak kâmil insan portresini en yüksek seviyede temsil etmişti. Âdemoğlunun bu dünyaya niçin gönderildiğini, neci

185 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 285. Bediüzzaman birçok yerde dünyanın bu üç yüzüne vurguda bulunmuştur: "Hem dünyanın üç yüzü var: Biri, Cenâb-ı Hakkın esmasının aynalarıdır. Diğeri ahirete bakar, ahiret tarlasıdır. Diğeri fenaya, ademe (yokluğa) bakar." dedikten sonra o, Kur'ân'da ve hadislerde kıymetsizliği ifade edilen dünyanın bu üçüncü yüzü olduğunu söyler. Bu yüzüyle dünya, Allah rızasının bulunmadığı, ahirete zıt, bütün hataların kaynağı, dalalet ehlinin dünyasıdır." Bkz Nursî, *a.g.e.*, 1/ 150.

olduklarını, buradan gidişin de nereye olacağını, insanlara hem sözleriyle ve hem de bizzat kendi hayatıyla ders vermişti. Kendisi mütevazı bir hayat yaşamış, dünyaya ve içindekilere hiç bir zaman hırs göstermemişti. Bilakis insanların kalbî yönelişlerini dünyadan ukbaya çevirmek O'nun vazifeleri cümlesindendi. Bunlarla beraber Hz. Peygamber ahirete açılan bir koridor olan dünyaya ait realiteleri de inkar etmemişti. O'nun hayatında tam bir denge hakimdi. Her işi ölçülü ve tam olması gerektiği gibi idi. Tefride düşenleri de ifrata kaçanları da dengelemiş, her iktiza ettiğinde lüzumlu ikazları yaparak mü'minleri talep edilen çizgiye çekmişti. Bu bölümde şimdi bahsini yaptığımız mevzuları sırayla ifade edeceğiz.

Efendimizin Dünyası

Efendimizin özel hayatında kendisini gösteren en bariz özelliklerden birisi sadelik olmuştur. O, fakirane yaşamayı tercih etmiş ve bunu "Allah'ım! Muhammed'e ve ehline kifayet edecek kadar rızık ihsan eyle."[186] şeklinde yaptığı dualarla seslendirmiştir. Onun böyle bir tercihte bulunmasının hikmetleri adına şu dört husus üzerinde durulabilir:

1. Efendimiz neşr-i Hak yapma konumunda olan insanlara örnek olma mevkiinde bulunuyordu. Her çağda bu pozisyonda bulunan mü'minler, başka dünyevî meşgalelerle vakit kaybetmeden olanca güçleriyle *i'la-yı kelimetullah* yapmaları, Hak yolunda hizmet etmeleri gerekiyordu.
2. Peygamberlik vazifesinin dünyaya alet ediliyor olma töhmetine asla müsaade edilmemeliydi. Efendimizin dünyevî imkânları çok fazla olsaydı, o takdirde O'nu tenkit etmek için en küçük bahaneyi kullananlar, bu du-

[186] Buhârî, *Rikak*, 17; Müslim, *Zekat*, 126; Tirmizî, *Zühd*, 38.

rumu da ağızlarına dolayacak, ileri geri konuşacaklardı. Onlara böyle konuşma fırsatı verilmemeliydi.

3. Allah Resûlü, peygamberlik vazifesini yaparken "*Benim mükafatım ancak Allah nezdindedir.*" (Yunus, 10/72; Hud, 11/79) diyen kendinden önceki peygamberlere uyma, onların yollarından ayrılmama durumunda idi.[187]
4. Efendimiz böyle bir hayatı tercih etmesiyle, ümmeti içerisindeki fakirlere teselli kaynağı olmuştur. Yoklukla boğuşan mü'minler, Resûlullah ile kendilerini mukayese edip gönüllerine su serpmektedirler.

Hz. Peygamber bütün hayatı boyunca çizgisini arz edilen hikmetler doğrultusunda geçirmiştir. O bir yandan kendi fakirliği, diğer yandan da İslâmiyet'in inkişafı adına zorluk içerisinde geçen bir hayatı idrak etmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem) fakirliği iradî olarak seçmiş, Müslümanlar bolluk ve refaha mazhar oldukları zaman da çizgisini değiştirmemiştir. Bununla birlikte O, hiçbir zaman fakirliği teşvik etmemiş, dünyevî imkânlara sahip mü'minlerin ellerinde avuçlarında olanları dağıtıp hem kendilerini ve hem de bakmakla mükellef oldukları insanları ele güne muhtaç bırakmalarını kesinlikle tasvip etmemiştir. Arkadaşlarından Sa'd b. Ebi Vakkas (radıyallahu anh) malının hepsini Allah yolunda vermeyi teklif edince bunu kabul etmemiş, üçte ikisi ve yarısını vermesini de reddetmiş, üçte bir malını Hak yolunda dağıtmasını ise çok görmekle beraber kabul etmiş ve şu evrensel sözlerini sarf etmiştir:

> Varislerini zengin bırakman, onları fakir bırakıp ele güne muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır.[188]

Aynı anlamda Allah Resûlü, Kab b. Malik'e "Malının bir

---

187 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 72.

188 Buhârî, *Vesaya*, 2; Müslim, *Vasiyyet*, 5, 8.

kısmını kendin için alıkoy. Böylesi senin için daha hayırlıdır."[189] demiş, ayrıca "Sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilendir"[190] buyurarak da yine objektif çizgiye nazarları kaydırmıştır.

Efendimizin hayatından şimdi aktaracağımız rivayetler, O'nun fakirliği tercihindeki ciddiyet ve kararlılığını gayet açık bir şekilde göstermektedirler:

Hz. Urve halası Hz. Âişe'nin (radıyallahu anhâ) kendisine şöyle dediğini ifade etmiştir:

> Ey kızkardeşimin oğlu! Allah'a yemin ederim ki biz bir hilali sonra diğerini, sonra bir başkasını (iki ayda üç hilali) görürdük de Resûlullah'ın evinde hiç ateş yanmazdı. Ben de "teyzeciğim o hâlde ne ile geçinirdiniz?" diye sordum. Teyzem "iki siyah" (hurma ve zemzem) dedi ve ilave etti: "Bir de Allah Resûlü'nün sağmal hayvanları bulunan komşuları vardı. Onlar bu hayvanların sütlerinden gönderirler, O da bize içirirdi"[191]

Yine Hz. Âişe "Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ehli, O'nun vefatına kadar iki gün peşi peşine arpa ekmeği ile karnını doyurmadı." demiştir.[192]

Ömer b. Haris (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

> Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiği zaman evinde bir raf üzerinde yarım ölçek arpadan başka hiçbir yiyecek yoktu.[193]

Hz. Enes (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

> Resûlullah hiçbir zaman yüksek sofrada ve salata gibi iştah açıcı yiyeceklerle süslenmiş bir sofrada yemek yemedi.

---

189 Buhârî, *Zekat*, 18.

190 Buhârî, *Zekat*, 18, *Vesaya*, 9; Müslim, *Zekat*, 95; Ebû Dâvûd, *Zekat*, 39.

191 Buhârî, *Hibe*, 1, *Rikak*, 17, *Et'ıme*, 6, 41; Müslim, *Vasiyye*, 18; İbn Mâce, *Vesaya*, 1.

192 Buhârî, *Eyman*, 22; Müslim, *Zühd*, 21- 23.

193 Buhârî, *Vesaya*, 83, *Cihad*, 61, 86; Müslim, *Vasiyye*, 18.

> Allah'a kavuşuncaya kadar çörek ve kuzu eti yemedi.[194]

Yeme içmeyle alâkalı böyle bir duruş sergileyen Efendimiz, giyim hususunda da aynı tevazu ve sadelik içerisinde olmuştur. Bir defasında üzerinde nakışlı süslemeler bulunan bir elbise ile namaz kılmış, selam verir vermez "bundaki nakışla beni meşgul etti. Bunu Ebû Cehm"e götürün de bana onun elbisesini getirin" demiş, kaba ve sade görünümlü elbiseyi yumuşak ve süslü olanına tercih etmiştir.[195]

Kendi özel hayatında sadeliği tercih eden Hz. Peygamber, yeri geldiğinde mübarek sözleriyle de dikkatleri bu hususa çekmiş ve dünyanın faniliği üzerinde tahşidatta bulunmuştur. Bir defasında, Yüce Allah'ın kendisine isterse Uhud dağını altın yapıp emrine verebileceğini, fakat bunu kabul etmeyip bir gün aç bir gün tok yaşamayı tercih ettiğini ifade etmiştir. "Uhud dağı kadar altınım olsa borcum için ayırdığım hariç, üç günden fazla yanımda kalmaması beni memnun eder[196] diyerek de bu hususta nerede durduğunu belli etmiştir.

Hz. Peygamber "*Dünyalıklarla böbürlenmek sizleri oyaladı.*" (Tekâsür, 102/1) âyeti nazil olunca şöyle buyurmuştur:

> Âdemoğlu "malım malım" der durur. Oysaki ey Âdemoğlu! Senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin, tasadduk edip sarf ettiğinin dışında malın mı var?[197]

Allah Resûlü bir defasında arkadaşlarıyla beraber pazar yerinde dolaşırken ölmüş bir oğlak görmüştü. Onu kulağından tutup "Hanginiz bunu bir dirheme almak ister?" dedi. Arkadaşları "Biz onun herhangi bir şey karşılığında bizim olmasını istemeyiz." dediler. Hz. Peygamber "Peki siz bunun sizin olmasını ister

---

[194] Buhârî, *Et'ıme*, 8, *Rikak*, 16; Tirmizî, *Et'ıme*, 1.

[195] Buhârî, *Salat*, 244; Müslim, *Mesacid*, 61; Ebû Dâvûd, *Salat*, 168.

[196] Buhârî, *Temenna*, 2, *İsti'zan*, 30, *Rikak*, 14; Müslim, *Zekat*, 31; İbn Mâce, *Zühd*, 8.

[197] Müslim, *Zühd*, 3,4; Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 89; Nesâî, *Vesaya*, 1.

misiniz?" diye sorunca Ashab "Vallahi eğer canlı bile olsaydı zaten kusurlu idi. Kulakları kısaydı. Ölmüş iken onu ne yapalım." diye cevaplandırdılar. Bunun üzerine Efendimiz, "Vallahi dünyanın Allah katındaki değeri, şu oğlağın sizin yanınızdaki değerinden daha aşağıdır." buyurdu.[198]

Hz. Peygamber dünyanın fenası ile ahiretin bekası arasındaki büyük farka dikkatleri çekmiştir. Mü'min için sonsuz Cennetle mukayese edildiğinde dünyanın adeta bir zindan gibi olduğunu, buna mukabil, inanmayan insanların barınağı olan Cehennemle kıyaslandığında da dünyanın onlar için adeta bir Cennet olduğunu gayet özlü bir üslupla şöyle seslendirmiştir:

> Dünya mü'minin zindanı, kabir barınağı, Cennet de varacağı yerdir. Dünya kafirin cenneti, kabir zindanı, Cehennem de varacağı yerdir.[199]

Bir başka rivayette Efendimiz mescidindeki minberine oturmuş, arkadaşlarına hitaben "Sizin için korktuğum şeylerden biri, dünyanın süs ve güzelliklerinin sizlere açılmasıdır!" buyurmuştu. O sırada birisi araya girerek "Yani nâil olacağımız hayır, şer mi getirecek?" şeklindeki sorusunu ise Allah Resûlü cevapsız bırakmıştı. Oradakiler soruyu sorana Resûlullah'ın sözünü niçin kesip konuştuğuyla alâkalı rahatsızlıklarını izhar

---

198 Müslim, *Zühd*, 2.

199 Müslim, *Zühd*, 1; Tirmizî, *Zühd*, 16; İbn Mâce, *Zühd*, 3. Bediüzzaman Hazretleri bu hadisle aynı çizgide ifade buyrulan "Dünya mü'minin zindanı, kafirin cennetidir" (Müslim, *Zühd*, 1) Nebevî beyanı ile alâkalı şu yorumu yapmıştır: "Yani, dünyada şu mü'min, kısmen kusurâtından cezasını gördüğü için, dünya onun hakkında bir dâr-ı cezadır. Dünya, onların saadetli âhiretlerine nisbeten bir zindan ve cehennemdir. Ve kâfirler, madem Cehennemden çıkmayacaklar; hasenatlarının mükâfatlarını kısmen dünyada gördükleri ve büyük seyyiatları tehir edildiği cihetle, onların âhiretine nispeten dünya cennetleridir. Yoksa, mü'min bu dünyada dahi kâfirden mânen ve hakikat nokta-i nazarında çok ziyade mes'uttur. Adeta mü'minin îmânı, mü'minin ruhunda bir cennet-i mâneviye hükmüne geçiyor; kâfirin küfrü, kâfirin mahiyetinde mânevî bir cehennemi ateşlendiriyor." (Nursî, *a.g.e.*, 1/ 606.)

ettiler. Tam o arada Efendimiz vahiy geldiği için yüzündeki teri siliyordu. Sonra "Soruyu soran nerede?" dedi. Bu ifade ve ses tonuyla soruyu tevcih eden insanı takdir ediyor gibiydi. Sözlerine şöyle devam etti:

> Muhakkak ki hayır, şer getirmez. Ancak derenin bitirdikleri arasında, ya çatlatarak öldüren ya da ölüme yaklaştıran bitki de vardır. Yalnız yeşil ot yiyen hayvanlar müstesna. Zîra bunlar yeyip böğürleri şişince güneşe karşı dururlar. (Geviş getirirler), akıtırlar ve rahatça def-i hâcet yaparlar, sonra tekrar dönüp yayılırlar. Şüphesiz ki, bu mal hoştur, tatlıdır. Ondan fakire, yetime ve yolcuya veren bu malın Müslüman sahibi en iyi (insan)'dir. Bunu haketmeden alan, yediği hâlde doymayan kimse gibidir. O mal, kıyamet günü aleyhinde şahidlik yapacaktır.[200]

Kadı İyaz bu hadisi şöyle özetlemiştir: "Resûlullah, Ashabına iktisatlı olanla, mal toplamada hırslı olanın hâllerini misal göstermiş ve demiştir ki: "Siz baharda bitenlerin hep hayır olduğunu, hayvanların onlardan istifade ettiğini zannediyorsunuz. Ama gerçek bu kadar mutlak değildir. Bahar bitkileri arasında hayvanı öldüren veya ölüme yaklaştıranları da vardır. İşte çok yiyerek çatlayıp ölen hayvanın hâli, çok mal toplayıp onu yerli yerince sarf etmeyen insana benzer." buyurarak mal toplama hususunda îtidâli aşmamaya dikkat çekmiştir."[201]

Hz. Ebû Hureyre'nin rivayetinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

> Dünya mel'undur, içindekiler de mel'undur, ancak zikrullah ve zikrullah'a yardımcı olanlarla âlim veya müteallim hâriç.[202]

Terkedilmiş, rahmetten mahrum bırakılmış mânâlarına gelen

---

[200] Buhârî, *Zekat* 47, *Cum'a* 28, Cihâd 37, *Rikâk* 7; Müslim *Zekat* 123; Nesâî, *Zekât* 81.

[201] Kâdı Iyâz, *Şifa*, 68.

[202] Tirmizî, *Zühd* 14; İbn Mâce, *Zühd* 3.

mel'un kelimesi, dünyanın insanın heveslerine bakan çirkin yüzü için söylenmiştir. Bu yönüyle dünya ve içindekiler insanı yaratılış gayesinden, Hak'tan ve hakikatten uzaklaştırmaktadır. Dünyanın diğer iki yüzüne gelince onlar terke değil, bilakis sevilmeye layıktır. Onlar da ise Allah Teâlâ'yı zikretme, O'nun isimlerini avlama, ahiret için yatırım yapma gibi hususlar mevcuttur. Allah Resûlü dünya ve içindekileri lanetlerken aslında bu ayırımı da yapmıştır. Allah'ı zikir veya buna hizmet eden mü'minler de dünyada yaşamalarına rağmen, onun lanetli kısmına dahil edilmemişlerdir. Hatta dünyanın ne olduğunu bilen mü'minler, onu kalblerine sokmayıp bu yönüyle terk ettikleri için dünya metruk ve mel'un olmuştur da diyebiliriz. Halis kullarının gönüllerinde yer bulamayan dünya Cenâb-ı Hak tarafından da terkedilmiş, O'nun rahmetinden de mahrum bırakılmıştır.

Sehl b. Sa'd'ın (radıyallahu anh) rivayet ettiği bir başka hadislerinde ise Allah Resûlü çok bariz bir ifadeye dünyanın kıymetsizliğini gözler önüne sermiştir:

> Eğer dünya Allah nazarında sivri sineğin kanadı kadar bir değer taşısaydı, kafire bir yudum su içirmezdi.[203]

Örnek olarak seçtiğimiz hadislerin sayısı artırılabilir. Hz. Peygamber bu gibi ifadeleriyle dünyanın fani, nursuz ve insanı Hak'tan uzaklaştıran boyutuna atıfta bulunmuş, bu yüzünün değersizliğini değişik üsluplar seçerek dikkatlere sunmuştur.

Bunlarla birlikte Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) dünya ahiret dengesi konusunu işlerken de üzerinde durulduğu gibi dengeden hiçbir zaman ödün vermemiş, insan fıtratını hiçbir zaman inkar

---

[203] Tirmizî, *Zühd*, 13; İbn Mâce, *Zühd*, 11. Bediüzzaman bu hadisi şerhederken şunları söylemektedir: "Bekâ âleminden sinek kadar bir nur, madem ebedidir, yeryüzünü dolduracak muvakkat bir nurdan daha çoktur. Demek koca dünyayı bir sinek kanadıyla muvazene değil, belki herkesin kısacık ömrüne yerleşen hususi dünyasını, âlem-i bekâdan bir sinek kanadı kadar daimi bir feyz-i ilâhîye ve bir ihsan-ı ilâhî muvazeneye gelmediği demektir." (Nursî, *a.g.e.*, 1/ 150)

etmemiştir. Dünyanın çirkin yüzünü talim buyurduğu gibi “”Bana dünyadan üç şey sevdirildi: Kadınlar, güzel koku ve gözümün nuru namaz.”[204] diyerek insan tabiatına göndermede bulunmuştur. Her insan gibi O da maddî-manevî dünya hayatını yaşamış, her insanda bulunan meyil ve istekleri ifadeden de geri durmamıştır.

Kendi şahsî tercihleriyle hayatını örgüleyen Allah Resûlü, yeri geldiğinde “Allah’ım! Bize verdiklerini artır, eksiltme, bize ikramda bulun, bizi zelil kılma, bize ver, mahrum bırakma.”[205] duasında bulunmuştur. “Allah’ım! Fakirlikten ve küfürden Sana sığınırım.”[206] diyerek, fakirliği küfre denk tutmuş, “Allah’ım! Fakirlik fitnesinin şerrinden Sana sığınırım.”[207] duasıyla ve “Fakirlik nerdeyse küfür olayazdı.”[208] buyurarak da yokluğun insanı nasıl tehlikeli durumlara sürükleyebileceğini gayet veciz bir üslupla ifade buyurmuştur.

Şu dualar da Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) fakirlikle alâkalı yaptığı dualarındandır:

> Allah’ım! Üzerinde yaşadığım dünyamı ıslah et. Kendisine döneceğim ahiretimi de ıslah et.[209]
>
> Allah’ım! Dünyanın darlığından da ahiretin darlığından da Sana sığınırım.[210]
>
> Allah’ım! Dinim, dünyam, ailem ve malım hakkında Senden af ve afiyet dilerim.[211]

Tabii bütün bunlarla birlikte bizzat Yüce Allah’ın öğrettiği şu dua dünya ahiret dengesi adına çok önemli ve güzeldir:

---

[204] Nisai, *Işretü’n-Nisa*, 1; Ahmed b. Hanbel, 3/ 128.
[205] Tirmizî, *Tefsir*, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/ 34.
[206] Nesâî, *İstiaze*, 29.
[207] Neasi, *İstiaze*, 17.
[208] Aclûnî, 1/337.
[209] Müslim, *Zikir*, 71; Nesâî, *Sehv*, 89.
[210] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 100.
[211] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 100; İbn Mâce, *Dua*, 14

Rabbimiz! Bizlere dünyada da ahirette de iyilikler ihsan eyle ve bizi cehennemin ateşinden koru. (Bakara, 2/201)

Gönül Zenginliği ve Fakirlik

Zenginlik ve fakirlik kelimelerine bir de tasavvuf terminolojisinde yüklenen anlamlar vardır ki burada kısaca bunlar üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda zenginlik gönül zenginliği, fakirlik ise insanın Allah'tan başka hiç kimseye muhtaç olmama hâlidir. Allah Teâlâ'nın dünyevî açıdan kendisiyle alâkalı takdirlerine razı olan birisi kalben zengindir. Yoksul bile olsa kaderinden hoşnut olan bir mü'min, mutludur ve hayatından zevk almaktadır. Nice maddî imkânlara sahip insanlar da vardır ki dünyaya hırsla dalmış, onu daha çok elde edeyim derken birçok kıymetli şeyi kaçırmıştır. "Gerçek zenginlik, mal mülk çokluğu değil, lakin zenginlik, nefis zenginliğidir."[212] Nebevî beyanı da bu mânâya işaret etmektedir.

Allah Resûlü'nün duaları içerisinde yer alan "Allah'ım! Ben Senden hidayet, takva, iffet ve zenginlik istiyorum."[213] daki zenginlik daha ziyade gönül zenginliği olarak anlaşılmıştır.

Bir de fakirlik vardır ki o da değinildiği üzere insanın kendisini sadece Yüce Allah'a muhtaç hissetmesidir. Bu mânâdaki fakirliğe insanın kendisini Rabbisiyle mukayese edip sonra da O'nun her şey, kendisinin hiçbir şey olduğu veya Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz, kendisinin ise sıfır olduğu şuuruna uyanmasıdır da diyebiliriz. Bu bilince eren bir mü'min, sahip olduğu maddî-manevî her türlü güzellik ve nimetin aslında kendinden olmadığını, bilakis Yüceler Yücesi'nin lütuf ve ihsanı olduğunu bilir. "*Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız saymakla bitiremezsiniz.*" (İbrahim, 14/34) âyetinin

---

212 Buhârî, *Rikak*, 15; Müslim, *Zekat*, 130; Tirmizî, *Zühd*, 40.

213 Müslim, *Zikir*, 72; Tirmizî, *Deavat*, 72.

hakikatini vicdanında duyar, nankörlük değil, bilakis şükür ve minnet duygularıyla Allah Teâlâ'ya yönelir.

Allah Teâlâ Kur'ân'da zenginliği Kendisine, fakirliği ise topyekün bütün insanlara nispet etmiştir:

> *Ey insanlar! Sizler Allah'a karşı fakirlersiniz. Allah ise O, Sonsuz Zenginlik Sahibi ve her zaman hamdedilmeye layık olandır.* (Fâtır, 35/15)

Bu âyetten hareketle sufiler *fakr*'ın insan için değişmeyen bir vasıf olduğunu ifade etmişlerdir. İnsan ne kadar maddî varlık içerisinde olsa da yine de Allah Teâlâ'ya muhtaçtır. İmam Şibli fakirliği "Allah'tan başka hiçbir şeye muhtaç olmamaktır."[214] şeklinde tarif etmiştir. İmam Kuşeyrî de fakrı aynı çizgide yorumlamış, onun kulun sadece Allah ile istiğna bulması olduğunu ifade etmiştir.[215] Gerçek kudret ve zenginliğin sahibi Yüce Allah'a yönelip, O'ndan gelen her şeye razı olabilenler, kendilerinden bu yönüyle istenilen duruşu kalbleriyle gerçekleştirmiş hakiki zengin ve aynı zamanda gerçek fakr sahibi mü'minlerdir.

İfadelerden anlaşıldığı üzere zenginlik ve fakirlik, insanın maddî imkânlarından daha ziyade onun gönlünde gerçekleştirdiği bir hâldir. Maddî imkânlar hakkında onlar hayırdır veya şerdir şeklinde mutlak sabite ve doğrular yoktur. Bu, kişinin gönlüyle doğrudan alâkalı bir husustur. Nice maddî imkânlara sahip insanlar kalben fakir olabileceği gibi, aynı şekilde nice yoksul mü'minler de gönülleri yönüyle zengin olabilirler. Ama ifade edildiği üzere büyük bir hakikat vardır ki o da Yüce Allah'ın mutlak mânâda Zengin olduğu, insanların ise hangi maddî imkân ve refah seviyesinde olursa olsun Allah'a nispetle fakirlerden de fakir olduklarıdır. İşte bu mânâdaki fakirlik, gerçek zenginliğin ta kendisi olmaktadır.

---

214 Suhreverdî, *'Avârifü'l-me'ârif*, 53.

215 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 272.

Efendimizin Cömertliği

Değinildiği üzere Allah Resûlü fakirâne bir hayatı tercih etmiş, ömrünün sonuna kadar da bu çizgisini değiştirmemiştir. Böyle olmakla birlikte O, cömertlik denilen meziyete sahip olduğunu hayatından örneklerle göstermiştir. Bu örneklere geçmeden önce Kur'ân'ın infakta bulunmakla alâkalı âyetlerinden bazılarını zikretmek istiyoruz:

> *Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler var ya, işte onların Rabbi'leri katında ecir ve mükafatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar.* (Bakara, 2/274)
>
> *Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe eremezsiniz. Her ne infak ederseniz şüphesiz Allah onu bilir.* (Âl-i İmrân, 3/92)
>
> *Onlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.* (Enfal, 8/3)

Zikredilen âyetlere ilk ve en önde muhatap olan, Kur'ân'ı en iyi bilen, yaşayan, onun ete kemiğe bürünmüş hâli olan Allah Resûlü'nün her hususta olduğu gibi infakla alâkalı olarak da başka olması düşünülemezdi. Basit ve sade bir dünya hayatını seçen, dünyanın kirine, tozuna topuklarını bile bulaştırmadan hayatını tamamlayan Resûlullah Efendimiz, dünyaya gönül kaptırmamış olmanın göstergesi diyebileceğimiz cömertlikte de yegâne idi. Abdullah b. Abbas Hazretlerinin ifadesiyle O, insanların en cömerdi idi. Ramazan'da Hz. Cebrail ile beraber bulunduğu zamanlarda her şeyini verirdi. Cebrail her Ramazan gecesi gelir, Kur'ân'ı beraber mukabele ederlerdi. Allah Resûlü bereket getiren rüzgârdan daha cömertti.[216]

Bir hadislerinde "Cömert insan Allah'a yakın, insanlara yakın, cennete yakındır. Cimri insan ise Allah'tan uzak, insanlardan

---

[216] Müslim, *Fedâil*, 50.

uzak, cehenneme yakındır."[217] buyurarak cömertliğin Hak katındaki değerine dikkatleri çekmiştir.

Efendimiz kendisinden bir şey isteyen hiç kimseyi geri çevirmemiş, istedikleri her şeyi vermiştir. O'nun cömetliğine herkes hayran kalmış, bazı insanlar O'nun bu yanını görüp Müslüman olmuşlardır. O'nun cömertliğine mazhar olan birisi hayretler içerisinde kalmış, kavmine dönünce şunları söylemiştir: "Gidiniz Müslüman olunuz. Muhammed fakirlikten korkmadan çok büyük ihsanlarda bulunuyor."[218]

Bir ganimet dağıtımı esnasında Allah Resûlü, kendi hissesine düşen bir sürüyü hayranlıkla seyreden henüz Müslüman olmamış Safvan b. Umeyye'ye "Hoşuna gittiyse o sürü senin olsun." buyurmuştu. Duyduklarına inanamayan, sevincinden ne yapacağını bilemeyen Safvan müslüman olmuş ve şöyle demişti: "O âna kadar insanlar içinde en çok kızdığım Muhammed idi. Ama şimdi O en çok sevdiğim insandır."[219]

Hak yolunda fedakarlığın her türlüsünü en önde yapan Hz. Peygamber, şu sözleriyle de infakın kıymetini nazarlara sunmuştur:

> Sadece iki kişiye gıpta edilebilir: Allah'ın verdiği malı Hak yolunda harcayan kimseye; Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmetle hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye.[220]

Tercüme ederken "gıpta etmek" şeklinde çevirdiğimiz hadisin orijinalindeki kelime "haset"tir. Efendimiz hadiste geçen iki grup insan modeline gıbta edilebileceğini söylemektedir. Hadiste, bu insanların yaptıkları fedakârlıkların Hak katında fevkalade makbul ve muteber olduğu, bunun için de öyle birisi olabilmenin her şeye değer olduğu mesajı verilmekte olup Allah Resûlü,

---

217 Tirmizî, *Birr*, 40; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/ 127.

218 Müslim, *Fedâil*, 57, 58; *Müsned*, 3, 108,

219 Müslim, *Fedâil*, 57, 59; Tirmizî, *Zekat*, 110.

220 Buhârî, *İlim*, 15, *Zekat*, 5; Müslim, *Müsafirin*, 265.

ümmetini bu insanlar gibi olabilmeye özendirmekte ve teşvik etmektedir.

İnsanları infaka teşvik eden Kur'ân, bazı âyetleriyle de bunu yapmayanları sert bir üslupla kınamakta ve hatta tehdit etmektedir:

> *Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya. İşte onlara pek acıklı bir azabı müjdele.* (Tevbe, 9/34)
>
> *(Cehennem) mal biriktirip yığan kimseyi kendine çağırır.* (Mearic, 70/18)

Kur'ân, insanları doğruya yönlendirici bir Rehber ve Hidayet Kaynağı'dır. O, insanları müjdelediği, mutluluğu vaad ettiği aynı anda *inzar* denilen korkutma ve ikazda bulunmayı da yapar. Madalyonun iki tarafını da gösterir. Bu O'na ait bir üslup ve metottur. Zikrettiğimiz âyetlerde de bu görülmektedir. Dünyaya ahiret yokmuşçasına dalan, kendisinden başkasını düşünmeyen insanların son durağı, elem verici azabın yeri olan cehennemdir. İnfakta bulunanlara korku ve hüzün yokken, dünyevî kazanımını bütünüyle kendisine hasreden insanlar iliklerine kadar korku ve acıya batacaklardır. İşin ortası ise hep dengeyi korumak, infaktan dûr olmamak, başkalarına muhtaç olacak bir duruma da düşmemektir.

Bu Kur'ânî metodu Allah Resûlü de takip etmiş, her şeyi tasadduk etmeyi tasvip etmediği gibi hiç vermemenin yanlışlığını da ifade buyurmuştur. Şimdi zikredilecek hadisler bu hususun örnekleridir:

> (Malca zengin) çok kimseler vardır ki onların sevapları azdır. Ancak malı (hayır yolunda) şöyle şöyle sarf etmiş olanlar müstesna. Bunlar da ne kadar azdır.[221]
>
> Sizden biri, elinde avucunda ne varsa hepsini getiriyor ve tasadduk ediyor, sonra oturup insanların yapacakları yar-

[221] Buhârî, *İstikraz*, 3; Müslim, *Zekat*, 8; Tirmizî, *Zekat*, 1.

> dımı bekliyor. Sadakanın iyisi, vereni ihtiyaç içerisinde bırakmayanıdır.[222]

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ilk hadislerinde Hak yolunda infakta bulunanların azlığından yakınmış, ikinci hadislerinde ise neyi varsa vermenin yanlışlığını ifade buyurmuştur. İkinci kategoriye girecek bir yaklaşımdan daha önce de bahsedilmişti ki Sa'd b. Ebi Vakkas (radıyallahu anh) bütün servetini vermek istediğinde bunu reddetmiş ve geride kalan yakınlarını başkalarına muhtaç bırakmamasını istemişti.

Anlaşıldığı üzere insanların en cömerdi olan, kendisinden bir şeyler isteyeni hiçbir zaman geri çevirmeyen Efendimiz, mü'minlerin bu hususta da makul çerçevede kalmalarını istemiş, hiç vermemeyi onaylamadığı gibi, insanların ellerindeki avuçlarındaki her şeylerini verip ele güne muhtaç olmalarından da memnun olmamıştır.

Sahabe'nin Dünyası

Sahabe Efendilerimizi daha iyi anlayabilmek için -daha önce zikrettiğimiz- İbn Mesud'un (radıyallahu anh) ifadesini hatırlamak yerinde olacaktır. O, kendisinin de bir ferdi olduğu bu mübarek toplululuğu, bir sonraki nesil olan Tabiîn'e şöyle anlatmıştır:

> Siz bugün Resûlullah'ın ashabından daha çok çalıştığınız, daha çok ve daha uzun namaz kıldığınız hâlde onlar sizden daha hayırlı kimselerdi. Çünkü onlar dünyaya karşı sizden daha zahid ve isteksiz, ahirete ise çok daha fazla rağbet eden insanlardı.[223]

İbn Mesud Hazretlerinin bu tespitini Sahabe'nin dünyasını anlama adına devamlı göz önünde bulundurmak zorunludur. Zira bu ifade, maddî imkânları ne olursa olsun, onların genel mânâda dünyayı nasıl algıladıklarını anlatmaktadır. Yine nazardan dûr

---

222 Dârimî, *Zekat*, 25.

223 Abdullah b. Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, 173; Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-Zühd*, 320.

edilmemesi gereken bir husus da Ashab-ı Kiram'ın tam bir 'fıtratlar mozaiği' teşkil ettikleridir. Yani onların içerisinde her fıtrat ve yapıda insan vardı. Hayat seviyeleri itibarıyla zengin fakir, genç ihtiyar, sabırlı heyecanlı, temkinli ateşli mü'minler cemaati idi. Ortak paydaları ise Efendimizin etrafında kenetlenmeleri ve dünyaya gönül bağlamamaları idi. Bu iki husus, onların hayatlarındaki ana çizgileri meydana getirmiştir. "İnsanların en hayırlıları, benim zamanımda yaşayanlardır"[224] iltifatının mazharı olan Ashab'ın her biri birer kutup yıldızı ve hidayete götüren rehberler idi. Allah Resûlü, arkadaşlarını şu sözleriyle de övmüş ve tebrie etmiştir:

> Ashabıma ileri geri söz söylemeyin. Nefsim kudret elinde olan Zat'a yemin ederim ki sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse, onların birinin verdiği bir ölçek hatta yarım ölçek buğdayla elde ettiği sevabı alamaz.[225]

Şimdi sahabenin farklı kesimlerinden örnekler vererek onların dünyasını ifade etmeye çalışacağız:

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) en yakınındaki iki kişi olan hanımı Hz. Hatice (radıyallahu anhâ) ve en yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh) zengin insanlardı. Servetlerini gönül verdikleri din uğruna sonuna kadar harcamış ve bunda tereddüt dahi etmemişlerdi. Ebû Bekir yaptığı maddî fedakarlıklarla Allah Resûlü'nün gönlünü öyle fethetmişti ki bir defasında şu iltifata mazhar olmuştu:

> Ebû Bekir hariç, her kimin bize bir iyiliği dokunmuşsa mutlaka kendisine karşılığını vermişizdir. Ancak bizim yanımızda onun öyle bir iyiliği vardır ki bunun karşılığını ona kıyamet günü Allah Teâlâ verecektir. Hiç kimsenin malı Ebû Bekir'in malı kadar bana faydalı olmamıştır…[226]

---

[224] Buhârî, *Şehedat*, 9, *Fedâilü Ashabi'n-Nebi*, 1, *Rikak*, 7; Tirmizî, *Fiten*, 45.
[225] Buhârî, *Fedâilü Ashabi'n-Nebi*, 5; Müslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 221, 222.
[226] Tirmizî, *Menakıb*, 15.

"Ebû Bekir'in malından istifade ettiğim kadar başka hiç kimsenin malından faydalanmadım." sözünü duyan Hz. Ebû Bekir gözyaşlarına boğulmuş ve "Ben de malım da yalnız Senin için değil miyiz Yâ Resûlallah?" diyerek Hakk'a adanmış bir ruh olduğunu âleme ilân etmiştir.[227]

Hz. Ebû Bekir Hak yolunda her şeyini vermiş, hayatının geri kalan kısmını fakirane geçirmişti. Onun bu hâli, Efendimizin en yakını olmanın hakkını verme ve içerisinde bulunulan şartların bu fedakarlığı zaruri kılması şeklinde anlaşılmalıdır. Zira daha önce başka örneklerle de ifade edildiği üzere başkalarına muhtaç olacak kadar yapılan infak tasvip edilen bir fedakarlık değildir.

Hz. Ömer, Ebû Bekir (radıyallahu anh) kadar zengin birisi değildi. Hayatını da o çizgide geçirmişti. Devlet başkanlığı yaptığı dönemlerde yamalı elbise giyer, halkın genel maddî durumu, refah seviyesi ne ise kendisi de iradesiyle öyle bir hayatı tercih ederdi. Bir defasında kızı Hafsa'nın Allah'ın bol rızık ve hayır ihsan etmesi sebebiyle daha yumuşak elbiseler giymesini, daha güzel yemekler yemesini teklif etmesi üzerine Hz. Peygamber'in çektiği fakirliği onu ağlatıncaya kadar anlatmış ve şu sözlerini sarf etmişti:

> Allah'a yemin ederim ki şayet başarabilirsem, Allah Resûlü ve Ebû Bekir'e bu konuda ortak olup onlar gibi yaşayacağım. Belki de bu sayede onların ahirette elde ettikleri güzel hayata ben de ulaşabilirim.[228]

Hz. Osman, Sahabe'nin en zenginlerinden birisiydi. İslâm tarihinde *Ceyşü'l-Usre* (zorluk ordusu) diye bilinen, Tebük seferine çıkacak ordu teçhiz ediliyordu. Efendimiz, arkadaşlarının fedakarlık yapmalarını istemişti. Hz. Osman kalktı ve "Ey Allah'ın Resûlü! Çuluyla semeriyle yüz deve Allah için bendendir" dedi. Gerekli malzeme temin edilememiş olacak ki Hz. Peygamber ordu için

227 Aynı yer.

228 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 183.

himmete devam etti. Osman (radıyallahu anh) kalkıp rakamı iki yüze çıkardığını ifade etti. Efendimiz fedakarlık yarışını bitirmeyip devam edince yine Hz. Osman kalktı ve bu defa "Üçyüz deve çuluyla semeriyle Allah için bağışımdır." dedi. Gönlü fetholunmuş Efendimiz bulunduğu minberinden ayrılırken şöyle buyurdu:

> Bu bağışından sonra artık ne yapsa Osman'a zarar vermez.[229]

Hz. Ali orta hâlli bir duruma sahip yaşamıştı. Böyle iken de fakirlere ve muhtaçlara sahip çıkardı. Onun dünyasını anlamak için şu sözü önemlidir:

> Sizin için en çok korktuklarım tûl-i emel ve hevâya tâbi olmaktır. Dünyaya ait bitip tükenme bilmeyen arzu ve emeller size dünyaya unuttururken hevânın peşine takılmanız ise size Allah'ı unutturmaktadır. Unutmayın ki dünya geçip gitmekte, ahiret ise size doğru gelmektedir.[230]

Sahabe'nin zenginlerinden Hz. Ebû Talha'nın mescidin karşısında Beyruha adında bir hurmalığı vardı. Arasıra Efendimiz de buraya gelir, serinler ve dinlenirdi. Ebû Talha "*Sevdiğiniz şeylerden infakta bulunmadıkça asla gerçek iyiliğe ulaşamazsınız.*" (Âl-i İmrân, 3/92) âyeti nazil olunca çok sevdiği bu hurmalığı Allah yolunda infak etmiş, Allah Resûlü de "Beyruha ne hoş bir arazidir."[231] buyurarak onun bu fedakarlığını takdir buyurmuştu.

Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Talha b. Ubeydullah, Hz. Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Rabi' gibi Sahabe'in önde gelenleri de zenginlik ve cömertlikleri ile meşhur olmuşlardır.

---

229 Tirmizî, Menakıb, 18. Hadisin bir diğer rivayetine göre Hz. Osman Tebük'e gidecek ordu için bin dinar getirmiş ve Efendimizin önüne koymuştu. Bundan çok memnun olan Allah Resûlü, parayı eliyle karıştırıp şöyle dedi: "Bu günden sonra Osman'a yaptıkları zarar vermez." (Tirmizî, *Menakıb*, 19) Muhtemelen Hz. Osman bin dinarı peşin getirmiş, üçyüz devenin de sözünü vermiş, en kısa zamanda onları da yerlerine teslim etmişti.

230 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 192.

231 Buhârî, *Vekale*, 15.

Hz. Ebû Hureyre bir vesileyle Sahabe'nin durumunu anlatırken Muhacirlerin çarşı pazarda ticaretle meşgul olduklarını, Medineli Müslümanların ise tarla ve bahçe işleriyle uğraştıklarını söylemiştir. [232]

Hz. Katade'nin şu sözü de Sahabe'nin dünyasını anlama adına mühimdir:

> Ashab, alışveriş ve ticaret yapıyordu. Fakat Allah'ın haklarından bir hak söz konusu olunca onu Allah'a ödeyinceye kadar ne ticaret ne de alışveriş onları Allah'ın zikrinden alıkoyuyordu.[233]

Allah Resûlü'nün arkadaşları dünyadan kopuk değil, bilakis dünyevî gerçeklerle yüzleşmiş olarak yaşamışlardı. Çalışmış, iş güç sahibi olmuşlardı. Çalışmamak sûretiyle başkalarına yük olmaktan azamî derecede çekinmişlerdi. Onlar –hâşâ– tembel insanlar değillerdi. Bilakis onların hayatlarında gözüken en bariz husus, İslâm'ın yücelmesi, herkes tarafından bilinmesi idi. Yaşamak ve yaşatmak onlar için her şeydi. Onun için Süfyan-ı Sevrî'nin ifadesiyle onlar alışveriş yapıyor, ticaretle meşgul oluyor, namazlarını ise cemaatle kılmayı ihmal etmiyorlardı.[234] Dünyevî hiçbir meşgale Allah hakkının önüne geçemiyordu. Onların da her insan gibi evleri barkları, çoluk çocukları vardı. Onların ihtiyaçlarını görme sorumluluğu ile hareket ediyorlardı. Ezan okununca işi gücü durduruyor, Allah Resûlü'nün arkasında namazlarını ikame ediyorlardı. Gecelerini gündüzlerini ibadet ve taatle süslüyorlardı. Efendimizin gözünün içine bakıyorlardı. O'nun bir küçük ricasını emir telakki ediyor, her an İslâm'a hizmete amade bulunuyorlardı. "Hazırlanın" emri gelince tereddütsüz harekete geçiyor, hizmetin her türlüsünü en mükemmel mânâda yerine getirmek için Hz. Peygamber'in yanında

---

232 Buhârî, *Büyû*, 15.

233 Buhârî, *Büyû*, 8.

234 İbn Hacer, *a.g.e.*, 9, 144.

yerlerini alıyorlardı. Dünya hiçbir zaman onların ayağına bağ olmamış, gönüllerine ise hiç girememişti.

Şimdi zikredeceğimiz hadise, bu söylenenleri teyit etmesi bakımından önemlidir:

Ashabın zenginleri, mallarını gece gündüz infak ediyor, böylelikle de mallarını ebedileştiriyorlardı. Fakir Müslümanlar onlara bakıyor, özeniyor ama ellerinden de pek bir şey gelmiyordu. Bir defasında bu durumu Allah Resûlü'ne arzetmek için O'nun yanına geldiler ve "Yâ Resûlallah! Varlıklı Müslümanlar cennetin yüksek derecelerini ve ebedî nimetleri alıp götürdüler." dediler. Efendimiz "Hayrola! Onlar ne yaptılar ki?" diye sorunca fakir muhacirler "Bizim kıldığımız namazı onlar da kılıyor, tuttuğumuz orucu onlar da tutuyor. Üstelik sadaka veriyorlar, biz ise veremiyoruz. Onlar köle azat ediyor, biz edemiyoruz." dediler. Sonra aralarında şu konuşma geçti:

– Sizden önde gidenlere yetişebileceğiniz, sizden sonra gelenleri geçebileceğiniz, sizin yaptığınızı yapanlar dışında herkesten üstün olabileceğiniz bir şeyi haber vereyim mi?

– Evet, söyle Yâ Resûlallah!

– Her farz namazın ardından otuz üçer defa *Sübhanallah, Elhamdülillah, Allahuekber* dersiniz.

Birkaç gün sonra fakir muhacirler tekrar Allah Resûlü'ne geldiler ve bu defa da "Zengin kardeşlerimiz bizim yaptığımız tesbihatı duymuşlar. Aynını onlar da yapıyorlar." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ne yapalım! Artık bu Allah'ın bir lütfudur, dilediğine verir." buyurdu.[235]

Sahabe içerisinde ticaretle de bağ bahçe işleriyle de uğraşmayan, kendilerini ilme vermiş güzide mü'minler de yok değildi. Ebû Hureyre gibi zatlar karın tokluğuna *Suffa* denilen yerde ikamet ediyor, ilim ve ibadette rehber konumunda bulunuyorlardı.

---

[235] Müslim, *Mesacid*, 142.

Ayrıca Ebû Zer, Ebu'd-Derda gibi mü'minler de fıtratlar mozaiğindeki yerlerini alıyor, iradeleriyle dünyaya tavır belirliyor ve kendi tabiatlarının gereğini sergiliyorlardı.

Hasılı, Sahabe'nin zenginleri, mal mülk içerisinde nasıl zahid olunacağını öğretmiş, fakirleri de yokluk içerisinde zühde ait mânâyı hayatlarında temsil ederek göstermişlerdi. Onlar zenginiyle fakiriyle, dünyanın gelmiş gelecek en medeni, insancıl ve imanlı topluluğunun birer ferdi, kıyamete kadar gelecek insanların önünde duran en güzel örneklerdir.

Hasılı

İnsanda fıtrî bir dünya sevgisi vardır ve bunu inkar etmek mümkün değildir. Mesele, inkar etmek sûretiyle fıtratla ters düşüp zıtlaşmak değil, bu sevgiyi dengede ve kontrollü tutabilmektir. İslâmî terbiyeyi kendine rehber edinmiş mü'minler için bunu başarmak Allah'ın izniyle mümkündür. Müslüman bu konuda kendini eğitime tâbi tuttuğunda zamanla öyle bir hâle gelir ki dünyevî kayba uğradığında üzülmez, herhangi bir nimete mazhar olunca da şımarmaz hâle gelir. İşte bu, zühde ait mânânın bu Müslüman tarafından en zirvede temsil edilmesi demek olur. Bu, bütün mülkün sahibi Yüce Allah'ın kendisi hakkındaki hüküm ve kaderine razı olmuş mü'minin hâlidir. İmanını inandığı Rabbisini tanımakla perçinleyen, bu noktadaki performansı kadar da muhabbetullaha mazhar olan kalb ve o kalbi taşıyan mü'min, maddî imkânları ne kadar çok olsa da Hakk'ın hatır ve muradını kendi arzu ve isteklerinin önünde tutmasını bilir. Hiçbir zaman dinî açıdan yanlış bir davranış içerisine girmez. Dünyaya dünya kadar, ölümün ötesine ise onun sonsuzluğu nispetinde değer verir. Kalben gerçek teveccüh edilmesi gereken yere döner ve ebedî kurtuluşun henüz dünyada iken tadını çıkarıp zevketmeye başlar.

KALB

Kalb, insanı Allah'a bağlayan nuranî bir halat, ışıktan bir koridordur. Cenâb-ı Hakk'ın 'kenzen' gizli bir hazine gibi bulunduğu, yerlere göklere sığmaktan münezzeh olan Yüce Yaratıcı'nın bilinip sezildiği manevî bir kaynaktır. Kalb, insanın Rabbisi ile buluşma mekânıdır. Zühd de kalbe ait bir amel olduğuna göre kalbin üzerinde durmak, onu tanımak zühdün ve aslında kalbe ait diğer amellerin daha iyi anlaşılması adına önem arz etmektedir.

Kalble Alâkalı Söylenenler

Şimdiye kadar kalble alâkalı çok söz söylenmiş, birçok tarif ve tanımlarla o anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Hemen her konuda olduğu gibi, âlimler onun hakkında da kendi bakış açıları ve hissiyatlarını göz önünde bulundurarak konuşmuşlardır. Türkçede *gönül* kelimesiyle de karşıladığımız kalb üzerinde dururken, onu hakkıyla incelediklerine inandığımız İmam Gazzâlî ve İmam Suhreverdî, Bediüzzaman Said Nursî ve Fethullah Gülen Hocaefendinin düşüncelerinden istifade edecek, fikir örgüsünü öylece kurmaya çalışacağız.

İmam Gazzâlî ve Kalb

İmam Gazzâlî kalbi anlatırken onunla alâkalı misaller verip benzetmeler yapar. Ona ait sıfatlar üzerinde durur, âyet ve hadislerden referanslarda bulunur. Hasan-ı Basrî gibi bazı büyüklerin sözlerini aktararak kendi fikirlerini destekler.

Ona göre insanoğlunun şerefi ve onu diğer varlıklardan üstün kılan vasfı, Allah Teâlâ'yı tanıma kabiliyetini haiz olmasıdır. Yüce Allah hakkında bilgi sahibi olmak, O'nu tanımak, insanın güzelliği, mükemmelliği ve iftihar vesilesidir. Bu, ahirette de onun sermayesi, güvencesi ve saadet vesilesidir. Allah'ı tanımanın yeri ise kalbdir. Ayrıca uzuvlarla icra edilen ibadetler ve yapılan iyilikler kalbin dışarıya yansıyan nurları, azalarla işlenen günahlar ve yapılan kötülükler de onun açığa çıkan karanlıklarıdır.[236]

İnsanın özü ve hakikati olan kalb, aynı zamanda his ve idrak kaynağı olup, duygu, düşünce, fikir ve şuurunu üretir. Bunlarla birlikte o, Allah'a karşı muhatap ve mükelleftir. İyi olduğunda mükafatlandırılır, kötüleştiğinde cezalandırılır. Değişik etkilere çok açık olduğundan, çabucak yol yön değiştirebilir. İyiyken kötü, kötüyken iyi olabildiği için *kalb* adını almıştır.[237]

Kalb, her yanında pencereleri bulunan bir kubbe gibidir ki bu pencerelerden devamlı sûrette onun içine algılar, hisler girer. O bir hedef gibidir, her taraftan gelen oklara maruz kalır. O parlak bir ayna gibi olup eşyanın şekil ve sûretleri birbiri arkasından onun yüzüne akseder. O bir havuz gibidir, ona doğru gelen kanallar ve borular içindekileri ona dökerler. Kalb bir yandan şeytanın vesvesesine, diğer yandan da meleğin ilhamına açık olarak yaratılmıştır.

---

[236] Gazzâlî, *a.g.e.*, 3/3.

[237] İnsan kalbi fırıldağa benzer. Fırıldak rüzgârın esmesiyle yön değiştirdiği gibi kalbde manevî rüzgârlar olan ilham, vesvese ve diğer etkenlerle döner, yön değiştirir. Örneğin, inanmışken inkar eder, sevmişken nefret eder, yönelmişken yüz çevirir. Aynı yer.

Bir başka açıdan kalb, vücudda sultan durumundadır.[238] O, düşünür, duyar, karar alır, emreder. Vücudun maddî-manevî diğer aza ve latifeleri de onun her dediğini yapar, emirlerini tam bir teslimiyetle yerine getirirler. Onların bu itaatleri, meleklerin Allah Teâlâ'ya olan mutlak itaatleri gibidir.

Şehvet, gazap, kibir ve ilim kalbe ait dört sıfattır. Kalb şehvet duygusuyla vücudun muhtaç olduğu şeyleri tedarik eder. Gazap ile de kendisine zarar verecek olanlardan korunur. Fakat aynı zamanda bu iki latife, şeytanın telkinlerine uyduğunda ise kalb, şerre alet olmuş, şerleşmiş olur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konuya dikkatleri çekerken şöyle buyurmuştur: "Kalbde iki çeşit dürtü vardır. Bunlardan birisi meleklerin dürtüsüdür. Bu dürtü hayra meyletmek ve hakkı kabul etmek şeklinde tezahür eder. Bu dürtüyü hisseden onun Allah tarafından olduğunu bilsin ve kendisine hamd etsin. Diğer dürtü ise şeytanlara aittir. Bu ise hayırdan alıkoymak, şerre yönelmek, hakkı reddetmek şeklinde kendisini gösterir. Bu tür dürtüyü hisseden derhal şeytandan Allah'a sığınsın."[239]

Gazzâlî ayrıca, nifak, kibir, ucub, riya, haset, buğz, şirretlik, iffetsizlik gibi kötü özellikleri, takva, merhamet, hayâ, ihlâs, tevazu ve iffet gibi güzel hasletleri kalbin sabit/değişmeyen sıfatları olarak zikredip bunların, günah ve sevabın kaynakları olduğunu ifade eder. Bu tespitini teyit için de Allah Resûlü'nün takvadan bahsederken kalbini gösterip "Takva buradadır."[240] buyurduğunu nakleder.[241]

---

238 İmam Gazzâlî, kalbe ait misaller verirken vücudu saraya, kalbi o sarayın efendisine, aklı danışmana, şehveti aşçısına, gazap duygusunu koruma memuruna benzetmektedir. Efendi, akla danışıp şehvet ve gazap duygularını iyi idare edebilirse, işler düzene girer. Saraya huzur ve mutluluk gelir. Fakat o aklı çiğneyip şehveti dinler veya gazaba uyarsa işler karışır, huzur ve mutluluk kaybolur. Bkz: aynı yer.

239 Tirmizî, Nesâî,

240 Buhârî, *Nikâh* 45, *Edeb* 57-58, 62; Müslim, *Birr* 30-32; Ebû Dâvud, *Edeb* 47; Tirmizî, *Birr* 24; İbn Mâce, *Duâ* 5.

241 Gazzâlî, *a.g.e.*, 3/59.

Sühreverdî ve Kalb

Mânâ âleminin en önde gelenlerinden birisi olan Şihabuddin Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî'ye göre Allah Teâlâ derin kavrama ve idrak kabiliyetini kalbe ait bir sıfat olarak yaratmıştır. O, bu yaklaşımı teyit etmek için "*Onların kalbleri vardır ama bu kalblerle idrak etmezler…*" (A'raf, 7/179.) âyetini zikretmiştir. Derin bir kavrayışa sahip olan, bilir. Bilen, bildiğince amel eder. Amel eden, marifet sahibi olur. Marifet sahibi ise hidayet üzeredir. İlim, Allah'ın kalblere lütfettiği hayatî öneme sahip bir hakikattır. Marifet, bu hakikati derince kavrama kabiliyeti, hidayet ise bütün bunların insan kalbi tarafından keşfedilmesidir.[242]

Bu ifadeleriyle Suhreverdî, kalb, ilim, amel, marifet ve hidayet arasında sıkı bir bağ kurmuş olmaktadır. Kalbe ait fakülteleri işletip geliştirebilen mü'min, yaratılış gayesi, Allah'ın kâinatı yaratmadaki muradı gibi hakikatleri bilen bir insan hâline gelecektir. Bu bilişi onu dinî yaşayışa ve salih amellere yönlendirecektir. Bilgisini salih amellerle süsleyip bezemeye muvaffak olabilen bu mü'min, marifetullahta derinleşecek, Yüce Yaratıcı'yı çok farklı seviyede duyup hissedecektir. Bütün bunlar ise o insanın kalbine çekirdek veya tohum hâlinde ekilmiş olan latife ve duygularını inkişaf ettirmiş ve dolayısıyla hidayet üzere bir hayat seviyesini yakalamış olması mânâlarına gelecektir.

Suhreverdî kalbin 'derin kavrama kabiliyeti' diyebileceğimiz *fıkh* kelimesi üzerinde durur. Ona göre fıkh, sadece İslâm Hukuku demek değil, kalbe ait derin ve farklı kavrayış, seziş ve algılamaların bütünüdür. O bu görüşünü desteklemek için Hasan-ı Basrî'ye "Fıkıhçılar şundan bundan bahsetmektedirler." dediklerinde onun "Siz hiç gerçek bir fakih gördünüz mü? Çünkü

[242] Suhreverdî, *Avarifü'l-Mearif*, 14.

gerçek fakih, dünyaya karşı kalbî alâka duymayan insandır." deyişini nakleder.[243]

Suhreverdî bu yaklaşımıyla gerçek ilmin, insanı yaratılış gayesine götüren ve bu gayeyi tahakkuk ettiren bir argüman olduğunu vurgulamış olmaktadır. Bilgiden maksat, kuru bir ilim değil, bilakis ilmin kalbde bir marifet peteği şeklinde tebarüz etmesidir. Bu kalbî seviyeyi yakayabilenler fıkıh ilmini hakiki mânâda elde etmiş, Allah korkulu, kalben dünyaya kapalı ve dolayısıyla insanlara nasihat etme liyakatını da kazanmış mü'minlerdir. İşte böyle gerçek sufiler dünyaya karşı fevkalade alâkasız, Allah'tan başka hiçbir şeyin kalblerine girmesine müsaade etmeyen insanlardır. Bu insanlar Kur'ân'ı her okuyup mütâlaa ettiklerinde çok farklı iç mânâlar kavrarlar. Bu kavrayışlar, onlar için yepyeni bir ameli işaretler, onun basamağı hâline gelirler. Zira bu derin kavrayışın her ânı, onları amele sevk eder. Amel de berrak anlayışı ve ilâhî iletişime ait mânâlardaki derin algılama ve duyuşları beraberinde getirir. Bu nedenle amelin kaynağı, bilgidir. Bu iki husus, insan kalbinde sürekli olarak birbirlerini takviye eder dururlar. Fakat burada bilinmesi gerekli olan şey, amelden kastın fiziksel değil, kalbe ait olmasıdır. Bu da ruhun beslediği niyet, iç düşünceler, kalbin teveccüh ve yönelişleri ve gönle gelen özel fısıltılardır.

Suhreverdî, *'Avârifü'l-me'ârif* adlı eserinde *teyakkuz* kavramını sıkça kullanmakta, her yeri geldiğinde dikkatleri ona çekmektedir. Ona göre Allah'a götüren ilmin başı, teyakkuzdur. Kulak kesilmek, can kulağıyla dinlemek, işin başıdır. O, ilmin kalbde bir marifet ummanı hâline gelebilmesi için uyanıklık ve dikkat kesilmenin öneminden bahsedip bu görüşünü Kur'ân'ın şu âyetleriyle irtibatlandırır:

Unutmayın ki Nuh zamanında, sular taştığı vakit, sizi (varlığınıza vesile olan atalarınızı) emniyetli gemide Biz taşımıştık! Onu, sizin

---

[243] Suhreverdî, *a.g.e.*, 13.

için hem bir ibret vesilesi kılalım hem de can kulağı ile dinleyip ders alanlar iyice bellesinler, diye böyle yapmıştık. (Hakka, 69/11-12)

Bu âyetteki can kulağı ile dinlemekten maksat anlatılan, duyulan olaylardan ibret almak ve geleceği ona göre düzenlemekle alâkalıdır. Bir başka deyişle bu, kalben uyanık olmaktır. Bundan ötürü sufiler teyakkuzu en önemli bir husus olarak görmüşler, kendi *seyr-i sülûk*'lerinde bunu çok önemli bir argüman, bir vasıta olarak kullanmışlardır. Sufiler, onunla Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlık kapısının tokmağına dokunmuş ve kendilerine korku ve şevk lütfedilmesini dilenmişlerdir. Mazhar oldukları havf duygusu vesilesiyle dünyalarını disipline ettikleri için, Sufilerin kalbleri fevkalade uyanıktır.[244] Suhreverdî'ye göre böyle bir kalbî uyanıklık, sufiyi zahidliğe sevk eder. Böyle bir mü'minin nazarında dünya silinir gider. Maneviyatının gözenekleri açılır ve kalb kulağı işitmeye başlar. Bu seviyenin insanı artık Allah'tan başka her şeyden kalbî bağını keser.

Bu ifadeleriyle Suhreverdî, uyanık gönlün Cenâb-ı Hakk'a yöneleceğini böylelikle de dünyaya arkasını döneceğini söyleyerek, zühdün elde edilişi adına mühim fikirler vermiş olmaktadır. Her yeri geldiğinde ifade edildiği gibi kalb, dünya sevgisine meyyal olup kendiliğinden başka bir tarafa yönelemez. Allah bilgisi ile donatılmış kalbdir ki hakiki merciine teveccüh eder. Allah'ı bulan kalb ise dünyaya arkasını döner ve sahibini gerçek mânâda zühde ulaştırır.

Suhreverdî, kalbin marifete açılabilmesinin, nefsanî arzu, şeytanî dürtü ve vesveselerden uzak kalmayla doğru orantılı olduğunu söyler ve bunu ateş, odun, duman metaforu ile anlatır. Ateşe odunun atılmasıyla alevi artar, dumanı çoğalır ve ortalık görünmez hâle gelir. Fakat, ateşin odunu biter, yeni odunlar da içine atılmazsa bu defa onun alevi gitgide azalır, söner, duman da

---

244 Suhreverdî, *a.g.e.*, 13.

kaybolur. Aynen bunun gibi, insan nefsanî ve şeytanî arzularına helâl haram demeyip uyarsa, o insanın kalb ızdırabları katlanarak artar. Ama ne zaman o, bu gayri meşrû arzularının önüne geçebilirse bu takdirde kalbi yatışır, marifetin kaynağının şahitleri hâline gelir. Sufiler işte bu ortalığın toz duman olup, hakikatin gizlenmesinden dolayı yani dünyanın ahireti bulanıklaştırmasından ötürü dünyayı kalben terk etmiş, ona karşı ciddi tavır almışlardır. Kalbin marifete uyanabilmesi, insanın dünyanın nefsanîliğe bakan yüzüne ve günaha karşı tavır koyması ile doğrudan alâkalıdır. İnsanın gönlü itibarıyla Allah bilgisine ulaşabilmesi, onun günahlara kapanması, günaha kapalı hâle gelebilmek için de teyakkuz hâlinde olması gereklidir. Uyanık olan insanlardır ki can kulağı ile dinler, etraflarında olup bitenden dersler çıkarır ve kendilerini geliştirirler. "*Elbette bunda, kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.*" (Kaf, 50/37) âyeti bunu net olarak anlatmaktadır.

Bu yaklaşımlarıyla Suhreverdî, dikkatle dinleme, derin kavrayış, manevî uyanıklık ve Allah bilgisi arasında enfes bir münasebet kurmuştur. Bu münasebeti manevî hayatında takip edebilen bir mü'min, neticede marifetullaha uyanacak ve zühde ait mânâyı hayatında realize edebilecektir. O, bu yaklaşımlarını diğer bazı büyük Sufilerin fikirlerinden alıntılar yaparak destekler. Örneğin az önce ifade edilen âyetle alâkalı olarak Hallac-ı Mansur, kalbin Yüce Allah'tan başka bütün düşüncelere kapalı olduğunu ifade etmiştir. Bu kalb Şibli'ye göre Allah'a teveccüh etmiş ve bir lahza bile bu teveccühünü koparmayan kalbdir. Yahya b. Muaz er-Râzî ise iki çeşit kalb olduğunu söyleyip onları şöyle tarif etmektedir:

> Bunlardan biri, dünyaya bütünüyle bağlı olan kalbdir ki uhrevî konular gündeme geldiğinde dünyaya olan tutkusundan ötürü ne yapacağını, nasıl davranacağını bilemez. Diğeri ise bunun

> tersi olarak uhrevî hayata ait manevî hâl ve makamlarla öylesine meşguldür ki dünyevî mevzularla karşılaşınca ukba yolculuğundan dolayı ne yapacağını, nasıl amel edeceğini idrak edemez.[245]

Suhreverdî, kalb kulağıyla dinlemenin önemini vurguladıktan sonra, onu kaybetmenin insanı nelerden mahrum edeceğine dair hususa sözlerini kaydırmıştır. Burada o, kalbin ölümü üzerinde durmuş, nefsanî arzular ile kalbin ölümü arasında bir münasebet kurmuştur. Buna göre kalbin hayatı, nefse karşı çıkmakla; onun ölümü de nefse mağlup olmakla gerçekleşir. Bu konuda Muhammed b. Ali el-Bakır, nefse ait aşırı arzu ve isteklerin netice itibarıyla kalbi öldürdüğünü söylemektedir. İnsan, şehevanî arzularına karşı geldiği nispette hayat bulabilecektir. Bu seviyede bir hayata mazhar olanlar ancak kalb kulağıyla dinleyebilirler. Kalbleri ölü olanlar bundan mahrumdurlar. Kur'ân bu hususa "*Şunu bil ki sen, ne ölülere sesini duyurabilir, ne de arkasını dönüp uzaklaşan sağırlara davetini işittirebilirsin!*" (Neml, 27/80) diyerek dikkat çekmektedir.

Ebû Sehl et-Tusterî de kalbin fevkalade hassas olduğunu, bir anlık günahkâr hayalin bile kalbde iz bırakacağını, bu açıdan küçücük sanılan şeylerin bile kalb söz konusu olduğunda çok önem arzettiğini söyler. Suhreverdî, bu anekdotu aktardıktan sonra "*Kim Rahman'ın hikmetlerle dolu ders olarak gönderdiği Kur'ân'ı göz ardı ederse, Biz de ona bir şeytan sardırırız; artık o, ona arkadaş olur.*" (Zuhruf, 43/36) âyetini zikretmiş ve kalb ile nefis arasındaki bağlantıya dikkatleri çekmiştir. Ona göre kalb devamlı olarak aktif ve gevşeklikten uzak olduğu gibi nefs-i emmare de devamlı tetikte ve uyanıktır. İnsan, kalbiyle sürekli olarak Yüce Allah'la meşgul olmalıdır. Aksi takdirde bu meşguliyetin yönü şeytana ve nefse dönük olacaktır. Teyakkuz kapısının önündeki

---

245 Suhreverdî, *a.g.e.*, 16.

bütün engeller, nefsin tek bir hareketiyle meydana gelir. Böylelikle şeytan da kalbe nüfuz etme imkânı bulur. Bu yaklaşım "Eğer şeytanlar Âdemoğlunun kalblerine üşüşmeselerdi, onlar cennetin hükümranlığını müşahede edebilirlerdi." hadisiyle de örtüşmektedir. İbn Ata "Kalb odur ki Allah'a tam müteveccihtir ve O'nu tefekkür etmektedir. Ne bir an için ne de fasılalı olarak Allah'tan gafildir. Öyle ki o, başka kalblere müyesser olmayan nice şeyler duyar, nice duyuş ve sezişlere uyanır."[246] demiştir.

Suhreverdî, kalbin etrafında dünya temayül ve sevgisinden müteşekkil bir kabuktan bahseder. Bu kabuk, kalbin can kulağıyla işitip teyakkuza geçmesine manidir. Bu mani aşıldığında kalb, duyulması gerekenleri pür dikkat işitip dinler, görülmesi gerekenleri bütünüyle görür ve zihnen düşünülüp tefekkür edilen hususları müşahede makamına yükselir. Çünkü artık o, Allah için bütün kirlerden arınmış ve Yüce Yaratıcı'nın huzurunda bulunma şerefine nail olmuştur. Netice itibarıyla kalb işitir, görür ve müşahede eder ama bu işitme, görme ve müşahede etme bütüncüldür. Fakat bu, kalbin kabiliyetine göre farklılaşabilir.[247]

Cüneyd-i Bağdadî "*Ey iman edenler! Allah ve Resûlü size hayat verecek hakikatlere sizi davet ettiğinde ona icabet edin*" (Enfal, 8/24) âyeti ile alâkalı olarak, kâmil mü'minlerin kendilerini Allah'tan alıkoyan her şeyden bir an önce kurtarmaya çabaladıklarından bahseder. Bu mü'minler, dikkatlerinin Cenâb-ı Hak'tan başka bir tarafa çekilmesine asla müsaade etmezler. Onlar Ezelî ve Ebedî Hayat Sahibi Zat vesilesiyle ölümsüz bir hayata uyanırlar. Vasıtî "Kalbin ve ruhun hayatı, onların söz ve davranışlarındaki her türlü olumsuzluktan temizlenmeye bağlıdır." demiştir. Allah'ın davetine icabet, insanın iç dünyasıyla, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) davetine uymak ise

246 Suhreverdî, *a.g.e.*, 17.
247 Suhreverdî, *a.g.e.*, 345.

insanın aksiyon ve ameliyle gerçekleşir. Ruhların hayatı, Efendimizi takip etmeyle, kalblerin hayatı ise insanın kendisini muhasebeye tâbi tutması ile olur. İbn Ata, âyette geçen Allah ve Resûlüne icabet etmenin şartlarının, Allah'ın varlığı ve birliğini ikrar ve kabul etmek, O'na teslim olmak ve O'na yakınlık yollarını aramaktan ibaret olduğunu söylemiştir.[248] İbn Ata bu yaklaşımıyla iman, İslâm ve ihsan üçlüsünü bir başka üslupla seslendirmiş olmaktadır. Allah ve Resûlüne icabet sadece imanla değil, imanın tezahürlerini yerine getirmek ve bunları en mükemmel mânâda eda etmektir. Mü'minin gerçek mânâda hayat bulabilmesi, bu üç husustaki performansına bağlıdır.

Bediüzzaman ve Kalb

Bediüzzaman Said Nursî Hazretlerinin kalbe dair yaklaşım ve tespitlerine şu tarifle başlayalım: Kalb akıl, göz ve dil gibi, ebedî hayat esaslarını uhrevî saadet levazımatını tedarik etmek için verilen Rahmanî bir hediyedir.[249]

Bu ifadeden anlaşılan o ki kalb de diğer birçok âzâ gibi insana ebediyeti peylemek için verilmiştir. Sonsuz mutluluğa ulaştıran yola ait bütün lüzumlu şeyler, kalb tarafından karşılanabilecektir. Gönül, insana sonsuzu hissettiren, ona varma adına ihtiyaçlarını gideren ve neticede onu sonsuza ileten ilâhî bir lütuf ve armağandır.

Hz. Üstada göre kalb, sır, ruh, akıl, hatta hayal ve sair kuvvelerin her birinin, kendilerine lâyık hususi ibadetleri vardır. Bunların yüzleri ebedî hayata yönlendirildiğinde insanın terakkisine vesile olurlar. Zaten bu latîfeler insana bunun için verilmiştir. Yoksa dünya hayatının bütün inceliklerine vakıf olabilmek,

---

[248] Suhreverdî, *a.g.e.*, 19.

[249] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 10. Bediüzzaman, bu latifeleri yine birlikte zikreder ve onların rahmet hazinesinin anahtarları olduğunu ifade eder. Bkz: Nursî, *a.g.e.*, 1/ 925.

dünyevî zevkleri tatmak için değil. Böyle bir inanç terakki değil, tedennîdir, düşüştür.[250] Cennet, cismanî hevesleri tatmin etmenin yanında, ruh, kalb, sır, akıl ve sair letaifin arzularını da tatmin edecek şekilde hazırlanmıştır.[251]

Bediüzzaman, 26. Söz'ün hatimesinde marifet, dünya ve kalbi beraberce zikretmektedir. Ona göre Cenâb-ı Hakk'ın marifetini elde eden, hakikat ilmini ve gerçek hikmeti elde etmiş demektir. Çünkü bütün mevcudat, O'nun isim ve sıfatlarının tecelli ve tezahürlerinden ibarettir. Dünya hayatı ise yalnızca yaşanılan dakikadır. O dakikadan önceki bütün zaman ve içindekiler ölüdür. O dakikadan sonraki vakitler, henüz gelmedikleri için yok hükmündedirler. Hatta bir kısım âlimler, o bir dakikayı bile çok görmüş "Bir dakika değil, bir saniye, bir an"dır demişlerdir. Bazıları ise dünyayı dünya cihetiyle yok saymışlardır. Bediüzzaman bu yaklaşımları ifade ettikten sonra da şunları söyler:

> Madem böyledir. Maddî nefsanî hayatı bırak; kalb, ruh ve sırrın hayat derecelerine çık. Ne kadar geniş bir hayat daireleri var. Senin için ölü olan geçmiş ve gelecek, onlar için canlı ve mevcuttur.[252]

Ruh ve kalb dalalete düşerse ızdırap, dağınıklık ve manevî elemler içerisinde kalır. Ama Allah'a inanır, O'na ait marifeti elde ederse, bu defa da manevî sıkıntılardan kurtulur. Yüce Yaratıcı'yı anıp zikrederek de itminana erer.[253] İnsan düşünmek sûretiyle kalb ve vicdanında mutluluğu yakalayabilir. Kalb ikaz edilir, ruh ve vicdan tahrik edilirse lezzet de artar. Vicdanda Firdevslerin kapıları açılır. Dünya cennet gibi olur.[254]

---

250 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 137.
251 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 157.
252 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 210.
253 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 303.
254 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 342.

Bazı veliler, nefs-i mutmainne sahibi iken nefs-i emmareden şikayet etmişler. Kalbleri selim ve münevver iken kalbî hastalıklardan yakınmışlardır. Bu zatlar aslında nefs-i emmareye sahip değillerdir. Onların şikayetleri asaba, sinirlere devredilen nefs-i emmarenin vazifesidir. Aynı şekilde bu zatlar, kalbî hastalıklara sahip değil, ancak hayale ait bazı rahatsızlıklara müpteladırlar.[255] Nefisler terbiye edilip mutmainne mertebesine yükseltilseler, kalbler imanla dopdolu, bütün yanlış itikat ve düşüncelerden sıyrılıp selim ve dupduru hâle getirilseler bile insan ölünceye kadar devam eden bir terakki helezonu içerisinde olduğundan, bu latîfeler varlıklarını bir şekilde devam ettirmektedirler.

Bediüzzaman, imanın sadece ilim ile elde edilemeyeceğini, imanda, insana ait çok latifelerin hissesi olduğunu ifade eder. Bunu açıklarken şu örneği verir: Nasıl ki bir gıda mideye girdiğinde bütün beden o gıdadan kendine göre istifade eder. Öyle de ilimle gelen imanî bilgiler de akıl midesine girdiğinde ruh, kalb, nefis, sır gibi latifeler kendilerine göre hisselerini alırlar.[256]

İnsan, kâinatın fihristi hükmündedir. İnsan kalbi, binlerce âlemin bir manevî haritası, kâinattaki sayısız hakikatin mazharı, sebebi, çekirdeğidir. Hz. Üstad insanı bir ağaca, insan kalbini de o ağaca ait bütün cihazları potansiyel olarak kendisinde barındıran bir çekirdeğe benzetir ve Allah Teâlâ'nın bu çekirdeğin yani kalbin potansiyelden pratiğe çıkmasını murad ettiğini ifade eder. Bunun gerçekleşmesi kalbin işlemesine bağlıdır. Kalbi işlettirecek, geliştirecek husus ise Cenâb-ı Hakk'ı zikretmek ve iman hakikatlerine yönelmektir. Kalben yapılan manevî yolculuğun, ruhanî hareketin anahtarları ve vesileleri Allah'ı zikretmek ve tefekkürdür.[257]

---

255 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 502.
256 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 503.
257 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 561, 562.

Bediüzzaman tarikatların faydalarından bahsederken sık sık kalbe atıfta bulunur. Allah'ı zikretmekle intibaha gelen uyanan kalbler, dinî yükümlülükleri ve latîf hakikatleri çok daha iyi kavrar, zorlanarak değil bilakis itaat edip iştiyakla kullukta bulunurlar. İnsan, kalbiyle Allah'ı zikretmek, aklıyla da tefekkürde bulunmak sûretiyle kendisinden Allah'a, Allah'tan da kendisine doğru bir teveccühe mazhar olur. Sürekli Yüce Yaratıcı'nın huzurunda olduğu şuuruna uyanır. Kalbinde beslediği çok samimi niyetlerle de âdetlerini ibadete çevirir, dünyevî muamelelerini, ahirete ait salih ameller hâline getirir, fani ömrünü ebedileştirir. İnsan, kalbiyle yaptığı manevî yolculuğu, ruhî mücahedesi ve manevî terakkisi ile kâmil bir Müslüman olur. İmana ve İslâm'a ait hakikatleri idrakte derinleşir. Cenâb-ı Hakk'a kul, muhatap ve dost, hatta O'nun tecellilerini aksettiren bir ayna olduğunu, kabiliyetlerini inkişaf ettirerek melekleri bile geçebileceğini gösterir. Yüksek makamlarda uçup dünya ve ahiret saadetine mazhar olur.[258] Kalb, bakî bir muhabbet, ezelî

---

[258] Nursî, *a.g.e.,* 1/ 568, 569. Tarikatların faydalarını anlatırken Bediüzzaman ayrıca, onların ebedi saadete vesile olan hazinelerin anahtarları, kaynakları olduğundan bahseder. Ona göre insanın merkezi ve zembereği olan kalb, tarikatlar vasıtasıyla işlemekte, insan, hakiki insanlık mertebesini tarikatlarla elde edebilmektedir. Tarikatlar nurani bir kafileye iltihak etmek olduğundan, insanı hem dünyada hem de ahirette yalnızlıktan kurtarır. Dalalet ve şüpheleri giderir. İman, marifetullah ve muhabbettaki manevî zevki tattırır. Tevekkül, teslim ve rıza mertebelerini kazanmada çok büyük vesilelerdir. Tarikatlar, nefsani temizliğe sebebiyet verdiklerinden, insanı gizli şirk denilen riyadan ve enaniyetin tehlikelerinden kurtarır, ihlâsı kazandırır. Tarikatlar, insanı ebedi saadete götüren yollardır. Tarikatların bunca faydalarından bahseden ve kendisi de bir tarikat kurucusu kadar kalbî ve ruhî hayat seviyesini yaşayan ve imrendiren Bediüzzaman'ın, tarikatlara karşı olması düşünülemez. Öyleymiş gibi algılanan bazı ifadelerinin tamamen konjonktürel ve içinde bulunduğu ağır şartlar göz önünde bulundurularak doğru bir şekilde ele alınıp öylece değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde Bediüzzaman'ın inanç ve fikirlerinin doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olamayacaktır.

ve ebedî bir aşk için, ebediyet için yaratılmıştır.[259] Kalbin en önemli amellerinden birisi olan şiddetli aşk, Allah Teâlâ'yı sevmesi için verilmiştir.[260]

İnsana ait birçok latîfe ve duygulardan bahseden Bediüzzaman, onların zarar görmemeleri için çok dikkat edilmesi gerektiği sadedinde "Hazer et, dikkatle bas, batmaktan kork, bir lokma, bir kelime, bir dane, bir lema, bir işaret, bir öpmekle batma. Dünyayı yutan büyük latifelerini onda batırma!"[261] diyerek ikazda bulunmuştur.

Üstad Hazretleri imanlı tefekkürden bahsettiği gibi, "imanlı fazilet"ten de bahseder. O, insanoğlundaki çeşitliliğin mayası ve zembereği olarak müsabaka ve imanlı fazileti zikreder ve kalbi, imanlı fazilete ermenin vasıtalarından birisi olarak tanımlar. Fazileti kaldırmanın yollarını sayarken "aklı söndürülmesi, kalbin öldürülmesi, ruhun mahvedilmesi"[262] diyerek kalbin fonksiyonuna atıfta bulunur.

"Enbiya ve evliyanın kalbleri, Vacibü'l-Vücud olan Allah'ın nurlarını *ayne'l-yakîn* müşahede eder."[263] Nuranî kalbler, hakikate vardırıcı, onu temsil edici, Allah marifetinin arşı, en üst seviyesi ve Yüce Yaratıcı'nın aynaları olup hakikat güneşine açılan pencereler hükmündedirler.[264]

Sineye yerleştirilen kalb, dimağ ve dille beraber, rahmet hazinelerinde depolanan bütün Rahmanî hediyeleri, atiyyeleri tartacak, bilecek, Allah'ın güzel isimlerinin sonsuz cilvelerinin definelerini açacak, anlayacak keyfiyet ve kabiliyette yaratılmışlardır.[265]

---

259 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 584.
260 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 655.
261 Aynı yer.
262 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 674.
263 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 871.
264 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 907.
265 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 876.

Eserlerinde bazı yerlerde kalb ile vicdanı beraber zikreden Hz. Üstad, "*Allah onların kalblerin mühürledi.*" (Bakara, 2/7) âyetini tefsir ederken kalb ile vicdanın, iman nuru sayesinde ilâhî hakikatlerin tecellisine mazhar olup kemalatın kaynağı, hayatlı ve nurlu olduklarını ifade eder.[266] Ama aynı kalb ve vicdanın küfür ile kirletildiğinde ise bu defa da karanlıklı, zararlı haşereler yuvasına döneceğini, mühürlenip kilitleneceğini anlatır. O korkunç yuvadaki akreplerden yılanlardan kaçınılması gerektiği hususu üzerinde durur. Kalb imanın mahalli olduğu gibi, Yaratıcısını arayan, isteyen ve O'nun varlığını delilleriyle ilân eden de yine kalb ve vicdandır.[267]

Kalb, hayatı düşünüp acze düştüğünde hemen *nokta-i istinad*ını arar. Aynı şekilde o, arzu ve emellerini nemalandırmak için bir çare ararken *nokta-i istimdad*ı aramaya başlar. Bu noktalar ise imanla elde edilebilir.[268]

Kalbden maksat *sanevberi* denilen çam kozalağı şeklindeki bir et parçası değildir. Bediüzzaman'a göre kalb Rabbanî bir latifedir. Allah'ın insana bahşettiği, ilâhî gerçeklerin kendisiyle idrak edildiği bir mekanizma, bir duygu, bir merkezdir. Kalbin hissediş, duyuş ve sezişlere mazhar olan yanının adı vicdan; fikirlerinin aksettiği, yansıdığı boyutu ise dimağdır. İnsanın maddî kalbi, insana nasıl hizmet veriyorsa, manevî hayata ait olan kalb de insanın maneviyatı için ona işte öyle yardımcı olmakta ve hizmet etmektedir. Nasıl ki maddî bedenin kalbi, kan deveranı gibi çok önemli bir işi yerine getirerek insanı hayata bağlamaktadır. O vazifesini yapmadığında cesed de

---

266 Kalb ile vicdan, imanın yeri ve mahallidir. Nursî, *a.g.e.,* 2/ 1184.

267 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 326.

268 Sırasıyla "dayanak noktası" ve "yardım noktası" mânâlarına gelen "nokta-i istinad" ve "nokta-i istimdat" Allah Teâlâ'nın marifetidir. Bkz: Nursî, Risale-i Nur Kulliyatı, 2, 1372. "Her vicdanda iki pencere olan bu iki noktadan Yüce Sanatkar'ın Zatı tecelli etmektedir. Akıl görmezse de fıtrat görmektedir. Vicdan nezzardır (nazar edicidir, bakar, görür), kalb penceredir." Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2021.

sukûta uğrar. Aynen öyle de manevî kalb de ameller, ahval ve bütünüyle maneviyatı iman nuru ile aydınlatır. İman ışığının sönmesiyle de insan manevî hayatı itibarıyla cansız bir ölüye döner, heykelleşir.[269] Bu ifadeleriyle Bediüzzaman, maddî bedendeki kan ile manevî hayattaki iman nuru arasında yakın bir bağ kurmuştur. İman, insanın kalbî ve ruhî hayatının kanı, canı mesabesindedir. O gittiği zaman, insan sadece maddî cesedinden ibaret kalır ki onun da bir kadavradan farkı yoktur. İmansız insan, adeta içindeki özünü yitiren bir kabuktur.

Mü'min, üç yönden kullukta bulunmalıdır: O, kalbiyle teslim ve itaate, aklıyla iman ve tevhide, kalıbıyla da amel ve ibadete mükelleftir. Bu yaklaşımıyla Bediüzzaman akla, iman ve tevhid sorumluluğunu yükleyerek onun değerine dikkat çekmiştir. Anlaşılan o ki kalbin fikirlerine aynalık yapan akıl, Allah'ı bilme adına da bir fonksiyon eda etmektedir. Zaten o aklı yine kalble irtibatlandırdığı bir yerde "Aklın nuru kalbden gelmektedir, kalbsiz akıl olmaz."[270] diyerek bakış açısını ortaya koyar.

Kalbin öyle bir kabiliyeti vardır ki bir harita, bir fihrist gibi bütün âlemi temsil eder. Vahid, Ehad olan Allah'tan başka birisini merkezine almaz. Ebedî, sermedî birisinden başkasına razı olmaz. İnsanın çekirdeği olan kalb, ubudiyet ve İslâmiyet altında yıkanarak imanla intibaha gelir, nuranî ağaç olarak yeşillenirse onun cismanî âlemine ruh olur. Eğer o kalb çekirdeği böyle bir terbiye görmezse, kuru bir çekirdek olarak kalarak nura dönüşünceye kadar ateşle yanması gerekir. [271]

---

269 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1188. Bediüzzaman aynı hususa dikkat çekme bağlamında şunları söylemektedir: (Sadeleştirilerek) Kalb, bedenin her tarafına hayat neşrettiği gibi kalbdeki hayat çekirdeği olan Yüce Sanatkar'ın marifetidir ki insandaki sınırsız kabiliyetlerle uygun olan ameller ve dallanmış meyillere hayat neşreder. Lezzeti içine atar, kıymet verir. Genişlik verir, uzatır. Bkz: Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1372; 2/ 2021.

270 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 323.

271 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1325.

Kalb, akıl ve ruhla beraber ulvi vazifelerini bırakıp, süflî nefsin ve pis hevesin rezil işlerine iştirak ve yardım edebilir. Böyle olursa da bu latifelerin gayet derecede bir düşüş ve gerilemeye maruz kalıp pis heves ve rezil nefse inkılap etme ihtimalleri vardır.[272] Kalb, akıl ve ruh yüce gayeleri tahakkuk ettirmek için insana verilmiştir. İnsan bu cihazları, başka yerlerde kullanıp sûiistimal ettiği takdirde, kendisini "kâmil insan" mertebesine yükseltecek bu latifeler, tam tersi bir fonksiyon eda edecek, nefs-i emmare ile bir olup insanı başaşağı getirebileceklerdir. Kalb ayrıca imanın mahalli olup, *hads* denilen çabuk kavrama yeteneği ve ilham gibi isimlerle tabir edilen yedinci bir his ile hakikatlere bakmaktadır.[273]

M. Fethullah Gülen Hocaefendi ve Kalb

M. Fethullah Gülen Hocaefendi de kalb üzerinde durmuş, fikir yapısını temellendirmede ona çok değer vermiştir. *Kalbin Zümrüt Tepeleri* adını verdiği dört ciltlik bir çalışma ile günümüz insanına idrak ettiği hayatın çok üzerinde bir genişliğe sahip olan kalbî ve ruhî hayatı işaretlemiş, imrendirmiş ve bu ufka yükselten nuranî helezonun olmazsa olmazları üzerinde durmuştur.

Ona göre manevî hayata uyanmanın ilk yolu, tasavvufî terminolojiyi öğrenmektir. Çünkü kalbî gelişim adına en önemli unsurlardan birisi, ıstılahların bilinmesidir. Sonrasında da bunlarla meşgul olmak, anlatılan hususları sürekli kurcalamak gereklidir. İnsanın talep etmesi nispetinde, Yüce Allah'ın en ulvî hakikatleri insanın kalbine koyacağına inanmak ise işin en mühim yanıdır. Zira kelimelerin ötesine işlenmiş, cümlelerin arasına içirilmiş pek çok hakikat olabilir. *Kalbin Zümrüt Tepeleri*nde kavramları tarif ve tavsiften, ıstılahî kelimeleri açıklamaktan duymaya ve hissetmeye doğru

---

[272] Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2247.
[273] Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2343.

bir yürüyüş, bir geçiş vardır.[274] Bu eserinde Hocaefendi, klasik tasavvuf kitaplarında geçen *ihlâs, muhasebe, seyr-i sülûk* gibi kalbe ait mevzuları kendi seziş ve duyuşlarını da katarak zenginliğini artırmış ve günümüz insanının istifadesine sunmuştur.

Hocaefendi kalbin farklı boyutlarına dikkatleri çekmiştir. Manevî kalb, maddî kalbin dublesi, alternatifi, onun melekûtî buudu, şuur, idrak, ihtisas, akıl ve irade gücünün merkezi ruhanî bir latîfedir. İnsanın asıl hakikati bu kalb olup insana bu manevî buudu itibarıyla âlim, ârif ve müdrik denir. O aynı zamanda ilâhî marifetin pırıl pırıl parlayan bir aynasıdır. Kalbin hakiki gayesi Allah'a iman etmek, O'nu tanımak sûretiyle marifet sahibi olmak, dolayısıyla gelen muhabbetullaha uyanmak ve bütün bunların fıtrî bir neticesi olan ruhanî lezzetleri tatmaktır. Kalb, akıl, marifet, ilim, niyet, iman, hikmet ve kurbet gibi insan için çok hayatî hususların kalesi gibidir. Kalb ayakta ve sağlam ise bu duygular da hayatta sayılır; o yıkılmış veya bir kısım helâk edici şeylerle sarsıksa bu latifelerin hayatiyetlerinden bahsetmek de oldukça zordur.

Şehevî arzular, kaprisler, kin, nefret, öfke, inat gibi belli hikmet ve gayeler için insana verilen duygular nefis mekanizmasını oluştururlar. Kalb, ruh, sır, hafî, ahfâ, gibi Rabbanî latifeler; irade, idrak, şuur, his ve duygular da vicdana ait hususiyetlerdir. Çoğu zaman nefis ile vicdan birbirinin aleyhine işler. Vicdan, nefse galip geldiğinde nefis müspetleşir. İnsanın yücelmesine hizmet eden bir sistem hâline gelir. Küfür veya günah işleme esnasında vicdana ait latifeler baskıya maruz kalır. Nefs-i emmareye ait duygular baskın hâle gelir, vicdan mekanizması dermansızlaşır, kalbî hayat söner. İnsan, günahlara girdikten sonra terbiye ve rehabilite ile kendi özüne yönelirse, kalbî hayatın asıl kaynağı olan latifeler yeniden canlanır, nefsin baskısından kurtulur.[275]

---

[274] Gülen, *Kırık Testi*, 218.
[275] Gülen, *Gurbet Ufukları*, 138.

Kalbin iyiliğe de kötülüğe de açık olduğunu ifade sadedinde Hocaefendi şunları söylemektedir:

> Kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi, aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere ve bütün hatıralara vize verebilme mevzuunda da tehlikeli işlere alet olabilir. O, Hakk'a teveccüh edilebildiği sürece, bedenin en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir projektör olur, yüzü cismaniyete dönük kaldığı zamanlarda da şeytanın zehirli oklarının hedefi hâline gelir.[276]

İman kalbin canı, ibadet onun damarlarına akıp duran kanı, tefekkür, murakabe, muhasebe ise onun bekasının esaslarıdır. İmansız birinde kalb ölü ve ötelere bütün bütün kapalı, ibadetsiz birinde o ölüm ağında ve onulmaz hastalıklarla sürüm sürüm, tefekkürsüz, murakabesiz ve muhasebesiz bir bünyede ise her türlü tehlikeye açık ve emniyetsizdir.[277] İlâhî feyizlerin akıp akıp kendisine akıp boşaldığı bir kab[278]olan kalb mekanizmasını gaflete düşmekten alıkoyan serası *hüzün*[279]; Hak rızasına programlanmış, dünyevî emellere kapalı kalabilmiş kalbin hâli *zühd*[280]; onun Allah'tan başka bütün güç kaynaklarından sıyrılması *tefekkür*[281]; kalb ibresinin en küçük bir sapma bile yapmadan Allah'ı göstermesi *rıza*[282]; kalbin itminana erme vesilesi *zikir*[283]; insanı Hakk'a ulaştırmada en aldatmaz vesilelerin-

276 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 49.
277 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 50.
278 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 93.
279 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 54.
280 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 73.
281 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 103.
282 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 158.
283 Ra'd, 13/28.

den olup en büyük ameli *ihsan*[284]; gözünün açıklığı *basiret*[285]; basiretini artıran nurlu anahtarı ise *fakr*dır.[286]

Örneklerde de görüldüğü üzere Hocaefendi, kalbin zinde ve yaratılış gayesine uygun konumda kalabilmesi ile ona ait hususiyetlerin tamamen aktif olabilmesi arasında doğrudan bir irtibat kurmaktadır.

"*İslâm Düşüncesinin Ana Karakteristiği*" adlı yazısında Hocaefendi, İslâm'ın muhatabının kalb olduğunu, onun da gökler ve yeri kaplayacak kadar bir genişliğe sahip olduğunu ifade eder. Bu bağlamda "İslâm, ezelden ebede uzanan sırat-ı müstakimin adı ve yeryüzünde insanların en şereflisinin kalbinden başlayarak bütün gönüllerin fethedilmesi ve herkesin ebed arzusunun gerçekleştirilmesi için gönderilmiş semavî bir nizamın adıdır."[287]

Hocaefendi, bir kalb hastalığı ve insanın zaafa açık noktalarından birisi olarak *tûl-i emel*'den bahseder. Uzun uzadıya beklenti ve arzu mânâlarına gelen tûl-i emel, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya bağlanmak, sonu gelmez isteklerin, bitmez tükenmez arzuların, önü alınamaz hırsların ve tamahın peşine düşmektir. Gelecek kaygısının sadece bu hayatla sınırlıymış gibi algılanmasına sebebiyet veren hususların başında tûl-i emel gelmektedir. Hocaefendi, bu zaaftan kurtulabilmenin yolu olarak da ölüm düşüncesini nazarlara vermektedir:

> Ölümü düşünüp dünyanın fani olduğunu mülahaza etmek, ihlâsı kazanmanın mühim bir vesilesi olduğu gibi, tûl-i emel de sadece bu hayatı gözetmenin, istikbal endişesini sadece dünyevî yarınlara hasretmenin, riyanın ve ihlâssızlığın en

---

284 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 187.
285 Gülen, *a.g.e.*, 1/ 189.
286 Gülen, age 1,/229.
287 Gülen, *Kendi Dünyamıza Doğru*, 63.

önemli sebebidir… Mü'min, bu dünyada bir misafir gibi yaşamalı ve her an öteler ötesine yürümeye hazır olmalıdır.[288]

Kur'ân'ın Kalble Alâkalı Söyledikleri

Bu bölümde Kur'ân'ın kalbden bahsettiği, onu değişik özellikleriyle nazara verdiği bazı âyetler üzerinde duracağız.

İtminan Âyeti

Bu başlık altında "*İşte onlar iman edip gönülleri zikrullahla (Allah'ı anmakla) mutmain olan kimselerdir. İyi bilin ki kalbler ancak Allah'ı zikretmekle itminana erer, yatışır.*" (Ra'd, 13/28) âyetini ele alacağız.

Bu âyet, bir önceki âyetin son kısmı ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu âyetler, bağlaç kullanılarak birbirlerine tutturulmuşlardır. Bir önceki âyet, Allah Teâlâ'nın Kendisine yöneleni hidayete erdireceğini ifade ederek bitmektedir.[289] Bu cümlede kullanılan anahtar kelimeler *hidayet* ve *inabe*'dir. Bu kavramlar, kalbin Allah'ın zikriyle itminana ermesi şeklinde ifade edilen hedefe varmadaki argümanlar, gayeye ulaştıran, gayeye hizmet eden vasıtalar olarak değerlendirilebilir. Bunun için onların da burada kısaca ifadesi çok yararlı olacaktır.

İnabe, yönelmek, tevbeyle Allah'a dönmek mânâlarına gelmektedir.[290] O, Hakk'a muhalefetten sonra tekrar mutabakat arayışı, günah ve kusurların affı için Allah'a dönmek olan *tevb*enin ayrı bir derinliğidir. İnabe, aynı zamanda mazhar olunan manevî makam ve dereceleri koruma arzusu ile dikkat ve teyakkuz ile hareket etme mânâlarına da gelmektedir.

---

288 Gülen, *Vuslat Muştusu*, 88.

289 Ra'd, 13/27.

290 İbn Manzûr, *a.g.e.*, n-e-b mad.

Hidayet ise istenilen hedefe ulaştıracak şeye lütuf ve nezaketle kılavuzluk etmektir. Kılavuzluktaki nezaketten maksat, sertlik ve şiddetin zıddı olan tatlılık ve yumuşak huyluluktur. Letafet ise inceliktir. Hidayet sadece iyiliğe yapılan bir rehberliktir. Örneğin hırsızlık adına yol göstermek, rehberlik yapmak, hidayet değildir.[291]

Allah'ın isimlerinden birisi olan *Hâdî* kelimesi İbn Esîr'e göre, kullarının gönül gözlerini açan, onlara Kendi marifetine giden yolları gösteren, her yarattığına hayatının devamı adına gerekenleri bildiren mânâlarına gelmektedir. İbn Seyyide, hidayet kelimesinin dalaletin zıddı olup doğruluk, *raşed* demek olduğunu ifade etmektedir. Ebû İshak'a göre Allah'ın hidayeti, Allah'ın davet edip çağırdığı hak yolun adıdır. Katade hidayetin, beyan edip açıklamak mânâsına da geldiğini ifade etmektedir.[292]

Bu kavramların mânâlarından hareketle şu yorumu yapabiliriz: Allah Teâlâ'nın hidayetine mazhar olabilmek için inabede bulunmak, O'na ciddi mânâda yönelmek gerekmektedir. Bu yapılabildiği takdirde Cenâb-ı Hak o insana, rızasına vardıran yolları gösterecek, yaratılış gayesine uygun bir hayat tarzını ona nasip edecektir.

Bu yönelmeyi yapıp hidayete mazhar olanların hâli ise zikrullahla kalbleri itminana ermiş mü'minler olarak anlatılmaktadır. Bu âyetlerde dikkatlerin çekildiği *inabe, hidayet, zikir* ve *itminanın* aralarında bir salih daire söz konusudur. Şöyleki: İman ve zikirle Allah'a yönelip inabede bulunan, Allah'ın hidayetine mazhar olur, Cenâb-ı Hak, kulunun kalbine huzur ve itminan verir. Bir başka deyişle, bu hususlar arasında mütekabiliyet söz konusudur. Yani kul, Allah için inabede bulunur, zikirle O'na yönelirse, Yüce Allah da o kuluna karşılık verir. Hidayet eder, razı olduğu hayatı

---

291 Elmalılı, *a.g.e.*, 1/121.

292 İbn Manzûr, *a.g.e.*, h-d-y mad.

yaşamayı ona kolaylaştırır. Bir de kalbine huzur ve itminan verir, mutluluklar ihsan eder. Aynı hakikatı, kuldan Allah'a inabe, Allah'tan kuluna hidayet; kuldan Allah'a zikir, Allah'tan kuluna itminan şeklinde de özetleyebiliriz. İfadelerden anlaşıldığı üzere, önce kulun bir performans ortaya koyması, bir adım atması gereklidir ki Yüce Allah bu kalbî yönelişi karşılıksız bırakmasın, bilakis fazlasıyla mükafatlandırsın. Teveccühe teveccühle mukabelede bulunsun. Onun için diyebiliriz ki Allah'a inabe etmenin mükafatı, hidayet; O'nu anıp zikretmenin ödülü ise mü'minin kalbine bahşedilen huzur ve itminandır. İşte bu yönüyle kalb, mü'minin Rabbisi ile buluşma noktası olmaktadır.

Esas üzerinde durmak istediğimiz "*İyi bilin ki kalbler ancak Allah'ı zikretmekle itminana erer.*" (Ra'd, 13/28) âyetindeki anahtar kelimeler ise *kalb, zikrullah* ve *itminan*dır. Kalbin üzerinde kafi miktarda durulduğu için onu yerine havale edecek, burada diğer önemli iki kavram olan zikrullah ve itminan üzerinde yoğunlaşacağız.

Müfessirlere göre *tume'nine* veya itminan, kalbin kalak ve dalgalanmalarından sonra sükûnete ermesi, durulması demektir. Allah bilgisini ve ibadetleri çoğaltmakla gönül sükûneti hasıl olur.[293] Tume'nine, Allah'ı sevmek, O'nunla ünsiyet kurmak, hiç şüphe duymaksızın Allah ile sükûnete ermektir.[294]

Bu tanımlar, marifetullah ile kalbin arasındaki sıkı ilişkiyi net olarak ifade etmektedir. Kalbin huzur ve itminana ermesi için, Allah Teâlâ'yı tanıması, tanımanın bir getirisi olan Allah sevgisine ermesi, O'na yakınlığı hissetmesi çok önemlidir. Diyebiliriz ki kalbin Allah bilgisine sahip olması ile huzur ve itminan bulması arasında doğru orantı vardır. Bir başka deyişle kalbin marifeti arttıkça, itminanı da artmaktadır. Kalb, Cenâb-ı Hakk'ı tanıyıp

---

293 Râgıb, *a.g.e.*, t-m-n mad.

294 Abdurrahman el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/250.

bildiği ölçüde huzur bulur, kalak ve sıkıntılarından kurtulur. Allah bilgisine sahip olmayan kalb ise kalak ve sıkıntılardan bir türlü kendini kurtaramaz.

Diğer önemli kavram olan *zikrullah* ise Allah Teâlâ'yı anmak, hatırlamak, yâd etmek demektir. Bu âyetteki zikrullah'dan ilk akla gelen mânâ Kur'ân-ı Kerim olsa da onun mânâ yelpazesi çok geniştir. Namaz kılmaktan, Allah'ın isimlerini söylemeye, Cenâb-ı Hakk'ın anıldığı meclislerde bulunmaktan, dua etmeye, ondan da tefekkür denilen Allah'ın kâinattaki icraat ve tecellilerini görmeye varıncaya kadar zikrullahın kapsam alanı geniştir.[295]

Ayeti yorumlayan müfessirler bu iki hususu beraberce değerlendirmişler, zikrullaha öncelik verip açıklarlarken onun kalbe olan tesiri üzerinde durmuşlardır. Allah'ı zikretmeden kasıt, onun dilden ziyade kalben yerine getirilmesidir. Zaten âyet de bunu açıkça ifade ederek, zikrullah ile mutmain olan şeyin kalb olduğunu beyan etmektedir. 'İnsan' veya 'dil' kelimelerinin yerine 'kalb' kelimesinin seçilmesi, zikrullahı yapacak olanın bizzat kalbin kendisi olduğunu vurgulamaya yöneliktir.

Fahreddin Râzî sözü, kalbe ve onun etkilenme sahasına getirirken mevcudatın üç kısımdan ibaret olduğunu söyler. Bunlar, tesir edip etkilenmeyen, hep tesirde kalıp etki etme kabiliyeti olmayan ve bir yönüyle tesir edip diğer yönüyle de tesire açık olan varlıklardır. Bunlardan birincisi bütün arıza ve kusurlardan münezzeh olan Allah Teâlâ'dır. İkincisi, farklı mâhiyete bürünmeye müsait olan cisimdir ki bunlar tesire maruz kaldıklarında onu

[295] Tefsir geleneğinin en meşhur âlimlerinden Zemahşerî kalblerin itminanını Kur'ân'a bağlamıştır. Kur'ân'da geçen sevap ve ceza âyetlerinin mü'min kalbinde huzur ve sukünete vesile olacağını ifade etmektedir. Ebu's-Suud da aynı çizgide fikir örgüsünü yapmış, kalblerin sadece Kur'ân'la huzur bulacağını söylerken Kur'ân'ın zikir kelimesiyle ifade edilen "*Bu indirdiğimiz mübarek zikirdir.*" (Enbiya, 21/50) ve "*Şüphesiz bu zikri Biz indirdik. Onu koruyacak olan da yine Biziz.*" (Hicr, 15/9) gibi âyetlere yer vermiştir.

kabulden başka bir şey yapamazlar. Üçüncüsü ise ruhanî varlıklardır. Kalbi de ruhanî varlıklardan birisi olarak ele alan Râzî, kalbin etkilenme durumunu şöyle anlatır:

> Ruhanî bir varlık olan kalb, cisimler âlemini mütâlâya yöneldiğinde ızdırap ve çalkantılar içerisinde kalır. Fakat Yüce Allah'ı mütâlâya teveccüh ettiğinde ilâhî nurlara mazhar olur. Bir sekine ve huzur meydana gelir ki işte bu, kalbin, Allah'ın zikriyle itminana ermesidir.[296]

Tasavvufun en meşhur isimlerinden olan Muhyiddin İbn Arabî âyeti yorumlarken önceliği ve vurguyu zikrullaha yapmıştır:

> Zikrin mertebeleri vardır. Nefsin zikri lisanla ve nimetleri düşünmekle, kalbin zikri, Allah'ın sıfatlarını mütâlaa etmekle, sırrın zikri münacatla; ruhun zikri müşahedeyle olur. Nefis ve kalb, dünyevî hadiselerin tesiriyle sıkıntı ve ızdırap içerisinde kalır. Allah zikredildiğinde ise nefis istikrar bulur, vesveseler biter.[297]

İbn Arabî, "kalbin zikrinin, Allah'ın sıfatlarını mütâlaa etmek olduğunu" söylemektedir ki bu yaklaşım, marifetullah ile zikrullah arasındaki kuvvetli irtibatın İbn Arabî'ce ifadesidir. Kalbin kâmil mânâda Allah Teâlâ'yı zikredip O'nu hep hatırında tutabilmesi, Yüce Yaratıcı'yı isimleriyle, sıfatlarıyla ve icraatlarıyla bilip tanımasına bağlıdır. Mefhumu muhalifiyle, Cenâb-ı Hakk'ı bilmeyen, tanımayan bir kalbin O'nu hakkıyla anıp yâd edilmesi ihtimali yok gibidir. Öyleyse insan, varlık kitabında sürekli parlayıp duran ve her an bir şeyler fısıldayan ilâhî isim ve sıfatları düşünmeli, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ve ebedî, bütün güzelliklerin kaynağı, her şeyin Kendisine muhtaç olması gibi hususlar üzerinde fikir gezintisinde bulunmalıdır. İbn Arabî, insanın manevî hayatında kalbin yanında nefis mekanizması ve Allah'a ait bir

---

296 Râzî, *a.g.e.*, 19/50.

297 İbn Arabî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2/ 642.

parça olan ruh[298] da bulunduğu için, zikrullah denilince bunların da yani kalble beraber nefis ve ruhun da kendilerine göre Allah'ı anmaları hususuna dikkatleri çekmiştir. "Disiplinli ve sistemli düşünme" şeklinde kısaca ifade edebileceğimiz tefekkürü yapabilmesi için ise insanın aklını da kullanması şarttır. Böylelikle her ne kadar Allah'ın zikriyle kalbler itminan bulup yatışsa da bunun tastamam gerçekleşebilmesi, kalble beraber nefsin, aklın, ruhun ve İbn Arabî'nin taksimiyle *sır*'rın da Allah'ı zikretmesi zarurîdir. Bu tespitleriyle İbn Arabî gerçekten, zikrullaha ait bakış açısında derinlikler meydana getirmiş, yeni ufuklar açmıştır.

İfade edildiği üzere İbn Arabî, kalbin irade, his ve akıl gibi ayrı bir derinliği olan sırrın da zikrinden bahsetmekte olup onu Allah'a yalvarma, dua etme şeklinde mânâlandırabileceğimiz *münacaat*'la irtibatlandırmaktır. Sır, kalbin Allah'ı tanıma ve O'na ait sırları keşfetme yeteneğine sahip buudu, insan kalbine Allah'ın bir emanetidir.[299] İbn Arabî'ye göre mü'min, Allah Teâlâ'ya kalben yönelip dualar eder, yalvarır yakarırsa, o kalbin sırrı, Yüce Yaratıcı'yı zikrediyor olmaktadır.

Tasavvufî tefsirin en önemli bir başka ismi olan Şihabuddin el-Âlûsî'dir. Âlûsî, bu âyeti yorumlarken dikkatleri kalbin algı ve sezilerine çekmiştir. Ona göre kalb, varlık âlemini mütâlâya yönelince ızdırap ve çalkantılar içerisinde kalır, kendisini istila edip kaplayacak şiddetli temayüller içerisinde bulur. Fakat o, Yüce Allah'ı mütâlâya yönelirse ilâhî nurlar meydana gelir, sükûnete erer, mutmain olur. Kalb herhangi bir şeye ulaştığında, ondan

---

298 Cenâb-ı Hak, "*O'na (insana) Kendi ruhumdan üfledim.*" (Hicr, 15/29) diyerek bu hususu ifade etmektedir. İbn Arabî'ye göre ruhun Allah'ı zikri, 'müşahede'dir. Müşahede, varlık âleminde Allah'ın icraatlarını ve isimlerini görmek; kâinatı, Allah'ı gösteren bir ayna gibi değerlendirip her yerde Allah'ın kudret eserlerini temaşa etmektir. Bu ufka ulaşabilen ruh, kendi yüksek seviyesinde Cenâb-ı Hakk'ı zikrediyor demektir.

299 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 3/65.

daha kıymetli, şerefli bir şeye intikal etmeyi arzular. Zira kalbin varlık âlemindeki mutluluğu, her şeyin en iyisine sahip olmaktan geçmektedir. Kalb, ilâhî marifete, mukaddes nurlara uyanınca sükûnet bulur, karar kılar, saadete erer. Çünkü Allah Teâlâ'dan ötesi yoktur. Allah nuru bir kalbe girdiğinde, o kalbi bâkî, tertemiz ve nuranî bir hâle gelir. Artık değişmeyi kabul etmez. İşte bu, kalbin itminan sebebidir. Mü'minler, Allah'ı zikrettikleri için, Allah'ın onların kalblerine boşalttığı bir nurdur ki çalkantı, sıkıntı ve yalnızlık gibi hâlleri ondan giderir.

Âlûsî âyetle alâkalı genellemede bulunarak, "Allah'a ait vahdaniyet delilleri üzerinde düşünme"nin de zikrullah olduğunu söyleyenlerden bahsetmiştir. Bunun neticesi, Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği hakkında şüphe ve tereddütten kurtulmak, kalbin böyle çarpıntı ve çırpınışa hiç uğramadan sükûnete ermesi ve onu kesintisiz devam ettirmesidir.

Âlûsî'ye göre Allah'ı zikirden kastedilen bir başka mânâ da O'nunla ünsiyet edip dostluk kurmak ve bütünüyle O'na yönelmektir. Allah'ı zikreden mü'minler yüreklerinde O'na yakınlığı hissederler. Mü'minlerin kalbi, Cenâb-ı Hakk'ı anmakla itminana erip yatışırken, inançsızların yanında Yüce Allah anıldığında ise onların kalbleri ciddi mânâda rahatsız olur.[300] Bu tanımıyla Âlûsî, İbn Arabî ile aynı çizgide buluşmuş, zikrullah ile marifetullah arasındaki yakın bağı o da yakalamış ve ifade etmiştir.

Âlûsî ayrıca bu âyetin, Allah inancı olmayan kalblerin kâmil mânâda hiçbir zaman itminana eremeyeceğine işaret ettiğini söylemektedir. Mü'min kullar ise kalblerine bahşedilen itminana, Allah Teâlâ'nın rahmet ve mağfiretini hatırlamaları vesilesiyle mazhar olmaktadırlar. Yüce Allah'a karşı duydukları büyük saygı ve

---

300 Âlûsî bu yaklaşımını "*Allah bir olarak anılınca ahirete inanmayanların yürekleri burkulur, O'ndan başkaları anılınca hemen yüzleri güler.*" (Zümer, 39/45) âyetiyle irtibatlandırmıştır.

haşyet, onlarda bir sükûnet ve gönül yatkınlığı meydana getirir. Bu mânâ "*Sonra onların derileri ve gönülleri Allah'ın zikriyle yumuşar.*" (Zümer, 39/23) âyetinde de mevcuddur. Ayrıca mezkur âyetle "*Allah zikredildiğinde kalbleri ürperir.*" (Enfal, 8/2) âyeti arasında sıkı bir münasebet bulunmaktadır. Bu münasebete göre mü'minler Allah'ı andıklarında olduğu gibi, yanlarında Allah yâd ediğinde de O'nun azamet ve heybetinden ötürü gönüllerinde ürpertiler yaşarlar. Bu yaşadıkları ürpertiler de bir nevi gönül huzuru ve mutluluğudur.[301]

Âlûsî'den aktaracağımız son husus, onun Peygamberimiz ve arkadaşlarına olan sevgi ve saygının da bir çeşit kalb huzuru ve sükûnetine vesile olacağını ifade etmesidir. Bu yaklaşımıyla o, 'kalb itminanı' hususunu Allah Teâlâ'yı zikretmenin yanında, Allah, Resûlullah ve Ashab sevgisini de ilave etmiştir. Âlûsî bu tespiti Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu sözlerini referans alarak yapmıştır: Hz. Peygamber *"İyi bilin ki kalbler ancak Allah'ı zikretmekle itminana erer."* (Ra'd, 13/28) âyeti nazil olduğunda arkadaşlarına "Bunun mânâsının ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sormuş, Ashab "Allah ve Resûlü bilir." deyince Efendimiz "Onlar Allah'ı, Resûlünü ve benim Ashabımı sevenlerdir." buyurmuştur. Allah Resûlü'nün bu ifadesi, Allah'ı zikredenlerin hâli olarak tefsir edilmiştir.[302] Yani Allah'ı anmakla gönülleri yatışan mü'minler, aynı zamanda Allah'ı, Resûlullah'ı ve Ashab-ı Kiram'ı seven insanlardır. Bir başka deyişle, Allah'ı, Allah'ın Resûlünü ve Allah Resûlü'nün arkadaşlarını seven insanların gönülleri ancak Allah'ı andıklarında sükûnete erip mutmain olabilir. Nasıl ki bir insan, sevdiği birisini hatırladığında, bu hatırlama, ona huzur ve mutluluk verir. Aynı yaklaşım insan ile Rabbisi arasında da geçerlidir. Allah Teâlâ'yı ve O'nun sevgisini kazanan Hz. Peygamberi

---

301 Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 7/150.

302 Âlûsî, *a.g.e.*, 7/149.

ve O'nun arkadaşlarını seven mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ı andıkları zaman kalblerinin huzur, sükûnet ve mutlulukla dolduğunu hissederler. Bu iki vasıf arasında işte böylesine sıkı bir münasebet bulunmaktadır.

İsmail Hakkı Bursevî kalbi farklı kategorilerde ele almış, bu taksimi yaparken her bir grup için âyetler zikrederek fikrini desteklemiştir. Ona göre birinci çeşit kalb, münafık ve kafirlerin kalbleridir ki dünya ve dünyevî arzular peşinde koşturup durmaktadır. İkinci kalb çeşidi "unutkan kalb" olup günahlardan kendisini kurtaramayan Müslüman'ın kalbi olmaktadır. Bu kalbler zikrullah ile itminana ererler. Son kısmı teşkil eden kalb ise tevhid ile dopdolu olan kalbdir ki Peygamberler ve Hak dostlarının kalbleridir. Onlar sadece Allah Teâlâ ve O'nun sıfatları ile mutmain olmaktadırlar.

Şayet konuyu mefhumu muhalifiyle değerlendirecek olursak kalbde itminanın oluşmaması, Bikâi'nin dediği gibi o kalbi cansız bir konuma düşürecektir. Hâlbuki kalbin cilası olan zikir, onun canlılığını yitirmemesi için hayatî öneme sahiptir. Âyette *tatmeınnu* şeklinde fiil cümlesi kurulması -birçok müfessirin de işaret ettiği gibi- devamlılığı ifade etmektedir. Yani kalbin devamlı olarak bakıma ihtiyacı vardır ve zikrullah bu bakım görüm adına çok önemli bir misyon eda etmektedir.[303]

Allâme Elmalılı Hamdi Yazır ise âyette geçen *zikrullah* kelimesini, önce dar ve özel mânâsından hareketle 'Kur'ân' olarak yorumlar. Bu yaklaşımını desteklemek için "*İşte bu da sana indirdiğimiz zikirdir. Hâl böyle iken siz onu inkar mı edeceksiniz?*", (Enbiya, 21/50) "*Hiç şüphe yok ki o zikri Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz!*" (Hicr, 15/9) ve "*Kendilerine gelen bu şanı yüce zikri inkar edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Hâlbuki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitap ki batıl ona ne önünden*

---

303 İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l- Beyan*, 3/139.

ne ardından hiçbir taraftan yol bulamaz." (Fussilet, 41/41-42) âyetlerini delil olarak getirir. Bu âyetlerde geçen 'zikir' den murad, bizzat Kur'ân'ın kendisidir.

Elmalılı, Ra'd sûresinin 28. âyetinin tefsirinde zikrin az önce ifade edilen geniş mânâsını göz önünde bulundurarak şunları söylemiştir:

> İnsanın manevî hayatının merkezi olan kalb, başkasıyla değil, sadece Allah'ın zikriyle, Allah'ı anmak ve hatırlamakla mutmain olur. Gönüller onunla huzura erer. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'a bağlıdır. Bütünüyle sebepler zinciri Allah'tan başlar ve yine dönüp dolaşıp O'nda son bulur. Allah, sınırdan ve miktardan münezzeh Yüceler Yücesi olduğundan, gerek dış dünyadaki varlıklarda ve gerekse vicdanda O'ndan ilerisi yoktur. Olmadığı için kalb, O'ndan başka bir şeyi aramak durumunda kalmaz. Allah deyince, düşünceler, hareket hedefinin son noktasına ulaşmış, mantıklar durmuş, bütün duygular, korkular ve ümitler son durağına dayanmış olurlar.

Elmalılı kalbin Allah Teâlâ'dan başka neye meylederse etsin, hepsinin daha üstü ve iyisi olacağı için tatmin olamayacağını ifade eder. Tatmin olmayan kalb, haz ve lezzette daha yükseğini ister. Kısaca sadece kalbin heyecan, kalak ve çırpınışlarını durduracak, onu teskin edebilecek sadece Yüce Allah'tır.

Kalblerin zikir ile yatışması sadedinde ise Elmalılı, bunun iki şekilde gerçekleşebileceği üzerinde durur. Birincisi Yüce Allah'ın, zikir işini doğrudan doğruya insanın kalbinde yaratmasıdır ki bu fiilî bir hidayettir. Yani hidayete mazhar olan insan, inandığı Yüceler Yücesi'ni bütün azalarıyla ve kalbiyle zikreder, hatırlar, anar. Diğeri ise insanın Kur'ân'la bütünleşip onun tefekküre yaptığı telkinlerle, insanın hem Kur'ân hakikatleri hem de kâinat kitabı üzerinde sistemli ve derinlikli düşünmesidir. Bu tarzda bir zikre

mazhar olamayanların kalbleri, değinildiği üzere gerçek huzur ve gönül itminanını bulamazlar.[304]

Kalb Katılığı

Zikirle doğrudan alâkalı bir âyet daha vardır ki o âyette vurgu, zikrin önemi kadar kalb katılığına yapılmaktadır. Bu yüzden bu âyeti bu başlık altına almayı uygun gördük.[305] İkaz ve yönlendirmenin birlikte yapıldığı âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

> *İman edenlerin kalblerinin Allah'ı ve Cenâb-ı Hak tarafından inen hakikatleri zikredip hatırlayarak yumuşayıp saygı ve haşyetle dirilme vakti gelmedi mi? Sakın onlar daha önce kendilerine kitap verilen ümmetler gibi olmasınlar! Zira kitabı tanımalarının üzerinden kendilerince uzun zaman geçmesi sebebiyle, kanıksamışlar, neticede kalbleri katılaşmıştı. Hatta onların çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır.* (Hadid, 57/16)

Ayetin ilk kısmı, kalblerin Allah'ın zikriyle yumuşayacağını, bu yumuşamayla beraber Cenâb-ı Hakk'a karşı haşyet ve saygıyla dopdolu hâle geleceğini ifade etmektedir. Âyetin ikinci kısmı ise değişik sebeplerle böyle yapılmadığı takdirde kalblerin

---

304 Elmalılı, *a.g.e.*, 5/146.

305 Kur'ân'ın bahsettiği "kalb katılığı"nı anlatan diğer bazı âyetler şunlardır: "*Sonra bunun arkasından kalbleriniz katılaştı, artık onlar taş gibi hatta ondan da katı. Çünkü öyle taş vardır ki içinden ırmaklar akar. Öylesi vardır ki çatlar da bağrından su kaynar. Ve öylesi de vardır ki Allah'a olan tazimi yüzünden yukardan düşüp parçalanır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*" (Bakara, 2/74); "*Bari kendilerine şiddetimiz geldiği vakit yalvarsaydılar, tevbe etseydiler! Fakat heyhat! Onların kalbleri kaskatı olmuş, şeytan da yapmakta oldukları masiyet ve günahları kendilerine süslemiş, cazip göstermişti.*" (En'am, 6/43); "*Hiç Allah'ın göğsünü İslâm'a açması sebebiyle, Rabbi tarafından nura kavuşan kimse, kötü tercihinden ötürü fıtratını değiştiren, kalbi katılaşan, göğsü daralan kimse gibi olur mu? Yazıklar olsun, kalbleri Allah'ı anmak hususunda katılaşanlara. İşte onlar besbelli bir sapıklık içindedirler..*" (Zümer, 39/22)

katılaşacağı, bunun sonucu olarak da kalblerin ve o kalbleri taşıyan insanların yoldan çıkacakları anlatılmaktadır.

Bir başka deyişle âyet, zikrin yanında *haşyet* ve *kalbin hâli*nden de bahsetmektedir. Buna göre mü'min bir kalb, bir önceki bölümde üzerinde durulan zikir ve onun bütün çağrışımlarını kendinde toplayabilirse, Allah'a karşı içi korku ve saygıyla dolar. Haşyetle dopdolu hâle gelen bu kalb ise katılık ve onun meydana getireceği bütün tahribat ve problemlerden uzak kalır. Pozitifini anlattığımız hususun negatifi de söz konusudur ve zaten âyet de mevzuu bu yönden ele almıştır. Buna göre Allah'ı yâd edip hatırlamayan bir kalbin Yüce Allah'a ait haşyete bürünmesi ihtimali olmadığı gibi, zamanla katılaşması ve bunun neticesi olarak da bütün bütün yoldan çıkıp sapması kaçınılmaz gibidir. Allah'ın bir inayet ve koruması olmazsa mukadderdir de diyebiliriz.

Müfessirler bu âyeti incelerlerken âyetin mefhumunu Ashab-ı Kiram'la irtibatlandırmaktadırlar. Âyetin nüzûl vakti ile alâkalı iki rivayet vardır. Bunların ilkine göre Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh) "Bizim Müslüman olmamızla, Allah Teâlâ'nın bizleri itab edip azarlaması arasında sadece dört yıl vardır." demiştir. İkinci rivayet ise Hz. Abdullah b. Abbas'a aittir. O, Müslümanların Cenâb-ı Hak tarafından böyle azarlanmaya maruz kalmalarını, müslümanlığın 13. senesinde cereyan ettiğini söylemektedir.[306] Biz âyetle alâkalı yorum ve yaklaşımlarda bulunurken bu iki rivayeti de göz önünde bulundurduk.

Abdullah b. Mesud'un (radıyallahu anh) rivayeti esas alındığında şunlar söylenebilir:

İslâmiyet'in ilk yıllarında henüz her şey çok yeni ve turfanda iken Efendimizin arkadaşları bu âyet tarafından uyarılmışlar, bir de kendilerine sitem edilmiştir. Buna göre Sahabe'nin tastamam tasaffi ederek arınma seviyesine ulaşmaları vakti gelmişti. Fakat

306 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 8/20.

onlar bu istenilen vakitte böyle bir mertebeye ulaşamamış, ulaşma hususunda yeterli gayret ve performansı sergileyememişlerdi. Allah Teâlâ da onları böyle bir üslupla uyarmış ve onlara konumlarını hatırlatmıştı. Zira onlar Allah Resûlü'ne arkadaş olsunlar, O'nu ve dinini hem yaşasın hem de yaşatsınlar diye yaratılmışlardı. Efendimiz ne kadar özel ise onlar da işte o kadar özel ve ısmarlama idiler. Hayatları boyunca Resûlullah'a itaatten dûr olmamışlardı. İlk yıllarda aldıkları bu uyarı ile hayatlarını gözden geçirmiş ve Efendimize layık Ashab olduklarını pratikte de göstermişlerdi.

Fahreddin Râzî âyetle alâkalı rivayetleri aktarırken A'meş'ten şöyle bir rivayette bulunur: Ashab, Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerinde refah yönüyle hayatlarında bir iyileşme olmuştu. Onlardan bazıları bu hususta ifrata kaçınca bu âyetle ikaz edilip azarlanmışlardır.[307] Ashab arasında mizah artınca bu âyetin nazil olduğunu söyleyenler de vardır.[308] Ebû Hayyân, bu mizahın bütün sahabe için değil, onların gençleriyle alâkalı olduğunu söylemiştir.[309]

Âlûsî, âyetin nüzûlüyle alâkalı şöyle bir hadise anlatmaktadır: Bir defasında Hz. Peygamber mescide girmişti. Mescidde bulunan Müslümanlardan bazıları gülüyorlardı. Efendimiz yüzünü onlardan çevirdi ve "Rabbinizden sizi affettiğine dair bir ferman mı geldi ki böyle gülüyorsunuz? Sizin bu gülüşünüzle alâkalı âyet nazil oldu." buyurdu ve bu âyeti okudu. Bunun üzerine mü'minler "Bunun keffareti nedir Yâ Resûlallah?" diye sorunca Allah Resûlü "Güldüğünüz kadar ağlayınız." dedi.[310]

---

307 Râzî, *a.g.e.*, 2/230.

308 el-Mahallî ve es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, 539; Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l-Munîr*, 540.

309 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/222.

310 Âlûsî, *a.g.e.*, 27/179.

Ayetteki Allah'ı zikretmekle kalblerin yumuşaması hususu, Kur'ân'da değişik üsluplarla Allah'ı anlatan âyetleri mütâlaa etmek ve bu sûretle kalblerin incelip yumuşaması şeklinde anlaşılacağı gibi, genel olarak Allah Teâlâ'yı zikretmenin gaflet içerisinde değil, bilakis haşyet ve saygı ile yerine getirilmesi ve bunun neticesinde gönüllerin yumuşaması şeklinde de anlaşılabilir.

el-Keşşâf sahibi Zemahşerî, Râzî'nin de naklettiği bir olayı anlatır: Hz. Ebû Bekir'in huzurunda bu âyet okunmuş, o mecliste bulunan Yemame'li bir grup âyeti dinleyince hıçkıra hıçkıra ağlamıştır. Bunun üzerine Ebû Bekir (radıyallahu anh) onlara bakmış, sonra da şunu söylemiştir: "Kalbler katılaşıncaya kadar biz de böyleydik."[311] Bu söz, sahibine ait büyüklük ve tevazunun içiçeliği içerisinde anlaşılmasıdır. Kızı Hz. Âişe'nin ifadesiyle "gözü yaşlı" birisi olan Hz. Ebû Bekir'in kalb katılığına ve kasvetine maruz kalmış birisi olması mümkün değildir. O, bu yaklaşımıyla tevazuun en büyük örneklerinden birisini sergilemiş, Allah Resûlü'ne en yakın insan olmasına karşılık, başkalarını kendisinden daha yüksek, onları Cenâb-ı Hakk'a kendisinden daha yakın görmüştür. Bir yudum soğuk suyu bile dünyaya bağlanma adına bir sebep kabul eden Hz. Ebû Bekir, bu âyeti dinlediğinde ağlamayışını kalbinin katılığına verecek kadar ince düşünceli ve muhasebeye açık bir insandı. Küçücük bir olay bile onu hemen kendisiye hesaplaşmaya götürürdü.

Hasan-ı Basrî âyeti yorumlarken: "Ashab, Kur'ân'ı sizin okuduğunuzdan daha az okumaya başladıkları için bu âyetle azarlanmıştır. Öyleyse siz, hangi uzunlukta Kur'ân okuduğunuza ve sizde hasıl olan fıska bakınız." demiştir.

Zemahşerî'ye göre bu âyet, Kur'ân okunduğunda kalblerin haşyete bürünmesi gerektiğini de anlatmaktadır. O, "*Onlar öyle mü'minlerdir ki Allah zikredildiği zaman kalbleri ürperir. Onlara*

311 Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/48; Râzî, *a.g.e.*, 29/230.

Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları artar…" (Enfâl, 8/2) âyetiyle irtibatlandırmış, bu âyetteki kalb ürpermesini *haşyet* olarak yorumlamıştır.

Ebû Hayyân âyetteki haşyeti, itminan ve gönülden itaat mânâsına gelen *ihbât* olarak anlamıştır. İnsan gönlünün Allah'a karşı saygıyla dopdolu olması, aynı zamanda onun dinginliği ve bağlılığı ile yakından ilgilidir. Ebû Hayyân bu güzel yaklaşımını haşyete ait bir hadisle süsler. Buna göre Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) "İnsanlardan ilk kaldırılan, zikrullahdaki haşyettir" buyurmuştur.[312] Bu rivayet, zikir ile haşyet arasında sıkı bir münasebet kurmaktadır. Hatta denebilir ki haşyetsiz zikir olmaz. Dilin, kalbin sesine tercüman olması, zikrin en belirgin vasfıdır. Dil Allah'ı anarken kalb ona eşlik etmiyorsa bu, tam istenilen kıvamda bir zikir olmamaktadır. İnsanın kendisini zorlayıp saygı ve dikkatle onu eda etmesi, bu vakitte itminan ve tam bir itaate bürünmesi ise kâmil mânâda zikri yerine getirmektir. Böyle yapılmadığı takdirde kalbin zamanla katılaşması, duygusuzlaşması ve körelmesi kaçınılmaz hâle gelir. Kalbin bu hâle gelmesi ise o kalbin sahibini her türlü günaha açık hâle getirecek, sapıp yoldan çıkmak çok kolay hâle gelecektir.

İbn Kesîr, âyetin "*Onların çoğu büsbütün yoldan çıkmış fasıklardır.*" (Hadid, 57/16) şeklindeki son cümlesi üzerinde dururken, Ehl-i Kitaba ait fıskın ne olduğunu açıklar. Kalb katılığı fıskı netice vermiş, kalbleri bozulmuştur. Bunun bir neticesi olarak da onlar kendi kutsal kitaplarında oynamalar yapmış, kelimeleri bağlamlarından kopararak kitaplarını tahrif etmişlerdir. Dolayısıyla da kendilerine emredilen amelleri terk, yasaklananları da irtikap etmişlerdir. Allah Teâlâ da mü'minleri aynı duruma düşüp dinin aslında da faslında da böylesi bir tahrife gitmekten onları nehyetmiştir.[313]

---

312 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, 9/222.

313 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 8/ 20.

Seyyid Kutub'un ifadesiyle bu âyetteki sitemde de sevgi ve özendirme vardır. Buradaki özendirme, Yüce Allah'ın uluhuğunun bilincine varmayı kamçılamaya yöneliktir. Sitemin gölgesi altında mü'minlerden Allah'ı saygı ile anmaları istenmekte, indirmiş olduğu 'hak' içerikli mesajı, bu niteliğe yaraşır bir saygı, ürperti, itaat ve teslimiyet içerisinde hazmetmeleri, maneviyatlarına sindirmeleri beklenmektedir.[314]

Ayetin ikinci kısmı diyebileceğimiz bölümünde, daha önce kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanlar negatif örnekler olarak verilmektedir. Allah Ehl-i Kitabın, kendi kutsal kitaplarını tanıyıp bilmelerinin üzerinden uzunca bir zaman geçmesi sebebiyle kanıksadıklarını ve neticede kalb katılığına maruz kaldıklarını anlatmaktadır. İnsan, yapısı itibarıyla içinde bulunduğu şartlara uyar ve alışır. En kötü ve dayanılmaz gibi gözüken durumlara alıştığı gibi, kendisine ilk etapta çok orijinal ve harika gelen şeyler bile zamanla olağanlaşır ve normalleşir. Bu, bir yönüyle hayatın çekilmez hâle gelmemesi bakımından bir rahmettir. Fakat aynı hususun bir de mü'min insanı içerisinde bulunduğu nimetlere karşı körleştirme gibi bir menfi ve bir hayli riskli yanı vardır. İnsanoğlunun çok değer verdiği nice şeyler vardır ki onlar zamanla alelade hâle gelir, bir yönüyle kıymetten düşer.

Sahabe, cahiliye denilen ve her türlü kötülük ve şerrin rahatça işlendiği bir ortamdan Allah'ın lütfuyla kurtulmuş, Allah Resûlü'ne arkadaş olma seviyesine yükseltilmişlerdi. Onlar, Efendimizin yanında, yakınında ve her zaman yardımında bulunacaklar, dini i'lâ edip yükseltecekler, kıyamete kadar gelecek mü'minler de onları hayırla yâd edeceklerdi. Böyle imtiyazlı bir makamdaki mü'minler, Mekke'de 13 sene yaşamış, her türlü zorluğa göğüs germişlerdi. Dış şartların ağırlığı onları adeta birbirlerine kenetlemiş, gönül verip kendilerini adadıkları dinleri uğruna hiçbir fedakarlıktan geri

314 Kutub, *a.g.e.*, 5/ 417.

kalmamışlardı. Maddî manevî gerilimleri tamdı. O zaman diliminde –rivayetlerin çoğunluğuna göre– böyle bir ihtar ve ikaz almamışlardı. Medine'ye hicret ettiklerinde ise –daha önce ifade edildiği üzere– Yüce Allah, onların hayatlarına bir genişlik bahşetmişti. Bu dünyevî rahatlama bazı riskleri de beraberinde getirmişti. Ashab-ı Kiram, insan olmaları yönüyle bu rahat ortama alışıp, dışın rahatlamasına bedel, iç dünyaları yönüyle manen bir bozulma ve çürümeye maruz kalabilirlerdi. Onlar böyle bir duruma asla düşmemişlerdi. Fakat Sonsuz Merhamet Sahibi, onların önlerindeki bir büyük uçuruma dikkatleri çekiyor, oraya yuvarlanmamaları için önceden tedbir almaları için onları uyarıyor, koruyor ve korunmalarının gerektiğini onlara haber veriyordu. Eğer bu ikaz ve uyarılara uyulmazsa, onların da kendilerinden önceki Yahudi ve Hristiyanlar gibi olma ihtimalleri vardı. Onlar, kitaplarına karşı ülfet ve alışkanlık peyda etmiş ve zamanla fasıklığa kadar işi vardırmışlardı.

Aktarılan bazı tefsirlerde de ifade edildiği üzere Yahudi ve Hristiyanlar, bu alışkanlıklarının neticesi olarak kitaplarında değişiklik yapmış, böylece Allah'ın âyetlerini bozmuşlardı. Laubalilik, dünyevî menfaat ve zaafları, onları mukaddes mesajları içeren metinlerde oynamalara kadar götürmüştü. Hasılı, onlar âyetin de ifadesiyle kaymalar yaşamış ve hepten yoldan çıkıp sapmışlardı. Aynı kötü akıbet, onların da ve kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlerin de başlarına gelmemesi için Allah Teâlâ, böyle bir üslupla bütün inananları ikaz etmiş ve onları gerekli tedbirleri almaya yönlendirmiştir.

Bir sonraki âyet de müfessirlerin çoğunluğu tarafından bu âyetle irtibatlı olarak yorumlanmıştır: "*Bilin ki Allah, yeryüzünü öldükten sonra tekrar diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye Allah sizlere âyetleri böylece beyan edip açıklıyor.*" (Hadid, 57/17) âyetinde bir temsil vardır. Yeryüzü kış mevsiminde nasıl adeta ölü gibi oluyor ama bahar geldiğinde canlanıyorsa, aynen bunun

gibi kasvet bağlamış, katılaşmış kalbler de sanki ölüdürler. Bu ölü kalblerin dirilip katılıktan kurtulabilmeleri ise zikrullahı kesintisiz ve haşyetle eda etmekten geçmektedir. Bir başka mânâ ise henüz işin başında zikrullaha devam etmek sûretiyle kalb katılığına ve onun ölümüne hiç sebebiyet vermemektir.[315]

Bu ifadelerin çağrıştırdığı bir mânâ da şudur ki Allah Teâlâ, böyle bir sevgi ve teşvik içerikli sitemle onlara rehberlik yapmakta, konumlarının haklarını vermeye onları yönlendirmektedir. Onlar, böyle bir seviyeyi yakalama adına gerekli maddî ve manevî donanıma haiz idiler. Herhangi bir gecikme olmadan da bu mertebe kazanılabilirdi. Bir an önce kendi başlarını kendi kubbelerine değdirmeleri gerekiyordu. Allah Resûlü'nün yanında ve her zaman hizmetinde olabilmeleri için bu seviye şarttı. Bir an önce bu gecikme telafi edilmeliydi. Bu âyette Cenâb-ı Hak Sahabe Efendilerimize gadablanıp gönül koymamakta, bilakis onları cesaretlendirmekte ve âlî makamlarını kazanmaları için motive etmektedir. Motivenin bir yanı gayeyi göstermek olduğu gibi, diğer yanı da hedef tutturulamadığı takdirde maruz kalınacak kötü akıbeti işaretlemektir. Âyet, ikinci kısmıyla da motivasyonu tamamlamaktadır. Âyete göre hedefe ulaşamamak, sadece haşyet yokluğunu değil, bununla beraber kalb katılığını da netice verecektir. Âyette tahşidat yapılan bir diğer nokta burasıdır. İkaza dikkat edilmediği takdirde kayıp birden fazla olacaktır. Katılaşan kalbin, sahibini dalalet ve ötesine itmesi ise kaçınılmazdır.

Kalb Kayması ve Mühürlenmesi

Kalbi dünyadan kurtarmak, onu farklı farklı kayma, sapma ve mühürlenmeye karşı korumakla mümkün olabilecektir. Kalb, yaratılış gayesine uygun olarak yönlendirildiğinde Hakk'ı bulacak ve diğer bütün alâkalardan kurtulacaktır. Yüce Allah'ı her şeye

---

[315] Râzî, *a.g.e.*, 29/231.

tercih edebilecek seviyedeki bir kalbin, kendi zemininden kaymış olması düşünülemez. Dünyaya arkasına dönebilmiş bir gönlün hakikate kapalı ve mühürlü olması ihtimali yoktur. Zühd bir kalb ameli olduğuna ve zahid bir mü'min dünyayı kalben terkedeceğine göre onun, kalbini her türlü kayma, sapma, hastalık ve olumsuz yönelişlerden koruması şarttır. Onun için bu başlık altında kalbe ait iki Kur'ânî ifade olan *kalb kayması ve mühürlenmesi* hususları üzerinde duracağız.

İfade edildiği üzere Allah'ı anıp zikretmekten uzaklaşan kalb zamanla katılaşır, kasvet bağlar. Rabbanî bir latife olmasına rağmen donanımındaki hassasiyet ve inceliği kaybeder. Allah Teâlâ'ya iman etmek, O'nu bilip idrak etmek gibi yaratılışına ait gayeler bulunsa da o, bunlardan soğur ve uzaklaşır. Bu yüce gayeden soğuma ve uzaklaşma, onun hidayetten sapıp istikametten kayması, Hak ve hakikate kapalı hâle gelip mühürlenmesi anlamlarına gelir. Bu iki mânânın zikredildiği birçok âyet bulunmakla beraber bunlardan en çok göze çarpanları şunlardır:

> *Ey bizim Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı bol olan Vehhab Sensin Sen.* (Âl-i İmrân, 3/8)

> *Allah onların (inanmayanların) kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır.* (Bakara, 2/7)

İlk âyet, anlaşıldığı üzere kalb kayması ve bu kaymanın hidayete mazhariyetten sonra vukû bulmasından bahsetmektedir. *Z-y-ğ* kökünden gelen *zeyğ*, meyletmek demektir. Âyette, bu kelimenin de geçtiği ilk kısmı "kalblerimizi hidayetten meylettirme, saptırma" şeklinde tercüme etmişlerdir. "Kalblerimizi meyle sebep olacak şeylere kulluk yaptırtma" diye de ifade edilebilir. Hadiste "Allah'ım! Kalbimi meylettirme" duası "kalbimi imandan baş-

ka tarafa yöneltme" şeklinde yorumlanmıştır.[316] *Zeyğ* kelimesi Mücahid'e göre 'şüphe' mânâsına gelmektedir. Bu takdirde kalbdeki *zeyğ*, nifak anlamındadır.[317]

Ayette geçen kalbe ait temayül, bir önceki âyetle irtibatlı olarak yorumlanmıştır. Önceki âyet, bazı insanların fitne çıkarmak ve insanları saptırmak için âyetleri kendi arzularına göre yorumlama çabalarından bahsetmektedir. Onlar bunu yapabilmek için de üzerinde farklı yaklaşımların mümkün olabildiği müteşabih âyetlere yoğunlaşır, onlarla uğraşıp durmaktadırlar. Bu insanların ortak özelliği, kalblerinde eğrilik olmasıdır. Âyet, bu insanlara ait kalbî problemi anlatırken, üzerinde durduğumuz âyette de geçen *zeyğ* kelimesini kullanır. Bahis mevzuu yaptığmız âyet, işte böyle, dinin aslında oynama yapacak kadar cüretli bu insanlardan olmama adına yapılan bir dua, Allah'a bir ilticadır. Yani, "*Bize hidayet edip doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi meylettirme*" şeklindeki yalvarış, "rızana vardıran yolları bizlere gösterip o yollarda yürürken, Senin dinine zarar verecek, onu bozup tahrip etmeye sebebiyet verecek fikir ve düşünceler aklımıza getirme. Bu tür fikirlerle kalblerimize Senden başka tarafa doğru bir meyil ve sapma yaşatma" mânâları anlaşılmaktadır. Dar çerçevede böyle yorumlanan âyet, geniş çerçevede ve genel anlamda kalblerin her türlü kayma ve sapması adına umumi bir korunma şeklinde de anlaşılmıştır. Zaten müfessirler de bu özel mânâsının yanında âyeti, genel olarak yorumlamış ve öylece mânâlandırmışlardır. Zira âyette, kalbin meyil ve kayması, hidayete mukabil olarak ifade edilmiştir. Hidayetin mukabili ise dalalettir. [318]

İbn Kesîr, âyeti "Bizleri kalbinde eğrilik olduğundan ötürü müteşabih âyetlere tâbi olanlardan eyleme. Lakin dosdoğru yolun

[316] İbn Manzûr, *a.g.e.*, z-y-ğ maddesi.
[317] Taberî, *a.g.e.*, 6/184.
[318] Âlûsî, *a.g.e.*, 3/89.

ve sapasağlam dinin üzere bizleri sabit kıl!" şeklinde tefsir etmiştir. O, âyetin devamındaki "Katından bizlere rahmet ihsan eyle!" duasındaki rahmeti ise "kendisiyle kalblerimizi sabit kılacağın, gücümüzü toplayacağın, iman ve yakîn yönüyle artıracağın bir rahmet" olarak anlamıştır.[319]

Âişe validemiz Hz. Peygamberin geceleyin uyandığında şu duayı yaptığını haber vermiştir:

> Senden başka ilah yoktur. Subhan'sın, bütün arıza ve kusurlardan uzaksın, münezzehsin. Allah'ım! Günahımı mağfiret etmeni diliyorum. Merhametini talep ediyorum. Allah'ım! İlmimi artır. Hidayet ettikten sonra kalbimi kaydırma. Katından bir rahmet lutfeyle. Bağışı bol Vehhab Sensin Sen.[320]

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), Efendimizin "Ey kalbleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl" duasını sık sık zikrettiğini de rivayet etmiştir. Bu duayı niçin bu kadar çok söylediğini sorunca da Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "Rahman'ın parmaklarından iki parmağı arasında olmayan hiçbir kalb yoktur. İsterse onu dosdoğru tutar, isterse başka tarafa kaydırır."[321]

Hz. Enes de Allah Resûlü'nün bu duayı çokça yaptığını duyduklarında O'na şöyle bir soru yönelttiklerini söylemiştir: "Yâ Resûlallah! Biz sana iman ettik. Getirdiğini tasdik ettik. Bizden (imanımızı kaybetmemizden) hâlâ korkulur mu?" Bunun üzerine Efendimiz "Evet. Çünkü kalbler Allah'ın parmaklarından ikisinin arasındadır. Yüceler Yücesi onları evirir çevirir."[322] buyurmuştur.

Bu hadisler insanlara, havf ve reca denilen korku ile ümit arasında yaşama dersi vermektedirler. İnsan, mü'min bile olsa, kendisine

---

319 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 2/13.
320 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 108.
321 Tirmizî, *Kader*, 7.
322 Müslim, *Kader*, 3.

güvenmemeli, amellerinden ve Hak yolunda yaptığı işlerden dolayı kendisini garantide görmemelidir. Çünkü hayat, hangi seviyede yaşanırsa yaşansın, her zaman imtihan sırrı devam etmektedir. İnsan, dünyadaki ömrünü tamamlayıncaya kadar bir taraftan ebedleri kazanma arzu ve ümidiyle kanatlanırken, diğer taraftan da ebedî bir ölümle ölmekten korkmalı ve her daim kendisine çeki düzen vermelidir. Allah Teâlâ'dan bütün bütün ümit kesmek nasıl kafir sıfatıysa, cennete gireceğine kesin gözle bakmak da asla mü'mince bir duruş ve tutum değildir. Kazanma kuşağında kaybetme her zaman mümkün olduğu gibi, kaybetme çukurundan kurtulup ebedleri peyleme de her zaman için mukadder ve muhtemeldir.

Her şey gibi kalbler de Cenâb-ı Hakk'ın elinde, O'nun tasarrufundadır. O istediğini yapar ve hiç kimse O'na bunun hesabını soramaz. O, yaptıklarından sual olunmayandır.[323] İstediğine hidayet eder, istediğini dalalet ve küfür karanlıklarında bırakır. Rabbimizin kudreti ve azameti bunların böyle olmasını gerektirir. Ama bütün bunlara rağmen O –hâşâ– keyfî davranmamakta, tabir yerinde ise insanların irade ve temayüllerine bakarak karar vermektedir. Ne imana ne de küfre yönelik olarak kullarını zorlaması söz konusudur. O, kâinatı Rahmaniyetiyle yaratmış, muhabbetiyle mayalamıştır.

Yüce Allah, kullarına karşı tabir yerinde ise hep yapıcı ve olumludur. Onlar neye yönelir ve neyi isterlerse, O her şeyin Yaratıcısı olduğu için yaratır ama O'nun küfre rızası yoktur. İnsanlar, Rabbilerini tanır O'na şükrederlerse bundan memnun ve hoşnut olur.[324] Bu açıdan, Allah Teâlâ'nın istediği kalbi istediği tarafa yönlendirmesini O'nun insanlara keyfî muamele etmesi açısından değil, insana bakan yönüyle kendisini emniyette

---

323 Enbiya, 21/23.

324 Zümer, 39/7'de bu husus şöyle anlatılır: "*Eğer inkar edecek olursanız bilin ki Allah müstağnidir. Hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Kullarının inkara sapmasına rızası yoktur. Eğer şükrederseniz bundan hoşnut olur…*"

görmemesi, görmemek sûretiyle de tedbiri elden bırakmaması, gevşememesi, iman, ibadet ve hizmetten dûr olmaması şeklinde anlaşılmalıdır.

Kesinlikle doğru olan bir şey vardır ki Hak Teâlâ'yı arayanlar muhakkak O'nu bulurlar. O'nun rızasına ermek için çalışanlar, bu gayretlerinin karşılığını muhakkak alırlar. Hidayet üzere hayatlarını örgüleyenler, o hâlleriyle dünyadan ayrılırlar. Nasıl yaşıyorlarsa öyle ölürler ve işte öylece de haşrolurlar.

Evet kalb, hem imana hem de küfre meyletmeye müsait olarak yaratılmıştır. Kalbini küfre yönlendiren insanın durumu Kur'ân'da *hizlan, zeyğ, sadd, hatm, tab', rayn, kasvet, vakr* ve *kinan* gibi kelimelerle karşılanmıştır. Aynı şekilde Kur'ân, imana temayül eden kalbin hâlini ise *tevfik, raşed, hidayet, tesdid, tesbit* ve *ismet* gibi kelimelerle anlatmıştır. Kalbin temayülü imana ve ona ait ihlâs, ihsan, takva gibi diğer pozitif derinliklere istidatlı olduğu gibi, küfre ve gaflet, dalalet, nifak, ucub gibi menfi özelliklere de yataklık yapmaya yeteneklidir. Muhabbet, temayül, hasret, merhamet, nefret, kin, adavet gibi bütün hasletlerin boy atıp geliştiği yer kalbdir. Yerinde ifade edildiği gibi kalbin yaratılış gayesi bu anlatılan hasletlerin güzellerini barındırması, diğerlerinin yüzlerini de hayra ve güzelliğe yöneltmektir. Âyette kalblerin meyletmemesini istemek, onun dalalet ve sapıklığa kaymamasını, sapmamasını, düşmemesini talep etmek mânâsındadır.

Bu âyet, böyle bir dua ile mü'minlere hidayetten uzaklaşmama adına çok önemli bir duayı öğretmektedir. Küfrün kendi içerisinde birçok derecesi olduğu gibi, imanın da kendine ait birçok seviye ve mertebesi vardır. Her mü'min kendi seviyesinde bir çeşit sapma ve kaymaya maruz kalabilir. Bazılarının hidayetten sonraki meyli bütün bütün küfre ve dalalete olabileceği gibi, bazılarının meyli de örneğin onların ihlâslarındaki bir küçük kusur şeklinde tezahür edebilir. Yani herkes kendi manevî makam ve

imanî seviyesine göre bir temayül yaşayabilir. Âyetteki *zeyğ* kelimesi böyle bir genişlikte anlaşılmalıdır. Bir başka ifadeyle bazı mü'minler bu duayı yaptıklarında imansızlık çukurlarına düşmemeyi dilendikleri gibi, diğer bazı mü'minler ise bulundukları yüksek makamı kaybetmek endişesiyle bu yakarışı seslendirir ve kendilerini Hak'tan uzaklaştıracak böyle bir anlık kalbî temayülden bile Allah'a sığınırlar. Bu son söylenenleri "*Allah'ım! Beni göz açıp kapayıncaya kadar dahi nefsime bırakma!*"[325] Nebevî duasıyla da irtibatlandırabiliriz. Diyebiliriz ki Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de kendine has o idrakleri aşkın seviyesinde bir lahza dahi nefse temayülden Allah'a sığınmıştır.

İşte mü'minin kalbini koruma adına verdiği bu mücadele ve Hakk'a iltica, zühde ait mânânın çok önemli bir buudunu teşkil etmektedir. Birbiri ardınca yaşanan kalbî temayül ve kaymalar, zamanla insanı dünyevîleştirebilir. Kalb ibresinin maruz kalacağı böyle bir sapma, o kalbin sahibini Hak Teâlâ'dan uzaklaştırıp, gafletle başlayan ve en kaba küfre kadar vardıran düşmeler yaşatabilir. İşte bir mü'minin meydana gelebilecek olumsuz mânâdaki bütün kalbî meyillerine karşı kendini korumaya alması, bunun kavgasını vermesi, onun gerçek bir zühd insanı olduğunu gösterir. Bu duayı öğretmekle Yüce Allah, aslında bizlere, Kendisini başka hiçbir şeye tercih etmememizi talim buyurmaktadır. Hz. Zünnûn'un dediği gibi, Allah Teâlâ, yine Kendisiyle bilinecek, yine Kendisine ait ihsan ve lütuflarla insanlar O'nu idrak edecek ve her şeye tercih edeceklerdir.

Kalbin mühürlenmesine gelince o, değinildiği üzere, kalbe ait problemlerden birisidir. Kur'ân, *tab', hatm* ve *rayn*[326] kelimele-

---

[325] Buhârî, *Rikak*, 51.

[326] Mutaffifin, 83/14.

riyle kalbe, *vakr*[327] kelimesiyle kulağa ve *gışaveh*[328] kelimesiyle de göze ait mühürlenmeden bahsetmektedir.

Mücahid, kalbin mühürlenmesini anlatırken onu insan eline, avucuna benzetmiştir. O, parmakları açık durumda iken insan bir günah işlediğinde böyle olur diyerek parmaklarından birisini kapatır. Bir günah daha işlediğinde diğer parmağını da kapatır. Zamanla bütün parmaklar kapandığında insanın avucu parmakları tarafından bütünüyle kaplanmış hâle geldiği gibi, kalb de günahlar tarafınan işte öylece kaplanmış, tamamen kuşatılmış olur. Mücahid bu örneği verdikten sonra "İşte kalbin mühürlenmesi böyle olur." demiştir.[329]

Taberî ve İbn Kesîr'in âyetle alâkalı aktardıkları bir rivayette Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "Günahlar kalblere peşi peşine geldiklerinde, onları kilitlerler. Böyle bir kilitlenme olduğunda o kalblere Allah tarafından mühürlenme gelir. Artık imana bir yol bulamaz, küfürden de kurtulamazlar. İşte "Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürledi" âyetinden kastedilen mânâ budur."[330]

Tasavvuf tefsirlerinin en önde gelen örneklerinden olan *Rûhü'l-me'ânî*'nin müellifi Âlûsî, konuyu işlediği yerde kalbe ait bilgiler vermektedir. Ona göre kalb, Samedanî ve ilâhî nurların kendisine inip geldiği nuranî latifenin adıdır. İnsan, kalbi kadar insandır. Yasaklardan uzak durması, emirleri yerine getirmesi hep kalbin kazanımlarıyla ilgilidir. O, maneviyatın özü olup hem kahrî ve hem de lütfî okların hedefi olduğu için *hakim* olarak tabir edilmiştir. Celalî ve cemalî tecellilerin mazharı, manevî genişlik ve daralmaların menşei, manen Hak'ta yok olma diyebileceğimiz *mahv* ve yine manevî uyanıklık mânâsına gelen *sahv*'ın

---

327 En'am, 6/25; İsrâ, 17/46.

328 Bakara, 2/7.

329 Taberî, *a.g.e.*, 1/258; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/174.

330 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/175.

başlangıç noktası, hem rızaya götüren ahlâkın hem de aşağılık ahvalin kaynağıdır. Bir hâl üzere istikrarı, bir eksen üzere devamı ne kadar da azdır. Zaten o yüzden kalb olarak isimlendirilmiştir. Bulunduğu durumunu değiştirivermesi pek muhtemel ve anidir. Bir yönüyle o, rüzgârın istediği istediği yere götürdüğü boş bir arazideki tüy gibidir.

Âlûsî bunları ifade ettikten sonra maddî kalbe sözlerini kaydırır ve onun insan azalarının reisi olduğunu söyler. Ona göre kalb, insan bedenindeki bütün garizaların kaynağıdır. İnsanoğlunun fesadı da salahı da onun hastalık veya sıhhatine bağlıdır. İşte tam bu noktada Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) "Dikkat edin! İnsan bedeninde bir çiğnem et parçası vardır. O sağlıklı olursa bütün beden sağlıklı olur. O bozulursa bütün cesed de bozulur. Dikkat edin! Bu et parçası kalbdir."[331] buyurarak aradaki sıkı irtibata dikkatleri çekmiştir.[332]

Kalbin mühürlenmesi, onun gerçeği sezme, düşünüp bulma, dinleyip işitmeye yönelik kabiliyetinin kalmaması demektir. Bu kalb, ilk yaratılışındaki sağlamlığı kaybetmiş, kötü alışkanlıklarıyla onu örten ikinci bir alışkanlık kazanmıştır. Her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah da onun istediği bu yönelişi ona vermiştir. Elmalılı'nın ifadesiyle böyle bir kalb kendi istek ve arzularından, şahsî ve nefsî gayelerinden başka hiçbir şeye dönüp bakmamaktadır. Gerçeği idrak etmek için yaratılmış kalbin bütün faaliyet ve yetenekleri nefsanî arzularla boğulmuş, hak ve hakikate karşı kapalı ve inadla dopdolu hâle gelmiştir. Onlar "*Öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı?*" (Fâtır, 35/37) âyeti gereğince Allah Teâlâ'nın verdiği düşünce devresini tamamlamış, küfür ve dalalet onların tam ortaya çıkmış kazançları, huyları ve

331 Buhârî, *İman*, 39: Müslim, *Müsakat*, 107.
332 Âlûsî, *a.g.e.*, 1/135.

ikinci fıtratları olmuştur.[333] Kalbleri bu hâle gelen insanlar, artık hak ve hakikati dinlemek, duymaz istemezler. Dinleseler de kabul etmezler. Kalblerindeki negatif algı, onların kulaklarına da tesir eder ve onlar duyup işitseler bile inkardan vazgeçmezler. Hayatlarını bu minval üzere geçirirler. Gözlerinde de perdeler meydana gelir. Bir kitap gibi olan kâinatı okumazlar. Her bir karesinde Allah Teâlâ'ya ait isim ve imzaları görmezler. Her bir şeyin, Kendisini işaretlediği Yüce Zat'ın tecellillerine kapalı yaşarlar. Gaflet, şehvet, kötülük, nankörlük ve bencillik perdeleri kalblerini bürür. Tefekküre dair en küçük bir gayretleri yoktur. Yaratılanlara bakıp Yaratan'a geçemez, Hakk'ı bulamazlar. Hakk'ı bulamayan insanların dünyadan kopmaları ise imkânsızdır. Dünyadan kopamama, bilakis ona daha da bağlanma, zühdün tam zıddı olmaktadır.

Burada açıklamaya ihtiyaç duyulan mevzu, kalbleri mühürleyenin Allah Teâlâ'nın bizzat Kendisi olması hususudur. İlk bakışta bütün bunları yapanın Cenâb-ı Allah olması, dolayısıyla da insanların sanki mazurmuş, suçları yokmuş gibi anlaşılmalarıdır. Oysa hakikat tamamen farklıdır. Âlûsî bu hususu anlatırken "*... Küfürleri sebebiyle Allah o kalbler üzerine mühür vurmuştur, pek azı müstesna artık iman etmezler.*" (Nisa, 4/155) âyetini zikreder. Buna göre inanmayanlar kendi kötü kazanımlarından dolayı kalb mühürlenmesine maruz kalmaktadırlar.[334]

Bu hususun biraz daha açık ifadesi şudur: Kul, kendi iradesiyle günahlara yönelir. Hadisin ifadesiyle[335] günah, tevbe ve

---

[333] Elmalılı, *a.g.e.*, 1/915.

[334] Âlûsî, *a.g.e.*, 1/132.

[335] Hz. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "Kul bir günah işlediğinde kalbinde bir siyah nokta meydana gelir. Onu tevbe ve istiğfarla silerse, kalbi parlar. Günahını artırırsa, siyah noktalar da çoğalır. Neticede kalbi kilitlenir. İşte bu "*Hayır hayır! Bilakis, kötü kazançlarından dolayı onların kalbi pas tuttu.*" (Mutaffifin, 83/14) âyetinde anlatılan paslanmadır." buyurdu. (İbn Mace, *Zühd*, 29; Tirmizî, *Tefsiru Sûreti'l- Mutaffifin*, 1.)

istiğfarla silinmezse kalbde bir siyah nokta, bir kir olarak kalır. Günah tekrarlandıkça o leke ve kir de artar ve zamanla öyle bir hâle gelir ki bir kılıf gibi kalbi tamamen kaplar. "*Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalblerinin üzerinde pas tutmuştur.*" (Mutaffifîn, 83/14) âyetinde anlatıldığı üzere kalb pas tutar. İşte bu noktada kalb, Allah tarafından mühürlenir. Bütün kalbi kaplayan o kir ve pas, kul tarafından kazanılmakta ama Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmaktadır.[336] Âyette anlatılan mühürlemenin Allah'a isnad edilmesi, aklî ve mecaz değil, tamamen hakikattır, zorlama değildir. Bu nokta terbiye meselesinin sırrıdır. Dinî bakımdan bir günahta ısrar etmekle etmemenin farkı bundan olup, haramı helâl saymakla, helâli haram saymanın küfür olması da bununla alâkalıdır. Bazı insanlar, fıtratlarını bozdukları için küfürde kalmakta, bazıları ise sağlam meleke ve amel konusundaki alışkanlıkları sayesinde elde ettikleri bu ikinci fıtratları ile iman dairesinde kalmakta ve ahlâken kemâle ermektedirler.

Mevdudî, aynı husus üzerinde dururken bunun Allah'a ait bir kanun olduğunu ifade eder. Eğer bir kimse, bir husus hakkında önyargı sahibi olur ve bunu kalbinde sürekli beslerse, o konu hakkında hiçbir şey pozitif yaklaşıma sahip olamaz, tarafsız düşünüp doğruyu bulamaz. Bu kanunu koyan Yüce Allah olduğu

---

336 Hz. Bediüzzaman, kendisine şeytanın ve şerrin yaratılma hikmeti sorulduğunda cevap olarak şunları söylemiştir:

Halk-ı şer şer değil, belki kesb-i şer şerdir. Çünkü, halk ve icad bütün netâice bakar. Kesb, hususî bir mübaşeret olduğu için, hususî netâice bakar. Meselâ, yağmurun gelmesinin binlerle neticeleri var; bütünü de güzeldir. Sû-i ihtiyarıyla bazıları yağmurdan zarar görse, "Yağmurun icadı rahmet değildir." diyemez, "Yağmurun halkı şerdir." diye hükmedemez. Belki sû-i ihtiyarıyla ve kesbiyle onun hakkında şer oldu. Hem ateşin halkında (yaratılmasında) çok faydalar var; bütünü de hayırdır. Fakat bazılar, sû-i kesbiyle, sû-i istimaliyle ateşten zarar görse, "Ateşin halkı şerdir." diyemez. Çünkü, ateş yalnız onu yakmak için yaratılmamış. Belki o, kendi sû-i ihtiyarıyla, yemeğini pişiren ateşe elini soktu ve o hizmetkârını kendine düşman etti. (Nursî, *a.g.e.*, 1/ 365)

için, bu âyetteki mühürleme O'na isnat edilmiştir. Yani onlar, hak ve hakikati reddeder, sonra da bu redlerinde inat ederler, Cenâb-ı Hak da onların kalblerini mühürler demektir.[337]

Kalb Sıhhati

Sıhhat ve hastalık gibi hususlar, insanın maddî yanıyla alâkalı olduğu gibi manevî yönüyle de ilgilidir. Kur'ân, kalbe ait negatif hususları anlatırken onun hastalığından bahsettiği gibi kalbin sağlamlığını ifade ederken de *selim* kelimesini kullanır: "*O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah'a selim bir kalble gelmesi olur.*" (Şuara, 26/89) Kur'ân, Hz. İbrahim'ın Rabbisine böylesine selim bir kalble geldiği ifade etmektedir.[338]

Kalbin selim olması, onun Allah'ın varlığı, birliği ve ölümden sonraki diriliş hususlarında şek ve şüpheden uzak ve selamette olmasıdır. Kalbin gerçek ilâh olarak Allah'ı, kıyametin muhakkak vukûa geleceğini ve Allah'ın kabirdekileri dirilteceğini bilmesidir. Katade'ye göre selim kalb, onun şirkten bütünüyle uzak olmasıdır. İbn Zeyd de aynı çizgide kalbin selim oluşunu şirkten uzak olmasıyla irtibatlandırmış sonra onun günahtan hiçbir zaman salim kalamayacağını ifade etmiştir. Dahhak'a göre ise o hâlis olan kalbdir. [339] Said b. Müseyyeb'in yaklaşımı da oldukça güzeldir: "Selim kalb, sahih ve sağlam kalb olup mü'minin kalbidir." Ebû Osman en-Nisabûrî bidattan hâlî, sünnet üzere mutmain olan kalbin selim olduğunu ifade ederek önemli bir noktaya dikkatleri çekmiştir.[340]

Selim kalb, nifak ve küfür marazından selamette olan kalbdir.[341]

---

337 Mevdudî, *a.g.e.*, 5/32.
338 Saffat, 37/84.
339 Taberî, *a.g.e.*, 17/596.
340 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 6/149.
341 Âlûsî, *a.g.e.*, 17/100.

Seyyid Kutub selim kalbi teslimiyet, doğruluk ve duruluk-la irtibatlandırmış, insanın "Rabbisine selim bir kalble gelmesi" ifadesini Kur'ân'a ait eşsiz bir anlatım harikası olduğunu söylemiştir.[342]

Selim kalbin ayrı bir buudu da onun inabe etmesidir. Yüce Allah "*İnsanların görmediği yerlerde bile Rahman'a hep saygılı olan ve daima Rabbine inabe eden bir kalble gelen herkese bu mükafat vardır.*" (Kaf, 50/33) diyerek bu hususu ifade buyurmuştur. İnabe, daha önce de ifade edildiği üzere, hataları itiraf edip pişmanlıkla kıvranmak, derlenip toparlanıp Cenâb-ı Hakk'a yönelmek demek olan tevbenin daha derince boyutudur. Allah'a yönelmiş kalb, her şeyden geçip yalnız o Rahman'ın rahmetine sığınan bir kalbdir.

Kur'ân ayrıca "*Rab'lerine dönüp hesaba çekileceklerinden, yaptıkları hayırları kalbleri titreyerek yapanlar.*" (Mü'minun, 23/60) diyerek kalbin titreyişlerinden bahseder. Âyette ifade edilen mü'minler, Hak yolunda koşturur, hesaba çekilme şuuruyla maddî-manevî fedakârlık yaparlarken gönülleri kuşların yürekleri gibi titrek ve ürperti içerisindedir. Onlar kalblerinde, yaptıkları hayır ve hizmetlerin Allah katında kabul edilme beklenti ve ümidini beslemektedirler.

Bu âyetlerde kalbin küfür ve nifak gibi arızalardan uzak olması, Hakk'a derinden yönelmesi ve hayır işlerinde yüksek performans sergilerlerken çırpınışlar yaşamaları gibi pozitif özellikler nazarlara verilmiştir. Bu özellikler, selim kalbin mânâsını tamamlayan hususlardır. Sağlıklı ve kusurlardan selamette olan kalb, Yüce Allah'a inabeyle yönelince, artık diğer başka teveccüh ve temayüllerden vazgeçer. Dünya ve içindekilerine ait fıtrî yönelişinin yüzünü, hakiki ve olması gereken yöne yani Hakk'a döner. İşte bunu başarabilen gönül, zahid bir gönüldür.

---

342 Kutub, *a.g.e.*, 4/385.

Allah Resûlü de kalbin sıhhati üzerinde durmuş ve daha önce de zikrettiğimiz şu meşhur sözleriyle konuya dikkatleri çekmiştir:

> Dikkat edin! İnsan bedeninde bir çiğnem et parçası vardır. O sağlıklı olursa bütün beden sağlıklı olur. O bozulursa bütün cesed de bozulur. Dikkat edin! Bu et parçası kalbdir.[343]

Kalb Marazı

Mühürlenen, taştan daha katı hâle gelen, kayma ve sapmalar yaşayan kalbin maruz kaldığı bir başka durum da onun hasta olmasıdır. Bu, ifade edilen hususlardan farklı bir hâldir. Kur'ân, münafıklara ait bir özellik olarak onların kalblerinin hasta olduğunu anlatır: "*Kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da artırmıştır.*" (Bakara, 2/10) Hasta bir kalbin normal işlemeyeceği, yaratılış gayesini tahakkuk ettiremeyeceği açıktır. Böyle olunca da imanın mahalli olan bu Rabbanî latifenin Yaratıcısını bulamayacağı aşikârdır. Rabbisini bulamayan bir gönlün ise başka ve fani şeylerle oyalanacağını tahmin etmek hiç de zor değildir. *Masiva* denilen Allah'ın gayrındaki şeylerle meşgul olan bir kalb, rotasını şaşırmış, yönelmesi beklenen, ulaşması istenen Maksud'dan sapmış demektir. Bu durumdaki bir kalbin, sağlıklı bir amelde bulunup dünyayı terkedip Hakk'a teveccühü ise artık imkân dışıdır. Böyle bir kalbin, Allah'ı her şeye tercih edebilmek demek olan zühdle ise hiç bir alâkası ve bağı yoktur, olamaz.

Hastalık, bir şeyin zarar verici bir durum sebebiyle kendi tabiatı dışına çıkmasıdır. Tıp dilinde, her şeyin normal cereyan ettiği, gayet sağlam ve selim bir şekilde fiillerin meydana geldiği hâlet demek olan sıhhatin tersi olmaktadır. Hastalık sözlük mânâsı itibarıyla meydana getirdiği esere göre değerlendirilir ki o da elem ve acıdır. Cismanî hastalıklar bedeni yorar, ağırlığına göre her şeyin

[343] Buhârî, *İman*, 39; Müslim, *Müsakat*, 107.

tadını kaçırır, insanı yaptığı şeyleri yapamaz hâle getirir. Bu yönüyle o bir çeşit eksiklik ve mükemmelikten uzaklık demektir. Aynen bunun gibi, buğz, gaflet, inanç bozukluğu, haset ve bunlar benzer diğer kalbî hastalıklar da o kalbi normal/sağlıklı çalışmasından meneder, onu kemalata ulaşmaktan alıkor. Kalb, Allah'ı bilip O'na iman, teslimiyet ve itaatla kanatlanacakken bu tür problemlere takılır ve yollarda kalır. Bu tür problemlerle uğraşırken, aslî vazifesini yerine getiremez, insanı Rabbisine götüremez.

Bahis mevzuu yaptığımız âyette ifade edilen kalbe ait hastalığa, İbn Mesud, İbn Abbâs, Katâde ve Mücahid tarafından hakiki değil, mecazî mânâ yüklenmiştir.[344] Yani bu âyette geçen kalb marazı maddî değil, manevîdir. Münafıkların kalbleri, kendilerini hayra ve güzelliğe ulaşmaktan alıkoyan, bilakis en aşağılık durumlara vardıran çeşit çeşit kirlerle doludur.

Kalb hastalığı, münafıkların dinî akidelerindeki Hz. Peygamber'i tasdik ve O'nun Hak katından getirmiş olduklarına karşı olan bozuk bakış açısının ifadesidir. Onlar Allah Resûlüne şüpheyle yaklaşıyorlardı. Ne tam şirk düşüncesinde idiler ne de Efendimize gönülden teslim olabiliyorlardı. Bir o tarafa bir bu tarafa sürüklenip duruyorlardı.[345] Kur'ân, onların bu psikolojilerini şöyle anlatır: "*Çünkü onlar önce inandıklarını iddia ettiler, sonra inkara gittiler. Bu sebeple kalbleri mühürlendi. Artık onlar hakkı anlamazlar.*" (Münafıkun, 63/3.)

Ayetten de anlaşıldığı üzere münafıklar, kendi iradeleri ile önce Hakk'a tâbi olup sonra da yine kalbî yönelişleri ile inkara sapmışlardı. Kalblerinin mühürlenmesi, onların iradelerini yanlış yerde kullanmaları sebebi ile meydana geldi. Kendi ettiklerini buldular.

344 Âlûsî, *a.g.e.*, 1/150.

345 Taberi, *a.g.e.*, 1/280. Münafıkların bu hâlini şu âyet enfes resimlendirmektedir: "*Onlar mü'minlere kafirler arasında bocalayıp dururlar. Ne onlara bağlanırlar, ne bunlara.*" (Nisa, 4/143)

Kendilerini hak ve hakikate kapattılar. Doğruyu ve güzeli kavrayıp idrak edemez hâle geldiler. Bütün bunlar tabii ki onların hep bu hâlde devam edecekleri mânâsına gelmez. Onlardan birçokları yine kalben Allah'a yönelmiş, inkardan yine hidayete teveccüh etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın hiç kimseye gadretmesi düşünülemez.

İbn Abbas, kalb hastalığının şüphe ve nifak olduğu yorumunu yapmıştır. Abdurrahman b. Zeyd, Rabi' b. Enes ve Katade gibi zatlar da aynı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.[346]

Elmalılı Hamdi Yazır konuyla alâkalı şunları söylemektedir:

> Hastalık, bedenin sağlam alışkanlığından sapması ve görevini istenilen şekilde yapmamasına sebep olan aksaklık durumudur ki buna "dert" de denilir. Demek ki şüphe, imansızlık, inançsızlık da insanda asıl değil ikinci derecede bir şeydir. Ve hastalığa mahsus bir durumdur. Her çocuk doğarken iman ve itikad fıtratıyla doğar, şüphe nedir tanımaz. Bunun için Hak inancı, Allah'a inanmak fıtrîdir. Bu esas yaratılış, insana ilerde şüpheye düşmesi için değil, şüpheleri atması, doğru yolu bulması ve geliştirme yoluyla da imanı huy edinmesi için verilmiştir. Şu hâlde kalblerinde bu hastalık zorlayıcı değildir. Bunu yapan, tecrübe güzergahında nefislerin sağlam yaratılışı gözetmemesi, kalbin sağlığını korumaması, ahlâkî hastalıkları tedavi etmemesi, özetle zevk duygusuna çok düşmesi ve her şeyde kendini ve kendi zevkini görmek istemesidir. Bazı insanlar tecrübede bunu tamamen bulamayınca, hatalar ve isabetsizlikler vaki olduğunu görünce, kendisinin "hakkın kendisi" olmadığını takdir ve kendinden önce hakka iman edecek yerde, ilk yaratılışta aldandığını söylemeye ve her şeyden şüphe etmeye başlar. Ve bu şüphe ile mücadele ederek hakkı görmeye ve vücut cereyanının, kendisinin değil, Hak Teâlâ'nın hükmünde bulunduğunu teslime ve kendisinin Allah için bir kulluk görevine mahkum olduğunu itiraf etmeye benlik sevdası ve irade zayıflığı engel olur da şek ve

346 Taberî, aynı yer.

şüpheyi esas kabul eder. Ve bu şekilde ancak şüpheye inanır ve şüphe kendisi için hem huy ve hem gaye olur.[347]

Allah Teâlâ'nın onların bu kalbî hastalıklarını artırmasına gelince bu husus, şu âyetle doğrudan irtibatlıdır: "*Yeni bir sûre indirildiğinde onlardan bazıları: 'Bu inen kısım hanginizin imanını artırdı acaba?' diyerek vahyi küçümserler. Ama bu, iman edenlerin imanını, yakînini artırır ve onlar sevinip birbirlerini müjdelerler. Fakat o sûreler, kalblerinde küfür ve nifak hastalığı bulunanların inkârlarına inkâr kattı ve onlar kâfir olarak öldüler.*" (Tevbe, 9/124-125)

Hasılı, Cenâb-ı Hak, her şeyin Yaratıcısı olduğu gibi kalbleri mühürleyen de O'dur. Fakat insanlar kendi iradeleriyle hayatlarını yönlendiririrler. Onlar neleri isterlerse Yüce Allah yaratır. Fakat insanlar kendi yaptıklarının neticelerine katlanmak durumundadırlar. Kalblerinde hastalık olanlar, içinde bulundukları şartlardan kurtulmak istediklerinde Allah'ın onları Kendi iradesiyle hâlâ o durumda bırakması gibi bir şey söz konusu olamaz. Rahmeti Sonsuz Yüce Yaratıcı hiç kimseye gadretmez, zulmetmez. –Hâşâ– bunlar Allah ile değil, insanoğlu ile alâkalı hususlardır. Yüce Allah bunun gibi şeylerden münezzehdir, uzaktır. İnsanoğlu yaşadığı hastalıktan kurtulmak isterse, Allah tabii ki onu kurtarır. Fakat insan, hile yapmayı marifet zanneder, entrika çevirmekten dûr olmaz, mü'mine mü'min, kafire kafir gibi gözükürse, bu yaptıkları onu daha da kötü duruma düşürür. Hile ve düşmanlık yerine sağlam sevgi kurmak, samimi ve dürüst olmak gibi güzelliklere hiç yanaşmaz. Kendisinde bulunan hastalığı tedavi etmek için gelmiş olan hak dine sarılmaz da ondan da kuşku içerisinde bulunur. Böyle olunca da onun bu manevî hastalığı artar, ilerler. Böylesine problemli bir kalbin Allah Teâlâ'yı her şeye tercih edebilmesi söz konusu bile olamaz.

---

[347] Elmalılı, *a.g.e.*, 1/1208.

MARİFETULLAH

Bu kelime, sözlük mânâsı itibarıyla 'bilmek' demek olan marifet kelimesinin, Allah lafzına sıfat olmuş hâlidir ve 'Allah bilgisi' anlamına gelmektedir. "Vicdan ve iç tefahhusla elde edilen hususi bir bilgi"[348] mânâsına da gelen marifetullah, "...zâtî ve subûtî sıfatları itibarıyla Hz. Zât'ı *bî kemu keyf* bilme demektir ki, bu insanın başka şeyleri ihata, idrak ve belirleyip bir çerçeve içerisine koymaktan çok farklı bir marifettir ve tamamen vicdanî duyuş, seziş ve bilişten kaynaklanmaktadır."[349] Zâtı itibarıyla bir mevcud-u meçhul olan Cenâb-ı Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla bilmekten ibarettir.[350] Bu ifadelerde bizatihî Allah bilgisi tarif edilirken şimdi aktarılacak tarifler ise marifetullahın pratik hayattaki yansıması ile ilgilidir. Bu bakış açısıyla marifetullah: "Hakk yolunun yolcularınca, bilmenin bilenle bütünleşip onun tabiatı hâline gelmesi ve bilenin her hâlinin Bilinen'e tercüman olması mertebesi" ve "vicdanî bilginin zuhur ve inkişafıdır."[351] İsim, sıfat ve icraatlarıyla bilinen Yüce Allah, za-

---

348 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 197.
349 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 2, 141.
350 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 290.
351 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri* , 1/ 197.

manla mü'minin kalbinde Kendi varlığını hissettirir. O'nun varlığını tarifler üstü ve ötesi hissedip duyan gönül, bütün davranış ve konuşmalara hükmetmeye başlar. Böyle bir kalb sahibinin her hâli ise âdeta Allah Teâlâ'yı anlatan bir mükemmel kitap veya birçok kabiliyetli bir hatiptir.

Zaten marifeti, marifet sahibi mü'mine verilen ad olan 'ârif'i tanımlayan çoğu ifadeler, bu vicdanî bilginin yansımasını anlatmaktadırlar. Örneğin Kuşeyrî, Allah'ı bilen bir mü'minden eşyaya olan rağbetin yok olacağını söylemektedir.[352] Hüseyin b. Mansur'a göre ârifin alameti, onun dünya ve ahiretten ilişkisini kesmesidir.[353] Yusuf b. Ali hakiki ârif olabilmek için Hz. Süleyman'a (aleyhisselam) verilen servet ve zenginliğin benzerine sahip olunsa bile, göz açıp kapama anı kadar bu servet ve zenginlikle gönlün meşgul olmaması gerektiğini ifade etmiştir.[354]

Hucvîrî, marifetullahı ilmî ve hâlî diye ikiye ayırmıştır. İsimlerden de anlaşılacağı üzere, 'ilmî marifet', teorik olarak Allah bilgisine sahip olmak, 'hâlî marifet' de Allah Teâlâ ile sıkı irtibatı olan mü'minlerin pratik hayatlarında gözüken marifetullah tezahürleridir. Yine ona göre marifet, kalbin Allah ile hayat bulması ve Allah'tan başka her şeye kapalı hâle gelmesidir.[355] Bu yaklaşım, marifetullahın zühd ile ne kadar yakın alâkalı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hucvîrî'nin şu ifadesi de enfestir:

> Allah bedeni biçimlendirmiş ve onun hayatını ruha emanet etmiş, kalbi biçimlendirmiş ve onun hayatını da Kendine emanet etmiştir.[356]

---

352 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 292.

353 Aynı yer.

354 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 293.

355 Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 203.

356 Hucvîrî, *a.g.e.*, 204.

Yine ona göre kalb Allah'tan başkasını rehber olarak kabul etmez. O'ndan kopuk bir kalbin marifete ulaşması da mümkün olamaz. Ayrıca "Marifetin özü, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmektir." diyen Hucvîrî, marifet ile zühd arasındaki sıkı bağı ifade etmiş olmaktadır. Zira Allah'a yönelemeyen, O'nu her şeye tercih edemeyen bir kalbin zühd ile alâkası yoktur. Böyle bir yönelişi yapabilen kalb, zahid bir kalb olmanın yanında aynı zamanda Allah'ı bilen bir kalb olmaktadır. Bir başka deyişle, kalbin Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edebilmesi, O'nu bilmesine bağlıdır. Hatta diyebiliriz ki bu yöneliş ile bilme arasında doğru orantı vardır. Kalb, Yüce Allah'ı ne kadar bilir marifette ne kadar ziyadeleşirse, O'na yönelişte de aynı derecede bir artma, dolayısıyla zühdde de bir ziyadeleşme meydana gelir.

Marifetin tezahürleri olarak şunlar anlatılmıştır: Marifet sahibi, bütün davranışlarında Allah'ı tasdik eder. Ahlâkını bayağılıklardan temizler. Dünyanın cazibedar güzelliği onu etkileyemez. Artık Hak kapısında aktif bekleme süreci başlamıştır. Kalben itikafa çekilir. Nefsinin mırıltılarından kurtulur. Allah'tan başkasını çağrıştıran bütün hayal ve düşüncelerden kalbini arındırır, arındırmanın mücadelesini bir an olsun durdurmaz. Kalbî derinlikleriyle Cenâb-ı Hakk'a yaptığı münacatını kesintisiz devam ettirir. O, bu mertebeye yükselince artık her lahzada O'na rucû eder, O'na yönelir. Yüce Allah'a ait sırlardan kendisine lütfedilen kadarını başkalarına duyuran bir lisan olur. İşte bu insana ârif, onun bu hâline de marifet denir.[357]

Yahya b. Muaz da bu söylenenlere paralel olarak, gerçek marifet sahibi insanların kalblerinde Allah Teâlâ'dan başka bir meşguliyet vesilesi olmadığından ötürü dünyaya karşı lakayt kaldıklarını ifade etmektedir.[358]

---

357 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 290.
358 Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüm'a*, 165.

Bu yaklaşımlar, marifetullah ile zühd kavramları arasındaki yakınlığı göstermeleri bakımından çok değerlidirler. Daha doğrusu bunlar arasında *telazum* denilen 'birbirlerini gerektirme' vardır. Bir mü'minin kâmil mânâda zahid olabilmesi için marifet sahibi olması elzemdir. Zira bu iki hususun da idrak edildiği yer, kalbdir. Kalb eğer zühd sahibi olacaksa, bu, onun dünyaya karşı bir tavır takınmasıyla ancak mümkün olabilecektir. Aslında mevzu, kalbin dünyayı reddetmesi değil, onun gerçek mânâda yaratılış gayesini tahakkuk ettirmesidir. Bu ise kalbin Allah'a inanıp O'nu tanıması, bunların doğal bir neticesi olarak O'nu sevip O'na karşı haşyetle dolmasıdır. Bu gayeye doğru gidilirken kalb ister istemez bir tasfiye ve arınmaya kendini tabi tutar. Bu safileşme keyfiyeti, aynı zamanda manevî kir, pas ve lekelerden temizlenmektir. Kalb, Gerçek Sahibi'nin konukluğuna hazırlanırken içinde bulunan başka her şeyi boşaltır. Bu tıpkı güneşin bir yere vurduğunda orayı tamamen aydınlatıp, gölge veya karanlıktan hiçbir eser bırakmaması gibidir. Marifet nuru da kalbi aydınlattığında artık ne dünya sevgisi ne de yine ona bağlı olan riya, kibir, ucub gibi zararlı hastalıklar kalır. Bu açıdan diyebiliriz ki zühd yolculuğunun en önemli azığı marifetullahtır.

Allah'a vardıran yolları gösteren de yine bizzat Allah Teâlâ'nın Kendisidir.[359]

Zünnûn'a göre marifet sahibi insan, başkalarıyla beraberken bile yalnız olandır.[360] Bu yanlızlık Allah'la beraberlik, dolayısıyla O'nun başka hiçbir şeyle birlikte olmamak anlamında mukaddes bir yalnızlıktır.

Zünnûn-u Mısrî marifetin hakikatini, "insanın, kendisine lütfedilen nurların en parlak olanlarını kullanarak muammaya ulaşması" olarak tanımlamıştır.[361] Bu cümledeki muamma kelimesinden

359 Kelâbâzî, Ebû Bekr, *et-Ta'arruf*, 78.

360 Aynı yer.

361 Hucvîrî bu yaklaşımla alâkalı şunları söyler: "Allah, nuruyla, kulunun kalbini rıza

idraki imkânsız olan Allah Teâlâ'nın Zatı anlaşılmalıdır. Cenâb-ı Hakk'ı bilen, vicdanında O'nu duyan mü'minler, marifetin özüne ulaşmışlardır. Bu da yine kalbe Allah tarafından verilen manevî kabiliyetler kullanılarak elde edilebilecektir. Az önce aktarılan Hucvîrî'ye ait ifadede geçtiği üzere Allah, kalbin hayatını yine bizzat Kendine bağlamıştır. Tabiri diğerle O, hem kalbi yaratmış hem de ona Kendisini bilebilme kabiliyetini bahşetmiştir. Artık bundan sonrası o kalbin sahibine aittir. İnsan, kalbî hayatını, onun Yaratıcısına yönlendirebildiği ölçüde canlı tutabilecektir.

Marifetullaha sahip olan insan, bu liyakatını kaybetmedikçe Yüce Allah'tan kopma hususunda emin kılınmıştır. Çünkü bu kopma, marifetin kesilmesini netice vermektedir.[362] Marifette öyle seviyeler vardır ki o mertebeyi yakalayan mü'min, Allah'ın tecelli ve tezahürlerinden başka bir şey göremez hâle gelir. Kendine ait iş ve amellerinde bile, Allah'ın gizli elinin ne kadar aktif olduğunu müşahede eder. Kendi irade ve temayüllerinden bütün bütün uzaklaşır. Bu mânâyı Serrâc kısaca "Marifetullahın kemal noktası fenafillah mertebesidir." diyerek seslendirmiştir.[363] Ayrıca Allah'ın haşyet ve korkusu kalbe hâkim olmadıkça marifetin tam olarak idrak edilemeyeceği söylenmiştir. Yine insanın kalbinde Allah'ın lütuflarına karşı minnet duygusu ve O'na ait muhabbet oluşmadıkça o kalbin hüşyar ve müteyakkız, yani uyanıklığa ve manevî zindeliğe ulaşamayacağı ifade edilmiştir.[364]

Hz. Zünnûn'a marifete mazhar olan bir insanın kaderi sorulduğunda o, "Varlığa ermeden önceki hâline geri dönmesidir."[365]

---

ile donatır ve ondan bütün sıkıntılarını giderir. Öyleki dünya ve içindekiler o kulun kalbinde hardal tanesi kadar bile bir değer ifade etmez hâle gelir." (Hucvîrî, *a.g.e.*, 83)

362 Hucvîrî, *a.g.e.*, 85.

363 Sarrac, *a.g.e.*, 89.

364 Aynı yer.

365 Kelâbâzî, *a.g.e.*, 108.

şeklinde cevap vermiştir. Bu cevapla Zünnûn, insanın '*elest bezmi*'ndeki o saf ve masum hâlini hatırlatmış olmaktadır. Allah Teâlâ bütün ruhlara "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğunda, onlar tam bir teslimiyet ve itaat içerisinde "Evet, tabii ki!*" (A'raf, 7/172) demişlerdi. Bilahare ruhlar cismaniyete giydirilip dünyaya gönderildi. Bedenî ve cismanî arzuları ruhuna baskı yapmaya başlayınca kimileri Hak'tan uzaklaşmaya kimileri ise ruhunu cismaniyetine hakim kılabilmenin mücadelesine başladı. İşte bu mücadelesinde onu muvaffak kılacak sebep marifetullahtır. Bir başka deyişle Rabbini bilen insan, cismaniyetine ait çeperden kendini kurtarıp ruhî inkişafla terakki ederek kaybettiği o önceki yüksek mertebeyi tekrar kazanabilecektir. Allah'tan başka bütün temayül ve eğilimlere direnen mü'minin dünyaya ise bakış açısı bellidir. İşte bu keyfiyet, o insanın zahidane duruşudur.

Ebû Talib el-Mekkî Allah bilgisine vardıran yolların üç tane olduğunu, bunların aynı zamanda Allah'ın insanoğluna verdiği ilim ve nimetin asılları olduğunu ifade eder. Bunlar sırasıyla "işitmek, görmek ve kalbin seziş ve idrakleri"dir. Onu bu tespite sevk eden şu âyetlerdir: "*Allah sizi annelerinizin karınlarından hiçbir şey bilmediğiniz bir hâlde çıkardı. Öyle iken size, işitme (kabiliyeti), gözler ve kalbler verdi ki şükredesiniz.*" (Nahl, 16/78) Bir başka âyette de yine aynı hususa farklı bir açıdan yaklaşılır: "*Onlara (inanmayanlara) işitme (kabiliyeti), gözler ve kalbler lütfetmiştik. Ama ne onların işitmesi, ne gözleri ve ne de gönülleri kendilerine bir fayda sağladı. Çünkü Allah'ın âyetlerini inkar ediyorlardı. O alay ettikleri şey de kendilerini kuşatıverdi.*" (Ahkaf, 46/26) Bu üç vasıtayı yaratılış gayesi istikametinde kullanan insanlar Allah'ı bulur ve O'na ait bilgiyi O'nun izniyle elde ederler.[366]

Bu âyetlerde dikkatleri çeken nokta, işitme, görme ve idrak etme anlatılırken, 'işitme'nin tekil ve masdar olarak (sem'an),

[366] Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 1/ 237.

görme ve idrak etmenin ise çoğul ve isim şeklinde (gözler ve kalbler) ifade edilmesidir. Bu böyledir zira hakikat birdir, değişmez. Aynı doğruyu herkes duyar ama her insan, kendi gözleri ve kalbleri ile farklı idrak ve algılara ulaşır. Fakat bazı insanlar bu vasıtaları yerli yerince kullanmadıkları veya başka yerlerde kullanıp zayi ettikleri için Hakk'a ulaşamamaktadırlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkese Kendisine vardıran yolları bulabilmeleri için kulak, göz ve kalb vermiştir ama hiç kimseyi de zorlamamaktadır. Bu hususa şu âyet dikkatleri çeker: "*Bilmediğin şeyin peşine düşme! Çünkü işitmek, görmek ve kalbin hepsinden sorguya çekilecektir.*" (İsra, 17/36) Bu üç vasıta, aynı zamanda *ilme'l-yakîn*, *ayne'l-yakîn*, *hakka'l-yakîn* diye bilinen ilmin derecelerini göstermesi bakımından da dikkate şayandır. Bunlar sırasıyla işiterek, görerek ve bizzat idrak ederek bilmek mânâlarına gelir. Mesela bir insan, ateş hakkında üç farklı yolla bilgi sahibi olabilir. Ateşle alâkalı sadece anlatılanlar kadarıyla bilgi edinmek birincisine, ateşi bizzat görmek ikincisine, o ateşin içerisine girip yanmak da üçüncüsüne verilen örnektir.

Ebû Talib el-Mekkî hadislerde geçen 'ilim' kelimesinin âlimlerce Allah'a götüren, O'na delalet eden, tevhid delilleri üzerinde duran, insanı Allah'a yönelten ilim şeklinde anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu, iman, yakîn ve marifet ilmi olup kalbe aittir.[367]

el-Mekkî ayrıca dünyaya rağbetin çok olmasını "yakîn"[368]in azlığına bağlar:

---

367 Mekkî, *a.g.e.*, 1, 240.

368 Yakîn; Şekten şüpheden kurtulmak, doğru, sağlam ve kesin bilgiye ulaşmaktır. İman esaslarını ve özellikle Allah'a iman hususunu aksine ihtimal vermeyecek şekilde bimek, kabullenmek, duyup hissetmek ve onun insan benliğiyle bütünleştiği irfan ufkuna ulaşmaktır. Üç mertebesi vardır; 1. *İlme'l-yakîn*: Delil ve bilgi ile en sağlam inanca sahip olma keyfiyetidir. 2. *Ayne'l-yakîn*: Gözle görüyormuşçasına, ruhun ve kalbin basiretiyle elde edilen derin inanç hâlidir. 3. *Hakka'l-yakîn*: Perdesiz, engelsiz, tasavvurlar üstü bir iman seviyesine mazhar olmanın adıdır.

> Kulun yakîni kuvvetli olursa, ahiret ve ötesine onun nuruyla bakar. Nazarında dünya kaybolur ve ona olan rağbeti azalır. Sonra hem kendisi hem de Rabbisi için en kalıcı ve faydalı işlere yönelir.
>
> Dört türlü nur vardır ve kalb, mülk, melekut, izzet ve ceberuttan ibaret olan bu dört nura da müteveccihtir. Aklın nuru 'mülk'ü görmektedir. İmanın nuru ahiret mânâsındaki 'melekût'e, yakînin nuru Allah Teâlâ'nın sıfatları anlamına gelen 'izzet'e, marifetin nuru ise Allah'ın varlığı ve birliği yani vahdaniyet mânâsındaki 'ceberût'a şahitlik etmektedir.
>
> Yakînin zayıflığı her şeyde kendisini gösterir. Yakîn, kuvvetini Allah'tan alır. O, her bir amelinde O'na muhtaçtır. Aksi takdirde kalb, aklın nuruyla dünyaya bakar. Yakîn nurundan mahrum olan gönül, hakiki kıymete sahip olan şeyleri göremez. Küçük şeylere takılır kalır. Hiçbir değeri olmayan şeyleri sever, yüksek gayeleri hedef edinmez.[369]

el-Mekkî, nurun çeşitlerini ifade ederken onu, aklın, imanın, yakînin ve marifetin nuru olmak üzere dörde ayırmıştır. Akıl, nuruyla mülk âlemini yani dünyayı ve içindekileri görmektedir. Bu, takdir edilen bir görme değildir. İkinci nur, melekût denilen ahireti ve ötesini gören imanın nurudur. Bu, ilkine nazaran daha makbul sayılır. Çünkü ölümle başlayan sonsuz hayatı göstermekte, nuruyla bu hayatı aydınlatmaktadır. Üçüncü nur, yakîn nurudur ki bu, ilk iki nur çeşidi gibi menfaata dayalı olan şeyleri değil, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının âlemi diyebileceğimiz izzetle alâkalı nurlandırma vazifesi görmektedir. Sonuncu nur ise marifet nuru diye tanımlanmıştır. Allah Teâlâ'nın Zatı hakkında bir aydınlatma yapmakta olan bu nurun vazife alanı ceberût diye isimlendirilmiştir. Eğer son iki nur vazifelerini tam yerine getiremeyip hâkimiyeti aklın nuruna kaptırırlarsa o zaman, akıl nuru,

---

[369] Mekkî, *a.g.e.*, 2/ 408, 409.

diğer nurları gölgelendirir, dünya ve içindekiler daha da bir cazip ve çekici görünmeye başlar. Kalb, böyle bir kötü duruma düşmemesi için, yakîn ve marifet nurları mutlak sûrette takviye edilip aklın nuruna karşı hakim hâle gelmesi temin edilmelidir ki insan dünyayı ve ukbayı bütünüyle idrak etsin. Her bir şeye kıymetleri kadar değer versin.

İmam Gazzâlî, Ebû Talib el-Mekkî'nin 'yakîn' kelimesiyle karşıladığı anlamı 'marifet' kelimesiyle karşılamış ve aynı mânâyı seslendirmiştir. Marifet ile zühd arasında doğrudan bir bağ kuran Gazzâlî şöyle demiştir:

> Marifet az olduğu zaman zühd de zayıf olur. Zayıflayan zühdü korumak ve sürdürmek için çaba ve gayret gereklidir. Marifet çoğaldıkça zühd de güçlenir.[370]

el-Mekkî, marifeti anlattığı yerde "*Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikr'e sorunuz.*" (Nahl, 18/43; Enbiya, 21/7) âyetinden bahsetmiştir. Bu âyetteki ehl-i zikir her ne kadar ilâhî kitapları bilen âlimler şeklinde izah edilse de o, bu mânâyı çok farklı bir boyutta anlamış ve ifade etmiştir. Ona göre ehl-i zikir olan insanlar:

> Herhangi bir kitaptan veya bir insandan ilim tahsil etmiş değillerdir. Bilakis bunlar amel ehli ve çevrelerine olan muamelelerinde kusur etmeyenlerdir. Bunlar Allah'a kilitlenmiş, hep O'nunla meşgul ve kalb amelleriyle Mevla'larına hizmet eden bahtiyar insanlardır. Onlar her zaman O'nunla beraber halvette olup O'ndan başkasına hatırlayıp yâd etmezler. O'ndan başkasıyla iştigal etmezler.[371]

Görüldüğü üzere el-Mekkî zikir ehlinden, zahirî ilimden ziyade, batınî ve kalbî ilimlere sahip olanları anlamıştır. Sadece bilmeyi değil, bu bilgiyi kalbinde bir marifet peteği hâline getirebilen ve bu şuurla hayatını örgüleyebilen ârifleri kastetmiştir. Bu insanlar,

---

[370] Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/303.
[371] Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 232.

her şeylerini Cenâb-ı Hakk'ın hoşnutluğuna endekslemişlerdir. Onlar, Rabbi'leri ile aralarındaki bağı güçlendirecek faydalı ilim ve amellerle uğraşırlar. İnsanlarla beraberken Hak'la beraberliği gözetirler. Onların bu dupduru gönüllerine ve âli himmet oluşlarına mükafat olarak Yüce Allah da onlara istikamet, rüşd ve hikmet ihsan eder. Bu rehber insanlar Allah'tan bahseder, iman ilimlerinden dem vururlar. Onların bu hâli, insanlar tarafından imrenilerek izlenir. Bu insanlar, dünyayı ahirete ait bir köprü olarak görürler. Ulaşabildikleri insanları bu köprüye yönlendirir, beraberlerinde onları da sonsuz mutluluğa taşırlar.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Allah bilgisi, insanı dünyayı ukba için yaşamaya sevk eden çok güçlü bir vesiledir. O, kalbdeki istek ve meyli dünya ve içindekilerden çevirip gerçek sahibine yönlendirir. Gönlü Allah'a müteveccih bir mü'minin ise O'ndan başka bir tercihte bulunup başka bir gaye adına uğruna yaşaması düşünülemez. Marifetullah, insan üzerinde işte bu kadar kuvvetli bir iksir ve zühdün de olmazsa olmazıdır.

Ebû Muhammed'e kimin âlim olduğu sorulunca o "Ahireti dünyaya, Cenâb-ı Hakk'ı da kendilerine tercih edenlerdir." diye cevaplamıştır.[372] Bu cevap, âlim insanın sadece bilgi hamalı olmadığını, bilakis bilgiyle hakikate ulaşmanın, insanı gerçek bir âlim hâline getirdiğini ifade etmektedir. Bilgi rehber, amel de onun takipçisidir, tâbiidir. Amel ve aksiyonu netice vermeyen bilgi, faydasızdır. Zünnûn "Sen, sana dili ile konuşanla değil, amelleriyle konuşanla beraber ol." demiştir. Ahireti dünyaya tercih edebilen birisinin kendi arzu ve hevesleri için yaşadığı söylenemez. Aslında ukba yörüngeli yaşamak demek, Allah'ın önceliklerine öncelik vererek yaşamak demektir. Bu bakımdan gerçek kıymet değerlerine göre tercihlerini yapabilen mü'minler, hayat seviyeleri itibarıyla zühd ile içiçe bir hayat tarzına sahiplerdir, diyebiliriz. Bu

---

[372] Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 245.

insanlar etraflarındaki kimseleri, kalbî ve ruhî hayat seviyesinde mesafe katetmeye, kendi tadıp duyduklarının onlar tarafından da sezilip hissedilmesine çağırırlar. Bu çağrıya kulak veren insanların bu sesin sahibi gibi tercihlerini Sonsuz Kudret Sahibi için yapmadıkça aynı manevî mertebeye ulaşamayacakları açıktır.

Zikrin hakikati, Allah bilgisidir. İlmin hakikati ise varlığı unutarak elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi ki "*…unuttuğun takdirde Allah'ı zikret*" (Kehf, 18/24) iman hakikatinin Allah'tan başka bütün ilahları reddetmek olması gibi, zikrin hakkı da Allah'tan başka her şeyi unutmaktır. Kur'ân, "*Kim tağutu reddedip Allah'a iman ederse, işte o, kopması mümkün olmayan en sağlam tutamağa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir, bilir.*" (Bakara, 2/256) buyurmaktadır.

Bu ifadelerden gerçek ilmin Allah Teâlâ'ya ait bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Cündüb (radıyallahu anh): "Biz Peygamberimizle beraberken O bize Kur'ân öğreniminden önce iman ilmini öğretmişti" diyerek ilimlerin önceliği adına yapılan yaklaşımlara ışık tutmuştur. Yine sahabeden Abdullah b. Revaha (radıyallahu anh) arkadaşlarına "Gelin bir saat Allah'a iman edelim" derdi. Allah Resûlü bulundukları meclisten ayrılınca onun yanına gelirler, Allah'ın varlığı, birliği ve ahiret hakkında müzakerelerde bulunurlardı. Bir süre sonra onlar bu hâl üzere iken Allah Resûlü çıkagelir, insanlar kalkar her zaman olduğu gibi yine O'nun etrafında toplanırlardı. Hz. Peygamber, arkadaşlarına yapıyor oldukları mütâlâlarına devam etmeleri ister, "Ben işte bununla emrolundum, Ben insanları işte buna davet ettim." buyururdu.[373]

Kuşeyrî de kendisi ile aynı kulvarda bulunan insanlar gibi marifet üzerinde durmuş, ilim ile irfan arasındaki farka dikkatleri çekmiştir. Kuşeyrî'nin Allah bilgisinden bahsettiği bölümde, zühde ait mânâ ile marifet o kadar birbirine yedirilmiştir ki marifeti

---

[373] Mekkî, *a.g.e.*, 1/ 259.

okurken zühde ait mânâlar tebellür etmektedir. Eserinde bu iki konu birbirinden ayırt edilemeyecek kadar beraber mütâlaa edilmiştir. Öyleki ona göre zühdsüz marifet, marifetsiz zühd olamaz. Bir başka deyişle Allah bilgisinden mahrum bir kalb zahid olamayacağı gibi marifetten mahrum bir kalbin de zahidane bir hâle mazhariyeti imkânsızdır. Örneğin onun marifeti anlatırken, İmam Şibli'ye ait "Ârifin dünya ile herhangi bir kalbî alâkası yoktur…"[374] sözünü nakletmesi, onun bu iki konu arasında kurduğu yakın bağı göstermesi bakımından manidardır.

O, bazı âlimlerin her ilmin marifet, her marifetin de ilim olduğu görüşüne sahip olduklarını aktarmış, sonrasında da tasavvufî bağlamda marifetin Cenâb-ı Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla bilen bir mü'mine ait 'vasıf' olduğunu söylemiştir. Akabinde ise bu vasfın pratik hayata yaptığı yansımaları üzerinde durmuştur. Kuşeyrî nefsanîlik ile marifet arasında bir ters orantı kurmuş, insanın nefsanîlikten uzaklaşıp, nefsine yabancılaşması ölçüsünde Rabbisine karşı marifetinin artacağını söylemiştir. O konuyla alâkalı sözlerini, marifet hakkında söz söylenen âlimlere ait bütün tanım ve tariflerin bu minval etrafında örgülediklerini beyan ederek noktalamıştır.[375]

Ebû Ali ed-Dekkak da marifet ile *heybet*'i irtibatlandırmış, Allah bilgisi artan insanın aynı ölçüde heybetinin de ziyadeleşeceğini ifade etmiştir. O, aynı üslubu marifet ile *sekine* arasında da kullanmış ve marifet nispetinde ciddiyet, vakar ve itminanının çoğalacağını söylemiştir.[376]

Aktarılan tanımlar ışığında şöyle diyebiliriz: Allah bilgisi bir iksir gibidir. O, bulunduğu her yere kendi rengini verir, etrafını da kendisine benzetir. Ona sahip olan bir mü'minin her hâli değişir ve

---

374 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 291.
375 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 290.
376 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 291.

güzelleşir. Yüksek ahlâkî normlarla bezenir. Hakperestane yaşar. İtminanı, heybeti artar. Allah'a karşı fevkalade saygılı, etrafında ise saygınlık uyandıran bir atmosfere sahip olur. Allah'ı görüyor gibi yaşadığından, her davranışı ile O'nu hatırlatır. Böyle bir insanın ise zühde ait mânâ ile ne kadar sıkı bir bağ kurduğu aşikârdır. Zahid bir kalb, Allah Teâlâ'dan başkası ile mütmain olmaz, sükûnete ulaşmaz. Allah'ı her şeye tercih eden böyle bir kalbin sahibi ise gerçek zahiddir. Bizim zühd üzerinde dururken mevzuyu Allah bilgisine kaydırmaktan muradımız da işte bu olmaktadır.

Hüseyin b. Mansur "Ârifin alameti, dünyadan da ahiretten de kalben alâkasını kesmesidir."[377] diyerek marifet ile zühd arasındaki telazuma dikkatleri çekmiştir. Buna göre gerçek marifet sahibi bir mü'min, dünyaya gönül bağlamadığı gibi, ahirete ait beklentilere de kapalı kalmayı başarabilmiş bir insandır. Yerinde de değinildiği üzere zühd, "Allah Teâlâ'yı her şeye tercih edebilmiş bir kalbin ameli" olduğuna göre, bu iki konunun birbirleriyle ne kadar irtibatlı olduğu açıkça görülmektedir.

Yeri gelmişken, ahirete ait beklentiye girmeme mülahazası üzerinde kısaca durmak istiyoruz: Bu, Allah'a yönelişte fevkalade yüksek bir seviyenin ifadesi olup, kulun kendi hayatını mü'mince geçirme gayreti sergilerken, Allah'tan başka hiçbir düşünce ve murada sahip olmaması, uhrevî ödül veya cezanın, onun kalb ibresini oynatamamasıdır. Bediüzzaman Hazretlerinin şu sözleri, ahiret beklentisine girmemeyi anlatan en güzel ifadelerdendir:

> …Sonra, ben cemiyetin iman selameti yolunda ahiretimi de feda ettim. Gözümde ne Cennet sevdası var ne Cehennem korkusu. Cemiyetin, yirmi beş milyon Türk cemiyetinin imanı namına bir Said değil, bin Said feda olsun. Kur'ân'ımız yeryüzünde cemaatsiz kalırsa, Cenneti de istemem; orası da bana zindan olur. Milletimizin imanını selâmette görürsem, Cehen-

---

[377] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 292.

> nemin alevleri içinde yanmaya razıyım. Çünkü vücudum yanarken, gönlüm gül-gülistan olur.[378]

Bu kalbe ait ulvî seviyeyi betimleyen şu tarifler de marifeti, zühdün bir buudu olarak ifade etmektedir:

> Ârif, kendisine Süleyman Aleyhisselam'a verildiği kadar mülk ve saltanat verildiğinde, göz açıp kapayıncaya kadar onunla meşgul olmayı bırakmadıkça hakiki ârif olamaz.
>
> Ebû Yusuf Susî'ye "Ârif, Allah'tan başka herhangi bir hususta üzülüp kederlenir mi?" diye sorulduğunda o "o Allah'tan başkasını görüyor mu ki üzülsün?" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine ona "arif hangi gözle eşyaya bakar?" diye sorulunca bu defa o "fena ve zeval gözüyle" diye cevaplandırmıştır.[379]
>
> Muhammed b. Fadl'a göre marifet, kalbin Allah'la olan hayatıdır.[380]

Marifet de zühd gibi bir kalb amelidir. Kalbini Allah'a ayıran mü'min, O'na ait bilgiyle maneviyatını aydınlatmış demektir. Böylesine nurlu bir gönle sahip olan mü'minin, O'ndan başkasıyla tatmin ol(a)mayacağı aşikârdır. Cenâb-ı Hak'tan başkasına kıymet vermeyen bir kalbin dünyayla olan bağı da bu ölçüdedir. Zühdün bir kalbde gelişmesinde, marifetin rolü işte bu kadar büyük ve önemlidir. Diyebiliriz ki mü'minin marifeti ne kadarsa, zühdle irtibatı da o kadardır.

İmam Gazzâlî de marifet hakkında çeşitli yorum ve tespitlerde bulunmuştur. Onun marifeti ilişkilendirdiği hususlardan birisi, Kur'ân'daki "emanet" kavramını marifet olarak algılamasıdır. Emanet kelimesinin geçtiği âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> *Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklen-*

---

378 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2206.

379 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 293.

380 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 295.

mekten kaçındılar. Zira sorumluluğundan korktular, ama onu insan yüklendi. İnsan (bu emanetin hakkını gözetmediğinden) cidden çok zalim, çok cahildir. (Ahzab, 33/72)

Gazzâlî'ye göre insanı diğer varlıklardan ayıran en bariz özelliği, onun Yüce Allah'ı bilebilme potansiyelidir. Bu sorumluluğu taşıyabilecek yetenek ve kabiliyet insanda vardır. Onun için başka hiçbir varlığın üstlenemediği bu emaneti, insan yüklenmiştir. İnsan, hakkını verip mükellefiyetinin şuurunda hareket ederse, Cenâb-ı Hakk'ı çok iyi bilen, tanıyan birisi hâline gelebilir. Buna mukabil, emanetin hakkını gözetemediği takdirde ise çok zalim ve cahil hâle gelebilecektir. Bu potansiyelini iyi kullanabilen bir mü'min, dünyayı Allah'ı tanıma, bilme, hissetme koridoru kabul eder. Bu koridorda an be an yükselerek marifetini arttırır. Hayat, bütünüyle O'na yaklaşma helezonundan ibaret olur. Hayatını böyle bir seviyede geçiren insanın, dünyanın cazibesine takılıp kalmayacağı aşikârdır. İşte Allah'ı bilme ile zühd hakikati arasında böylesine güçlü bir münasebet vardır. Allah'ın sonsuz bir lütfudur ki O, insana Kendisini tanıma adına bir mekanizma yerleştirmiş ve onu kullanarak Yaratıcı'sını bulmasını istemiştir. Bu mekanizmanın adı kalbdir. Kalblerini kullanıp Rab'lerini bulabilenler de yine O'nun tarafından dünya ukba saadetine mazhar edileceklerdir. Kalbi veren, kalblerde Kendisini hissettiren, kalblerini kullananları ödüllendiren hep O'dur. Zünnûn'un dediği gibi ki ona "Rabbini nasıl bildin?" diye sorulduğunda o "Rabbimi, Rabbimle bildim. Eğer Rabbim olmasaydı Rabbimi bilemezdim." diye cevap vermiştir.[381]

Marifet Mertebeleri ve İnsan

İmam Gazzâlî, inananların Allah'ı bilmelerine göre cennette farklı mertebelere nail olacaklarını ifade etmiştir. Hatta o "*Sakın*

---

[381] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 293.

yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer iman ediyorsanız mutlaka üstün gelirsiniz!" (Âl-i İmrân, 3/139) âyetiyle de bu yaklaşımını desteklemiştir. O ayrıca "*…Allah sizin gibi iman, hele hele bir de ilim nasib edilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*" (Mücadele, 58/11) âyetini de aynı çizgide ele almış, âyette geçen ilimden maksadın Allah'a ait bilgi olan marifetullah olduğunu söylemiştir. Buna göre dünyada Cenâb-ı Hakk'ı kim daha çok bilir, O'nu bilme yolunda mesafe kateterse, cennette daha yüksek mertebelere mazhar olacaktır.

Fethullah Gülen Hocaefendi de benzer çizgide yaklaşım ve tespitlerde bulunmuştur. Ona göre de mü'minler, marifette derinleştikleri nispette cennetten de Cemalullah'ı müşahededen de o derece zevk ve lezzet duyacaklardır.[382]

Yapılan hiçbir hayır ve güzelliği karşılıksız bırakmayan Yüce Allah, dünyada Kendisini tanımak için gayret ve performans sergileyen inananları ötelerde çok daha farklı mazhariyelere erdirecektir. Onlara –tabir yerinde ise– gayret gösterdikleri konuda lütuf ve ihsanda bulunacak, Kendisini bilme çabalarına mükafat olarak onlara başka türlü cennet nimetlerinin yanında ekstra olarak Kendisini daha çok veya daha derince duyup görmelerini lütfedecektir. Bunun için diyebiliriz ki mü'minlerin marifet mertebeleri sayısınca cennette derece ve seviyeler olacaktır.

İmam Gazzâlî "*Nefsini, maddî ve manevî kirlerden arındıran felaha erer.*" (Şems, 91/9) âyetini yorumlarken insanın bütün azalarıyla yerine getirdiği salih amellerin, nefsi kirlerden temizlemeye yönelik olduğu hususu üzerinde durmuştur. Bu manevî arınmadan kasıt ruhî hayat itibarıyla mükemmel bir saflığa ermektir. Bu saflaşmadaki yoğunluk nispetinde kalbde bir nur hasıl olur. İşte bu nur, Gazzâlî'ye göre Allah bilgisinden kaynaklanan ilâhî bir nurdur. "*Hiç Allah'ın, göğsünü İslâm'a açması sebebiyle Rabbi*

---

[382] Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 2/ 19.

tarafından nura kavuşan kimse, kötü tercihinden ötürü fıtratını değiştiren, kalbi katılaşan, göğsü daralan kimse gibi olur mu?..." (Zümer, 39/22) âyetinde ifade edilen nur da aynı şekilde marifetullah kaynaklı Rabbanî bir nurdur.

Gazzâlî ilmin üzerinde dururken, takva ve ibadetlerle beslenen ilmin kalbde bir nur şeklinde yerleşeceğini ifade etmiştir. Ona göre her ilim, marifeti netice vermez. İbadet ve takva yörüngeli yaşayan mü'minlerin ilimleri kalblerine bir nur olarak akar. Bu nur, marifet nurudur. Bir başka deyişle marifet, kalbe giren ilim olmaktadır. Böyle bir kalb artık marifet nuru ile cilalanıp parlayan bir kalbdir. İşte insanın nefsini ve kalbini kirlerden temizleme hakikati ile marifetullah arasında böylesine sıkı bir bağ bulunmaktadır.[383]

Ağyar denilen Allah'tan başka her şey, kalb ile Allah arasında bir perdedir. Bu perdeleri kaldırmanın tek yolu, dünyevî bütün bağlardan kalben kurtulmaktır. Hallac'ın ifadeleriyle Allah Teâlâ'nın kalbe konuk olabilmesi için senin kalbini masivadan boşaltman gerekmektedir. Bu yaklaşımlar zühde ait mânâ ile tamamen örtüşmektedir.[384]

Mevlânâ Celaleddin Rumî de ilim ile marifeti birbirinden ayırmıştır. Ona göre insan, İslâm'a ait genel malumatını zühd kavramı ile bütünleştirdiği takdirde bir "ikinci ilim"e daha mazhar olur ki bunun adı da marifettir. Bu yeni bilgi, yani marifet, insan fıtratının ayrılmaz bir yanı hâline gelir. Bu, insanın adeta ahlâk kurallarını hayatına uygulamak sûretiyle edindiği ikinci bir fıtratı gibidir. Hz. Mevlânâ bu ifadesiyle Allah bilgisine erişebilmek için, insanın manevî olarak da bir hazırlık içerisinde olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Sadece bilgi, insanı marifet sahibi yapmamaktadır. Onun maneviyatla da desteklenmesi gerekir. Bu

---

383 Gazzâlî, a.g.e., 3/ 33.

384 İbn Ârif, *Mehasinü'l-Mecalis*, 24.

da insanın kalbinde fıtrî olarak bulunan rağbet ve temayülü, en hayırlı olana çevirmesi sûretiyle olacaktır ki o da Allah Teâlâ'dır. Kalbini O'na yöneltebilen mü'min, bu temayüllerini kalbî teveccühleri ile harmanladığı zaman, Allah bilgisine ulaşabilecektir.

Bediüzzaman'a göre "insan bu âleme ilim ve dua ile tekemmül etmek için gelmiştir. Mahiyet ve istidat itibarıyla her şey ilme bağlıdır ve bütün hakiki ilimlerin esası, madeni, nuru ve ruhu marifetullahtır. Onun esası da Allah'a imandır."[385] İmanın rükünlerini farklı anlayan ve algılayan Hak dostları, marifetullahta da farklılık göstermişlerdir.[386]

"Dünyanın ahirete bakan yüzüyle esma-i ilâhiyeye mukabil olan yüzünü sevmek noksaniyet sebebi değil, bilakis mükemmellik ve kemal vesilesidir. Dünyanın bu yanları üzerinde ne kadar ileri gidilirse, ibadet ve marifetullahta da o kadar ileri gider. Sahabelerin dünyası işte o iki yüzdedir. Dünyayı ahiretin mezraası görüp ekip biçmişler. Mevcudatı, esma-i ilâhiyenin aynası görüp arzu ve iştiyakla temaşa etmişler. Dünyanın fenası ise fani yüzüdür ki insanın heveslerine bakar."[387]

Bediüzzaman'a göre 'benlik', *ene* gibi kelimelerle de ifade edilen 'enaniyet', Cenâb-ı Hak ile alâkalı marifet sahibi olmada çok önemli bir vazife ifa etmektedir. İnsandaki benlik, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarını anlamada bir mukayese argümanıdır. İnsan, Allah'a ait isim ve sıfatları (örneğin Hakim, Rahim gibi isimleri; ilim, kudret gibi sıfatları) bütünüyle kuşatıp idrak edemez. Bundan ötürü o, önce kendisinin ne kadar bir kudret ve ilme sahip olduğunu anlamaya çalışır. Yani kendine bir kudret ve ilim nispet eder. Sonra, kendi ilim ve kudretiyle neleri yapabildiğini, neleri

---

385 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 134.

386 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 147.

387 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 220. Dünyanın üç yüzünü ifade ederken aktardığımız bu yaklaşımları, konu münasebetiyle tekrar etmeyi uygun gördük.

yapmaktan aciz kaldığını görür. İşte edindiği bu küçük ölçü ve tecrübelerle, Yüce Yaratıcı'nın ilim, kudret ve diğer sıfât ve isimlerini kavrar, O'na ait isim ve sıfatların da sonsuzluğuna uyanır.[388] Bu performansı ortaya koydukça da marifetullah hakkında derinliklere mazhar olur. Bu mazhariyeti arttıkça da Allah'a olan sevgisine ve ibadetine mani olduğu için dünyaya kalben tavır koyar, zühde ait mânâda derinleşir.

Bediüzzaman, kalbde Allah bilgisinin meydana gelebilmesi için *imanlı tefekkür*ü[389] yapmanın önemini vurgular. Kâinatın yüzüne serpilen sanat eserlerinin mükemmel düzen, denge ve güzellikleri, icadlarındaki kolaylık ve benzerlikleri, pek kısa bir zamanda ve pek çok sayıda yaratılmaları gibi gerçeklerin Yüce Allah'ın varlık, birlik ve kudretini gösterdiğini ifade eder. "Marifetullaha açılan pencere" diyerek mevzuyu genişlettiği yerde çoğu zaman yaptığı imanlı tefekkürü misallendirir. Cansız ve basit maddelerden çok muntazam varlıkların meydana getirilmesinin, Allah'ın varlığına ve birliğine şehadet ettiklerini ifade eder. Varlık âleminin meydana gelmesi vaktinde sonsuz bir karışım içerisinde fevkalade bir ayırımın göze çarptığını söyler. Bu dediğini örneklerken topraktaki tohumların ve köklerin çok karışık olmalarına rağmen hiç şaşırmadan sünbüllenmelerini ve beden hücrelerine karışık olarak giden gıdanın tam bir hikmet ve dengeyle vücuda dağılmalarını anlatır. Sonrasında da cansız, zerreler âleminin sanki bir tarla gibi her vakit ekilip ondan yeni yeni kâinatlar mahsulatının alınmasını marifetullah ile ilişkilendirmektedir.[390]

Her şeyde, her şeyin Hâlıkı olan Yüce Allah'a ait has, özel sikke ve mührün bulunduğunu söyleyen[391] Bediüzzaman, telif ettiği eseri

388 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 241.
389 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 670.
390 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 302.
391 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 315.

Risale-i Nur Külliyatı'na marifetullahı adeta sindirmiş, her yerine serpiştirmiştir. Kendi ifadesiyle Risaleler, "İman hakikaterinin izahı olduğu için, hem ilim hem marifet hem de ibadettir."[392]

Kelam ilmi ile elde edilen marifetullahın kâmil olmadığından bahseden Bediüzzaman Hazretleri bu yaklaşımıyla Muhyiddin İbn Arabî ile aynı düşünceye sahip olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Muhyiddin b. Arabî'ye göre kelam ilmi, Allah bilgisini vermede yetersiz kaldığın için o, Fahreddin Râzî'ye "Allah'ı bilmek, varlığını bilmekten ayrı bir şeydir." demiştir. Risaleler ise Kur'ân merkezli olduğu için kâmil mânâda marifetullahı gönüllere duyurmaktadır.[393]

"İnsanlığın ulaşabileceği en yüksek mertebe ve makam marifetullahtır."[394] diyen Bediüzzaman, Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün hayatında bütün kuvvetiyle vahdaniyeti gösterdiğini ve marifetullaha pencereler açtığını söylemektedir.[395]

Marifetullah, Allah sevgisini netice vermektedir.[396] Marifet, muhabbet ve ibadet, kalbî ve ruhî hayatın elde edilmesinde yegâne vesiledirler. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ı bilme, sevme ve rızasına mazhar olma adına geçirilen saniyeler, seneler hükmündedir.[397]

Bediüzzaman, marifetullahın şahidlerini anlatırken su, hava ve nur örneklerini verir. Marifeutullaha ait öyle bazı mânâlar vardır ki onlar su gibidirler; görülür, dokunulur ama elle tutulamazlar. Bazıları hava gibidir; hissedilir, fakat görülüp tutulamazlar. Diğer bazıları ise nur gibidir; görülür fakat hissedilmezler ve tutulamazlar.[398]

---

392 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1787, 1908.
393 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 503
394 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 448.
395 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 317.
396 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 448, 565.
397 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 585.
398 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 651.

Ebû Talib el-Mekkî de marifetullaha ait iki makamdan bahseder. Bunlar "işitmek" ve "görmek" sûretiyle elde edilen marifettir. Ona göre mü'minler İslâm'ı öğrenirlerken, Yüce Allah'ın zatı, isimleri, sıfatları ve icraatları hakkında da bilgi edinirler. Böylelikle marifet sahibi olurlar. Ama bir de marifetullaha ulaşmak için öyle bir yol daha vardır ki o da kâinatta cilvelenip duran Yüce Yaratıcı'ya ait isim, sıfat ve icraatları bizzat varlık üzerinde temaşa etmekle elde edilir. Bu yolla elde edilen marifet, yakînin özünü teşkil eder, sarsılmaz bir imanı netice verir.[399] Bu tür marifete Bediüzzaman'ın ifadesiyle "tefekkür-ü imanî"[400] ile ulaşılabilir.

Dünyevî ve cismanî hayatın hakikat itibarıyla dar olmasına rağmen gaflet ve vehimle genişmiş gibi algılandığını ifade eden Bediüzzaman, başa gelen bir musibet ve sıkıntı karşısında insanın dünyada âniden daraldığını, çok uzak zannedilen hayat duvarına çarpmanın an meselesi olduğunu söyler. Dünya hayatının aslında bir kabir kadar dar olduğuna dikkatleri çekip kalbî ve ruhî hayatı özendirme sadedinde: "Hayvaniyetten çık, cismaniyeti bırak, kalb ve ruhun derece-i hayatına gir. Tevehhüm ettiğin geniş dünyadan daha geniş bir hayat, bir nur âlemi bulursun." deyip o âlemin anahtarı olarak da 'marifet' ve 'vahdaniyet sırları'nı ifade eden *la ilahe illallah* ile kalbi söylettirmek, ruhu işlettirmek olduğunu ifade eder.[401]

Bu tespitlerle, Allah bilgisine sahip olmak, kalb ve ruh hayatını elde edebilmek için çok önemli bir argüman olarak nazarlara sunulmuştur.

---

399 Mekkî, *a.g.e.*, 1, 234. Bediüzzaman aynı yaklaşımı tevhid hakkında da ortaya koyar. Ona göre tevhid, "amiyâne" ve "hakîkî" olmak üzere ikiye ayrılır. Amiyane tevhid sahipleri, Allah'a ve kâinatı O'nun yarattığına inanırlar. Zihinleri daha ileriye gitmez. Hakiki tevhid sahipleri ise baktıkları her yerde O'na ait mühür ve imzaları görür, imanlarını pekiştirerek onu sarsılmaz bir güç hâline getirirler. (Nursî, *a.g.e.*, 1/121)

400 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 670.

401 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 655.

Bediüzzaman, ihlâsı kazanmanın ve onu korumanın iki vesilesi üzerinde dururken[402] ikinci sebep olarak şunları söyler:

> Tahkiki imanın kuvvetiyle ve marifet-i Sani'i (Allah bilgisini) netice veren masnuattaki tefekkür-ü imanî'den gelen lemeat ile bir nevi huzur kazanıp, Hâlık-ı Rahîmin hâzır, nâzır olduğunu düşünüp, O'ndan başkasının teveccühünü aramayarak, huzurunda başkalarına bakmak, medet aramak o huzurun edebine muhalif olduğunu düşünmekle o riyadan kurtulup ihlâsı kazanır."[403]

İfadelerden de anlaşıldığı üzere marifetullah, kalbî hayata uyanma adına çok önemli bir fonksiyon eda etmektedir. İhlâsı elde etmede olduğu gibi, 'kontrol ediliyor şuuru' şeklinde özetlenebilecek 'murakabe' duygusunun gelişmesinde de çok önemli bir yere sahiptir. Allah bilgisinin elde edilebilmesinde ise değinildiği üzere 'imanlı tefekkür' tavsiye edilmektedir ki buna da kâinata Allah namına bakıp, esma-yı ilâhîyi görme çalışması denilebilir.

Evet etrafımız ve bütünüyle kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin tecelli ve tezahürlerinden ibarettir. Her gün binlercesini görüp duyduğumuz çeşit çeşit ölümler ve doğumlar, O'nun Hayat Veren *Muhyî* ve Can Alan *Mumît* isimlerinin tezahürüdür. Dünyayı ve diğer gezegenleri, atomları ve her şeyi hiç sendelemeden kendi yerlerinde tutan O'nun *Kayyum* isminin cilvesidir. Yani Yüce Yaratıcı her şeyi yerli yerinde tutan, onları düşüp mahvolmaktan koruyandır.

O (cc), bazen *Kâbıd* ismiyle gönüllerimize darlık verir, bizi maddî-manevî sıkıştırır. Bazen de *Bâsıd* ismiyle bizlere inşirah verir, dünyevî-uhrevî işlerimizde genişlik ve kolaylıklar lütfeder. Hastalandığımızda *Şâfî* ismiyle bizlere şifalar bahşeden de O'dur.

---

402 Bu sebeplerden birincisi 'rabıta-yı mevt' şeklinde zikrettiği ölümü düşünüp, dünyanın fani olduğunu mülahaza edip nefsin desise ve hilelerinden kurtulmaktır: Nursî, *a.g.e.*, 1/ 670.

403 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 670.

Güneş, O'nun *Nûr* isminin, canlı olan her şey O'nun *Hayy* isminin tecelli mahallidir.

Tefekkür, etrafımızda cilvelenip duran ilâhî isimleri okumak, böylelikle de vicdanlarımızda o isimlerin sahibine bizi ulaştıracak yollar açmaktır. Bir başka deyişle tefekkür: "Her düşünce, her tasavvur ve her davranışta Hakk'ın kâinat kitabına yönelmek, onu anlamaya çalışmak, hayatı ondan anladığımız şeylere göre tanzim etmek ve yaşamaktır."[404]

'Sistemli düşünme' de denilen tefekkür, hem enfüsde hem de âfakta yapılmalıdır. Yani o, hem kendimizde hem de kendimiz dışında Allah'ın iz ve işaretlerini fark etme adına yapılan fikir gezintisinin adıdır.

Birer küçük örnekle içteki ve dıştaki tefekkürü zihinlere yaklaştırmaya çalışalım: Ağzımıza aldığımız bir lokma ile dişlerin çalışmaya başlaması, tükürük bezlerinin harekete geçmesi, dilin bütün kabiliyetini kullanarak o lokmanın tadını beyne göndermesi, hatta daha ağza girmeden burnun o lokmanın kokusunu alıp lezzetin tamamiyeti adına onu beyne haber vermesi, yemek borusundan aşağıya kayan o lokmanın midede asit bombardımanına maruz kalması, faydalı kısmının kana karışıp, lüzumsuz kısmının dışarıya atılması içteki tefekkürün örneği olsun.

Dıştaki tefekküre örnek olarak da Ay'ın hem kendi ekseni etrafındaki hem de Dünya'nın etrafındaki dönüş süresinin aynı olmasını (29, 5 gün), bu yüzden de bizim, Ay'ın hep aynı tarafını görüyor olmamızı verebiliriz.

Evet, her insan bilgisi nispetinde kendisini ve kâinatı okuyabilir. Bir saati bir senelik ibadete denk gelen[405] tefekkürü yapmak sûretiyle kendisini Rabbisine vardıran yolları vicdanında açabilir.

---

404 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 201.

405 Bir saat tefekkürün bir sene ibadetten daha hayırlı olduğuna dair bkz: el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, 1/ 78; Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/ 409.

Gönlünde Allah'ı bulabilir. Böylelikle de marifetullah konusunda mesafe katetip, Yüce Allah'a olan imanını taklitten tahkike yükseltebilir.[406]

Bediüzzaman, 'yetmiş dokuz marifet mertebesi' diye zikrettiği yerde –tabir yerinde ise– kâinatı okumuş, tefekkür örnekleri vererek marifetullaha giden yola ışık tutmuştur. Bu mertebelerden bazıları şunlardır: Mazhar olunan nimetler, başa gelen acı tatlı olaylar, etrafta müşahede edilen güzellik, mükemmellik, denge, idare, terbiye, güneşler, yıldızlar, gezegenler, denizler ve içindekiler, bitkiler, yeryüzü, yağmur, yapraklar, çiçekler, meyveler kuşlar ve bütün hayvanlar, ibadet eden insanlar…[407]

"Vacibü'l-Vücud'un marifetini *Risale-i Nur*'a havale edip…"[408] diyerek, Allah bilgisine eserlerinde çokca yer verdiğini kendisi de ifade eden Hz. Üstad hemen her yerde ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Yüce Allah'tan, O'nun isimlerinden, sıfatlarından, bunların tezahür ve yansımalarından bahsetmek sûretiyle Allah bilgisi üzerinde durmaktadır. Yani tefekkür ile marifetullah arasında sıkı bir bağ kurmuş, bir başka deyişle kalbde Allah bilgisinin oluşabilmesi için tefekkürün zaruri olduğunu göstermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden *Evvel*, *Âhir*, *Zâhir*, *Bâtın*'ı anlatırken de[409] Yedinci Şua'da '*Ayetü'l-Kübra*' adını verdiği ve kâinatı

---

406 Şeker, Mehmet Y., *Kullukta Dört Esas*, 30-32.

407 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 777, 778.

408 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 1135.

409 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 861. "*İsm-i Evvel* ile işaret edildiği gibi, her bir meyvedar ağacın menşe-i aslîsi olan çekirdek öyle bir sandukçadır ki; o ağacın programını ve fihristesini ve plânını.. ve öyle bir tezgahtır ki, onun cihâzâtını ve levâzımâtını ve teşkilatını..ve öyle bir makinedir ki, onun iptidâdaki incecik vâridatını ve latîfâne masârifini ve tanzimatını taşıyor. Ve *İsm-i Âhir*'le işaret edildiği gibi, her bir ağacın neticesi ve meyvesi, öyle bir marifenâmedir ki; o ağacın eşkâlini ve ahvâlini ve evsafını.. ve öyle bir beyannâmedir ki, onun vazifelerini ve menfaatlerini ve hâssalarını.. ve öyle bir fezlekedir ki, o ağacın emsâlini ve ensâlini ve nesl-i âtisini o meyvenin kalbinde bulunan çekirdekler ile beyan ediyor, ders veriyor. Ve *İsm-i Zâhir*'le işaret

sorgulayan bir yolcuyu kâinatta hayalen gezdirdiği bölümde de hep tefekkürde bulunmuş, okuyan insanların da bu çok sebaplı ibadeti yapmalarına vesile olmuştur.[410]

O, Cenâb-ı Hakk'ın burhanları, delilleri üzerinde dururken "Dört küllî burhanı gösteriyoruz." diyerek sırasıyla Peygamber Efendimizi, kâinat kitabını, Kur'ân-ı Kerim'i ve en son olarak da *şuur sahibi fıtrat* şeklinde tanımladığı 'insan vicdanı'ndan bahseder. Ona göre vicdanın gözü daima açıktır ve onun *nokta-i istinad* (dayanak noktası) ve *nokta-i istimdad* (yardım dileme noktası) adlarını verdiği iki penceresi bulunmaktadır. İşte bu iki pencereden Allah marifetini insanın kalbine tecelli ettirmektedir.[411] Yani her insan vicdanıyla Yüce Yaratıcı'yı bulabilir. O'nun varlığını vicdanında hissedebilir. Bu yönüyle vicdan Allah'ın varlığını ve birliğini ispat eder, O'nu anlatır, O'ndan haberler verir. Bunlarla birlikte Bediüzzaman, her insanın vicdanının aynı olmadığını, olamayacağını, bazı insanların vicdan mekanizmalarını işlemez hâle getirdiklerini, onu bozup çürüttüklerini görmüş olmalı ki sonraki eserlerinde vicdanı çıkarmış, Yüce Allah'ı tarif edicileri zikrederken ondan bahsetmemiştir. 19. Söze giriş yaparken "Rabbimizi bize tarif eden üç büyük külli muarrif (tarif edici)

edildiği gibi, her ağacın giydiği suret ve şekil, öyle musannâ ve münakkaş bir hulledir, bir libastır ki; o ağacın dal ve budak ve âzâ ve eczasıyla tam kâmetine göre biçilmiş, kesilmiş, süslendirilmiş.. ve öyle hassas ve mizanlı ve mânidardır ki; o ağacı bir kitap, bir mektup, bir kaside sûretine çevirmiştir. Ve *İsm-i Bâtın* ile işaret edildiği gibi, her ağacın içinde işleyen tezgâh, öyle bir fabrikadır ki; o ağacın bütün ecza ve âzâsını teşkil ve tedvir ve tedbirini gayet hassas mizanla ölçtüğü gibi, bütün ayrı ayrı âzâlarına lâzım olan maddeleri ve rızıkları, gayet mükemmel bir intizam altında sevk ve taksim ve tevzi ile beraber, akılları hayret içinde bırakan şimşek çakmak gibi bir sürat.. ve saati kurmak gibi bir sühûlet.. ve bir orduya "Arş!" demek gibi bir birlik ve beraberlik ile o harika fabrika işliyor."

410 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 898-917.

411 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1372; 2/ 2021.

vardır."[412] diyerek önce kâinatı, Allah Teâlâ'yı anlatan bir kitap olarak nazarlara sunmuş, diğer iki tarif edici olarak ise Efendimiz'i (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Kur'ân-ı Kerim'i zikretmiştir. Başka yerlerde de bahsetmekle beraber 19. Sözü ve 19. Mektubu tamamıyla Allah Resûlü'ne ayırmış, O'nun varlığının, her hâlinin Cenâb-ı Hakk'a delil oluşu üzerinde durmuştur. Ona göre marifetullah, "kemâlâtın ka'be"si olup ona giden yolların en müstakim ve sağlamı Medine-i Münevvere'nin sahibi Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yoludur.[413]

Kur'ân'ın marifetullah dersleri verdiğinden bahisler açan[414] Bediüzzaman, 25. Söz'ü bütünüyle Kur'ân'a ayırmış, Allah'ın Kelâmı'nın nasıl Allah'ı anlattığını ifade etmiştir. Bazı Kur'ân âyetlerini yorumlarken yine marifetullaha atıfta bulunmuştur.[415] Marifetullahı tahsil yollarını anlatırken, onun getirisi üzerinde de durmuş ve onu hakiki saadet vesilelerinden birisi saymıştır.[416]

---

412 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 91

413 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2027.

414 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 975.

415 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1221. Aynı yerde Bakara sûresinin 21. âyetini tefsir ederken "Rabbiniz" kelimesinden sonra onu açıklama sadedinde "sizi de sizden öncekileri de yaratan" denmesini, Cenâb-ı Hakk'ın marifetinin Zat'ı itibarıyla değil, ancak fiilleri ve eserleri vasıtasıyla mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Zaten o, "Allah esmasıyla malum, sıfatlarıyla muhat, Zatıyla bir mevcud-u meçhuldur." demek sûretiyle de aynı hususa işaret etmiştir.

416 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1243. Aynı yerde şöyle demektedir: "İnsan, ebed için yaratılmıştır. Onun hakiki lezzetleri, ancak marifetullah, muhabbetullah ve ilim gibi umur-i ebediyyedir." Ayrıca 20. Mektub'un başındaki Mukaddime'de aynı hususa şöyle dikkatleri çekmektedir: "Katiyen bil ki: Hilkatin en yüksek gayesi ve fıtratın en yüce neticesi iman-ı billâhtır. Ve insaniyetin en âlî mertebesi ve beşeriyetin en büyük makamı, iman-ı billâh içindeki mârifetullahtır. Cin ve insin en parlak saadeti ve en tatlı nimeti, o mârifetullah içindeki muhabbetullahtır. Ve ruh-u beşer için en hâlis sürûr... ve kalb-i insan için en sâfi sevinç, o muhabbetullah içindeki lezzet-i ruhâniyedir... Evet, bütün hakikî saadet ve hâlis sürûr ve şirin nimet ve sâfi lezzet elbette mârifetullah ve muhabbetullahtadır. Onlar, onsuz olamaz. Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan ve seven, nihâyetsiz saadete, nimete, envara, esrara ya bilkuvve veya bilfiil

Dünyaya gönderilen insanın vazifeleri, kullanılmak için kendisine emanet edilen kabiliyetleri ve bir takım gayeleri olmalıdır. O gayelerden bazıları ise Cenâb-ı Hak'la alâkalı bilgi sahibi olmak, O'nun Kendisini tanıtıp bildirmesine mukabil, iman ve marifetle karşılık vermektir.[417] "Allah kalbin batınını iman, marifet ve muhabbet için yaratmıştır."[418]

İlim ve tefekkür ile elde edilen marifet-i ilâhî, ruh için kâinat kadar bir genişlik temin etmektedir.[419] İnsan kâinata doğru bakış açısıyla bakabilirse, gördüğü her yer onu 'Allah bilgisi'ne götüren bir ayna gibi olur. Her yerin O'na ait imzalarla dolu olduğu hakikatine uyanır. Her yerde cilvelenip duran esma-ı hüsna'yı avlar. Sadi Şirazî'nin dediği gibi "uyanık nazarlar için her bir yaprak, Allah'ın marifetine dair bir defterdir." İşte bu bakış açısını insana kazandıran Kur'ân'dır.[420]

Üstad Hazretleri, Mevlânâ Cami'ye ait olan "Yalnız Biri iste, Biri çağır, Biri talep et, Biri gör, Biri bil, Biri söyle" cümlesini zikrederken "Bir'i bil"e geldiğinde Allah'ın marifetine yardım etmeyen diğer bütün bilmelerin faydasız olduğunu ifade etmiş, bütün ilimlerin ve çalışmaların Allah bilgisine yönelik olarak tahsilinin lüzumuna dikkatleri çekmiştir.[421]

Fethullah Gülen Hocaefendi de Allah bilgisine götüren yolun işaretçilerinden bahsederken hem Kur'ân'a hem de kâinat kitabına atıfta bulunmaktadır. Her vesile ile Kur'ân'a yönelmek ve kâinatı çok iyi okumak, marifetullaha mazhar olmanın olmazsa olmazlarıdır:

---

mazhardır. O'nu hakikî tanımayan, sevmeyen, nihâyetsiz şekâvete, âlâma ve evhama mânen ve maddeten müptelâ olur."

417 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1387.

418 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1981.

419 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 2189.

420 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 503.

421 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 84.

> Her tasavvur ve her davranışta Hakk'ın Kitabına yönelmek, onu anlamaya çalışmak, hayatı ondan anladığımız şeylere göre tanzim etmek ve yaşamak; kâinat kitabındaki ilâhî sırları keşfedip ortaya koymak ve insana her an ayrı bir imani derinlik ve renklililiği duyurup tattıran bu yeni keşif ve tespitlerle, imandan marifete, marifetten muhabbete, muhabbeten, ruhani hazlara uzayan bir ışıktan yoldur.[422]

Marifet-i ilâhînin pürüzsüz, mücella ve yalan söylemeyen sadık bir lisanı[423] olan kalbin Hak'la olan muamelesinde en çok kendisini gösteren yanı, Allah'ın takdirlerine razı olmasıdır.[424]

Hocaefendi, kötü ahlâkın şubeleri olarak kabul edilen haset, riya, kibir, ucub ve yeis gibi her türlü fenalık ve çirkin huyları kalbî hayat için çok tehlikeli görmekte ve bunları insan bünyesinde hastalığa sebep olan virüslere benzetmektedir. Virüslerin bir kısmı öldürücü olduğu gibi manevî hayatı felce uğratan bu kötü hasletlerin bazıları da kalb ve ruhu öldürebilir.[425]

"*…Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına bir sütre gerer…*" (Enfal, 8/24.) âyeti üzerinde duran Hocaefendi insanın kalbine hücum eden vesveselelerden sakınmayıp Allah ile olan münasebetini sağlam tutmadığı takdirde, herhangi bir hata, gaflet ve dehşet ânında gönlün başka taraflara yönelebileceğine ve Hak ile kalb arasına bir perde gerilmesinin her zaman söz konusu olabileceğine dikkatleri çekmektedir.[426]

Hocaefendi, Cenâb-ı Hakk'ın bilinmesini insanın yaratılış hedefi ve fıtratın gayesi olarak görmektedir. Allah yolunda olabilmenin devamlılığı, O'nun tam bilinmesiyle yakından alâkalıdır.

---

422 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 30.
423 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 48.
424 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/ 158.
425 Gülen, *Diriliş Çağrısı*, 169.
426 Gülen, *Diriliş Çağrısı*, 291.

Bu yüzden öncelikle fert plânında gönüllerin onarılması, donatılması ve itminana ermesi, hatta ruhanî zevklerle kanatlanması mümkün olabilecektir. Böyle olduğu takdirde insan, kendisi için mukadder olan ufka ulaşabilir. Bütün bunlar Allah Teâlâ'yı azametiyle kavramaya, O'ndan gelen sinyallere devamlı açık bulunmaya, O'nun bu mevzudaki ihtarlarına kulak vermeye bağlıdır. Cenâb-ı Hak her an yaratmakta, kâinata yeni yeni sûretler, keyfiyetler giydirmektedir. Böylelikle O, Kendisini her zaman değişik dillerle mahlûkatına anlatmaktadır. İnsanoğlu nerede olursa olsun istediği takdirde bu kudsî dersten bir kısım parağraflar, cümleler, kelimeler bulabilir, anlayabilir. Bu sayede hayatının gayesi, fıtratının neticesi bu yüce hakikati bir kere daha idrak eder, onunla dolar, itminana erer, kalbi huzura kavuşur ve daha henüz dünyadan ayrılmadan cennetin bir çekirdeğini içinde inkişaf ettirerek cennet hayatını tadabilir.[427]

Hocaefendi'ye göre insanın Cennette Yüce Allah'ı görebilmesi marifeti nispetinde olacaktır. Kim Cenâb-ı Hakk'ı ne kadar biliyorsa, ilâhî marifette ne kadar derinleşmişse, gözünden açılan perde de o nispette olacaktır. Bundan ötürü Allah bilgisi çok önemlidir. Bu bilginin mutlaka marifet eksenli temrinlerle, ibadetlerle takviye edilmesi gerekir. Tefekkür, marifete ayrı bir derinlik kazandırır. İbadet onu insanın tabiatı hâline getirir. Kim dünyada ne kadar derinleşmişse Cennetten de Cemalullah'ı müşahededen de o derece zevk ve lezzet duyacaktır.[428]

Hocaefendi de Bediüzzaman gibi, Allah bilgisine ulaşabilmek için tefekküre dikkatleri çekmenin yanında ibadetlerden de bahsederek marifetullahı netice veren diğer önemli vesileyi nazarlara sunmaktadır. Şu ifadeleriyle de Hocaefendi tefekkürün marifetle olan sıkı bağını seslendirmektedir:

---

427 Gülen, *Prizma*, 3, 128.
428 Gülen, *Fasıldan Fasıla*, 2, 19.

> Varlığı Allah Teâlâ'ya bağlayan, bağlandığına baştan inanan hep O'nu görür, O'nu bilir ve O'nu duyar. Peygamberane bir seziş ve duyuşa uyanır. Varlığı doğru bir şekilde okur. Varlığı doğru okuyanın ise marifeti artar. Marifeti arttıkça düşünce ufku gelişir, terkipçi nazar derinleşir ve gün gelir Allah'ın kudretinin, iradesinin, meşietinin, hayatının, sem'inin, basarının kendisini kuşattığını görür ve bu nimetleri ihsan eden Rabbine şevk ve şükürle yaklaşır.[429]

Böyle söyleyerek Hocaefendi, marifetullah sahibi bir insanın zamanla "görülüyor, kontrol ediliyor şuuruyla yaşama" denilen *murakabe duygusu*na uyanacağını ifade etmekte sonrasında da Allah yolunda şevkle gerileceğini, şükürle O'na yöneleceğini ifade ederek, aslında marifetullahın, murakabe, şevk ve şükrü netice verdiğini de söylemiş olmaktadır.

Hocaefendi "aktif marifet" diyerek şimdiye kadar söylenmemiş bir deyimi de Türkçeye kazandırmıştır:

> Bir bilgi hamalı olmak ve engin bir müktesebata sahip bulumak, kulluk hesabına çok fazla bir mânâ ifade etmemektedir. Bilginin marifete dönüştürülmesi ve hatta o marifetin de aktif marifet hâline getirilmesi lazımdır. Aktif marifet ise kendi içinde sürekli kaynayıp duran ve insanı hep muhabbet ufkunda dolaştıran vicdan kültürü demektir. Dolayısıyla Allah'a kurbet açısından hangi seviyede bulunursanız bulununuz, size düşen vazife, teşriî ve tekvinî emirleri iyi okuyarak mütemadiyen imanınızı yenilemeniz, iman-ı billah içindeki marifetullaha ulaşıp onu tabiatınızın bir yanı hâline getirmeniz, fakat yine de kendinizi teminat altında görmeyip, vicdanınızdaki marifet kazanını sürekli kaynatarak aktif marifeti elde etmeye ve hep muhabbetullah atmosferinde nefes alıp vermeye çalışmanızdır.[430]

---

[429] Gülen, *Sohbet-i Cânan*, 54.
[430] Gülen, *Vuslat Muştusu*, 342.

Aktif marifet, mü'minin iman yönüyle kendisini kesintisiz olarak yenilemesiyle doğru orantılıdır. Bu yenilenme, bir taraftan Kur'ân'ı, diğer taraftan da kâinat kitabını mütâlaa etmekle mümkün olabilecektir. İman kemale doğru yükseltikçe vicdan, Yüce Allah'ı daha farklı bir şekilde duyup hissedecek. Bu duyuş ve sezişler, mü'minin kalbinde Allah sevgisi şeklinde kendisini gösterecek ve bu salih daire böylece devam edip duracaktır. Marifetullahın artması, mü'minin iman yönüyle kendisini devamlı sûrette taze ve aktif tutmasıyla irtibatlıdır.

Hasılı, Allah'ı bilip tanımayan mü'minlerin, nefislerini bütünüyle kontrol altına alabilmeleri çok zordur. Allah'ı bilen insanlar ise kalbî ve ruhî hayata uyanır ve mertebe kazanırlar. Bu kazanımları onları nefsanî arzu ve heveslerine hakim bir konuma yükseltir. Yüce Yaratıcı'yı gerçek mânâda tanıyan bu mü'minlerde iki husus gelişir. Bunlar Allah sevgisi ve Allah korkusudur. Sonsuz Merhamet Sahibi olması, kullarını bağışlama adına sayısız fırsatları onların karşısına çıkarıyor olması gibi hususlar, mü'min kalblerde Allah sevgisi meydana getirir. Bununla birlikte O'nun istediği gibi olamama, azabına maruz kalma endişesi gibi hususlar da insanda Allah korkusunu tetikler. Akıbetinden gerçekten endişe eden bir mü'min, bu endişe ve korkularını sonlandırma gayreti içerisine girer. Bu, onu kalb ve ruhun hayat seviyesine yönlendirir. Cismaniyeti terk etme, hayvaniyetten sıyrılma nispetinde elde edilecek böyle yüce bir hayat seviyesi, o mü'mini Hakperest bir insan hâline getirir. Çünkü Abdullah b. Mesud'un ifadeleri içerisinde "Bilgi, korkudur." Bilen korkar; korkan, korkularını dindirecek bir hayat derecesine ulaşma gayreti içine girer. Bu hâl ise onun, nefsinin ve şeytanın dürtü ve yönlendirmelerinden Allah'ın izniyle kurtuluşu demektir.

Marifetullahın İki Mühim ve Tabii Getirisi

Şimdiye kadar anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere marifetullah, birçok sonuç ve getiriye sahiptir. Fakat bunların arasında iki tanesi vardır ki bunlar, bir mü'minin kalbinde marifetullah geliştikçe onunla orantılı biçimde gelişir ve büyürler. Bunlar *Mehafetullah* denilen Allah Korkusu ve *Muhabbetullah* denilen Allah Sevgisidir. Diyebiliriz ki bu üçlü, birbirlerinin parçası ve tabii neticesidirler. Örneğin bir insan Cenâb-ı Hakk'ı sevmek istiyorsa bu O'nu tanımaya bağlıdır. Tanıdıkça sevecek, sevdikçe tanıma arzusu artacaktır. Bu, aynı zamanda bir salih daire olmaktadır. Fakat tanımak ve Allah bilgisinde ziyadeleşmek sadece Allah sevgisini netice vermez. Tanınmaya çalışılan Zat, Yüceler Yücesi olunca bununla birlikte O'na ait *havf* denilen korku da beraberinde gelir. Tabiri diğerle marifetullah sadece Allah sevgisini veya sadece havfı beraberinde getirmez. Allah'ı bilen O'nu hem sever hem de O'ndan korkar. İşte bu başlık altında bu iki tabii netice üzerinde duracak ve bunların ne olduklarını ifade etmeye çalışacağız.

Mehafetullah

Arapçada korkma, ürperme, irkilme mânâlarına gelen havf, dinî terminolojide dinen haram olmayıp da daha hafif mertebede yasak olan bir şeyi işlemekten sakınma anlamına gelmektedir. Sufiler *reca* duygusunun yanında Hak yolcusunun emniyete düşüp aldanmaması ve kuruntulara takılıp kalmaması için bu yolculuğunda hem bir denge unsuru hem de 'manevî laubalilik' diyebileceğimiz *şatahat*'a götürecek düşünceleri dengeleyen bir iksir olduğunu söylemektedirler.

Kur'ân'daki birçok âyet, ya doğrudan veya dolaylı olarak Allah korkusu ile irtibatlıdır. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

Eğer gerçek mü'minler iseniz, onlardan değil, Benden korkun. (Âl-i İmrân, 3/175)

Sadece ve sadece Benden korkun. (Bakara, 2/40; Nahl, 16/51)

Her an üzerlerinde nigehban bulunan Rabbilerinden korkar ve emrolundukları şeyleri titizlikle yerine getirirler. (Nahl, 16/50)

Havf ve haşyet içerisinde, aynı zamanda tazarru ve niyazlarının kabul olunacağı ümidiyle Rabbilerine dua ederler. (Secde, 32/16)

Dolaylı olarak Allah korkusundan bahseden âyetlerden bazıları da şunlardır:

Hiç hesaba katmadıkları şeyler, Allah tarafından karşılarına çıkarılıverdi. (Zümer, 39/47)

De ki: Amellerin bütün bütün boşa gidenini haber vereyim mi? Onların ameli ki dünya hayatında bütün çalışmaları boşa gittiği hâlde kendilerini güzel iş yapıyor sanmaktadırlar. (Kehf, 18/103)

İnsanın, Allah'ın sevmediği şeylerden sakınmasını ve uzak kalmasını sağlayan korkunun adı olan mehafetullah, genelde gelecekle alâkalı olarak yorumlanmıştır. Korku, bir insanın ya arzu etmediği şeylere maruz kalacağı endişesinden ya da isteyip dilediği şeyleri kaçıracağı düşüncesinden kaynaklanır ki her iki durum da istikbâl ile alâkalıdır.[431] Bir mü'minin Allah'ın azab ve gazabına maruz kalacağı endişesini duyması, onun mehafetullaha sahip olduğunu göstermektedir. Artık bundan sonrası o mü'minin, sahip olduğu bu duyguya göre hayatını yönlendirmesine kalmıştır. Ne derece bunda başarılı olursa işte o kadar hakiki mehafetullaha sahip demektir. Zira korkan, korktuğundan emin olmak için bir çaba içerisine girer. Bu da insanın ölüm ötesi hayatı adına yatırımlar yapmasını, Cennete ehil hâle gelebilmek için çalışmasını netice verir.

Hz. Zünnûn "İnsanlar havfa sahip oldukları müddetçe Hak

431 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/57.

yol üzere olurlar. Havfı kaybettiklerinde ise yoldan saparlar." derken aynı hususu işaretlemiş olmaktadır.[432]

Hatemi Esamm'ın şu sözü ise havf ile zühdü irtibatlandırması bakımından önemlidir:

> Her şeyin bir süsü vardır. İbadetin süsü havfdır. Havfın alameti ise dünyevî emelleri kısa tutmaktır.[433]

Allah korkusu, diğer her özellik gibi mü'minin yaşantısında tezahürlerini göstermesi gereken bir duygudur. Bu tezahürlerin mühim bir yanını ise bitip tükenme bilmeyen dünyevî arzu, hayal ve emellere karşı kalben tavır almak teşkil etmelidir. Hem Hak'tan korktuğunu iddia edip hem de hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya bağlanan, ahireti için çalışmayan mü'minlerin samimi olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Tam bu bağlamı ifade sadedinde Allah Resûlü, "Kim korkarsa, gece yolculuğu yapar. Gece yol alan da maksadına erişir" [434] buyurmaktadır. Buradaki gece yolculuğu, hadis şarihlerince gece ibadeti olarak anlaşılmıştır.

Ebû Ali ed-Dekkak da Allah korkusunun derecelerinden bahsedip onları havf, haşyet ve heybet olarak kategorize etmiştir. Buna göre havf, Allah'a imanın şartı ve hükmü olmaktadır: "*Eğer gerçek mü'minler iseniz Benden korkun!*" (Âl-i İmrân, 3/175) âyeti bunu ifade etmektedir. Haşyet, ilmin şartı olup "*Allah'tan sadece âlimler hakkıyla korkup haşyete bürünürler.*" (Fatır, 35/28) âyeti bunu anlatmaktadır. Heybet ise Allah'ı bilmenin, marifetin şartı olmaktadır ki "*Allah size Kendisine karşı ürperti içerisinde bulunmanızı emreder.*" (Âl-i İmrân, 3/28) âyeti buna işaret etmektedir.[435]

Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî, Allah korkusunun rehber insanlarda zühde ait mânâ ile beraber bulunması gerektiğine

---

432 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 130.

433 Aynı yer.

434 Tirmizî, *Kıyamet*, 19.

435 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 128

dikkatleri çekmiştir. Önde gözüken insanlar bu iki hususta ileri olmalıdırlar ki, insanlara yaptıkları önderlik vazifesinde muvaffak olabilsin ve vebalden kurtulabilsinler. Havf ve zühde en çok muhtaç olanlar, bu insanlardır. Zira bunlar, ilâhî emanetin hameleleri, taşıyıcıları, dinin direkleri, Kitap ve Sünnete ait fazilet ve hikmetin madenleridirler.[436] Bu insanlara yakışan da onların zahid ve Allah'tan korkan mü'minler olmalarıdır. Rehberliğin şartı, önde olmanın olmazsa olmazı, tesirin yegâne vesilesi, yaşamaktır. Bu insanların bulundukları konumlarının haklarını vermeleri, en başta Allah korkusu ve zühd ile kalblerini süslemelerine bağlıdır. Gönüllerinden gele gele mehafetullahı duymayan, dünyaya olan iç temayüllerinin önünü kesemeyen insanların, sürekli ve hakiki mânâda rehber olabilme ihtimalleri yoktur. Onlar önce kendileri, sonra da etraflarındaki insanlar ve yapmaya çalıştıkları yüce vazifenin hatırına bu kalbî seviyeyi muhakkak kazanma mecburiyetindedirler.

"*Allah'tan sadece âlimler hakkıyla korkup haşyete bürünürler.*" (Fatır, 35/28) âyeti ilim ile Allah korkusunun yakın bağını göstermesi açısından çok manidardır. Suhreverdî, bu âyette geçen "sadece" kelimesinden hareketle Allah korkusuna sahip olamayanların, hakiki ilme hiçbir zaman ulaşamayacaklarını, onlara âlim denemeyeceğini söylemektedir. Gerçek mânâda uhrevî ilimlere sahip olan insanlara malumdur ki Allah bilgisi ve kurbiyete ait makamları elde edebilmenin yegâne yolu, zühd ve havftan geçmektedir.

Suhreverdî "ilimde derinleşenler"[437] âyetindeki "derinleşme"den

---

436 Suhreverdî, *a.g.e.*, 344.

437 Suhreverdî'nin bahsettiği âyetin tamamı şudur: "*Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: 'Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de*

kasdın Allah korkusuyla dopdolu hâle gelme ve kâmil mânâdaki zühdle bütünleşme olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Suhreverdî, bahsedilen âyetler arasında mükemmel bir bağ kurmuştur. Ona göre dünyaya kalbî temayülünü bırakamayan, Cenâb-ı Hakk'a ait korku ve saygıyı vicdanına yerleştiremeyen mü'minler, ilim yönüyle derinleşemezler. Buradaki ilimden maksat, marifetullah olmaktadır. Zira, bu iki husus bir kalbde bulunmadıkça hakiki anlamda Allah bilgisi ve O'na yakınlığa götüren ilimlere sahip olabilmek imkânsızdır. Dünya sevgisi ile uhrevî ilimler birbirleriyle kesinlikle bağdaşmazlar. Diğer bilim dalları için ise böyle bir zorunluluk yoktur. Mü'minler, zühdde ve havfta mesafe katettikleri ölçüde, uhrevî ilimlerde de yol alır ve derinleşirler. Zühdü elde edebilmek de "havf okulu"nda eğitim görmekle elde edilebilecektir. Zira Allah "*Allah'tan korkun ve O size öğretir*" (Bakara, 2/282) buyurmaktadır. İlim, Allah korkusunun varisidir. Bir başka deyişle Allah korkusu, ilmi netice vermektedir.

Normal şartlarda Allah korkusuna ulaşabilmek için ilim ve bilgi gereklidir. Bilen, korkar. Fakat burada önce Allah'tan korkma ve sakınma, sonrasında da bilginin elde edileceği ifade edilmektedir. Bu şöyle olmaktadır: Allah'a itaatsizlikten sakınıp korkan mü'minler Allah'a yönelirler, bilmediklerini O'nun kitabından ve Resûlünden öğrenirler. Genel olarak ilim, Allah korkusunu netice verirken, böyle durumlarda iman, mü'mini önce Allah korkusuna götürmekte, arkasından da ilme vardırmaktadır.

Kalbe ait bir diğer amel olan *takva* da havf ile aynı çizgide ele alınması gereken bir husustur. Takva da 'sakınmak' mânâsına gelmekte olup Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınmak sûretiyle O'nun azabından korunma cehdi olarak tarif edilmiştir.

Rabbimizin katından gelmiştir.' derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar ve şöyle yalvarırlar." (Âl-i İmrân, 3/7)

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere havf ile takva, dünyaya olan kalbî bakış açısı bakımından birbirlerine fevkalade benzemektedir. Bu iki hususta da Allah'ın azab ve gazabına maruz kalmamak için ortaya konması gereken bir performans söz konusudur. "*Allah'a karşı olabildiğince takva dairesinde olun.*" (Âl-i İmrân, 3/102) ve "*Allah katında en kıymetli olanınız, takvada en ileri olanınızdır.*" (Hucurat, 49/13) âyetleri, mü'min kalblerin Cenâb-ı Hakk'a karşı takınmaları gereken tutum ve duruşu ifade etmektedirler. İlk âyet, mü'minin takvada ilerleyebildiği kadar ilerlemesini, bunun Hak katında ne kadar makbul olduğunu gayet bariz anlatmaktadır. Bu âyet mü'mine, sahip olduğu takva seviyesiyle yetinmemesini salık vermektedir. İkinci âyet de gayet net olarak Hak katındaki değerler üstü değere ulaşabilmenin takvadan geçtiğini talim buyurmaktadır. Diğer başka özellik ve kabiliyetlerle değil, Allah Teâlâ nezdinde kıymetli, değerli ve şerefli olabilmek sadece takva ile mümkün olabilmektedir. Hak katında çok değerli bir mü'minin hâli ise bellidir. Takva ile hayatını örgüleyebilen bir Müslüman, kalben O'na teveccühden dûr olmaz. Kalbine başka hayallerin girmesine müsaade etmez. Allah'ı her şeye tercih eder. İşte bu kalbî seviyenin sahibi, müttakî ve Allah korkulu olmanın yanında hakiki bir zahiddir.

Nasrabazî'nin dediği gibi ki o "Takvayı esas alan dünya ayrılığına arzuludur." demiş ve "*Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise fenalıklardan sakınan takvalılar için daha hayırlıdır, hâlâ akıllanmayacak mısınız?*" (En'am, 6/32) âyetini zikretmiştir.[438]

Ebû Abdullah Ruzbarî'ye göre takva "Allah'tan uzaklaştıran şeylerden içtinab etmendir." Bu tarif de takva ile zühdü aynı çizgide ele almaktadır. Her yeri geldiğinde ifade edildiği üzere insan fıtratına dünya sevgisi yerleştirilmiş olup bunun da birçok

---

438 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 112.

hikmeti bulunmaktadır. Bütün insanlar da dünyaya ait sevgi ve temayül, az veya çok ama muhakkak vardır. İşte kalbde bulunan bu dünyevî meyelanın önüne geçmek, onu gerçek merciine yönlendirmek takvanın aslı, zühdün de özü olmaktadır.

Hz. Bediüzzaman, havf ile yine tasavufî bir terim olan *firar* arasında böyle bir bağ kurmuştur.[439] Zira korkan, kaçar. Bu anlamda kendisine kaçılacak olan, azab ve gazabına maruz kalmadan korkulan Yüce Allah olmaktadır. İfadelerden anlaşıldığı üzere Allah korkusu, Yüce Allah'ın Zatından korkmak değildir. Bütün güzelliklerin kaynağı, güzel mânâsına gelen *Cemil* ismine sahip Yüce Yaratıcı, korkulacak değil, sevilecek, yoluna her şeyin feda edileceği Zat'tır. Fakat insan, kendi arıza, kusur ve iradesizliği neticesinde Cenâb-ı Hakk'ın azabını üzerine çeker, Cehennemde yanmaya müstehak hâle gelir. Bu, Allah'tan korkmak olarak değil, kendi fiillerinin sonucuna katlanmak şeklinde anlaşılmalıdır. Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) çeşitli dualarında bunu görmek mümkündür. "*Allah'ım! Senden Sana sığınırım.*"[440] ve "*Allah'ım! Senin azabından affına, gazabından merhametine sığınırım.*"[441] duaları bunlardan bazılarıdır.

Mehafetullah, Allah'ın azabından güven ve emniyet içerisinde olmamakla da irtibatlıdır. Bediüzzaman, bu hakikati ifade sadedinde şunları söylemektedir:

Havf ile reca arasındaki denge devamlı muhafaza edilsin ki,

---

439 Bediüzzaman Hazretleri *İşârâtü'l-İ'câz* adlı eserinde "Korkunç bir şeyi gören adam, korku ve hayret içinde kalır, sonra firar etmeye meyleder…" demektedir. Kaçma ve uzaklaşma mânâlarına gelen firar, tasavvufî terminolojide halktan Hakk'a seyeran etmek, damlayı bırakıp deryaya yönelmek demek olup "*Kaçıp Allah'a sığınınız.*" (Zariyat, 51/50) âyeti bu hakikati açıkça ifade etmektedir.

440 Müslim, *Salât* 222; Ebû Dâvûd, *Salât* 148; Nesâî, *Tatbîk* 71, *İsti'âze* 62.

441 Aynı hadis. Nebevî duanın tamamı şöyledir: "Allah'ım! Senin gazabından rızâna, azâbından affına sığınırım. Ben senden sana sığınırım. Ben seni lâyık olduğun şekilde medh ü senâ edemem. Sen kendini nasıl medh ü senâ etmişsen öylesin."

> reca ile doğru yollara sülûk edilsin, havf ile de eğri yollara gidilmesin; ne Allah'ın rahmetinden me'yus, ne de azabından emin olunsun.[442]

Hz. Üstad Allah bilgisine sahip âriflerin acziyetle beraber havftan lezzet aldıklarını ifade eder. Bu tespitini zihinlere yaklaştırmak için de çocuk ile annesinin arasındaki ilişkiyi örnek olarak verir. Annesinin tokatından korkmasına rağmen, çocuğun yine annesinin şefkatli bağrına sığınması, o çocuk için çok lezzetli ve tatlı bir hâldir. İşte aynen bunun gibi, kendisine ait kusur ve günahlarından ötürü Rabbisinin kendisine nasıl muamelede bulunacağını bilemeyen, bilemediği için de vicdanında bir korku ve endişe yaşayan mü'minin, bu duygularla yine Yüce Allah'ın dergahına yönelip sığınması, o mü'mine çok farklı ve güzel hazlar yaşatmaktadır. İşte marifet ehli mü'minler, böyle bir duruşa geçmek sûretiyle *acz* ile beraber havfı kendilerine şefaatçi yapmışlardır.[443]

Korkuyorum deyip de din eksenli yaşamamak büyük bir çelişkidir. Bu konuda Bediüzzaman, havf duygusunun somut bir sonuç ve göstergesinden bahsetmektedir. Ona göre "Allah Teâlâ'dan korkmak, O'nun rahmet ve şefkatine yol bulup iltica etmek demektir. Havf bir kamçıdır. O'nun rahmetinin kucağına atar."[444] Bu ifadeler, havf sahibi bir mü'minin nasıl davranması gerektiği, neler yapması lazım geldiğini gayet net bir şekilde anlatmaktadır. Havfullah, insanı Allah'ın rahmetine erdirecek hayırlı işlere, ibadetlere ve salih amellere yönlendirmelidir. Böyle olduğu takdirde bu duygu, vazife ve misyonunu eda etmiş olmaktadır. Yani havfullah, ümitsizliği ve ebedî kaybetmeyi değil, bilakis ümit ve kurtuluşu netice vermelidir. Tam bu sadede dikkatleri çeken

---

442 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1182.

443 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 11.

444 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 156-157.

Hocaefendi "iltica buudlu haşyet" diyerek Allah korkusuna sahip birisinin tutum ve duruşunu veciz bir üslupla şöyle seslendirmiştir: "Haşyet sahibi, her lahza ayrı bir mülahaza ile Allah'a iltica etme vesileleri araştırır ve O'na sığınma fırsatları kollar."[445] *Reca*'ya karşı bir denge unsuru olan havf, insanı harekete geçirmeli, bu hareketlilik de korkulan Zat'ın rahmet ve şefkatine mazhar olma yollarını arama şeklinde kendisini göstermelidir.

Havf duygusunun insan üzerindeki bir tesiri de ondaki muhabbet duygusunu dünyadan çevirmesidir. Allah korkusu, insanın fıtratında masivaya ait muhabbet ve sevginin yüzünü Allah'a çevirir. Anlaşılan o ki kalbin yöneliş ve temayülleri kendiliğinden olmamaktadır. Onu doğru yöne tevcih edebilmek için bazı argümanlara ihtiyaç vardır. Kalbdeki muhabbet duygusunu Cenâb-ı Hakk'a yönlendirebilmek için havf, önemli bir vesiledir. Hz. Bediüzzaman bunu ifade sadedinde "Havfın ile muhabbetini dünyadan ve dünya insanlarından çevir."[446] diyerek korkunun, sevgiyi yönlendirme kabiliyetini haiz olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Hz. Bediüzzaman'ın takvayı mertebelendirmesi de çok manidar ve zühdle ilişkisi açısından çok önemlidir. O, "şirkten takva; kebâirden, masivaullahtan kalbini hıfzetmekle takva; ikabdan ictinab etmekle takva; gazabdan tahaffuz etmekle takva"[447] diyerek takvayı dört kısımda ele almıştır. Ona göre mü'min, ilk önce imanî açıdan kendisini bekleyen tehlikelere karşı kendini korumalıdır. Bu da imanını taklitten tahkike yükseltmek, sapasağlam bir imana sahip olabilmenin mücadelesini vermek şeklinde tezahür eder. Allah Teâlâ'yı bilmek demek olan marifetullahta derinleşmek, yakîne ermek, ibadetlerle bütünleşmek, imanı şirkten ve

---

445 Gülen, *Kırık Testi*, 1/ 219.

446 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1355.

447 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1222.

tereddüt, nifak gibi diğer tehlikelerden kalbi korumak şeklinde anlaşılmalıdır.

Bediüzzaman Hazretleri, kebâir ve masivaullahdan kalbi hıfzetmeyi aynı kategoride değerlendirmiştir. Kebair büyük günahlar, masivaullah ise Allah'tan başka her şey mânâlarına gelmektedir. İnsanın kendisini günahın her bir çeşidinden, özellikle büyüklerinden koruması, onun takva anlayış ve derinliği ile direkt alâkalıdır. Günahlardan sakınma kavgasını veren mü'min, aynı zamanda kalbinin temayülünü günahlardan daha başka ve yüce şeylere çevirme mücadelesini de vermektedir. Bu yüce şeyler günahsızlık ve Allah'a ulaştıran vesilelerdir. Bir başka deyişle büyük günahlardan yüz çeviren mü'min, bunu yaparken aslında masivaya da arkasını dönmektedir. Masivaya arkasını dönmek demek, kalben Allah'a yönelmek demektir.

Bediüzzaman ayrıca, Kur'ân'a ait bir taksim olduğunu da söyleyerek takvanın şirki terk, meâsiyi (günahları) terk ve masivaullahı terkten ibaret olduğunu da belirtmiştir.[448]

Bu tespitleri ile Bediüzzaman takvayı, genişten dara doğru diyebileceğimiz bir taksime tabi tutmuştur. Bir kalb ameli olduğu için her bir mertebede doğal olarak kalb ve onun ahvali hep söz konusudur. Şirkten korunma da günahlardan uzak kalma da günahlara götüren yollara daha işin başında iken kapanma da hep takvanın ayrı boyutları ve kalbin farklı farklı aksiyonlarıdır. İşin özü, kalbin Allah'ın dışındaki her şeye karşı bir tavır içerisine girmesi, O'nu hiçbir şeye tercih etmemesidir ki bu da zühdün ta kendisi olmaktadır.

Bediüzzaman bu hususları, kalbin arındırılması açısından ele almaktadır. O "kalb, takva ile seyyiattan temizlenir temizlenmez, hemen onun ardından imanla tezyin edilmiş ve süslendirilmiştir."[449] diyerek takvayı bir yandan arınma vasıtası, bir yandan da kalbi

448 Nursî, *a.g.e.*, 2/ 1171.
449 Nursî, aynı yer.

Yüce Yaratıcıya yönlendirme vesilesi olarak görmektedir. Kalb, *seyyie* kelimesi ile ifade edilen her türlü şirk, günah ve masivadan temizlenmek ve marifetle süslenip kâmil imanla dopdolu hâle gelebilmek için takvaya sarılmak zorundadır. Böyle bir gelişim ve terakki sürecine tâbi tutulmuş kalb ise artık kendisini sadece Allah'a ayırmış, zühdle bütünleşmiş bir kalbdir.

Fethullah Gülen Hocaefendi de "Kulun Allah'tan gayrı her şeyden kaçınması… Hak'tan uzaklaştıracak şeylere karşı sürekli tetikte bulunması… Allah'tan başka hiçbir şeyi gaye-i hayal edinmemesi…" ni takvanın buudları olarak ifade ederek benzer hususlara dikkatleri çekmiştir.[450]

Muhabbetullah

Marifetullahın iki tabii neticesinden bir diğeri ise muhabbetullahtır. Muhabbet kelimesi sevgi, kalbî alâka ve bir şeye veya birisine düşkünlük mânâlarına gelir. İnsanı duygularını bütünüyle tesiri altına alması itibarıyla aşk, kavuşma arzusuyla yanıp tutuşma şeklinde daha derin buudlara ulaşmasına şevk ve iştiyak denir.[451]

Allah sevgisi şeklinde ifade edilen muhabbetullahın, Allah'ın kullarını sevmesi ve kulların Allah'ı sevmeleri olmak üzere iki yüzü vardır. Kur'ân, muhabbetullahın bu iki cihetini birden anlatırken "*Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever.*" (Mâide, 5/54)[452] buyurmaktadır. Allah'ın kullarını sevmesi, onlar hakkında dünya ve ahiret hayırlarını murad etmesi, kulların Allah'ı sevmeleri ise

---

[450] Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/78-79.

[451] Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/201.

[452] Âyetin tamamı şudur: "*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın öyle bir lütfudur ki dilediğine verir. Allah vâsi ve alîmdir (ihsanı boldur, her şeyi hakkıyla bilir).*"

O'na itaatte kusur etmeyip, isyandan kaçmaları şeklinde tefsir edilmiştir. Muhabbet, Hakk'a nispet edildiğinde ihsan, halka isnat edilince ise baş eğme, söz dinleme, kayıtsız şartsız inkıyad etme mânâlarına hamledilmiştir.[453]

Konuyla doğrudan alâkalı olan bir diğer âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

> *Öyle insanlar vardır ki, Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar, tıpkı Allah'ı severcesine onları severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!* (Bakara, 2/165)

Bu âyet, mü'minlerin en çok kimi sevmeleri gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Mü'minler etraflarında bulunan insan ve eşyaya kalbî alâkalı gösterseler de en çok Yüce Allah'ı sever, gönüllerinde en çok yeri O'na ayırırlar.

Tevbe sûresindeki bir âyet de Allah ve Peygamber sevgisine aykırı düşen ve dinî görevlerin yerine getirilmesini engelleyen her türlü sevgi ve ilişkiden uzak durmayı emretmektedir:

> *De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resûlünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise... o hâlde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah fâsıkları umduklarına eriştirmez.* (Tevbe, 9/24)

Biz bu başlık altında önce Allah Teâlâ'nın kullarını sevmesini, sonra ise esas mevzumuz olan kulların Yüce Allah'ı sevmeleri hususlarını işleyecek, böylelikle muhabbetullahın iki vechesini de ifade etmiş olacağız.

---

453 Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri,* 1/202.

Allah'ın Kullarını Sevmesi

Zikrettiğimiz Maide sûresindeki âyette de anlatıldığı üzere, Allah'ın kullarını sevmesi haktır. Daha birçok âyette Yüce Allah muhabbeti Kendisine nispet etmektedir. Şu âyetler bu hususa örnektir:

"*Allah müttakileri sever.*" (Âl-i İmrân, 3/76) "*Allah sabredenleri sever.*" (Âl-i İmrân, 3/146) "*Allah elbette muhsinleri, hep iyi davrananları sever.*" (Âl-i İmrân, 3/134-148) "*Allah tevbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.*" (Bakara, 2/222) "*Allah, taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar hâlinde, Kendi yolunda savaşanları sever.*" (Saff, 61/4.)[454]

Yüce Allah'ın kullarına olan muhabbeti, onlara farklı farklı ve hususî ihsanlarda bulunmasıdır. İmam Kuşeyrî, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan muhabbetinin, O'nun rahmet ve merhametinden daha özel olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın kullarını sevablara erdirmesi, değişik nimetler lütfetmesi O'nun merhameti, Kendi yakınlığını kullarına hissettirmesi, birçok yüksek ahvalle onları şereflendirmesi ise muhabbeti olmaktadır. Başka bir kategoriye göre ise Allah Teâlâ'nın umumi olan ihsanları O'nun merhametinin, hususi çerçevede bahşettiği lütufları ise muhabbetinin tecellisi olmaktadır.[455]

Konuyla doğrudan alâkalı birçok hadis vardır. Örneğin, Yüce Allah'ın tevbe edip Kendisine yönelenlere karşı duyduğu sevgi ve ferah, bunlardan birisidir. Efendimizin, Allah'ın en çok sevdiği ibadetleri ifade etmesi diğer örneklerdir.[456]

---

454 Allah'ın sevdiği şeyler olduğu gibi sevmedikleri de vardır. Buna örnek bazı âyetler şunlardır: "*Allah, fesadı sevmez.*" (Bakara, 2/205) "*Allah zalimleri sevmez.*" (Âl-i İmrân, 3/57, 140) "*Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.*" (Nisa, 4/36) "*Allah övünüp duran, kibirli, kendini beğenmiş kimseleri sevmez.*" (Hadid, 57/23)

455 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 296, 297.

456 Allah'a ait sevgiyi ifade eden hadislerden bazıları şunlardır:

Hz. Zeyd b. Eslem şunu söylemektedir: "Allah Teâlâ kulunu sever. Sevgisi öyle olur ki ona "İstediğini yap, seni affettim." der. Hz. Enes'in rivayetinde ise Efendimiz: "Allah kulunu sevince, günahı ona zarar vermez. Günahından tevbe eden, o günahı hiç işlememiş gibidir." buyurdu ve şu âyeti okudu: "*Allah tevbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.*" (Bakara, 2/222)

Bununla birlikte iki hadis vardır ki bunlar bu muhabbetin ifade edildiği her yerde kaynak olarak ele alınmış ve üzerinde durulmuştur. Bu hadislerin ikisinin ravisi de Hz. Ebû Hureyre'dir. Bu rivayetlerin ilki aynı zamanda bir kudsî hadistir. Bu hadiste Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

> Her kim Benim veli kuluma düşmanlık ederse Ben de ona harp ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle Bana yakınlık kazanamaz. Kulum nafile ibadetlerle de Bana yakınlık kazanır da nihayet Ben onu severim. Onu sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürümesine vasıta olan ayağı olurum. Böylesi bir kul Benden bir şey isterse ona istediğin muhakkak veririm. Bana sığınırsa onu korumam altına alırım.[457]

Diğer hadiste ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

> "Allah kulunu sevdiği zaman Cebrail'e seslenir: "Ey Cebrail! Ben filanca kulumu seviyorum, onu sen de sev." Cebrail onu sever, sonra sema ehline nida eder: "Allah Teâlâ filanca

---

Allah Teâlâ'nın en sevdiği amel, az da olsa devamlı olanıdır. (Buhârî, *İman*, 32; Müslim, *Müsafirun*, 215-218) Allah Resûlü'ne "Allah'a en sevgili amel hangisidir?" diye sorulunca O: "Vaktinde kılınan namaz." buyurdu. "Sonra hangisi?" sorusuna "Anne babaya iyilik." cevabını vermiş, "Sonra hangisidir?" denince Efendimiz "Allah yolunda cihaddır." buyurdu. (Buhârî, *Mevakitu's-Salah*, 5; *Edeb*, 1;) "Kim Allah'a kavuşmayı sever, isterse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim de Allah'a kavuşmayı kerih görürse, Allah da ona kavuşmayı sevip istemez." (Buhârî, *Rikak*, 41; Müslim, *Zikir*, 14-17)

457 Buhârî, *Rikak*, 38.

kulunu seviyor, onu siz de sevin." Bunun üzerine ehli sema da onu sever. Akabinde yeryüzüne o zatla alâkalı hüsnü kabul konulur."[458]

Bu hadisler, kulların Allah tarafından sevildiğini gösteren bariz hadislerdir. Bunların ilki, Allah sevgisine götüren yolu gayet net olarak ifade etmektedir. Buna göre kul, Yaratıcısının dediklerini yapmak sûretiyle öyle bir seviye kazanır ki artık Allah Teâlâ onu sever. Farz ibadetler ve onlarla birlikte nafileler, Allah sevgisine ulaştıran hayatî vesilelerdir. Bu mazhariyete eren kul, artık Cenâb-ı Hakk'ın özel koruma ve gözetimi altına alınmıştır. Seven bir insanın, sevdiğine karşı fevkalade merhametli olması, onun üzerine titremesi gibi Yüce Allah da o sevdiği kulunu her daim hayra yönlendirir, ona hep doğru işler yaptırır, isabetli kararlar aldırır, onu yanıltmaz. Kendisine iltica ettiğinde korur, zarar görmesine müsaade etmez. Ona zarar vermek isteyenlere fırsat vermez. Zaten bu hadisin başında, Allah'ın veli bir kuluna düşmanlık yapıldığı takdirde, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın ona düşmanlık yapana harp ilân edeceği ifade edilmektedir ki bu da hadisin son tarafıyla tamamen örtüşmektedir.

İkinci hadiste ise Allah Teâlâ tarafından sevilen bir mü'minin, sadece O'nun tarafından sevilmeyeceğini, bilakis başta Hz. Cebrail olmak üzere bütün meleklerin onu seveceği anlatılmaktadır. Bununla da kalmamakta, semadaki bu hüsnü kabul, dünyaya da yansımakta, insanlar da Allah'ın sevdiği bu kulu sevip saymaya başlamaktadırlar. Bu âlî mertebeye eren zat ise insanların bu teveccühünü, onların da Allah sevgisine mazhar olabilmeleri yönünde bir kredi gibi kullanır. Tabiri diğerle kendisine yapılan bu teveccühü gerçek Sahibine çevirir. Görüldüğünde hep Allah'ın hatırlandığı bu insan, bu salih daire vesilesiyle her zaman Allah tarafından anılan bir kutlu insan hâline gelir. İçerisinde

---

[458] Buhârî, *Edeb*, 41; Müslim, *Birr*, 157.

bulunduğu bu salih daireye başkalarını da katarak genişletmeye devam eder.

Burada Hz. Bediüzzaman'ın konuya olan yaklaşımını ifade etmede mutlak fayda görüyoruz. O, Allah'ın kullarını sevmesi mevzuunu anlatırken O'nun isimlerinden hareket etmekte, sonrasında isimlerinin tecellilerine sözü kaydırmakta, en son da yarattığı mükemmel sanat eserlerine olan muhabbetine sözü getirmektedir:

> Zat-ı Vacibu'l-Vücud'un hadsiz cemal ve kemali vardır. Çünkü, bütün kâinatın aksamına inkısam etmiş olan cemal ve kemalin bütün envaı, O'nun cemâl ve kemâlinin emareleri, işaretleri, âyetleridir. İşte, her hâlde, cemal ve kemal sahibi bilbedahe cemal ve kemalini sevmesi gibi, Zat-ı Zülcelal dahi cemalini pek çok sever. Hem Kendine lâyık bir muhabbetle sever. Hem cemalinin şuaatı olan esmasını dahi sever. Madem esmasını sever; elbette esmasının cemalini gösteren sanatını sever. Öyleyse cemal ve kemaline ayna olan masnuatını dahi sever. Madem cemal ve kemalini göstereni sever; elbette cemal ve kemal-i esmasına işaret eden mahlûkatının mehasinini sever… Hem sanatını sevdiği için, elbette O'nun sanatını en yüksek bir sada ile bütün kâinatta neşreden ve semavatın kulağını çınlatan, berr ve bahri cezbeye getiren bir velvele-i zikir ve tesbihle ilân eden Muhammed-i Arabî (aleyhisselam)'yi sever ve O'na ittiba edenleri de sever.[459]

Bu yaklaşımıyla Hz. Bediüzzaman, Allah'ın yarattığı bütün varlıkları ve bu varlıklar içerisinde en şereflisi olan insanı sevmesini çok farklı bir şekilde ele almaktadır. Bu tespitin nirengi noktasını ise Yüce Allah'ın sonsuz cemal ve kemal sahibi olması tutmaktadır. O, bütün kâinatı sonsuz bir güzellik ve mükemmellikte yaratmıştır. Kâinatta hiçbir çirkinlik ve eksiklik yoktur. İşte

---

[459] Nursî, *a.g.e.*, 1/ 490.

bu, Yüce Yaratıcı'nın hadsiz olan cemal ve kemalini göstermektedir. Aynı zamanda Allah Teâlâ, Kendi güzelliğini ve kemalini sevmektedir. Bir insan nasıl ki kendine ait bir güzellikten hoşlanır. Yüce Allah da Kendine ait cemâl ve kemâle, yine Kendine yakışan bir tarzda muhabbet eder. Cenâb-ı Hakk'ın bütün güzel isimleri, O'nun cemal ve kemalinin pırıltıları, cilveleridir. Yüce Allah, Kendi sanatını, tabir yerinde ise Kendi yaratma kabiliyetini sevmektedir. Bütün varlık ise Yüce Allah'ın bu güzel isimlerinin tecelli ve tezahürleridir. Öyleyse O, isimlerinin tecellileri olan varlığı ve o varlıktan ortaya çıkan bütün güzellik ve iyilikleri de sevmektedir. Görüldüğü üzere Hz. Bediüzzaman, Allah Teâlâ'nın varlığı sevmesini beş mertebede ifade etmiştir. Cenâb-ı Hak, en başta Kendi cemal ve kemalini sevmekte, Kendi cemalinin pırıltıları olan isimlerini, Kendi sanatını, sanatının pratiğe dökülmüş hâli diyebileceğimiz varlıkları ve onlardan ortaya çıkan güzelliklere muhabbet etmektedir.

Hocaefendi de Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı varlığa karşı muhabbetinin Kendi Zatına olan sevgisinin bir ifadesi olduğunu söylemektedir. Yüce Yaratıcı'nın varlığı ve varlık içerisindeki en şerefli mahluk olan insanı sevmesi, O'nun Kendi hayatına, ilmine, iradesine, kudretine ve diğer isim ve sıfatlarına olan muhabbetinden ötürüdür.[460] Zira bütün varlık Allah Teâlâ'nın isimlerinin tecelli ve tezahürlerinden ibarettir.

Yüce Allah bir de Kendi sanatını, O'na ait güzellikleri anlatanları da sevmektedir. Bu noktada en çok Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) muhabbet etmekte, diğer mü'minleri de Efendimize benzedikleri nispette sevmektedir. "*Eğer Allah'ı seviyorsanız Bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin.*" (Âl-i İmrân, 3/ 31) âyeti açıkça beyan etmektedir.

Allah sevgisine götüren bir başka yol da Yüce Allah'ı kullarına

---

[460] Gülen, *Gurbet Ufukları*, 27.

sevdirmekten geçmektedir ki "Allah'ı kullarına sevdirin ki Allah da sizi sevsin"[461] hadisi bunu anlatmaktadır.

Allah Teâlâ'ya ibadet etmek, Efendimize tâbi olmak ve Allah'ı kullarına sevdirmek, Yüce Allah tarafından sevilmenin vazgeçilmez yol ve vesileleri olmaktadır.

Kulların Allah'ı Sevmeleri

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi kalb, dünyayı ve içindekileri sevmektedir. Fıtrî olarak böyle bir sevgi ona yerleştirilmiştir. Bu sevginin önü alınmadığı takdirde o, dünyaya gitgide daha çok bağlanır, bağlandıkça dünyevî arzu ve emelleri daha da artar. İstediklerinin çoğuna ulaşamayacağı için de bitmeyen sıkıntı ve elemler içerisinde kalır. Kalbi bu kalak ve acılarından kurtaracak, onu tamamen tatmin edecek olan yegâne şey ise Allah'ı anmak, O'nu yâd etmek, hatırdan çıkarmamaktadır.[462] Bir başka deyişle kalbdeki sevginin yönü, dünya ve içindekilerinden, Allah Teâlâ'ya döndürülmelidir. Bu ise kendiliğinden olmamakta, önce sevilecek Zat'ın bilinmesi gerekmektedir. Çünkü insanın birisini sevebilmesi için onu tanıması şarttır. İnsan tanımadığını sevemez. Kişinin Yüce Allah'ı sevebilmesi de O'nu tanımaya bağlıdır. O'nu tanıyıp bilen, O'nun ikabına maruz kalmaktan korkacağı gibi aynı zamanda O'nu sever. İfadelerden de anlaşılacağı üzere bu sevme, O'nu tanımayla doğru orantılıdır. Yani marifetullah nispetinde muhabbetullah hasıl olmaktadır. Allah bilgisi ne kadarsa O'nunla alâkalı sevgi de o miktardadır. Kendisindeki sevgiyi gerçek merciine yönlendiren, Cenâb-ı Hakk'ı seven bir kalb, dünya sevgisinden kurtulmuştur. Allah'ı bulan kalb ise zühde ait hakikatle buluşmuş, onunla bütünüyle bezenmiş demektir. Bu yaklaşım, zühdü anlatırken niçin marifet, mehafet ve muhabbet

---

461 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 4/32.

462 Konuyla alâkalı âyet ve yorumları için çalışmanın Kalb bölümüne bakılabilir.

konularına girdiğimizin cevabı ve kurmaya çalıştığımız mantıkî insicamın özet ifadesidir.

İnsan kalbi muhabbete kabiliyetli olarak yaratılmıştır. O, dünyayı ve içindekileri, kendisiyle irtibatlı olan insanları ve diğer eşyayı sever. Fakat kalbe verilen bu yetenek, esas itibarıyla Yüce Allah'ı sevmek için verilmiştir. Bunu başarabilen kalbler, kendilerinin var edilmelerindeki maksadı yerine getirmiş olmaktadırlar.

Allah'ı sevmenin pratik hayattaki karşılığına gelince o, *Mahbub-u Hakiki* denilen Gerçek Sevgili'ye kayıtsız şartsız itaat, inkıyad ve muvafakat etmek demektir. Muhabbet, insanın bütün benliğiyle Sevgili'ye yönelip O'nunla olması, O'nu duyması ve topyekün başka arzu ve isteklerden sıyrılabilmesiyle tahakkuk eder. Allah sevgisinin iki önemli rüknü vardır. Bunlardan zahirî olanı, her zaman Sevgili'nin hoşnutluğunu takip etmek, batınî olanı ise Cenâb-ı Hak ile alâkalı olmayan her şeye karşı bütün bütün kapanmaktır.[463]

Rabiatü'l-Adeviyye'nin şu sözleri muhabbetin göstergesinin itaat olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir:

> Allah'a isyan edip durduğun hâlde O'nun muhabbetinden dem vuruyorsun. Kasem ederim ki bu anlaşılır gibi değildir. Eğer muhabbetinde sadık olsaydın O'na itaat ederdin. Çünkü seven sevdiğine itaat eder.[464]

İmam Şibli "Muhabbet kalbde, Sevgili'ye ait olmayan her şeyi söküp attığı için böyle isimlendirilmiştir." demiştir.[465] O, muhabbet kelimesinin kökü ile Arapça'da "söküp atmak, yok etmek" mânâlarına gelen "mehâ" kelimesi arasında kurduğu bir alâkadan dolayı böyle söylemiştir.

463 Gülen, *a.g.e.*, 1/201, 202.

464 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 1/386.

465 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 298.

İmam Kuşeyrî'nin muhabbetle alâkalı aktardığı tariflerden diğer bazıları ise şunlardır:

> Sevgili ile açıkta da gizlide de muvafakat ve uyum içerisinde olmaktır.
>
> Rabbin iradesine kalbin tamamen itaat içinde olmasıdır.
>
> Hakiki muhabbet, senin kendine ait özelliklerden tamamen sıyrılıp Sevgili'nin huzurunda kıyam etmendir.
>
> Sevgili'nin muhabbetinden başka kalbden diğer bütün sevgileri söküp atmaktır.
>
> Muhabbet, Sevgili'nin muradından başka olan neler varsa onların hepsini yakıp kül eden bir ateştir.
>
> Muhabbet, Sevgili'yi her şeye tercih etmektir.[466]

İmam Şibli muhabbeti, marifetin bir göstergesi olarak tanımlar. Zira Allah'ı bilip tanıyan, O'nu sever.[467] Ebû Nasr Serrâc, muhabbetten bahsederken bir rivayeti aktarmıştır. Buna göre haşyet, marifet ve muhabbet arasındaki sıkı ilişki ifade edilmiştir. Bu hakikat, retorik soru üslubuyla şöyle dile getirilmiştir: "Allah korkusu ve saygısı kalbe hakim olmadıkça, O'nu yakından tanımak mümkün müdür? Allah'ın lütuflarını kalbinde hissetmedikçe ve daha seni yaratmadan seninle alâkalı muradını fark etmeden, O'nun bilincine erip sevebilme imkânı var mıdır?"[468]

Bu yaklaşım, Allah muhabbetine giden yolun özelliklerinden bahsetmesi bakımından önemlidir. Buna göre bir insanın Yüce Allah'ı sevebilmesi için O'nu tanıması şarttır. Fakat bu tanıma, bir saygı ve haşyet hâlinde kalbde duyuluyor hâle gelmelidir. Bir başka deyişle Allah hakkında malumat sahibi olan kişi, bu bilgisini kalbinde bir marifet peteği hâline getirmeli ve bu, saygı şeklinde kendisini

466 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 300-304.
467 Serrâc, *a.g.e.*, 67.
468 Serrâc, *a.g.e.*, 89.

göstermelidir. Denilebilir ki kalbe mal olmamış bilgi, Allah sevgisini netice vermeyecektir. Öyleyse ilk önce mü'min, marifet öncelikli haşyeti elde etmeli, bilahare marifetulllahını iyice artırmak sûretiyle Allah sevgisine mazhariyetin peşine düşmelidir.

Ebû Talib el-Mekkî muhabbeti, Allah'ı bilen mü'minlere ait makamların en âlî olanlarından kabul eder.[469] O, Sehl et-Tusteri'nin şu ifadeleriyle muhabbetullaha mazhar olanların ayrıcalığını ifade etmiştir:

> Âlimler hariç bütün insanlar ölüdür. Allah korkusuna sahip olanlar dışındaki âlimler uyku hâlindedirler. Allah sevgisine mazhar olanların dışındaki Allah korkusuna sahip olanlar halktan kopukturlar. Muhibler ise diri, şahit ve Allah'ı her şeye tercih edenlerdir.[470]

Bu ifadeler, latif bir yaklaşımla Allah sevgisinin ve ona sahip olanların hâlini anlatmaktadır. Allah'ı seven mü'minler, o çok sevdikleri Yüce Zat'ı her şeye tercih ederler. O, onların her şeyleridir. Böyle bir kalbî seviyeyi yakalayan mü'minlerin hayatlarını ahiret eksenli geçirecekleri, dünya ve içindekilere karşı nasıl bir tavır takınacakları ise bellidir. Bütün bu ifadeler, Allah sevgisine sahip olanların zühde ait mânâyı ruhlarında nasıl beslediklerini anlatması açısından yeterlidir. Sehl bu söyledikleriyle ayrıca muhabbetullahın, mehafetullahtan daha ileri bir seviye olduğunu da belirtmiş olmaktadır.

Abdullah el-Ensarî, marifetin üç kapısından bahsetmektedir. Bunlardan ilki Allah'ın varlığı ve birliği ile alâkalı bilgidir. İkinci kapı Allah'ın kudreti, ilmi ve cömertliği ile alâkalı kapı, üçüncüsü ise salih amel, ünsiyet ve kurbiyetle alâkalı kapıdır. Bunlardan ilk kapı İslâm'ın bizzat kendisine, ikincisi imana, sonuncusu ise *ihlâs*'a açılmaktadır. Ensarî, bu son kapıyı Allah'ı bilip muhabbetullaha erenlerin kapısı olarak anlatmaktadır. Bu kapıya giden yol,

---

469 Mekkî, *a.g.e.*, 2/82.
470 Mekkî, *a.g.e.*, 1/243.

gönülleri Allah sevgisiyle süslenmiş seçkinleri yolu olup, onlar git gide derinleşen mutluluk ve muhabbete mazhar olmaktadırlar.[471]

Ensarî bu tespitleriyle ihlâs ile muhabbetullah arasında bir bağ kurmuştur ki gerçekten çok önemlidir. Allah'ı seven bir insan, ibadetlerini sadece O'nun hoşnutluğu için yapmalıdır. Hem Allah'ı sevdiğini iddia edip hem de hâlâ başkalarının hoşnutluğunu düşünerek amellerini kirletenler, gerçek mânâda muhabbetullah sahibi olmaktan uzaktırlar.

Ensarî'nin ifadelerinden bu marifet kapılarının yanyana değil de içiçe oldukları akla gelmektedir. İlk kapı İslâm'a açılan kapı olup tevhid esasına götürür. İkinci kapı, ilk kapıdan girenlere açılan ve Yüce Yaratıcı'yı daha iyi bilmeye götüren kapıdır. Burada Cenâb-ı Hakk'ı isimleri ve sıfatları ile tanımak, daha iyi bilmek vardır. Bu iki kapıyı kullanıp daha içerideki kapıya yönelenlerin karşısına Allah Teâlâ ile ünsiyet ve yakınlığa, ihlâs ve salih amele açılan kapı çıkmaktadır. Artık burada bütün bunları temin edecek muhabbetullah vardır. Allah sevgisine mazhar olan mü'min, her taatında ihlâslı, amellerinde salih, sevdiği Yüce Zat'a olan yakınlığı vicdanında duyan, gözü başka hiçbir şeyi görmeyen bir mü'min hâline Allah'ın izniyle gelir. İşte bu mü'minin hâli, zahidlerin ahvalinden başka bir hâl değildir.

Suhreverdî de muhabbetullaha ayrı bir değer atfetmiştir. Ona göre nasıl ki tevbe bütün makamların başı ise muhabbet de bütün hâllerin başıdır. Burada geçen *hâl* ve *makam* kelimeleri tasavvuf terminolojisine aittir. Buna göre hâl, Hak yolcusunun manevî mertebesini arttırırken uğradığı geçici bir durak, bir sonrakine yükselinceye kadar manen beklediği yerdir. Makam ise hâlden hâle atlayarak terakki eden bir mü'minin ulaşabileceği ve hâle nispeten daha uzunca durduğu mertebenin adıdır. Tariflerden de anlaşılacağı üzere hâlde değişim, makamda istikrar bahis

---

471 Abdullah el-Ensari, *Menazilü's-Sairin*, 100.

mevzuudur. Makam sahibi insan, bu durumuyla ikinci bir fıtrat kazanmış demektir.

Suhreverdî, gerçek muhabbetin işaretleri olarak bazı hususlara dikkatleri çekmiştir. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Allah sevgisine sahip olan mümimin gönlünde ne dünya ne de ahiret adına herhangi bir sevgi vardır. O, kalbini sadece Yüce Yaratıcı'ya ayırmıştır.
2. Muhib, başka herhangi bir güzele temayülde bulunmayıp, bakışlarını bir an bile olsa En Sevgili'den başka tarafa çevirmez.
3. Sevgiliyle beraberliğin en küçük vesilesini bile çok kıymetli addeder.
4. Gerçek muhib, Allah muhabbetinin önüne başka hiçbir sevginin geçmesine müsaade etmez.
5. Allah sevgisine mazhar olan insan, Sevgili'nin yadından hiçbir zaman bıkmaz. Bilakis O'nun zikredilmesi onun sadece mutluluğunu arttırır.
6. Emir ve yasaklarına karşı Sevgili'ye olan adanmışlığından hiç feragat etmez, muhalefet nedir bilmez.
7. Sevgili'nin tercih ve takdirleri, onun da tercih ve takdirleri olur. Başka bir gayenin peşine düşmez.
8. Sevgili'nin kendisine olan küçücük bir teveccühü onun için her şeydir. Kendisinin Sevgili'ye olan büyük yönelişleri ise hep az ve küçüktür. Muhib hep "Daha yok mu?"nun derdindedir.
9. Hakk'ı müşahede, muhibde hiçbir zaman ülfet meydana getirmez. Bilakis kesintisiz bir şekilde onun şevkini artırır.

Suhreverdî, yaptığı değerlendirmelerin akabinde Yüce Allah'ın namütenahi olmasından hareketle, O'na olan muhabbetin de

sonsuz olacağını ifade etmektedir. Ona göre muhabbetin işaretleri saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Muhabbetullah, bir kitaba sığmayacak kadar geniş ve muazzamdır.[472]

Ahmet Karamustafa, Bağdat'taki ilk sufilerden bahsederken diğerlerinin yanında Ebû Said Harraz ve Ebû Hüseyn en-Nurî'ye ait yaklaşımlara da yer vermiştir. Bunlardan Ebû Said Harraz'a göre, insanlar ile Yüce Yaratıcı arasında perdeler vardır. İnsanların Allah Teâlâ'ya ulaşmalarına engel teşkil eden bu perdeler sadece *şevk* ve muhabbet ile ortadan kaldırılabilir.

Ebû Hüseyin en-Nurî'nin muhabbetle alâkalı yaklaşımlarının özeti şöyledir:

Mü'min, kendisini Allah'a vardırmaya çalışırken O'ndan başka her şeyden yüz çevirir, bütünüyle Yüce Yaratıcı'ya teveccüh eder ve aktif beklemeye koyulur. Bu, O'ndan gelecek manevî varidatı ibadet ve taatla beklemek demektir. Bu bekleyiş, onun hakiki mânâsıyla Allah Teâlâ'ya vardıracak yolu kalbinde buluncaya kadar devam eder. Ve öyle bir an gelir ki Yüce Allah, o kulunun kalbinde bir nur yaratır. Bu nurun ışığı dünya ve içindekilerin bütün çekiciliğini gölgelendirir ve soldurur. Kalb, dünyaya karşı soğur. Kalbdeki bu nur arttıkça ahiretle alâkalı bütün beklentiler yok olur. Bundan sonra ise kalb, dünyadan da ahiretten de geçer ve tamamen Allah Teâlâ'da fani olur. Artık bu mü'minin bedeni nur, kalbi nur, konuşması ve her türlü ahvali nur olur. en-Nurî, bu mânâları ifade ettikten sonra "*…Nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir.*" (Nur, 24/34) âyetini zikretmiştir. En-Nurî, sözlerini şöyle tamamlar: "Allah'ın nuru, kulunun kalbini büsbütün kaplayınca *cem* makamı hükmetmeye başlar ve sufi, kalbinde bulduğu o yolu tamamlayarak Yüce Yaratıcısına ulaşmış demektir."

---

472 Suhreverdî, *a.g.e.*, 18.

Kalb, Allah tarafından insanın O'nunla buluşabileceği bir merkez olarak yaratılmıştır. Kalb, dıştan içe doğru *sadr, kalb, fuad* ve *lüb* olmak üzere iç içe dört katmandan ibarettir. Bunların herbiri kendi içerisinde sırasıyla İslâm, iman, marifet ve tevhidi barındırmaktadır. İslâm, en dış katman olan sadrı harekete geçirir. Salih amel, imanın barınağı olan kalbi aktive eder. Bu manevî gelişim süreci, *fuad*'da sadece Allah Teâlâ'nın muhabbeti kalıncaya kadar devam eder.[473]

İmam Gazzâlî, Allah sevgisi ile alâkalı mütâlâlarda bulunurken, insanın herhangi bir şeyi sevebilmesi için gerekli olan şartları sıralar. Yüce Allah'ın da bu şartların hepsiyle birden sevilmeye layık olduğunu anlatır. Ona göre insan, kendi varlığının devam etmesini ister. Bunu ilel ebed temin edebilecek yegâne Zat ise Cenâb-ı Hak'tır. Bunun için insanın O'nu sevmesi gerekir.

İnsan ihsanın kölesidir. Kendisine iyilik edeni sever ve ona minnettarlık duyar. Yüce Yaratıcı, insana saymakla bitmeyecek nimet ve ihsanlarda bulunmuştur, bulunmaktadır. "*Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız.*" (İbrahim, 14/34) âyeti bu hakikati apaçık ifade etmektedir. İşte mü'minler, kendilerine böylesine ihsanlarda bulunan Sonsuz Nimet Sahibi'ni severler.

Bir başka sevgi türü, insanın bizatihî güzel olan bir şeyi sevmesidir. İnsanın fıtratında güzele karşı beklentisiz bir meyil vardır. Allah Teâlâ'nın isimlerinden birisi de güzel mânâsına gelen *Cemil*'dir. O, bütün güzelliklerin kaynağıdır. Kur'ân, Rabbimizin isimlerini ifade ederken en güzel isimler mânâsına *el-Esmâü'l-Hüsnâ*[474] ifadesini kullanmaktadır. O En Güzel Zat, elbette en çok sevilmeye lâyık olandır.

---

473 Karamustafa, Ahmet, *Sufism: The Formative Period*, 15.

474 Bu ifade âyetlerde şöyle geçmektedir: "En güzel isimler O'nundur. O'na bu isimlerle dua edin." (A'raf, 7/180); Allah'tan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nun isimleridir. (Taha, 20/8)

Mükemmellik ve kemalat, bir başka sevgi çeşididir. İnsan tabiatında güzele olduğu gibi mükemmel olan şeye karşı da beklentisiz bir temayül bulunmaktadır. Kemalin şartı ise bozulmamak, eksilmemek, yok olmamaktır. Allah Teâlâ'dan başka her şey fani olduğu için onlar hakkında düşünülen kemalat, eksik ve yok olmaya mahkum bir mükemmelliktir. Örneğin dünya hayatı ve içindekiler böyledir. Durum böyle olunca, mükemmelliğe karşı muhabbetin en başta ve en çok olarak Cenâb-ı Hakk'a duyulması gereklidir.[475]

Görüldüğü üzere İmam Gazzâlî muhabbetin vesilelerinden bahsetmiş, kalbde fıtrî olarak bulunan sevme duygusunun Yüce Allah'a nasıl ve niçin tevcih edilmesi gerektiği hususlarını izah etmiştir.

Muhabbetle alâkalı geniş ve kapsamlı söz söyleyenlerden birisi de *Medâricü's-Sâlikîn* adlı eseriyle İbn Kayyim el-Cevziyye'dir. Mevzuya olan vukufiyeti çok açık görülen İbn Kayyim, otuz kadar tarifle muhabbeti anlatmış, onun kalbde hasıl olabilmesi için nelerin gerektiğini de maddeler hâlinde ifade etmiştir. Onun, kitabına aldığı muhabbet tanımlarından bazıları şunlardır:

> Sevgili'nin muradına kalbin tam itaatidir.
>
> Senin her şeyini Sevgili'ye hibe etmen, sende sana ait hiçbir şeyin kalmamasıdır.
>
> Senin, Sevgili'ye her şeyinle meyletmendir. Sonra bu muhabbbetinin eserini kendi nefsinde, ruhunda ve malında göstermendir. Sonra gizlide ve açıkta Sevgili'ye muvafakat etmendir. Sonra da bütün bunlara rağmen, Sevgili'ye olan muhabbetinde hâlâ eksik ve kusurlu olduğunu bilmendir.[476]

İbn Kayyim, muhabbetin tanımlarını aktardığı kısmın sonunda Ebû Bekir Kettanî'nin rivayet ettiği bir olayı anlatır. Bu hadiseye göre bir cemaat Hac mevsiminde Kabe'de toplanmış, muhabbeti

---

475 Gazzâlî, *a.g.e.*, 4/393.

476 İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, 656, 658

bahis mevzuu yapmışlardı. Bu cemaatin içerisinde Cüneyd, yaş itibarıyla en küçükleri idi. Diğer mü'minler Cüneyd'e seslenip onun bu konuda kelam etmesini istemişlerdi. Cüneyd önce başını önüne eğmiş, gözyaşları çağlamış, sonra da şunları söylemişti:

> (Muhabbet sahibi) kul kendi canından geçer. Rabbisini kesintisiz zikredip hatırlar. O'nun haklarını tastamam eda eder. Kalbiyle O'na nazar eder. Gönlünü O'nun heybet nurlarıyla yakar kavurur. O'nun sevgi kasesinden içip safa bulur. (Muhibbe) Hz. Cebbar'ın gayba ait örtüleri münkeşif olur, açılır. Artık o kul konuştuğunda Allah'la beraber ve sadece O'nu konuşur. Bütün hareketleri Allah'ın emriyle cereyan eder. Onun sükûneti Allah ile beraberliktir. Onun her daim yönelişi Allah'adır, her şeyi Allah içindir ve sürekli Allah ile beraberdir.

O böyle söyleyince o mecliste bulunan zatlar ağlamış ve "Bunun üzerine ne denebilir ki! Ey âriflerin tacı! Allah seni hayırla mükafatlandırsın!" diye dua etmişlerdi.[477]

İbn Kayyim'in muhabbetullaha vesile olacak hususlarla alâkalı yaptığı değerlendirmelerden bazıları ise şunlardır:

Mülahaza edip anlamaya çalışarak Kur'ân okumak, farzlarla birlikte nafilelerle Allah Teâlâ'ya kurbiyet peşinde koşmak, her hâlükârda zikirden dûr olmamak, Allah muhabbetini nefsin hakim olduğu durumlarda bile tercih etmek, kalbi Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla meşgul etmek, müşahede ve marifet sahibi olmak, O'nun iyilik ve tükenme bilmeyen gizli açık her türlü nimetini düşünmek, Yüce Allah'la halvette bulunmak, muhibler meclisinde bulunmak ve kalb ile Allah arasına girecek her türlü sebepten uzaklaşmak…[478]

İbn Kayyim'e göre muhabbetullah, manevî yolculuktaki en önemli meseledir. O, tıpkı amelin içerisindeki ihlâs gibidir. İhlâssız ameller nasıl Hak katında makbul değilse, muhabbetullahın

---

[477] İbn Kayyim, *a.g.e.*, 659.
[478] İbn Kayyim, *a.g.e.*, 660.

olmadığı bir ruhî seyahat de makbul ve muteber değildir. Muhabbet yoksa, imana ve İslâm'a ait bütün makamlar batıl olur. O, herbir makam, menzil ve amelin ruhudur. İhlâs ve İslâm'ın ta kendisidir. Çünkü İslâmiyet, boyun eğme, sevgi ve taat ile Yüce Yaratıcı'ya teslim olmaktır. Muhabbeti olmayanın gerçek mânâda teslimiyetinden de söz edilemez.

Öte taraftan İbn Kayyim, zühd ile muhabbet arasındaki sıkı bağa da dikkatleri çekmiş, muhabbetullah sahibi mü'minlerin gerçek zahidler olduğunu ifade etmiştir. Çünkü onlar, Sevgili'lilerine ait olmayan bir muhabbete karşı alâkasızlaşmakta, öyle şeylere rağbet etmemektedirler.

Birçok âlimin söylediğine İbn Kayyim de katılmış, o da muhabbetullahın, fena makamının evveli olduğunu söylemiştir. Bu böyledir zira muhabbet, Allah sevgisine mazhar olan mü'minin başkasına ait olan bütün hatıralarını yok eder. Bir başka deyişle muhibden yok olan ilk şey, Sevgili'sinden başkasıyla alâkalı olan hatıralarıdır.[479]

Aynı çizgide söz söyleyen Hz. Bediüzzaman da muhabbetin sebeplerini zikretmiş ve onları farklı farklı kategorilerde ele almıştır. Örneğin yaptığı bir değerlendirmede "ihsan, cemal ve kemal" üçlüsünü saymıştır. Beşerin fıtratında güzele karşı bir muhabbet, kemale karşı perestiş etmek, ihsana karşı sevmek vardır. Cemal, kemal ve ihsanın derecelerine göre o muhabbet artar, aşkın en üst noktasına kadar gider. Bu kâinatın Yaratıcısı ise sonsuz bir mukaddes güzelliğe, hadsiz bir kudsi kemale, sayısız çoklukta bahşettiği sonsuz bir ihsana sahiptir. Ve işte bütün bunlardan dolayı Yüce Allah, insanoğlu tarafından sevilmeye layık olmaktadır.[480]

Bir başka yerde de muhabbet sebepleri deyip "lezzet, menfaat, müşakelet (meyl-i cinsiyet) ve kemal"i[481] zikretmiştir.

---

479 İbn Kayyim, *a.g.e.*, 670.

480 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 611.

481 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 282. "Seyyid Şerif Cürcânî *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta demiş ki: 'Sebeb-i

Hz. Bediüzzaman, insanda çok derin ve kuvvetli bir bekâ aşkı olduğundan da bahseder. Yüce Allah'a ait kemalin, bizzat, sebepsiz ve fıtraten sevildiğini ifade edip, O'nun bir isminin gölgesi vasıtasıyla insan mâhiyetine beka aşkını yerleştirdiğini söyler. Ona göre hiçbir illet ve garazı ve Kendi Zat'ından başka hiçbir sebep iktiza etmeyen Zat'ının kemali, perestij edilip sevilmeye kafidir, vafidir.[482]

Âlemlerin Rabbi, öylesine yücedir ki esması, sıfatları ve Zat'ı ile havsalaları aşan mükemmellikte ve güzelliktedir. Cennet ehli, cennette O'nu gördüklerinde O'nun güzelliği karşısında kendilerinden geçeceklerdir. O'nun dünya ve ölümün ötesindeki sonsuz hayatta iman ehline bahşettiği ve edeceği lütuf ve ihsanlar, akla hayale gelmeyen cinste ve çokluktadır. İnsanları Rahmaniyetiyle varedip onlar hakkında hep hayır murad etmiş, her şeyin Yaratıcısı olduğu için şer ve küfrü de yaratmış, ama onlara rızası olmadığını söylemiştir.[483] Bununla beraber Kendisine şükürle mukabelede bulunulmasından razı ve memnun olacağını ifade buyurmuştur. Birazcık dikkatle bakabilenler için her yere Kendisine ait isim ve imzaları koymuştur. Kâinatı bir kitap gibi işlemiş, Kendi varlığına ait delillerle doldurmuştur. Bir kitabın bile yazarı olmadan olmuyorsa, içinde yaşadığımız dünya ve bütünüyle kâinattaki bu düzen, akılları aşan bu sistem ve mükemmellik birisini göstermiyor mudur? Elbette bu kocaman kâinatı bir saat gibi işleten görünmeyen Birisi vardır. O öyle Birisidir ki kullarını

---

muhabbet, ya lezzet veya menfaat, ya müşâkelet (yani meyl-i cinsiyet), ya kemaldir. Çünkü kemal mahbub-u lizâtihîdir.' Yani, ne şeyi seversen, ya lezzet için seversin, ya menfaat için, ya evlâda meyil gibi bir müşâkele-i cinsiye için, ya kemal olduğu için seversin. Eğer kemal ise başka bir sebep, bir garaz lâzım değil; o bizzat sevilir. Meselâ, eski zamanda sahib-i kemâlât insanları herkes sever; onlara karşı hiçbir alâka olmadığı hâlde istihsankârâne muhabbet edilir. İşte, Cenâb-ı Hakkın bütün kemâlâtı ve Esmâ-i Hüsnâsının bütün merâtipleri ve bütün faziletleri hakikî kemâlât olduklarından, bizzat sevilirler; mahbûbetün lizâtihâdırlar."

482 Nursî, *a.g.e.*, 1/ 874.

483 Zümer, 39/7.

affetmek, onları Kendi sonsuz rahmetine gark etmek için önlerine birçok fırsatlar çıkarmaktadır. Tenkide açık ama yaygın bir ifade olduğu için söylemeden edemeyeceğimiz üslupla O, *Bahane Tanrısı*dır. Kullarını bağışlamak için adeta bahaneler yaratıp onların karşılarına çıkarmaktadır. İşte böyle bir Ulu Rab elbette sevilmeye, rızasını tahsil için didinmeye, hayatı O'na adamaya layık bir Zat'tır, Yüceler Yücesidir.

Muhabbetullah bahsini, Hz. Bediüzzamanın yaptığı bir sıralamadan bahsederek sonlandırmanın güzel olacağını düşünüyoruz. O, 20. Mektubun mukaddemesinde şöyle demektedir:

> Kat'iyen bil ki, hilkatin en yüksek gayesi ve fıtratın en yüce neticesi, iman-ı billâhtır. Ve insaniyetin en âli mertebesi ve beşerîyetin en büyük makamı, iman-ı billâh içindeki marifetullahtır. Cin ve insin en parlak saadeti ve en tatlı nimeti, o marifetullah içindeki muhabbetullahtır. Ve ruh-u beşer için en hâlis sürur ve kalb-i insan için en sâfi sevinç, o muhabbetullah içindeki lezzet-i ruhaniyedir.
>
> Evet, bütün hakikî saadet ve hâlis sürur ve şirin nimet ve sâfi lezzet, elbette marifetullah ve muhabbetullahtadır. Onlar, onsuz olamaz. Cenâb-ı Hakkı tanıyan ve seven, nihayetsiz saadete, nimete, envâra, esrara, ya bilkuvve veya bilfiil mazhardır. Onu hakikî tanımayan, sevmeyen, nihayetsiz şekavete, âlâma ve evhama mânen ve maddeten müptelâ olur.

Görüldüğü üzere Hz. Bediüzzaman iman, marifet, muhabbet ve ruhanî lezzet dediği dörtlü bir sıralamadan bahsetmektedir. Buna göre işin başı imandır. Allah Teâlâ'ya ve diğer iman esaslarına, Kur'ân'ın ve Allah Resûlü'nün anlattığı hâliyle, doğru bir biçimde inanmak birinci basamaktır. İkinci mertebede Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve bilme yer almaktadır. Yani inanılan Yüce Zat ile alâkalı bilgi edinilecek, marifet sahibi olunacaktır. İmandaki ve marifetteki ciddiyet ve gayret nispetinde ise diğer iki husus

kendilerini gösterecektir. Bunlar da sırasıyla muhabbetullah ve manevî hazdır. Hasan-ı Basrî'nin de dediği gibi, "Allah'ı bilen O'nu sever." Hz. Rabia'nın ifadesiyle "*Seven sevdiğine itaat eder.*" Bu sevgi ve itaat ise manevî bir lezzeti netice verir. Bu seviyeye mazhar olan kul, ibadetlerinde ve Hak yolundaki çalışmalarında tarifsiz bir manevî tat alır. "İlahî varidat" denilen çok farklı ve değişik duyuşlar, sezişler ve hisler kalbe akmaya başlar. İbadet esnasında ağlamadan, dinî bir konuyu mütâlaa ederken kalbe gelen bir ilhama kadar boyutları geniş olan bir ruhanî lezzet insanı sarar. İnsan kalbi için en hâlis mutluluk ve sevinç budur.

Allah Teâlâ'ya inanan O'nu bilmelidir. O'nu bilip tanıyan, O'na karşı kalbinde sevgi ve yakınlık hisseder, gönlünde çok farklı ve güzel duygular hasıl olur. Bu sevgi ise mü'mini Gerçek Sevgili'ye tam bir itaat ve muvafakata götürür. Her işinde rıza-ı ilâhîyi düşünür. Her hareket ve sözünde Rabbisiyle tam uyum içerisinde olmaya çalışır. O'nunla muhalefete düşmekten fevkalade sakınır. Onun bu takva eksenli hayatı, o mü'min için sıkıntı değil, bilakis bir saadet ve huzur vesilesi hâline gelir. İşte bu salih daire yörüngeli hayat, Cenâb-ı Hakk'ın insandan istediği, razı olduğu bir hayat standardı olmaktadır.

Bu bölümü bitirirken hitamı misk olması arzusuyla Allah Resûlü'nün konuyla alâkalı duasını zikretmek istiyoruz. Bu duasında Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Cenâb-ı Hak'tan muhabbet istemiş, bizlere de bu hususta da nasıl davranmamız gerektiğini ders vermiştir:

> Allah'ım! Ben Senin sevgini, Seni sevenin sevgisini ve Senin sevgine ulaştıracak amelleri istiyorum. Allah'ım! Bana Senin sevgini kendimden, ehlimden ve soğuk sudan daha sevgili eyle.[484] Âmîn.

---

484 Tirmizî, *Deavât* 73, *Tefsîrü'l-Kur'ân* 39

SONUÇ

İnsanoğlu, Allah Teâlâ'nın en kıymetli ve şerefli olarak yarattığı bir varlık olarak dünyada bulunmaktadır. Onun değeri ve yüceliği ise Cenâb-ı Hakk'a iman etmesi ve hayatını bu imanına göre örgülemesindedir. İman etmeyen, Yüce Yaratıcısı'nı inkâr eden bir insanın ise Hak katında hiçbir değeri yoktur. İnsanı insan eden onun imanıdır. İman edip, imanının tezahürlerini hayatına yansıtmak da işin, salih amel yanını teşkil etmektedir. Bu iki hakikat bir araya geldiğinde, hüsran ve kayıplara doğru kötü gidiş durdurulmuş, en aşağılara düşmenin önüne geçilmiş olur. Sadece bununla kalınmamış, en yüce mertebelere nail olabilmenin önü de açılmış olmaktadır.

Mü'min insan, inandığı Yüce Yaratıcı'yı bilme ufkuna yönelebilirse işte o zaman iradesiyle doğru orantılı olarak bir yükselme helezonuna girmiş demektir. İmanı çok güçlü hâle getirme ve daha birçok hayır ve güzelliklere mazhar olabilme yolu ise Allah'ı bilmekten, yani marifetullah sahibi olmaktan geçmektedir. Marifeti arttıkça, kalbi, doğasında bulunan dünyaya meyil ve muhabbetten Yüce Allah'a dönecek, bu kalbî teveccüh ise muhabbetullah ile ödüllendirilecektir. Böyle bir kalbin sahibi Allah'ı çok sevecek, en çok O'nu sevecektir.

Kalbi Rabbisine müteveccih mü'min, artık manevî lezzet ve zevklerle içiçe ve dopdolu bir hayat seviyesindedir. Dünya onun için Cenâb-ı Hakk'a kavuşma adına bir bekleme salonu ve kendisini cennetlere vardıran bir vasıtadan başka bir şey değildir. Bu mertebenin sahibi olan insan, yaşadığı dünyevî kayıplar karşısında duruşunu bozmaz, kaderi kesinlikle tenkit etmez, bu yaşadıklarının kendisi için bir hayır olduğunu aklından çıkarmaz, sabır kuvvetine dayanır. Allah'ın kendisine bahşettiği güzellikler karşısında da şımarmaz, bütün dünyevî nimetlerin arkasındaki hem Hakiki Nimet Verici'yi görür hem de onların geçiciliğini idrak eder. Şükürle gerilir ve minnet duygularıyla Sonsuz İhsan Sahibi'ne yönelir. Bu iki durum da kendisi için tam takınması gereken, kendinden istenen hâldir. Bu mü'min, kelimenin tam mânâsıyla bir zahiddir. Yüce Allah'ı her şeye tercih edebilen bir kâmil zahid. Durum böyle olunca artık bu insanın maddi imkânlarının nasıl ve ne kadar olduğunun hiç önemi olmamaktadır. Gönlünü Gerçek Sahibi'ne tevcih ettiği için artık orada dünyaya yer kalmamıştır.

Bütün Peygamberler zühdü en kâmil mânâda temsil etmişlerdir. Onların maddî imkân olarak nelere sahip olduklarının ise hiç önemi yoktur. Çok manidar olduğu için zikretmeden geçemeyeceğimiz bir örneği Hz. Yusuf (aleyhisselam) hakkında vermek istiyoruz:

Yusuf (aleyhisselam) çocukluğundan beri sıkıntılardan kurtulamamış bir büyük peygamberdir. Kuyulara atılmış, iftiraya uğramış, yıllarca hapishanelerde kalmış, sonra çıkarılmış ve Mısır'da maliyeden sorumlu çok önemli bir konuma gelmiştir. Kardeşlerini affetmiş, anne babasını yanına almıştır. Bütün sıkıntıların geride kaldığı ve dünyanın her yönden ona tebessümler yağdırdığı böyle bir vakitte o, Rabbine şöyle niyazda bulunmuştur:

> *Ya Rabbi! Sen bana iktidar ve hâkimiyet verdin. Hadiseleri yorumlama ilmini bana öğrettin. Ey yerleri ve gökleri yaratan! Dünyada*

> *da ahirette de Mevla'm, Sahibi'm Sensin. Canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kavuştur.* (Yusuf, 12/101)

Zühd ulaşılması neredeyse imkânsız, şimdilerde temsil edeninin hemen hiç kalmadığı, eskilerde yaşanan, geçmişe ait bir bakış açısı, bir kalb ameli değildir. Bilakis inanan bir mü'minin hayatında ve imanla dolu kalbinde zühde ait mânâ az çok vardır. Bu dünyanın fani olduğunu bilen, ölümün ötesinde sonsuz bir hayatın bulunduğuna inanan mü'min, zühdden bütün bütün uzak kalamaz. Kendisine verilen dünyalığa şükreden, aza kanaat etmesini bilen, çokla şımarıp nankörlüğe girmeyen, varlık veya yokluğun kendisini Hak'tan alıkoyamadığı mü'minler, günümüzün zahidleridirler.

Çok kazanan, kazandığını dünyasına da yansıtmakla beraber Allah'ın yüce adının herkes tarafından duyulması adına yapılan çalışma ve hizmetlere sahip çıkan, destek veren, fedakarlıktan geri kalmayan mü'minler, gerçek birer zühd insanlarıdır. Hiç şüphe yok ki günümüzde bir zahidler ordusu, ahiret avcıları, dünyaya takılmadan ahiretlerini imar etmekte, Hakk'ın murad ve rızasını kendi arzu ve heveslerinin önünde tutarak hakperestane ve nurlu bir hayat yaşamaktadırlar.

Sözlerimizi Kur'ân'a ait şu duayla bitirelim:

> *Rabbimiz bizlere dünyada da iyilikler ver, ahirette de iyilikler ver. Bizleri cehennem azabından koru.* (Bakara, 2/201) *Âmîn.*

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahmân el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, Beyrut trs.

Abdulbakî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerim*, Kahire 1988.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbas 'amme'ş-tehera mine'l-ehâdîsi 'ala elsineti'n-nas*, I-II, Beyrut 1405/1985.

Afîfî, Ebu'l- Alâ, *Tasavvuf*, trc. Ekrem Demirci, Abdullah Kartal, İstanbul 1996.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'z-Zühd*, Beyrut 1406/1986.

——, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1423/1992.

——, *Kitâbü'z-Zühd*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Mahmûd b. Abdillah, *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, I-XXX, Beyrut ts., Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî.

Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, I-IV, Matbaatu'l- Osmaniye, İstanbul 1304.

Aynî, Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XX, Kahire 1972.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Meâlimü't-Tenzil*, I- VIII, Riyad 1993.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyn, *Kitabu'z-Zühdi'l-Kebir*, Beyrut, 1995.

——, *Şuabu'l-İman*, I-VIII, Beyrut, 1987.

Buhârî, Ebû Abdilllah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1413/1992.

Bursevî, İsmail Hakkı, Ruhu'l-Beyan, Beyrut, trs.

Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara, 1988.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, Beyrut, 1990.

Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân es-Semerkandî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Beyrut 1987.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, I-VIII, Beyrut 1403/1983.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l asfiyâ*, I-X, Beyrut, 1407/1987.

Ebû Tâlîb el-Mekkî, Muhammed b. Ali, *Kûtu'l-kulûb*, I-II, Kâhire 1310.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, I-V, Beyrut ts, Dâru'l-kalem.

Gırnâtî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *Kavânînü'l-ahkâmi'ş-Şer'iyye ve mesâilü'l-furûi'l-fıkhiyye*, Beyrut 1968.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul 1982.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, Beyrut 1990.

Ferîd, Ahmed, *el-Bahrü'r-râik fi'z-zühdi ve'r-rekâik*, Beyrut 1990.

Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l- Muhît*, Kahire, 1371.

Gülen, M. Fethullah, *Vuslat Muştusu*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

——, *Diriliş Çağrısı*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

——, *Kendi İklimimiz*, Nil Yayınları, İstanbul 2007.

——, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, I-IV, Nil Yayınları, İstanbul 2006.

——, *Kendi Dünyamıza Doğru*, Nil Yayınları, İstanbul 2005.

——, *Gurbet Ufukları*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

——, *Sohbet-i Cânan*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

——, *Kırık Testi*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

——, *Fasıldan Fasıla*, I-IV, Nil Yayınları, İstanbul 2001.

Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillah, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1992.

Hasan-ı Basrî, *Zühd*, Birikim Kitap, Konya 2008.

Hasan, Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul 2005.

Hennâd b. Serî, Ebü's-Serî Mus'ab b. Ebî Bekr el-Kûfî, *Kitabü'z-Zühd*, I-III, Kuveyt 1985.

Heysemî Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1408/1988.

Hucvîrî, Ali Osman el-Cüllâbî, *Keşfü'l-mahcûb*, İstanbul 1982.

İbn Arabî, Muhyiddin (v. 638/1240), *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Kahire, 1993.

——, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim,* I-II, Beyrut 1995.

İbn Atıyye, Abdülhakk, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, Dûhâ 1984.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, I-XXVIII, Kâhire 1398/1978.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed, *Medâricü's-Sâlikîn beyne menâzili iyyâke neste'în*, I-III, Kâhire ts., Dâru'l hadîs.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, I-IV, Beyrut 1408/1988.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, İstanbul 1413.1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, bulak 1299-1308.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut trs.

İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed (v. 341/952), *ez-Zühd ve sıfatü'z-zâhidîn*, Tantâ 1988.

——, *Zühd ve Zahidlerin Vasfı*, Medarik Yayınları, Ankara 2006.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-mesîr fî 'Ilmi't-tefsîr*, I-IX, Beyrut 1987.

İbnü'l-Esîr, Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ğârîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-V, Kâhire 1336/1918.

Kâdı Iyâz, ebu'l-Fayz İyaz b. Musa, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, Beyrut 1995.

Kandemir, Çakan, Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, basılmamış şerhi.

Karamustafa, Ahmet T., *Sufism: The Formative Period*, University of California Press, Los Angeles, 2007.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf*, Beyrut 1993.

Kutub, Seyyid, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I-VI, Cidde 1986.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXII, Tsz.-Ysz.

Kuşeyrî, Ebu'l Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye fî 'ilmi'tasavvuf*, Beyrut 1410/1990.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXII, trs.

Mahallî, Celaleddin ve Suyûtî, Celaleddin, *Tefsiru'l-Celâleyn*, Kahire, 1378.

Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'ân*, İstanbul 1991.

Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1975.

Muhâsibî, Ebû Abdullah el-Haris b. Esed, *er-Riâye li Hukûkillah*, Kahire 1986.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-III, İstanbul 1413/1992.

Muttakî, Ali el-Hindî, *Kenzü'l-Ummal fî Süneni'l- Akvali ve'l-Elfaz*, I- XVIII, Beyrut 1993.

Nesâî, Abdurrahman b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul 1413/1992.

Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn (Muhtasar)*, Işık Yayınları, İstanbul 2008.

Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddin Muhammed b. Muhammed, *Mesnevî*, I-VI, İstanbul 1984.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefasir*, I-IV, Beyrut 1981.

Said Nursî, Bediuzzaman, *Risale-i Nur Külliyatı*, I-II, Nesil Basım Yayın, İstanbul 2006.

Sancaklı, Saffet, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul 2004.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali, *el-Lüma'*, Kâhire 1380/1960.

Sulemî, Ebû Abdirrahman Muhammed b. El-Huseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Haleb 1986.

Suhreverdî, Ömer b. Muhammed, *'Avârifü'l-me'ârif*, Beyrut 1999.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-II, Kâhire 1374/1954.

Şeker, Mehmet Y. *Kullukta Dört Esas*, Işık Yayınları, İstanbul 2009.

Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir*, I-V, Beyrut 1992.

Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Kahire, 1988.

Taberî, Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1988.

Tatlı, Alican, *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*, İstanbul 2005.

Tirmizî, Ebû Îsa Muhammed b. Îsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-V, İstanbul 1413/1992.

Ümmü Reyhane, *Kitabu'z Zühd ve'l Ahlâk: Zühd* ve *Ahlâk Hadisleri*, Hüner Yayınevi, Konya 2007.

Veki' b. Cerrah, *Kitabu'z-Zühd*, Medine 1984.

Yavuz, Vehbi, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, Tuğra Neşriyat, İstanbul-1992.

Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Ankara 2005.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-X, Kâhire 1306-1307.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* ve *'uyûni'l-ekâvîl*, I-IV, Beyrut 1397/1977.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsiru'l- Münîr*, Beyrut 1991.

İNDEKS

F

G

H

I

K

N

O

P

R

S

T

U

V

Y

Z